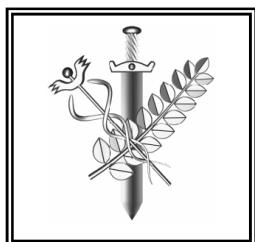

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

І БЕЗПЕКА

Науковий журнал
Scientific journal

№ 4 (63) 2016

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Науковий журнал посів II місце в конкурсі
на краще наукове періодичне видання
в системі МВС України у 2010 та 2012 роках,
III місце – у 2014 році

Харків 2017

Журнал «Право і Безпека» є фаховим
з юридичних наук
(наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)
та із психологічних наук (спеціальність
19.00.06 «Юридична психологія»)
(наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку
та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 13 від 27.12.2016

Головний редактор: *Бурдін М. Ю.*, канд. юрид. наук, доц.
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Відповідальний секретар редколегії: *Білоус П. О.* (ХНУВС)

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

Юридичні: *Музичук О. М.*, д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС) – заст. гол. ред.

Йосеф Грудка, д-р юрид. наук, д-р філософії (Поліцейська академія
Чеської Республіки в Празі)

Ємельянов В. П., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Маріанна Клочко, д-р філософії, доц. (Університет Огайо (Маріон Кампус), США)

Комзюк А. Т., д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

Марцеляк О. В., д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський
національний університет імені Тараса Шевченка)

Мельник К. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Мічурін Є. О., д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна)

Синявська О. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Трубников В. М., д-р юрид. наук, проф. (ХНУ імені В. Н. Каразіна)

Юхно О. О., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Психологічні: *Балабанова Л. М.*, д-р психол. наук, проф. (Національний університет
цивільного захисту України) – заст. гол. ред.

Барко В. І., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Євдокімова О. О., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Землянська О. В., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Кузнецов М. А., д-р психол. наук, проф. (Харківський національний
педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

Тімченко О. В., д-р психол. наук, проф. (НУЦЗ України)

Федоренко О. І., д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <http://journals.indexcopernicus.com/+/p24783657,3.html>.
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), у репозиторії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Журнал зареєстровано на порталі «Українські наукові журнали», де розміщуються основні відомості про наукові журнали України з різної тематики; доступ до паспорту видання: <http://usj.org.ua/content/pravo-i-bezpeka-0>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і Безпека» обов'язкове.
- ✓ **До уваги авторів!** На сторінках 178–179 розміщено оновлений порядок подання матеріалів для публікації.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

ЩЕРБАКОВСЬКИЙ М. Г.

ТИПОВІ ЗАВДАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 6

КЛИМЕНКО І. В.

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ ПОЛЩЕЙСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ
ТА ПОЛЩЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ В ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 12

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КАЛЄНІЧЕНКО Л. І.

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДСТАВ ЮРИДИЧНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 20

ПАМПУРА М. В.

ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ,
ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ 24

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БАЙРАЧНА Т. О.

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ 29

ВОЛКОВ В. А.

СФЕРИ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ І НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЯК ОБ'ЄКТИ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 34

ГОНЧАР Л. Я.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ КРИТЕРІЇВ КЛАСИФІКАЦІЇ НОРМАТИВНО-
ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ 41

ЦАРІКОВА О. В.

ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗАСТОСУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ 46

ШУЛАТОВА І. С.

ДЕЯКІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 51

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ВІНЦУК В. В., ГАШТУР В. В.

ЩОДО ПИТАННЯ ВВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ
У СИСТЕМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СТАТУСІ
НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ 56

ГЛОБЕНКО Г. І.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ЗАКІНЧЕННЯ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 60

КОРОВАЙКО О. І.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА БЕЗСТОРОННОСТІ СУДУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ..... 65

ОСІНСЬКА О. М.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКА
ТА СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ 71

ПРИБИТКОВА Н. О.

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ РАСИЗМУ ТА КСЕНОФОБІЇ
ЯК ФОНОВИМ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩАМ В УКРАЇНІ 75

РОМАНЮК В. В.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 81

СТЕПАНЮК Р. Л.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ 85

ТРОЯН В. А.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 90

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО**ДРОНІВ Б. М.**

НАПРЯМИ ВПЛИВУ ПРИВАТНОГО ПРАВА НА ПУБЛІЧНЕ 95

ІЛЬІНА О. В.

СВІТОВИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ:
ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ 99

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**БАРКО В. І., ОСТАПОВИЧ В. П., БАРКО В. В.**

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО
ТРЕНІНГУ «ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ»..... 104

БОЛЬШАКОВА А. М.

СУБ'ЄКТИВНА ВИЧЕРПАНІСТЬ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ 110

БОНДАРЧУК М. Т.

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК УМОВА
ЕФЕКТИВНОГО ВИКОНАННЯ НИМИ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ 115

ГРЕНКО С. П., ЛАРІОНОВ С. О.

СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ДОСВІД ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПАТРУЛЬНОЇ ТА КІБЕРПОЛІЦІЇ 121

ГОРБАЧОВА О. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ
ГЕНДЕРНОГО ПАРИТЕТУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... 128

ЛАМАШ І. В., ЛУК'ЯНОВА О. С.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ЗАЗДРОСТІ ЗІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ
ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАСУДЖЕНИХ:
ГЕНДЕРНИЙ РАКУРС 133

ПЕРЕВОЗНА Т. О., ВІДЕНЄВ І. О., ХАРЦІЙ О. М.

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УЗГОДЖЕНОСТІ СИСТЕМИ ТЕРМІНАЛЬНИХ
ЦІННОСТЕЙ У ПРАВОПОРУШНИКІВ З АНОМАЛІЯМИ ОСОБИСТОСТІ..... 138

ПОСОХОВА Я. С.

СПЕЦИФІКА ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕРЕІДЕНТИФІКАЦІЇ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НА ПОЧАТКОВИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 142

РУДАЙ А. С.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
З ПЕРФЕКЦІОНІЗМОМ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ 148

САППА М. М.

ПРОБЛЕМАТИКА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
В СТРУКТУРІ ЮРИСЛІНГВІСТИКИ 153

ЧЕРКАШИН А. І.

ДЕФІНІЦІЯ ЛІДЕРСТВА У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ 157

ШВЕЦЬ Д. В.

РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН:
ПРАВОВИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ 162

ШИЛІНА А. А., ІВАНОВ М. С.

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСНО-РОЛЬОВОЇ
ТА ПОВЕДІНКОВОЇ ВІКТИМНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ..... 169

ШИЛІНА А. А., НИЗОВЕЦЬ А. О.

ГОТОВНІСТЬ ДО ЗМІН ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОСТІ
СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ 173

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ
ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА» 178

СТАТТЯ НОМЕРА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.148

М. Г. ЩЕРБАКОВСЬКИЙ,

доктор юридичних наук, доцент,

*професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8413-9311>

ТИПОВІ ЗАВДАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто поняття й види завдань судової експертизи як практичної діяльності. Проаналізовано основні точки зору вчених щодо класифікації типових завдань судово-експертного дослідження. Підставою диференціації завдань експертизи запропоновано вважати інформацію, що виникає під час вчинення злочину. Інформація встановлюється дослідженням властивостей окремих об'єктів або характеристик процесу взаємодії декількох об'єктів.

Ключові слова: *судово-експертне дослідження, ідентифікаційне завдання, діагностичне завдання, ситуаційне завдання, класифікація.*

Shcherbakovsky, M.G. (2016), "Typical tasks of forensic research" ["Типові завдання судово-експертного дослідження"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 6–11.

Постановка проблеми. У загальній теорії судової експертизи (судової експертології) важливе місце посідає таке категоріальне поняття, як експертне завдання, під яким розуміється узятє до вирішення поставлене перед експертом питання. Поняття завдання судово-експертного дослідження є багатозначним і має як процесуальний (завдання експерту, поставлене уповноваженим органом або суб'єктом), так і гносеологічний аспекти. Аналізуючи співвідношення понять «предмет», «питання» та «завдання» експертизи, необхідно виходити з того, що питання й завдання, які ставлять перед експертом, дозволяють установити її предмет, але не входять до його змісту як такі. Інакше кажучи, встановлення в експертному дослідженні певних обставин детермінується конкретними завданнями, що даються для вирішення експертизою, які визначають обсяг інформації, що входить до змісту предмета дослідження. Типові завдання експертизи мають значення для формування предмета судової експертології, тому що завдання практичної діяльності визначають потреби в теоретичному осмисленні проблем, що в неї виникають. Уточнення уявлень про типові завдання судово-експертного дослідження надає можливість конкретизувати предмет експертного пізнання, що, у свою чергу, повинне бути підставою для розмежування теоретичних і методичних основ різних класів і родів судових експертиз.

Стан дослідження. Зміст і види завдань судової експертизи як практичної діяльності досліджували такі українські та закордонні вчені, як Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, Г. Л. Грановський, Н. І. Клименко, Ю. Г. Корухов, В. Ф. Орлова, Ю. К. Орлов, І. В. Пиріг, О. Р. Росинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. Р. Шляхов та ін. Незважаючи на зусилля науковців, досі в теорії судової експертизи не розроблено єдину класифікацію завдань, що ставляться перед експертами різних спеціальностей, яка б повністю задовольняла потреби теорії та практики. Аналіз літературних джерел показує, що класифікацію завдань експертизи як практичної діяльності не можна вважати завершеною, а їх систематизація, на нашу думку, перебуває в незадовільному стані. Метою статті є розгляд існуючих поглядів на сутність і види типових завдань судово-експертних досліджень та визначення підстави їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Зазначені місце й роль експертних завдань в обмеженні предметної галузі тієї або іншої експертизи визначають необхідність їх методологічного аналізу з метою з'ясування питання про цільову спрямованість практичної діяльності судового експерта, дослідження можливостей і перспектив її вдосконалення за допомогою інтеграції наукових знань, що залучаються й трансформуються в практику судочинства

загальною теорією судової експертизи. Уточнення в рамках теорії й практики предмета судової експертизи відіграє також істотну роль для конкретизації сутності судової експертизи як наукового засобу доказування обставин розслідуваного злочину.

У психології поняття «завдання» визначається як проблемна ситуація, що охоплює мету та умови, в яких вона має бути досягнута, а також правила перетворення [1, с. 236]. Розглядаючи поняття завдань через призму теорії судових експертиз, можна зауважити, що «мета завдання» є вимогою, яка формулюється в питанні, що ставиться на вирішення експерта; «умовами вирішення» завдання є надані експерту об'єкти, матеріали й вихідні дані, а «правилами перетворення» виступають розроблені для цього виду завдань методи та методики. Ставлячи перед собою мету розробити єдину методологію вирішення експертних завдань, розкрити їх зміст і теоретично обґрунтувати те спільне, що об'єднує їх незалежно від природи досліджуваного об'єкта, деякі автори вважають можливим досягати її шляхом створення відповідних класифікаційних систем із подальшим їх описом. Т. М. Пучкова підкреслює, що систематизація завдань є необхідною для: а) індивідуалізації завдання залежно від конкретних обставин досліджуваної події; б) чіткого формулювання конкретних питань у постанові (ухвалі, запиті) про призначення експертизи (залучення експерта); в) подальшого правильного й ефективного використання висновку експерта в процесі доказування [2, с. 66].

Науковці поділяють завдання судово-експертного дослідження на певні групи: за значенням – на основні та допоміжні; за обсягом – на загальні та окремі; за способом рішення – на стандартні й нестандартні (евристичні); за послідовністю рішення – на кінцеві та проміжні; за ступенем складності – на прості, складні, підвищеної складності та надскладні; за ступенем спільності – на загальні завдання роду експертизи, типові завдання виду експертизи, конкретні завдання проведеної експертизи та ін. Найбільш важливою підставою класифікації експертних завдань та їх розмежування визнається кінцева мета дослідження. На цій підставі в літературі правниками запропоновано виокремлювати такі класи (види) типових завдань: ідентифікаційні, діагностичні, ситуаційні, ситуаційно-логічні, класифікаційні, атрибутивні, реставраційні, інтеграційні, реституційні, прогностичні, ретроспективні, обставинні, причинно-динамічні, просторово-часові, ретрологічні, кауза-

льні, нормативістські, фактологічні, оціночні, юридичні, нормативно-технічні [3, с. 88–90]. Таким чином, у літературі виділено понад двадцять різних типових експертних завдань. Єдиний збіг – усі автори без винятку виділяють завдання ідентифікаційного характеру в окремий вид. Останнє не дивно, оскільки теорія криміналістичної ідентифікації є однією з найбільш розроблених окремих криміналістичних теорій. Різні трактування структурних елементів експертних завдань (цілей, умов і способів їх вирішення) й відсутність загальної цегментуючої підстави цієї структури призвели до істотних розбіжностей у змісті типів експертних завдань, а отже, і в способах їх вирішення, що визначають методи й методики експертного пізнання обставин злочину.

Деякі із запропонованих видів завдань є неприйнятними, оскільки їх виділення порушує логічні засади побудови класифікацій. Так, інтеграційні завдання виділяються не за метою, а способом їх вирішення, яке здійснюється в процесі комплексних досліджень. Певні завдання, що мають різне найменування, збігаються за змістом, наприклад атрибутивні, класифікаційно-діагностичні та класифікаційні; ситуаційні, ситуаційні й обставинні; причинно-динамічні та каузальні; реставраційні, реституційні та ретроспективні та ін.

Вважаємо, що логічно чітку класифікацію типових експертних завдань розробити неможливо, якщо не вибрати певну загальну підставу. Загальною об'єднуючою ланкою всіх експертних завдань, на наш погляд, є інформація, яка виникає під час вчинення злочину при взаємодії елементів механізму події й отримується з матеріальних джерел протягом експертного дослідження. Матеріальні носії інформації розглядаються як системи, що одночасно відображають та сприймають. Рішення будь-якого експертного завдання здійснюється в два послідовних етапи. На першому – емпіричному – етапі шляхом дослідження експертом виявляються властивості представлених об'єктів та отримується різноманітна інформація, яка міститься в носіях слідів злочину, зразках порівняння, процесуальних документах та ін. На наступному – логічному – етапі встановлений комплекс властивостей аналізується, виходячи з кінцевої мети дослідження, і кладеться в основу формулювання відповіді на поставлене питання (завдання). Таким чином, первісною метою всіх експертних завдань є встановлення певної групи властивостей представлених матеріальних носіїв інформації. При цьому залежно

від поставленого завдання вибирається відповідний спеціальний об'єкт (комплекс властивостей) як частина слідоносія. Указана інформація (відомості) характеризує безпосередньо об'єкти, які є статичними елементами злочинної події, або процес утворення слідів, що є динамічною складовою механізму злочину [4, с. 51]. Виходячи з викладеного, всі типові експертні завдання можуть бути поділені на два основні класи й відповідні види за кінцевою метою дослідження: 1) установлення властивостей окремих об'єктів, що є підставою вирішення ідентифікаційних та діагностичних завдань; 2) установлення характеристик процесу (механізму) взаємодії декількох об'єктів як основа рішення ситуаційних завдань.

Ідентифікаційні завдання спрямовано на встановлення ототожнення об'єктів. Аналіз літературних джерел дозволяє дійти висновку, що під час провадження різнорідних експертиз незалежно від природи об'єктів дослідження (органічні, неорганічні, тверді, рідкі, газоподібні, макрооб'єкти, мікрооб'єкти, комплекти, комплекси, природні, антропогенні та ін.) експертним шляхом здійснюються лише два види ідентифікації за матеріальними слідами.

Перший вид ідентифікації за матеріальним слідами здійснюється на підставі дослідження властивостей об'єктів. Указані властивості є пов'язаними з механізмом злочину, формуються ним і являють собою «відбитки» обставин події. Властивості речей, які проявляються в їх відносинах з іншими речами, і процеси відображення цих властивостей, що їм відповідають, в ознаках, становлять сутність вказаного виду ідентифікації. Експертні дослідження на цій підставі можна поділити на такі підвиди:

– ототожнення об'єкта за матеріальним відображенням його властивостей на іншому об'єкті. За онтологічною природою властивості поділяються на сигналетичні, що відображають зовнішню будову твердих об'єктів, та функціональні, які відображають динамічні функції організму людини, дії машин та механізмів;

– ототожнення розділеного об'єкта за частинами, що відокремилися. Властивості, за допомогою яких здійснюється ідентифікація, охоплюють сигналетичні та субстанціональні, що відображають фізичний, хімічний, біологічний та інший склад і структуру відокремлених частин.

У літературі висловлюються заперечення щодо існування останнього підвиду ідентифікації на тій підставі, що під час відокремлення

частин від цілого об'єкта на них виникає лінія розділу, яка дзеркально відображає лінію на іншій частині, тобто в цьому випадку це є ідентифікацією за матеріально-фіксованими відображеннями властивостей одного об'єкта на іншому [5, с. 167–168]. Указана пропозиція є неприйнятною тому, що не враховуються ті випадки, коли у частин твердих тіл немає спільної поверхні поділу, і коли дослідженню піддаються об'єкти, котрі не мають стійкої форми (рідини, газу). У цій ситуації досліджуються не морфологічні (сигналетичні) властивості, а субстанціональні, тобто склад і структура об'єктів. Ідентифікація зазначених об'єктів на підставі аналізу їх складу та структури за допомогою різних аналітичних методів реалізується в сучасній експертній практиці, а науково вона була обґрунтована В. С. Мітричевим у 70–80-х рр. минулого століття [6].

Другий вид ідентифікації за матеріальними слідами реалізується на підставі дослідження знаків об'єктів. Знаком виступають літери, цифри, символи, слова й вирази. Форма знака ніяк не пов'язана з його змістом. Семантика знака повністю визначається угодою людей, що користуються мовою знаків (конвенційна природа знака). Знак є субституттом оригіналу. Однак знаки об'єктів, на відміну від їх властивостей, не є подібними до оригіналу-об'єкта, який презентують, і тому вони можуть бути носіями інформації про нього тільки в тому випадку, коли знаки вже мають для суб'єктів мовного спілкування своє значення, тобто якщо на їх основі вже сформувалися знакові образи відповідних об'єктів [7, с. 71].

Прикладом доцільності поділу ідентифікаційних досліджень на два види є експертне дослідження усного мовлення, зафіксованого на фонограмі. Ототожнення особи-диктора за усною мовою здійснюється шляхом дослідження властивостей фізичних параметрів голосу (експертиза відео-, звукозапису) або знакового лінгвістичного семантичного аналізу смислового змісту усного мовлення (лінгвістична експертиза усного мовлення) [8].

У літературі вказується, що однією з цілей ідентифікації є ототожнення не тільки конкретного, виділеного за обставинами справи об'єкта, але й групи, виду та роду (так звана «групофікація») [9, с. 29 та ін.]. На нашу думку, в цьому випадку науковці підмінюють мету дослідження досягнутим результатом. Говорячи про мету експертизи взагалі, слід підкреслити розбіжність між нею й результатом, оскільки практична діяльність значно відрізняється

від її ідеального проекту. Реальний результат експертного дослідження може не збігатися з кінцевою метою (завданням) як передбачуваним результатом. Тому ми погоджуємося з В. Я. Колдіним, що висновок про загальну родову чи видову належність є результатом порівняльного дослідження шуканого й того, що перевіряється, об'єктів із метою їх ідентифікації. Цей результат може бути кінцевим, коли не встановлено окремі ідентифікаційні ознаки об'єктів, що порівнюються, або проміжним у процесі подальшого ототожнення об'єкта [10, с. 214].

Діагностичні завдання спрямовано на встановлення природи, властивостей і стану об'єктів. При цьому встановлення шуканих характеристик здійснюється як під час дослідження безпосередньо об'єктів, так і за їх матеріальними слідами (відбитками, частинами). За результатами встановлених властивостей та подальшого порівняння їх з аналогами, табличними даними та нормативними документами встановлюються клас, рід і вид об'єктів (класифікаційні, атрибутивні завдання), відповідність їх певним вимогам (нормативістські, нормативно-технічні завдання), вартість (оціночні завдання) та ін. Використання методу моделювання дозволяє встановлювати первісний стан об'єктів (ретроспективні завдання), причинно-наслідкові відносини (каузальні завдання) та час (просторово-часові завдання) виникнення або зміни слідів.

Ми згодні з Е. Б. Сімаковою-Єфремян, що немає необхідності виділяти класифікаційні завдання як самостійну одиницю в загальній класифікації. Дослідження, мету яких спрямовано на віднесення об'єкта або явища до того чи іншого класу, типу чи категорії в медицині, природознавстві або техніці традиційно вважають діагностичними. Для того щоб віднести об'єкт експертного дослідження до якоїсь категорії, необхідно встановити його властивості, і саме тому встановлення властивостей і станів об'єктів, віднесення їх до певної категорії (класу, типу, розряду тощо) є завданнями діагностичними [11, с. 572]. Зазначимо, що головна методична відмінність класифікаційних завдань від результатів ідентифікації, яка завершується встановленням спільної родової (групової) належності, пов'язується з відсутністю об'єктів, що перевіряються. Як порівняльні матеріали для вирішення класифікаційних завдань використовуються еталони, колекції та інші натурні об'єкти класифікаційних груп, а також табличні дані й відомості стандартів. Виявлені в досліджуваних об'єктах або слідах власти-

вості зіставляються із зазначеними характеристиками, що і служить підставою для встановлення відповідної класифікаційної групи.

Ситуаційні завдання передбачають визначення параметрів процесу (механізму) взаємодії об'єктів за слідами-відбитками: часу, динаміки, умов взаємодії людей і речей, зв'язку зовнішніх дій, їх наслідків, рухів контактуючих об'єктів та ін. Об'єктом дослідження виступають елементи або речова (матеріальна) обстановка події в цілому, специфіка якої полягає в тому, що вона може досліджуватися як самостійне цілісне утворення в усьому різноманітті її системно-структурних зв'язків [12, с. 13]. Р. С. Белкін виступає проти існування ситуаційних завдань і вважає, що проведенням такої експертизи «експерт фактично привласнює собі компетенцію слідчого» [13, с. 563–564]. Указані твердження не є переконливими. Експерт на основі своїх спеціальних знань встановлює певні сторони й складові елементи механізму події, що відбулася. Г. В. Прохоров-Лукін слушно зазначає, що ситуаційне завдання вирішується «на підставі спеціальних знань шляхом дослідження матеріальних джерел і носіїв інформації з метою встановлення фактів та обставин, які належать до механізму злочину» [14, с. 12]. У певних випадках для дослідження та встановлення події злочину правових знань слідчого недостатньо, і тоді в повній відповідності до закону таке дослідження має провести судовий експерт. Під час рішення ситуаційного завдання досліджуються об'єкти (сліди злочину) з використанням спеціальних знань, проте експерт не оцінює докази, не здійснює юридичної оцінки, тим більше кваліфікації події. Дослідження всієї події злочину й оцінювання результатів експертизи є прерогативою слідчого.

Серед учених триває дискусія щодо співвідношення діагностичних і ситуаційних завдань. Так, Ю. Г. Корухов наполягає, що ситуаційне завдання поглинається діагностичним [15, с. 75]. Вважаємо вказану думку не обґрунтованою. Рішення діагностичних завдань, згідно з етимологією слова «діагностика», спрямовано на встановлення окремих симптомів (ознак, властивостей, станів) окремого об'єкта [16, с. 219]. Ситуаційне завдання має мету більш високого порядку – використовуючи результати ідентифікаційного та діагностичного досліджень окремих об'єктів, установити механізм події в цілому або її окремі обставини на підставі використання спеціальних знань. Г. Л. Грановський, який першим порушив

питання про виокремлення ситуаційних завдань, розглядає ситуацію як систему, представлену багатьма об'єктами (елементами системи), котрі мають певні якості з фіксованими між ними відносинами [17, с. 14]. Фактично, метою ситуаційного дослідження є з'ясування в загальному механізмі події тих елементів, які не можуть бути встановлені слідчим без використання спеціальних знань експерта. Слід погодитися з думкою Н. І. Клименко про те, що, незважаючи на деяку схожість діагностичних і ситуаційних досліджень, кожне з них має свої особливості. Так, характерним для діагностичного завдання є встановлення типових ознак того чи іншого об'єкта в певній ситуації, ситуаційне ж завдання встановлює комплекс різних ознак, об'єктів та окремих ситуацій, з яких складається цілісна картина всієї досліджуваної події, встановлення механізму якої найчастіше потребує застосування різних судових експертиз [18, с. 139–140].

На наш погляд, у ситуаційних завданнях логічно виділити два підвиди: а) дослідження події в цілому, наприклад установлення механізму спричинення тілесних ушкоджень; б) дослідження окремих обставин злочину, наприклад установлення положення потерпілого в момент пострілу. Механізм події може встановлюватися під час здійснення однорідної експертизи (наприклад, обставини дорожньо-транспортної події досліджуються експертом-автотехніком), але частіше це – інтеграційне завдання, що вирішується і використанням різних спеціальних знань у формі комплексної експертизи. Наприклад, установлення факту контактної взаємодії різнорідних об'єктів здійснюється комплексною експертизою як процесуальною формою синтезу знань трасології, ґрунтознавства, матеріалознавства, біології, автотехніки, медицини та інших наук [19, с. 56].

Поділені за кінцевою метою всі експертні завдання в процесі їх експертного вирішення є

тісно взаємопов'язаними. Ситуаційні, ідентифікаційні та діагностичні завдання вирішуються послідовно на підставі проміжних підзавдань інших видів. Наприклад, ідентифікуючи об'єкт за відображеними ознаками, експерт зобов'язаний ураховувати умови утворення сліду й адекватність виділених ознак, тобто проводити діагностичні дослідження. Кінцеве ідентифікаційне завдання з ототожнення знаряддя зламу починається з рішення ситуаційного завдання по встановленню механізму утворення слідів, потім постає діагностичне завдання визначення виду знаряддя за слідами-відбитками й зіставлення з предметом, що перевіряється, тощо. З діагностичного аналізу починається процес ідентифікації. Наприклад, під час проведення експертизи звуко- чи відеозапису необхідно діагностувати фонограми, встановлюючи їх придатність для ототожнення особи за звуковою мовою. Як діагностика допомагає у вирішенні ідентифікаційних завдань, так ідентифікація забезпечує вирішення діагностичних завдань. Наприклад, перш ніж визначити стан людини, яка писала рукописний текст (діагностичне завдання), вирішується ідентифікаційне завдання з ототожнення виконавця. Отже, в більшості родів і видів судових експертиз кінцевою метою може бути рішення кожного з перелічених трьох видів завдань, а способом рішення основного завдання – вирішення підзавдань ідентифікаційного, діагностичного та ситуаційного характеру.

Висновок. Типові завдання судово-експертних досліджень можуть бути поділені на два основні класи й відповідні види за кінцевою метою дослідження: 1) установлення властивостей окремих об'єктів, що є підставою вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань; 2) установлення характеристик процесу (механізму) взаємодії декількох об'єктів як основа рішення ситуаційних завдань.

Список бібліографічних посилань

1. Энциклопедия эпистемологии и философии науки/под ред. И. Т. Касавина. М.: Канон+; РООИ «Реабилитация», 2009. 1248 с.
2. Пучкова Т. М. Сущность и классификация задач в судебной экспертизе. *Теоретические и практические вопросы судебной экспертизы*. 1979. Вып. 38. С. 65–70.
3. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
4. Орлова В. Ф., Шляхов А. Р. Принципы классификации задач криминалистической экспертизы // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы: сб. науч. тр. М.: ВНИИСЭ, 1984. С. 49–62.
5. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
6. Митричев В. С. Общие положения методики идентификационной экспертизы с использованием аналитических методов. *Труды ВНИИСЭ*. 1972. Вып. 4. С. 113–156.

7. Колдин А. В., Крестовников О. А. Источники криминалистической информации/под ред. В. Я. Колдина. М.: Юрлитинформ, 2007. 192 с.
8. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5; у ред. наказу від 26.12.2013 № 1950/5 зі змін., внес. наказом від 27.07.2015 № 1350/5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/paran17#n17> (дата звернення: 15.12.2016).
9. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ: Кондор, 2006. 588 с.
10. Колдин В. Я. Судебная идентификация. М.: ЛексЭст, 2002. 528 с.
11. Сімакова-Єфремян Е. Б. Класифікація завдань комплексної експертизи контактної взаємодії об'єктів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2004. Вип. 4. С. 571–577.
12. Вещественные доказательства: информационные технологии процессуального доказывания/под общ. ред. В. Я. Колдина. М.: Норма, 2002. 768 с.
13. Белкин Р. С. Курс криминалистики: пособие. М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2001. 837 с.
14. Прохоров-Лукин Г. В. Теоретические и методические основы судебно-экспертной ситуалогии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1993. 18 с.
15. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений: пособие. М.: Норма – Инфра-М, 1998. 288 с.
16. Словник іноземних слів/за ред. О. С. Мельничука. Київ: Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1977. 776 с.
17. Грановский Г. Л. Криминалистическая ситуационная экспертиза места происшествия // Рефераты научных сообщений на теоретическом семинаре – криминалистических чтениях, 21 апр. 1977 г./ВНИИСЭ. М., 1977. Вып. 16. С. 3–16.
18. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій: посібник. Київ: Ін Юре, 2007. 528 с.
19. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактної-слідової взаємодії об'єктів: монографія. Харків: Гриф, 2004. 176 с.

Надійшла до редколегії 19.12.2016

ЩЕРБАКОВСКИЙ М. Г. ТИПОВЫЕ ЗАДАЧИ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Рассмотрены понятие и виды задач судебной экспертизы как практической деятельности. Проанализированы основные точки зрения учёных по классификации задач судебно-экспертного исследования. Основанием дифференциации задач экспертизы предложено считать информацию, которая возникает во время совершения преступления. Информация устанавливается исследованием свойств отдельных объектов или характеристик процесса взаимодействия нескольких объектов.

Ключевые слова: *судебно-экспертное исследование, идентификационная задача, диагностическая задача, ситуационная задача, классификация.*

SHCHERBAKOVSKY M. G. TYPICAL TASKS OF FORENSIC RESEARCH

More than twenty different typical tasks of forensic and expert research isolated according to various reasons have been provided in the special literature. The author of the article proves that the common uniting ground of all expert tasks is information, which occurs during the commission of a crime by the interaction of the elements of the mechanism of an act and reflected in the material surrounding environment. At the first – empirical – stage of forensic and expert research the information is obtained by setting properties of the objects provided to an expert. At the next – logical – stage of the research the revealed set of properties is analyzed based on the ultimate goal of the research, and laid in the foundation while formulating the answer to the question (task) put to the expert. In accordance with the reason the tasks of forensic and expert research can be divided into two major classes and corresponding species in regard to the ultimate goal of the research: a) establishing the properties of the objects that are the basis of solving identification and diagnostic tasks; b) establishing the characteristics of the process (mechanism) of the interaction between the objects as the basis of solving situational tasks.

Keywords: *forensic and expert research, identification task, diagnostic task, situational task, classification.*

УДК [159.98:378.1]351.74

І. В. КЛИМЕНКО,*т. в. о. начальника Департаменту кадрового забезпечення
Національної поліції України***ПСИХОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ
ТА ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ В ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Проаналізовано результати проведених реформ систем підготовки поліцейських кадрів у зарубіжних країнах – США, країнах Європи та Азії. Визначено, що в сучасній психолого-правовій практиці існують щонайменше три підходи до оцінки необхідності підвищення рівня освіченості правоохоронців. Підкреслено, що реформування правоохоронної системи висуває нові вимоги не тільки до особистості поліцейського, а й до освітніх умов, у яких така особистість формується. Зміст і технології нової поліцейської освіти мають бути спрямовані на створення таких психологічних умов розвитку особистості майбутніх професіоналів, які забезпечать формування професійної компетентності й актуалізацію особистісного потенціалу правоохоронців. Поставлено питання про необхідність концептуалізації кваліфікаційних вимог до професіонала-правоохоронця та про створення сучасної моделі поліцейської освіти.

Ключові слова: *особистість, поліцейська освіта, правоохоронці, професійна компетентність, реформування правоохоронної системи.*

Klymenko, I.V. (2016), "Psychological context of police training and police education within international research" ["Psykhologichni konteksty politseiskoi pidhotovky ta politseiskoi osvity v zarubizhnykh doslidzhenniakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 12–19.

Постановка проблеми. У будь-яких трансформаційних процесах, що відбуваються в суспільстві, проблема безперешкодного функціонування правоохоронної системи відіграє одну з головних ролей. У світлі останніх резонансних подій, пов'язаних з діяльністю поліції та інших правоохоронних підрозділів України, надзвичайної актуальності набули питання взаємодії та рівня підготовки правоохоронців. У суспільстві широко розповсюджені різні точки зору щодо ходу поліцейської реформи, можливості або неможливості сформувати надійного фахівця-правоохоронця в короткий строк тощо.

Метою нашої роботи є аналіз результатів уже проведених реформ систем підготовки поліцейських кадрів у зарубіжних країнах – США, країнах Європи та Азії в контексті подальшого використання вже набутого досвіду та з метою запобігання здійснення помилок.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що психологічні аспекти професійного становлення суб'єктів правоохоронної діяльності є поширеним предметом досліджень багатьох науковців, у яких наведено результати вивчення численних психологічних характеристик курсантів – майбутніх правоохоронців, проблема формування особистості працівника поліції саме в контексті професійної освіти набуває сьогодні особливої актуальності. Ре-

формування правоохоронної системи висуває нові вимоги не тільки до особистості поліцейського, а й до освітніх умов, у яких така особистість формується. Зміст і технології нової поліцейської освіти мають бути спрямовані на створення таких психологічних умов розвитку особистості майбутніх професіоналів, які забезпечать формування професійної компетентності й актуалізацію особистісного потенціалу правоохоронців. Також виникає питання щодо того, якою має бути модель професіонала, яка визначить концепцію та специфіку підготовки поліцейських. Немає сумніву, що в умовах реформування така концепція в цілому та вплив освіти на особистість поліцейського зокрема окреслюють низку дискусійних питань, що не можуть бути вирішені на ґрунті вітчизняних досліджень, які зараз знаходяться на початковому етапі.

Водночас слід відзначити, що за кордоном проблема поліцейської освіти та вплив різних її форм на формування особистості поліцейського в тих чи інших проявах не втрачає своєї актуальності. Так, К. А. Патерсон в огляді Програми академічної освіти поліцейських (2015 р.) зазначає: «Освіта поліцейських є головним питанням у процесі культурних змін і реформ» [1, р. 121]. Таке твердження спонукає до серйозного осмислення досвіду іноземних дослідників

та аналізу їх наукових напрацювань з метою використання у практиці психологічного супроводу професійної підготовки працівників поліції в нашій державі.

Зв'язок між освітою та поліцейською працею вже давно вивчається за кордоном фахівцями у сфері правоохоронної діяльності. Ще в 1967 році, як зауважують Р. С. Троянович і Т. Г. Ніколсон, у колі правоохоронців і представників кримінального правосуддя вивчалася потреба підвищення *академічних вимог* до тих, хто бажав вступити до лав поліції. Одним з їх головних аргументів було те, що, якщо населення в цілому стає все розумнішим, то рівень інтелекту поліцейського повинен бути на тому ж рівні, що і в пересічного громадянина, або навіть перевищувати його. Іншим аргументом було те, що прагнення до «професіоналізації» поліції передбачає як обов'язкову вимогу наявність освітнього ступеня, що відповідає чотирирічному навчанню в коледжі [2].

Деякі дослідники, підкреслюють С. М. Сміт і М. Г. Аамодт, виправдовують використання освітніх вимог, демонструючи, що більш освічені поліцейські мають певні бажані характеристики, яких позбавлені їх менш освічені колеги. Так, у порівнянні з їх менш освіченими товаришами по службі, поліцейські з вищою освітою є менш авторитарними та догматичними, є більш обачливими, мають кращі комунікативні навички та характеризуються більш позитивним ставленням до проблем співпраці з громадою [3, р. 51; 4]. Результати власних досліджень указаних науковців підтверджують надання переваги кандидатам на роботу з вищою освітою, свідчать, що:

- освіта прямо пропорційна оцінкам, отриманим в академії, та оцінюванню результатів патрулювання з боку керівника і зворотно пропорційна прогулам, травмам, ДТП та строку перебування на посаді;

- курсанти з освітнім ступенем «бакалавра» мають кращі оцінки в академії, ніж курсанти з дипломом молодшого спеціаліста або із середньою освітою, а курсанти з дипломом молодшого спеціаліста мають кращі оцінки в академії, ніж курсанти із середньою освітою [3, р. 59–60; 4].

С. М. Сміт і М. Г. Аамодт зазначають, що поліцейські, які мають принаймні диплом молодшого спеціаліста, отримують більш високі оцінки результатів своєї роботи з боку керівництва, ніж їх менш освічені колеги. Переваги вищої освіти не проявляються в оцінці роботи протягом перших двох років на посаді. Однак потім поліцейські з дипломом бакалавра випе-

реджають тих, хто має диплом молодшого спеціаліста або свідоцтво про середню освіту. Співвідношення між освітою, навчанням в академії та роботою в патрулі не є просто функцією інтелекту, тому що освіта поступово додає обґрунтованості когнітивним здібностям. Разом із цим, ті, хто спеціалізувався в кримінальному правосудді, працювали на такому самому рівні, що й ті, в кого були інші спеціалізації [3, р. 60; 4].

Дослідження стосовно переваг вищої освіти поліцейських на прикладі Сполучених Штатів Америки можна розділити на дві чіткі групи. До першої групи належать дослідження 1970-х років про вплив вищої освіти на стосунки поліцейських. Поліцейські, які отримали освіту в університеті, були менш авторитарними, ніж поліцейські, які не закінчили університет (Л. Паркер, М. Донелли, Д. Гервітз та ін.) [5], менш цинічними (Р. М. Реголі) [6] та чим вищим є рівень освіти, тим більш чутливою до змін стає система цінностей у поліцейських (І. Гуллер) [7], що забезпечує їм більш етичну професійну поведінку (Р. Роберг, С. Бонн) [8]. Дослідження також показали, що не курси з кримінології або кримінального судочинства призвели до більш етичного та культурного ставлення, а досвід навчання в університеті в цілому (Р. Роберг) [9].

Дослідження вчених іншої групи, які з'явилися в 1990-х, свідчать про певні сумніви щодо отримання освіти в університеті поліцейськими-новобранцями. С. Оуен і К. Вагнер визначили, що поліцейські, які вивчали кримінальне судочинство, демонстрували вищий рівень авторитаризму, ніж ті, хто вивчав інші дисципліни [10]. До таких само висновків дійшли Б. Бьєррегаард і В. Б. Лорд, які ставили під сумнів значення освіти на вплив ставлення до етики в кримінальному судочинстві [11]. Разом з цим, дослідження С. Оуен і К. Вагнер показали, що на перших етапах навчання поліцейські демонстрували вищий рівень авторитаризму, ніж ті, які закінчували навчання [10]. Цю точку зору підтримали К. Хейс, Р. Реголі та Дж. Хьютт, які ідентифікували кореляцію між рівнями освіченості поліціантів і значущими змінами в системі їх цінностей [12].

Дж. Бафкин висловив думку про те, що визначенню потенційної цінності вищої поліцейської освіти в США заважає відсутність відповідних критеріїв [13], а С. Оуен у цьому ракурсі вказує також на відсутність ясності в питанні про мету освіти, орієнтовану на практику [14].

У 2014 році на офіційному сайті Білого дому Д. Хадсон презентував федеральні програми

змін у діяльності поліції, необхідність яких була викликана заворушеннями у Фергюсоні, Міссурі тощо, та зауважив, що в Америці думки щодо правоохоронної діяльності швидко змінюються [15]. С. Вільямс також зазначає, що порушення громадського порядку по всій країні зростають, поліцейські стикаються з більш серйозними викликами. Звичайної підготовки, враховуючи тактичну, яка традиційно пропонується в академіях, більше не достатньо. Поліцейські потребують більшого, ніж механічні навички або можливості механічного запам'ятовування. На сьогодні, на думку американських дослідників, потрібно виявляється підготовка більш високого рівня, яка б враховувала проблемне навчання, формування критичного мислення та навичок міжособистісного спілкування. Підвищення рівня навчання, робить висновок С. Вільямс, може сприяти зменшенню порушень громадського порядку та кращій підготовці поліцейських до взаємодії з представниками різних прошарків населення [16].

П. Макдермотт і Д. Халс звертають увагу на те, що традиційне навчання в академії не сприяє розвитку навичок вирішення проблем. Замість цього, вказують науковці, пропонується такий підхід до навчання та освіти, за якого інструктор надає навчальний матеріал, після чого здійснюється оцінювання. Однак на поліцейських покладається обов'язок підтримувати соціальний порядок і будувати суспільні стосунки. А нові поліцейські, які починають виконувати свої професійні обов'язки в американському суспільстві, позбавлені навичок вирішення проблем [17].

К. Серені-Массинжер і Н. Вуд також вивчали зв'язок освітніх інституцій із програмами підготовки поліцейських, що дозволило їм у публікації 2016 року на ґрунті вивчення досвіду підготовки поліцейських резюмувати, що традиційне навчання в академії спирається на механічне запам'ятовування та тактичні навички. Більшість поліцейських академії використовують біхевіористичний стиль навчання, за якого інформація подається через лекцію, при цьому очікується, що курсант буде застосовувати цю інформацію на практиці. Дослідження показують, що 90 % навчання в академії спрямовано на вирішення завдань з очікуванням їх осмислення. Навчання, яке базується лише на відтворюючому підході, не дає тим, хто навчається, можливості покращити вміння вирішувати проблеми через застосування критичного мислення. Навчання, яке сфокусовано на вирішенні проблем, критичному мисленні та міжособистісному спілкуванні, забезпечить сучасних право-

охоронців таким набором професійних навичок, який допоможе їм більш ефективно реагувати на події, що повсякденно виникають у професійній діяльності поліцейських [18, р. 141].

Критичне мислення є необхідним для будь-якого професіонала, тому що воно дає покращені результати не лише для індивіда з критичним мисленням, а й для тих, кому служить цей професіонал. Застосування когнітивних навичок у процесі прийняття рішень також допомагає досягти взаємобажаного результату як для правоохоронця, так і для суспільства.

Навички міжособистісної комунікації зазвичай не входять до програми навчання, хоча мають бути спрямовані на деескалацію конфліктних ситуацій. Емоційний інтелект є ще одною ключовою компетентністю, важливість якої підкреслюється в Програмі навчання поліцейських, виходячи з того, що емоційний інтелект вважається важливим аспектом здібності контролювати власні емоції [18, р. 142]. Разом із цим, як наголошують дослідники, програми емоційного інтелекту працюють лише у випадку, якщо за ними навчають і ними управляють компетентні інструктори. Однак багато інструкторів не є такими спеціалістами, тому що не є фахівцями з емпіричного навчання емоційного інтелекту. Велика частина поліцейського навчання складається, головним чином, з використання вогнепальної зброї, тактичної підготовки та методів арешту. Навчання, яке б фокусувалося на проблемному навчанні та забезпечувало основу для розгляду людської поведінки щодо критичного мислення, емоційного інтелекту, міжособистісної комунікації та розв'язання конфліктів, є незначним або взагалі відсутнє. Для того, щоб бути належно підготовленим для служби, потрібен професійний розвиток переносних навичок і відповідний освітній компонент [18, р. 143].

Європейські дослідники Т. Фелтес і Р. Піс підкреслюють важливість *концептуалізації* вимог та вказують на те, що моделі поліцейської освіти повинні містити чіткі цілі, суспільно-орієнтований зміст навчальних програм і відповідний метод, щоб полегшити перехід від правоохоронної діяльності на співпрацю з громадськістю [19; 20].

Х. Пітерс у ракурсі компетентісного підходу в поліцейській освіті констатує, що перехід до співробітництва поліції з громадськістю в Північній Європі супроводжувався реформами в поліцейській освіті, які були спрямовані на поліпшення якості роботи поліції. У Нідерландах поліція використовує подвійну систему освіти та підготовки кадрів з метою сприяння

чітким зв'язкам між теорією та практикою, враховуючи спільну з поліцейськими установами базу для підготовки співробітників поліції, формулюючи професійні вимоги різних поліцейських функцій, коли навчальні заклади визначають навчальну програму і вимоги навчання, що відповідають професії [21].

Слід звернути увагу, що дослідники розрізняють поняття «навчання» та «освіта» стосовно професійної підготовки поліцейських. Наприклад, Д. Кокс вважає, що навчання поліцейських передбачає забезпечення громадського порядку, тоді як поліцейська освіта прагне спонукати офіцерів, які активно взаємодіють з різними верствами суспільства, до більш гнучкого мислення. Відсутність спеціальної програми освіти поліцейських для підтримки цього культурного переходу пояснює затримку між нововведеннями в охороні громадського порядку та їх застосуванням на практиці [22].

Поліція в демократичних суспільствах існує в політичному вимірі, де визнається важливість соціальної справедливості, соціальної згуртованості, чесності, рівності та прав людини. Д. Бейлі й Е. Бітнер стверджують, що цим цінностям можна навчити поліцейських [23]. Р. Робертс зазначає, що освіта (а не підготовка) є необхідною для розвитку цих цінностей і ефективним є використання розмежування цих понять, яке підтримує та підвищує продуктивність працівників поліції, відповідальність і професіоналізм [8].

Взаємостосунки між вищою освітою та правоохоронною діяльністю, засновані на фактичних даних, констатує Л. Шерман, забезпечують платформу для угоди про те, що є головним завданням поліції та як це завдання вирішувати, а також які переваги брати до уваги [24].

Вимоги до демократичних засад поліцейської діяльності (професіоналізм, відповідальність, законність), резюмує О. Маренін, забезпечують потенційну основу для розуміння того, як націленість на поліцейську освіту може сприяти навчанню та розвитку працівників поліції на всіх рівнях поліцейської ієрархії, та визнання практичної користі «цінностей» як двигунів реформи поліції [25, р. 109]. Як визнає Д. Кокс, реформа в поліцейській освіті та поліцейському навчанні вимагає чіткої концептуалізації поліцейських «цінностей», які можуть проявлятися в усіх трьох шляхах поліцейської субкультури [22].

Необхідність створення моделі поліцейської освіти та визначення її центральних принципів відзначається не тільки науковцями Австралії, США та Європи. Наприклад, дослідники з Таї-

ланду С. Чаттонг, М. Ковітая та М. Конгджарон вказують, що з минулого часу і до сьогодні тайську поліцію піддають критиці, що обумовило створення плану реформ у Королівській поліції Таїланду в 2011–2015 роках, важливою складовою якого є формування професійного поліцейського мислення [26, р. 880]. Є певне узгодження в тому, що характеризує ефективне професійне поліцейське мислення та які дії слід застосувати в моделі навчання. Чотири ключові характеристики, які визнають науковці важливими для службової свідомості, це: етична поведінка, довіра, комунікація та здібність до критичного, творчого та стратегічного мислення. А чотирима видами діяльності, які вважаються важливими для службової свідомості, є створення сумісних планів на майбутнє, породження відданості організації, піклування про підлеглих, вирішення проблем [26, р. 886].

Іншим прикладом досліджень проблеми поліцейської освіти учених Азії є робота Л. Као зі співавторами. Вони вказують, що діюча на Тайвані система навчання та виховання поліцейських зазнала значних змін у час переходу до демократії в період між 1986 та 2000 роками. Ця система є двоєдиною: поліцейський коледж забезпечує навчання персоналу поліції низького рейтингу, в той час як Центральний університет Поліції відповідає за навчання старшого поліцейського складу. Відбиттям реформ поліції на Тайвані є *відмова від поліцейської освіти як замкнутої системи, а також включення більшої кількості соціальних наук у навчальну програму поліцейської освіти* [27].

В Індії підготовка поліцейських не передбачає вивчення гуманітарних і соціальних наук. Д. Скотт, Д. Еванс і А. Верма критикують підготовку індійських поліцейських і стверджують, що заклики до проведення реформ, як правило, ігноруються. У країні розуміють значення вивчення соціальних наук, але перевагу надають технічним навичкам. Дослідження про вплив такої моделі вищої освіти на поліцейських констеблів в Індії показали негативні результати і те, що поліцейські, які отримали вищу освіту, мали більш жорсткі системи оцінювання, були менше зацікавлені в захисті прав громадян і байдужими до правових меж [28].

Проблема вищої поліцейської освіти може бути також розглянута у досить несподіваному психологічному аспекті. К. В. Телеп в аналітичному огляді впливу вищої освіти на якість поліцейської діяльності вказує на зауваження Р. Роберта та С. Бонна, які навели цікавий аргумент, що навіть коли освіта не має статистично підтвердженого впливу на ефективність

роботи поліцейських, вона все ж може бути корисною для підвищення освітніх стандартів. Навіть якщо ефективність роботи не змінюється, підвищення освітніх стандартів може привести до збільшення авторитету та поваги до цієї сфери діяльності. К. В. Телеп апелює також до думки Х. Голдстейна, який зазначив, що вимога наявності вищої освіти допоможе подолати неправильне уявлення, що поліцейській роботі властиві нескладні завдання, з якими може впоратись кожен [29, р. 69–70]. У цьому контексті вчений звертається до тези Е. Бітгнера, який стверджував щодо вимог освітнього рівня, що «головна мета ... полягає у скасуванні назавжди ідеї, яка є занадто поширеною в нашому суспільстві, що, якщо людина не хоче взяти на себе турботу стати кимось вартісним, вона завжди може стати копом». Також К. В. Телеп поділяє думку Дж. Файфа, який стверджує, що поліція має велику свободу дій, велику відповідальність та працює самостійно, так само, як учителі, і також приймає рішення, які впливають на життя громадян, так само, як прокурори і судді. Проте в той час як ці професії вимагають вищої освіти (і вченого ступеня для юристів), поліцейська діяльність відстає в цьому сенсі [29, р. 70]. Далі дослідник зазначає, що вчені часто розглядають освіту, зокрема отримання ступеня бакалавра після чотирирічного навчання, як засіб поліпшення відносин у поліції та виконавської дисципліни. На жаль, практичні дослідження щодо впливу освіти обмежені через слабку методологічну базу та численні суперечності [29, р. 73].

До такої думки приєднуються Е. А. Паолайн III зі співавторами, які у 2015 році зазначили, що як прибічники, так і противники вищої поліцейської освіти досі чітко не визначили точні властивості, які поліцейський з вищою освітою вносить у цю сферу діяльності, крім того, що це обіцяє більш професійний поліцейський підхід. Перші дослідження впливу вищої освіти були зосереджені на потенційних розбіжностях пріоритетів у роботі серед тих, хто вчився в коледжі, і тих, хто не мав такого досвіду. Була проведена низка важливих досліджень, у яких було вивчено багато характеристик. За результатами таких досліджень можна зробити низку неоднозначних висновків. Так, в одних працях були отримані результати, які можна вважати позитивними. Як з'ясувалося, поліцейські з вищою освітою були більш відкритими в системі своїх переконань і менш догматичними, менше зорієнтованими на застосування покарань, менш авторитарними, більш схильними до прийняття та розуміння

етнічних проблем, більш доброзичливими до правових обмежень у роботі. Однак у ранніх дослідженнях були наведені і негативні наслідки вищої освіти. Наприклад, поліцейські з вищою освітою були менш задоволені своєю роботою, більш цинічними і давали нижчі оцінки своїй організації. В деяких дослідженнях учені дійшли висновку, що ставлення до роботи у поліцейських з вищою освітою не відрізнялося від їх менш освічених колег у поняттях професіоналізму, напруги в роботі та переконання у прийнятності військової моделі поліцейських організацій. Таким чином, у той час, коли перші дослідження висвітлили деякі позитивні наслідки вищої освіти, в інших працях були наведені також обґрунтовані негативні свідчення. На жаль, важко повністю оцінити користь виконаної роботи, тому що перші дослідження щодо зв'язку між освітою та відношеннями в роботі страждали від низки методологічних недоліків [30, р. 53]. Серед найбільш примітних огріхів дослідники вказували на свою занепокоєність малим розміром вибірок, неможливістю узагальнити результати, нестачею адекватного статистичного контролю, виміром поодиноких результатів, недостатньою якістю вимірювання освіти, неспроможністю пояснити досвід навчання в коледжі до та після найму на роботу тощо [30, р. 54].

Хоча сучасні дослідження і виправили деякі недоліки попередніх щодо впливу освіти на низку чинників стосовно роботи, які пов'язані зі сприйняттям поліцейськими своєї ролі, керівництва, організації та задоволення роботою, вони все ж дали (в кращому випадку) змішані результати. Крім того, багатомірні аналітичні моделі, як правило, мало що пояснюють у розбіжностях відносин, які демонструють поліцейські, що дає можливість припустити дію й інших чинників [30, р. 55].

Висновки. Виходячи із зазначеного, можна стверджувати, що в сучасній психолого-правовій практиці існують щонайменше три підходи до оцінки необхідності підвищення рівня освіченості правоохоронців. Перша група вчених достатньо негативно ставиться до поліцейських із вищою освітою, говорячи про те, що, наприклад, вони є більш вибагливими до умов праці, менше задоволеними своєю роботою, більш цинічними щодо поліцейської роботи і дають нижчі оцінки своїй організації.

Другий підхід базується на положенні про те, що немає істотної різниці у ставленні до роботи поліцейських з вищою освітою та їх менш освічених колег, немає істотної різниці в рівнях професіоналізму, напруги в роботі, у

прийнятті або неприйнятті військової моделі поліцейських організацій тощо.

Водночас переважна більшість американських та європейських дослідників висловлюють думку, що «рівень інтелекту поліцейського має бути на тому ж рівні, що і у пересічного громадянина, або ж перевищувати його». Представники цього підходу переконливо ставлять питання про необхідність щонайменше чотирирічної підготовки правоохоронців, аргументуючи це тим, що, в порівнянні з їх менш освіченими товаришами по службі, поліцейські з вищою освітою є менш авторитарними та догматичними, більш обачливими, мають кращі комунікативні навички та характеризуються більш позитивним ставленням до проблем співпраці з громадою.

Визначенню потенційної цінності вищої поліцейської освіти в Україні заважає відсутність відповідних сучасних критеріїв підготовки фахівця, а також відсутність ясності в питаннях про кінцеву мету освіти, орієнтовану на практику. Тому ще з більшою актуальністю постає питання про концептуалізацію кваліфікаційних вимог до професіонала-правоохоронця та створення сучасної моделі поліцейської освіти, яка б містила чіткі цілі, суспільно-орієнтований зміст навчальних програм, і відповідний психологічно виправданий та психологічно відпрацьований метод, щоб полегшити перехід від правоохоронної діяльності до співпраці з громадськістю.

Список бібліографічних посилань

1. Paterson C. Higher education, police training, and police reform: A review of police-academic educational collaborations // Collaborative policing: police, academics, professionals, and communities working together for education, training, and program implementation/ed. by P. C. Kratcoski, M. Edelbacher. CRC Press, 2015. P. 119–136. DOI: <http://dx.doi.org/10.1201/b19746-9>.
2. Trojanowicz R. C., Nicholson T. G. A Comparison of behavioral styles of college graduate police officers v. non-college going police officers. *The Police Chief*. 1976. Vol. 43, No. 8. P. 56–59.
3. Aamodt M. G. Education and police performance // Research in law enforcement selection. Boca Raton: BrownWalker Press, 2004. Chapter 4. P. 49–73. URL: https://www.researchgate.net/publication/225218027_The_relationship_between_education_experience_and_police_performance (дата звернення: 21.10.2016).
4. Smith S. M., Aamodt M. G. The relationship between education, experience, and police performance. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 1997. Vol. 12, Iss. 2. P. 7–14. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/BF02806696>.
5. Parker L., Donnelly M., Gerwitz D., Marcus J., Kowalewski V. Higher education: its impact on police attitudes. *The Police Chief*. 1976. Vol. 43, No. 7. P. 33–35.
6. Regoli R. M. The effects of college education on the maintenance of police cynicism. *Journal of Police Science and Administration*. 1976. Vol. 4, No. 3. P. 340–345.
7. Guller I. Higher education and policemen: attitudinal differences between freshman and senior police college students. *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*. 1972. Vol. 63, No. 3. P. 396–401. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/1142063>.
8. Roberg R., Bonn S. Higher education and policing: where are we now? *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 2004. Vol. 27, No. 4. P. 469–486.
9. Roberg R. An analysis of the relationships among higher education, belief systems, and job performance of patrol officers. *Journal of Police Science and Administration*. 1978. Vol. 6, Iss. 3. P. 336–344.
10. Owen S., Wagner K. The specter of authoritarianism among criminal justice majors. *Journal of Criminal Justice Education*. 2008. Vol. 19, No. 1. P. 30–53. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10511250801892748>.
11. Bjerregaard B., Lord V. B. An examination of the ethical and value orientation of criminal justice students. *Police Quarterly*. 2004. Vol. 7, No. 2. P. 262–284. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1098611102250739>.
12. Hays K., Regoli R., Hewitt J. Police chiefs, anomia and leadership. *Police Quarterly*. 2007. Vol. 10, No. 1. P. 3–22. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1098611106288916>.
13. Bufkin J. Criminology/criminal justice master's programs in the United States: searching for commonalities. *Journal of Criminal Justice Education*. 2004. Vol. 15, No. 2. P. 239–620. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10511250400085971>.
14. Owen S. The death of academic criminal justice. *ACJS Today*. 2005. Vol. 30, Iss. 3. P. 10–12.
15. Hudson D. Building trust between communities and local police // The WHITE HOUSE: site. December 1, 2014. URL: <https://www.whitehouse.gov/blog/2014/12/01/building-trust-between-communities-and-local-police> (дата звернення: 21.10.2016).
16. Williams S. How will social intelligence influence a police officer's interaction with the public by 2020?/California Commission on Peace Officer Standards and Training, 2012. 13 p. URL: <http://lib.post.ca.gov/lib-documents/cc/Class51/51-Williams-s.pdf> (дата звернення: 21.10.2016).
17. McDermott P., Hulse D. Focus on training: Interpersonal skills training in police academy curriculum. *FBI Law Enforcement Bulletin*. Vol. 81, Iss. 2. P. 16–20. <http://digitalcommons.fairfield.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1058&context=education-facultypubs> (дата звернення: 21.10.2016).

18. Sereni-Massinger C., Wood N. Linking educational institutions with police officer training programs. *Journal of Education and Learning*. 2016. Vol. 10, No. 2. P. 139–146. URL: http://journal.uad.ac.id/index.php/EduLearn/article/view/3443/pdf_125. DOI: <http://dx.doi.org/10.11591/edulearn.v10i2.3443>.
19. Feltes T. Community-oriented policing in Germany. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 2002. Vol. 25, No. 1. P. 48–59.
20. Peace R. Probationer training for neighborhood policing in England and Wales. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 2006. Vol. 29, No. 2. P. 335–346.
21. Peeters H. Constructing comparative competency profiles: the Netherlands experience // *International Perspectives on Police Education and Training*/ed. by P. Stanislas. – L.; N. Y.: Routledge, 2014. P. 90–114.
22. Cox D. Educating police for uncertain times: the Australian experience and the case for a normative approach. *Journal of Policing, Intelligence and Counter-Terrorism*. 2011. Vol. 6, No. 1. P. 3–22.
23. Bayley D. H., Bittner E. Learning the skills of policing. *Law and Contemporary Problems*. 1984. Vol. 47, No. 4. P. 35–59.
24. Sherman L. Professional policing and liberal democracy. The 2011 Benjamin Franklin Medal Lecture. URL: <http://www.crim.cam.ac.uk/research/experiments/franklinfinal2011.pdf> (дата звернення: 28.10.2016).
25. Marenin O. Building a global police studies community. *Police Quarterly*. 2005. Vol. 8, No. 1. P. 99–136. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1098611104267329>.
26. Chatthong S., Kovitaya M., Kongjaroen M. The elements of a learning model to enhance service mind of Thai police officer. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 152. P. 880–888. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.09.338>.
27. Cao L., Huang L., Sun I. Development and reform of police training and education in Taiwan. *Police Practice and Research*. 2016. Vol. 17, Iss. 6. P. 531–542. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/15614263.2015.1086878>.
28. Scott J., Evans D., Verma A. Does higher education affect perceptions among police personnel? A response from India. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2009. Vol. 25, Iss. 2. P. 214–236. DOI: <https://doi.org/10.1177/1043986209333592>.
29. Telep C. W. The impact of higher education on police officer attitudes regarding abuse of authority: thesis ... in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts. 2008. V, 88 p. <http://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/8098/umi-umd-5263.pdf> (дата звернення: 28.10.2016).
30. Paoline III E. A., Terrill W., Rossler M. T. Higher education, college degree major, and police occupational attitudes. *Journal of Criminal Justice Education*. 2015. Vol. 26, Iss. 1. P. 49–73. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10511253.2014.923010>.

Надійшла до редколегії 01.11.2016

КЛИМЕНКО И. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ ПОЛИЦЕЙСКОЙ ПОДГОТОВКИ И ПОЛИЦЕЙСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Проанализированы результаты проведённых реформ систем подготовки полицейских кадров в зарубежных странах – США, странах Европы и Азии. Определено, что в современной психолого-правовой практике существует по меньшей мере три подхода к оценке необходимости повышения уровня образования правоохранителей. Подчёркнуто, что реформирование правоохранительной системы выдвигает новые требования не только к личности полицейского, но и к образовательным условиям, в которых такая личность формируется. Содержание и технологии нового полицейского образования должны быть направлены на создание таких психологических условий развития личности будущих профессионалов, которые обеспечат формирование профессиональной компетентности и актуализацию личностного потенциала правоохранителей. Поставлен вопрос о необходимости концептуализации квалификационных требований к профессионалу-правоохранителю и о создании современной модели полицейского образования.

Ключевые слова: личность, полицейское образование, правоохранители, профессиональная компетентность, реформирование правоохранительной системы.

KLYMENKO I. V. PSYCHOLOGICAL CONTEXT OF POLICE TRAINING AND POLICE EDUCATION WITHIN INTERNATIONAL RESEARCH

The author of the article provides results of the analysis of the conducted reforms of the systems of police personnel's training in the US, European countries and Asia. It has been determined that there are at least three approaches to assess the need to increase the level of education of law enforcement officers in the modern psychological and legal practice.

The first group of scholars have rather negative attitude to police officers with higher education, saying that, for example, police officers with higher education are usually more demanding to working conditions, less satisfied with their jobs, are more cynical about police work and provide lower estimates for their organization. The second approach is based on the provision that there is no significant difference in relation to the work of police officers with higher education and their less educated

colleagues; there is no significant difference in the levels of professionalism, tension in the work, the acceptance or rejection of the military model of police organizations, etc. Followers of the third approach, supported by the vast majority of US and European researchers, clearly put forward the need at least of four years of training of law enforcement officers, arguing that compared to their less educated colleagues, police officers with higher education are less authoritarian and dogmatic, they are more prudent; have better communication skills and are characterized by a more positive attitude to the problems of cooperation with the community, etc.

The author has stressed that reform of the law enforcement system puts forward new demands not only to the personality of a police officer, but also to the educational environment, where such a personality is formed. The content and technologies of the new police education should be aimed at creating such psychological conditions of personality development of future professionals ensuring the formation of professional competence and actualization of personal potential of police officers. The author puts a question on the conceptualization of qualification requirements for law enforcement professionals, and the creation of a modern model of police education, which should include clear objectives, socially-oriented content of training programs and appropriate psychological justified and psychologically perfected method in order to ease the transition from law enforcement activities to community policing.

Keywords: *personality, police education, law enforcement officers, professional competence, reform of the law enforcement system.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.11

Л. І. КАЛЕНІЧЕНКО,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4068-4729>*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДСТАВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Враховуючи сутність вузького (класичного) та широкого підходів до розуміння необхідних підстав юридичної відповідальності, до них віднесено фактичну, нормативно-правову, процесуальну підстави. Проведено загальнотеоретичну характеристику виокремлених підстав юридичної відповідальності.

Ключові слова: *відповідальність, юридична відповідальність, фактична підстава юридичної відповідальності, нормативно-правова підстава юридичної відповідальності, процесуальна підстава юридичної відповідальності, підстави юридичної відповідальності.*

Kalenichenko, L.I. (2016), "General theoretical characteristics of the grounds of legal liability" ["Zahalnoteoretychna kharakterystyka pidstav yurydychnoi vidpovidalnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 20–24.

Постановка проблеми. Проблема визначення необхідних підстав юридичної відповідальності є однією з актуальних у теорії юридичної відповідальності зокрема та теорії держави та права взагалі. В юридичній науковій літературі підстави юридичної відповідальності традиційно визначають як сукупність обставин (умов), за наявності яких юридична відповідальність стає можливою. Саме від чіткості та конкретики визначення підстав юридичної відповідальності на законодавчому рівні певною мірою залежать ефективність і результативність юридичної відповідальності як гарантії реалізації права, забезпечення режиму законності та правопорядку в державі й суспільстві.

Стан дослідження. Сутність, природу, зміст і види юридичної відповідальності досліджували такі учені, як Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова, Н. А. Берлач, В. І. Борисова, І. Л. Бородін, В. К. Гришук, В. А. Гуменюк, О. В. Іваненко, В. А. Кожухар, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Д. А. Ліпінський, М. Б. Мироненко, А. Ф. Мота, Н. М. Оніщенко, Ю. А. Пономаренко, С. Н. Приступа, І. А. Сердюк, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. В. Ткаченко, А. С. Шабуров, М. Д. Шиндяпіна, Л. С. Явич та ін. Підстави юридичної відповідальності були предметом спеціальних загальнотеоретичних наукових досліджень М. В. Вітрука, Н. М. Оніщенко, М. Д. Шиндяпіної, Є. О. Цишковського та ін.

Метою цієї статті є виокремити види підстав юридичної відповідальності та провести їх загальнотеоретичну характеристику.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науковій і навчальній загальнотеоретичній літературі немає єдності в поглядах стосовно необхідних підстав юридичної відповідальності. Різноманіття існуючих точок зору можна розділити на вузький (класичний) та широкий підходи.

На думку прихильників вузького (класичного) підходу (В. В. Оксамитний, В. С. Петров, Л. С. Явич, В. М. Хропанюк та ін.), для виникнення та притягнення до юридичної відповідальності необхідна лише фактична підстава. Однак прихильники другого (широкого) підходу (М. В. Вітрук, І. О. Кузьмін, Л. О. Макаренко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, Т. І. Тарахонич, М. Д. Шиндяпіна та ін.) виокремлюють фактичну та юридичну або фактичну, юридичну й процесуальну підстави відповідальності.

Звернімо увагу на те, що обидва підходи є близькими за сутністю та змістом. Прихильники вузького (класичного) підходу зміст фактичної підстави юридичної відповідальності пов'язують із тріадою її складових (фактичною, юридичною, процесуальною), які прихильники широкого підходу виокремлюють нарізно.

Спираючись на те, що, з одного боку, юридична та процесуальна підстави є складовими фактичної підстави юридичної відповідальності

у вузькому підході до їх розуміння, а з іншого – юридична (нормативно-правова, нормативна, правова) і процесуальна підстави є окремими самостійними підставами юридичної відповідальності за широкого підходу, на наш погляд, слід окремо охарактеризувати фактичну, юридичну (нормативно-правову, нормативну, правову) та процесуальну підстави юридичної відповідальності.

На думку М. В. Вітрука, фактичною підставою юридичної відповідальності є вчинення правопорушення, склад якого передбачений законом [1, с. 185]. М. Д. Шиндяпіна під фактичною підставою розуміє вчинення правопорушення, а в деяких випадках об'єктивно протиправного діяння [2, с. 90]. Однак, як вважає І. О. Кузьмін, фактична підстава юридичної відповідальності являє собою конкретне протиправне діяння фізичної чи юридичної особи (юридичний факт) [3, с. 8].

У цьому контексті звернімо увагу на те, що в цивільному праві одним із дискусійних питань цивільно-правової відповідальності є питання її підстав. У сучасній науковій цивілістичній літературі деякі вчені стверджують, що єдиною підставою для цивільної відповідальності є не правопорушення (ця теорія досить довгий час була домінуючою), а порушення суб'єктивних прав [4, с. 569; 5; 6; 7, с. 126].

Враховуючи зазначене та беручи до уваги зміст викладених дефініцій фактичної підстави юридичної відповідальності, вважаємо за доцільне розширити зміст фактичної підстави юридичної відповідальності таким елементом, як порушення суб'єктивних прав. Таким чином, вважаємо справедливим *фактичною підставою юридичної відповідальності* визнати або *порушення суб'єктивних прав, або скоєння правопорушення, або об'єктивно протиправне діяння (у визначених законом, договором випадках)*.

Аналіз чинного законодавства конституційної, кримінальної, адміністративної, цивільної галузей права дає підстави стверджувати, що традиційно фактичною підставою юридичної (конституційно-правової, кримінально-правової, адміністративно-правової, цивільно-правової) відповідальності є вчинення правопорушення. Однак у межах реалізації норм цивільного законодавства фактичною підставою юридичної (цивільно-правової) відповідальності є як скоєння правопорушення, так і порушення суб'єктивних прав чи об'єктивно протиправне діяння (у визначених законом, договором випадках).

Для реалізації юридичної відповідальності лише вчинення правопорушення (порушення суб'єктивних прав, в окремих передбачених

законом, договором випадках вчинення об'єктивно протиправного діяння) замало, необхідні юридична (нормативно-правова, нормативна, правова) та процесуальна її підстави.

Деякі вчені визначають юридичну підставу відповідальності як «правові норми, які містять необхідні об'єктивні та суб'єктивні ознаки поведінки, що кваліфікується як правопорушення, а також перелік санкцій, що можуть застосовуватися до правопорушника» [8, с. 256]. Інші дослідники «закріплені нормами законодавчого акта склад правопорушення, відповідні види і заходи юридичної відповідальності та інші умови, які необхідні для практичної їх реалізації (уповноваженні суб'єкти застосування заходів юридичної відповідальності, необхідні процедури тощо)» визнають нормативно-правовою підставою юридичної відповідальності [1, с. 184].

Існує також точка зору, згідно з якою «наявність норми права, котра передбачає можливість покладання відповідальності», являє собою нормативну підставу юридичної відповідальності [9, с. 403].

Деякі вчені стверджують, що *норми матеріального права*, які описують склад правопорушення (наприклад, норми Кримінального кодексу України), є *правовими підставами юридичної відповідальності* [10, с. 267].

З огляду на зазначене вважаємо за необхідне звернути увагу, що, *використовуючи терміни «юридична підстава», «нормативно-правова підстава», «нормативна підстава», «правова підстава», вчені-правознавці в їх дефініції вкладають один і той самий зміст – правові норми (норми права)*, які містять необхідні об'єктивні та суб'єктивні ознаки поведінки, що кваліфікується як правопорушення (замість такого формулювання деякі вчені використовують дефініцію «склад правопорушення»), а також *перелік санкцій*, що можуть застосовуватися до правопорушника.

У цьому контексті, на наш погляд, слід звернути окрему увагу на те, що поняття «юридична підстава» є ширшим за змістом, ніж поняття «правова підстава», «нормативно-правова підстава», «нормативна підстава». Складовими юридичної підстави є нормативна (нормативно-правова, правова) та процесуальна підстави. У зв'язку з цим, а також виходячи із сучасного розуміння позитивізму та природно-правової концепції праворозуміння, у цій науковій статті ми будемо використовувати термін «нормативно-правова підстава юридичної відповідальності».

В юридичній загальнотеоретичній та галузевій науковій літературі вчені неодноразово

звертали увагу на *взаємозв'язок і відповідність фактичної та нормативно-правової підстави* юридичної відповідальності. Так, наприклад, А. М. Шульга зазначає, що «фактично здійснене протиправне діяння повинне мати всю сукупність ознак, передбачених (охоплюваних) категорією “склад правопорушення”» [9, с. 404]. На думку вченого, конкретному факту правопорушення має відповідати певна конкретна норма права. У фактично вчиненому правопорушенні повинні бути всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, що передбачені нормою права та створюють необхідні юридичні підстави для визнання цього діяння правопорушенням.

Російська дослідниця М. Д. Шиндяпіна відзначає, що для реалізації юридичної відповідальності потрібні не лише фактична її підстава, а й «юридичне визнання вчиненого діяння правопорушенням» [2, с. 105–106]. Тобто йдеться про юридичну підставу юридичної відповідальності, якою вона визнає склад правопорушення [2, с. 106]. Враховуючи зазначене, маємо підстави відмітити, що М. Д. Шиндяпіна звертає увагу на відповідність фактичної підстави юридичної відповідальності (вчинення діяння) нормативно-правовій підставі (складу правопорушення, який закріплений нормою права).

М. В. Вітрук зазначає, що безпосередньою підставою, яка є водночас нормативно-правовою та фактичною підставою юридичної відповідальності, є «факт вчинення правопорушення у повній відповідності з його складом, передбаченим законом» [1, с. 185]. Інакше кажучи у своїй єдності фактична та нормативно-правова підстави становлять безпосередню підставу юридичної відповідальності. При цьому вчений звертає увагу на те, що фактично вчинене протиправне діяння своїми ознаками повинно в повному обсязі відповідати закріпленому нормою права складу правопорушення.

Виходячи з викладеного, маємо підстави констатувати, що для того, *щоб юридична відповідальність була можливою, в ознаках вчиненого протиправного діяння мають міститися ознаки складу правопорушення, закріпленого тією чи іншою статтею нормативно-правового акта*. Тобто скоєння правопорушення (наявність складу правопорушення у протиправних діях або бездіяльності, фактична підстава), та *наявність норми права, що прямо передбачає склад правопорушення (нормативно-правова підстава), є обставинами, які роблять юридичну відповідальність можливою*.

Проте вчинення правопорушення є не єдиним різновидом фактичної підстави юридичної відповідальності. *Фактичною підставою юри-*

дичної (цивільно-правової) відповідальності є як вчинення правопорушення, так і порушення суб'єктивних прав чи об'єктивно протиправне діяння (у визначених законом, договором випадках). У зв'язку з цим вважаємо за необхідне визначити, що є нормативно-правовими підставами зазначених фактичних підстав юридичної (цивільно-правової) відповідальності.

Беручи до уваги те, що в цивільному праві є законний і договірний режими цивільно-правової відповідальності [11, с. 205], нормативно-правовою підставою такої фактичної підстави юридичної (цивільно-правової) відповідальності, як порушення суб'єктивних прав, на наш погляд, справедливо визнати норму закону чи договору. Інакше кажучи, нормативно-правовою підставою цивільно-правової відповідальності за порушення суб'єктивних прав є відповідна норма права.

Що стосується об'єктивно протиправного діяння, то воно є фактичною підставою юридичної (цивільно-правової) відповідальності лише у визначених законом, договором випадках. Тобто нормативно-правовою підставою юридичної (цивільно-правової) відповідальності у випадку об'єктивно протиправного діяння є відповідна норма права, виражена у статті нормативно-правового акта та/або цивільно-правового договору.

З огляду на вид і зміст нормативно-правових підстав складу правопорушення, порушення суб'єктивних прав, об'єктивно протиправного діяння, на нашу думку, під *нормативно-правовою підставою юридичної відповідальності* слід розуміти *наявність правової норми (правових норм), що передбачає покладання (притягнення) до юридичної відповідальності*.

Одночасно з фактичною підставою однією зі складових юридичної підстави є процесуальна підстава. Аналіз юридичної літератури дає можливість стверджувати, що *під процесуальною підставою* вчені, як правило, розуміють *правозастосовний (процесуальний) акт, «рішення компетентного органу, яке накладає юридичну відповідальність»* [12, с. 480]; *рішення компетентного органу, «яке визначає вид і міру відповідальності, конкретизує загальні вимоги норми, що передбачає застосування санкцій до суб'єкта правопорушення»* [9, с. 404].

Ми повністю підтримуємо класичну точку зору щодо процесуальної підстави юридичної відповідальності та вважаємо, що саме правозастосовний акт, у якому міститься рішення стосовно конкретної справи, індивідуалізує юридичну відповідальність, створює умови для реалізації абстрактних норм стосовно

конкретних життєвих обставин. Інакше кажучи, «конкретизація та індивідуалізація юридичної відповідальності виникають на підставі акта застосування юридичної відповідальності, в якому на підставі принципу індивідуалізації визначають межі негативних наслідків, яких повинен зазнати правопорушник» [13, с. 156]. «Акт застосування юридичної санкції є актом конкретизації юридичної відповідальності» [14, с. 94].

Звернімо окрему увагу на те, що правозастосовний акт як рішення компетентного органу, яким покладається юридична відповідальність, визначається її вид і міра, становить собою процесуальну підставу у випадку скоєння правопорушення як фактичної підстави за умови порушення суб'єктивних прав та об'єктивно протиправного діяння (у передбачених законом, договором випадках) як фактичних підстав юридичної відповідальності.

Таким чином, традиційно процесуальною підставою юридичної відповідальності, незалежно від виду фактичної підстави (порушення суб'єктивних прав, скоєння правопорушення, об'єктивно протиправне діяння, у передбачених законом, договором випадках), є правозастосовний акт. Проте існують винятки, які підтверджують загальні правила. Так, реалізація норм приватного та міжнародного права в окремих випадках передбачає можливість зазнання правопорушником юридичної відповідальності в добровільній формі [14, с. 94]. Наприклад, у випадку порушення умов цивільно-

правового договору сторона, яка зобов'язана відшкодувати шкоду та сплатити неустойку, може зробити це самостійно, у такому разі причин для звернення кредитора до компетентного органу (суду) немає. Тобто у випадку добровільного відшкодування завданої шкоди та сплати неустойки у кредитора відсутня необхідність звертатися до компетентного органу з метою вирішення справи по суті та винесення правозастосовного рішення. За таких умов юридична відповідальність реалізується без наявності процесуальної підстави.

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне відмітити, що у випадку добровільної реалізації юридичної відповідальності процесуальна підстава останньої відсутня.

Отже, на підставі викладеного можемо зробити такі **висновки**.

Фактичною підставою юридичної відповідальності є наявність факту порушення суб'єктивних прав, правопорушення, об'єктивно протиправного діяння (у визначених законом, договором випадках).

Нормативно-правовою підставою юридичної відповідальності є наявність правової норми (правових норм), що передбачає покладання (притягнення) до юридичної відповідальності.

Процесуальною підставою юридичної відповідальності є правозастосовний акт, у якому міститься рішення стосовно конкретної справи та який індивідуалізує юридичну відповідальність, створює умови для реалізації абстрактних норм стосовно конкретних життєвих обставин.

Список бібліографічних посилань

1. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности. М.: Норма, 2009. 259 с.
2. Шиндяпина М. Д. Стадии юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 1996. 210 с.
3. Кузьмин И. А. Основания возникновения юридической ответственности как общетеоретическая проблема: подходы и суждения. *Сибирский юридический вестник*. 2012. № 4 (59). С. 3–10.
4. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: общие положения. М.: Статут, 1997. 682 с.
5. Примак В. Нормативний вимір цивільно-правової відповідальності. *Юридична Україна*. 2005. № 9. С. 46–54.
6. Сібільов М. М. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук*. 2004. № 2 (37). С. 80–88.
7. Відповідальність у приватному праві: монографія/І. Безклубий, Н. Кузнецова, Р. Майданик та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. Київ: Грамота, 2014. 416 с.
8. Теорія держави і права: підруч. для студентів юрид. ВНЗ/О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
9. Теорія держави і права: навч. посіб./А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.; за ред. А. М. Шульги. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. 464 с.
10. Теорія держави і права: навч. посіб./С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін. Київ: Академія, 2013. 348 с.
11. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 264 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ: Алерта, 2014. 524 с.
13. Лучков В. В. Юридическая ответственность в механизме правового регулирования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2005. 211 с.
14. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы). Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1985. 120 с.

Надійшла до редколегії 10.11.2016

КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВАНИЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Опираясь на сущность узкого (классического) и широкого подходов к пониманию необходимых оснований юридической ответственности, к их числу отнесено фактическое, нормативно-правовое, процессуальное основание. Проведена общетеоретическая характеристика выделенных оснований юридической ответственности.

Ключевые слова: ответственность, юридическая ответственность, фактическое основание юридической ответственности, нормативно-правовое основание юридической ответственности, процессуальное основание юридической ответственности, основания юридической ответственности.

KALENICHENKO L. I. GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF THE GROUNDS OF LEGAL LIABILITY

Considering the essence of the narrow (classical) and broad approaches to understanding the necessary grounds for legal liability, they include factual, regulatory, procedural grounds. General theoretical characteristics of the allocated grounds of legal liability have been provided.

It has been established that the actual basis of legal liability is the fact of violation of subjective rights, offenses, objectively wrongful act (in cases defined by the law, contract). Regulatory basis of legal liability is the existence of a legal norm (legal norms), which involves assignment (bringing) to legal liability. Procedural basis of legal liability is an enforcement act containing a decision on a particular case that individualizes legal liability, creates conditions for the realization of abstract norms regarding specific circumstances.

Keywords: liability, legal liability, the actual basis of legal liability, regulatory basis of legal liability, procedural grounds of legal liability, grounds of legal liability.

УДК 316.4

М. В. ПАМПУРА,

кандидат юридичних наук,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ

Розкрито зміст поняття «деформація правової свідомості». Розглянуто сучасні наукові підходи до класифікації форм деформації правової свідомості. Досліджено характер впливу сучасних трансформаційних процесів на процеси деформації правової свідомості в перехідному суспільстві. Визначено особливості деформації правосвідомості в сучасному суспільстві, що трансформується.

Ключові слова: правова свідомість, деформація правової свідомості, форми деформації правової свідомості, трансформація, трансформаційні процеси.

Pampura, M.V. (2016), "Deformation of legal awareness in the transforming society" ["Deformatsii pravovoi svidomosti v suspilstvi, shcho transformuietsia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 24–28.

Постановка проблеми. В умовах соціально-політичних трансформацій сучасного глобалізованого світу захист демократії у першу чергу пов'язується з дотриманням певних процедур щодо функціонування демократичних інститутів, що відбивається на змісті існуючої правової ідеології та правової психології як форм правової свідомості. Ці соціально-політичні тенденції в значній мірі активізують проблему формування умов забезпечення стабільності демократичного процесу, розвиток якого може бути пов'язаним із фундаментальною переоцінкою цінностей, на яких ґрунту-

ються інститути демократії та правосвідомість соціальних груп і громадян. В іншому випадку соціально-політичний процес фактично пов'язується зі згортанням демократичних реформ і демонтажем ліберальних засад демократії з відповідним певним обмеженням прав і свобод громадянина, що призводить до деформацій та девіацій правової свідомості громадян.

Стан дослідження. Теоретико-методологічні дослідження правосвідомості проводилися такими відомими вченими, як Г. Єфремова, О. Лукашева, В. Нерсесянц, О. Ратінов, М. Соколов, І. Фарбер та ін. Аналізу правосвідомості,

її окремих характеристик та особливостей присвячені праці таких сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників, як М. Агеєва, К. Бельський, В. Демічева, О. Денисова, М. Вовченко, І. Жданов, Т. Мартинюк, В. Мухін, О. Скакун, Я. Турбова та ін. Проблема деформації правосвідомості досліджувалась у працях П. Баранова, О. Волошенюка, М. Горшкова, Н. Гранат, І. Карпеця, В. Коробки, Р. Кузнєцова, М. Матузова, О. Мельничука, В. Плетнікова та ін.

Процеси, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, призводять до кардинальної трансформації правової свідомості в Україні. Тож наразі уявляється необхідним дослідити особливості сучасного стану та визначити можливі основні вади процесу трансформації правової свідомості у період перехідного розвитку українського суспільства.

Метою статті є дослідження проблеми деформації правової свідомості в суспільстві, яке трансформується, що передбачає визначення поняття «деформація правосвідомості», аналіз можливих передумов деформації правосвідомості у перехідному суспільстві, визначення основних видів деформації та їх зв'язок із трансформаційними процесами в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці деформація правосвідомості розглядається як соціальне явище, що має свій генезис, зміст, форми та способи прояву і в цілому визначається як викривлення, «руйнування» позитивних ідей, переконань, почуттів, установок [1, с. 37; 2, с. 16]. Цей термін використовується для характеристики усталених змін психіки суб'єктів, які відбивають їх негативне ставлення до права й визначають причини неправомірної поведінки [3, с. 50; 4, с. 30]. Довідкова юридична література розглядає деформацію правосвідомості у двох аспектах: 1) як процес несприятливої зміни правосвідомості під впливом конкретних обставин; 2) як сукупність дефектів правосвідомості, порушення її функціонування на пізнавальному, аксіологічному або регулятивному рівнях [5, с. 50].

Отже, деформація правосвідомості являє собою певне викривлення ідейно-психологічної структури особистості, руйнування позитивних ідей, переконань, почуттів, установок, що визначає її негативний настрій у сфері права та конкретні акти неправомірної поведінки [6, с. 26; 7, с. 140]. Одне з найбільш змістовних, на наш погляд, визначень деформації правової свідомості дає М. Вовченко, який визначає її

як негативне викривлення ідейно-психологічної сфери особистості, групи або суспільства, що здатне завдати шкоди правовому регулюванню суспільних відносин і що знаходить свій прояв як у сфері свідомості, так й у сфері юридичної практики [6, с. 26].

Сучасні дослідники також підкреслюють, що деформація правосвідомості, як складне соціальне та ідейно-психологічне явище правового життя суспільства, охоплює собою всі рівні та види правосвідомості, вражаючи сфери ідеології та психології [7, с. 140], знаходячи свій прояв у індивідуальній, груповій та суспільній правосвідомості, виявляючись у буденному, теоретичному та професійному її різновидах [6, с. 26]. П. Баранов наголошує, що деформація правової свідомості передбачає певний початковий запас знань і установок, які є правовими за своєю природою та які внаслідок різних причин перетворилися на неправові конструкції чи залишилися правовими лише номінально або частково [8, с. 482]. В юридичній науці виділяють такі її основні риси, як негативність, здатність до розвитку, динамізм, соціальна шкідливість [9, с. 17], а також швидкість, глибина та широта деформації [7, с. 142]. Так, О. Жидовцева, відзначаючи, що деформація правосвідомості безпосередньо пов'язана з формуванням у носія правосвідомості певних ідей, уявлень, поглядів, знань, емоцій і переживань, які відбивають негативне ставлення до чинного права, законності та правопорядку, наголошує на тому, що швидкість деформації є індивідуальною для кожної конкретної людини і залежить від особливостей особистості; глибина деформації характеризує негативні зміни від її початкової стадії до виявлення повного комплексу соціально-професійної неадекватності особистості; широта деформації вказує на наявність негативних змін у всіх сферах особистості: інтелектуальній, емоційно-моральній та вольовій [7, с. 142].

Традиційно в юридичній літературі виділяють декілька основних форм деформації правосвідомості, які відрізняються одна від одної різним ступенем викривлення компонентів правосвідомості у відбитті правової дійсності і які в своїй сукупності розкривають сутність і зміст цього явища [7, с. 142]. До найпоширеніших форм деформації правової свідомості відносять правовий нігілізм та юридичний ідеалізм [10, с. 12; 11, с. 34]. М. Матузов розглядає їх як дві сторони однієї медалі – загальної картини юридичного безкультур'я. «Якщо правовий нігілізм означає недооцінку права, то правовий

ідеалізм – його переоцінку, – наголошує вчений, – обидва ці явища мають одне коріння – юридичне неучтво, нерозвиненість правосвідомості, дефіцит політико-правової культури. Зазначені крайнощі, незважаючи на їх зовнішню протилежну спрямованість, урешті, об'єднуються в єдине, подвійне зло» [10, с. 12].

Ціла низка вчених, окрім правового нігілізму та правового ідеалізму, виділяє такі форми деформації правосвідомості, як правовий інфантилізм та перероджена правосвідомість [8, с. 482–483; 7, с. 142; 12, с. 162]. Так, О. Черкасова пропонує виокремлювати такі основні форми деформації правосвідомості, як:

- правовий нігілізм – заперечення соціальної цінності права; свідоме ігнорування вимог закону, різке критичне ставлення до вимог поваги до права й дотримання права;

- правовий ідеалізм – несформованість, недостатність правових знань за особистої впевненості в якісній юридичній підготовці;

- «переродження» правосвідомості – крайній ступінь викривлення правосвідомості, що передбачає злочинний намір як антипод законності;

- правовий дилетантизм – вільне поводження із законами або з оцінками юридичної ситуації не через корисливі цілі, а через недбале ставлення до юридичних цінностей;

- правовий фетишизм – гіпертрофоване уявлення про роль юридичних засобів у вирішенні соціально-економічних, політичних та інших завдань [2, с. 16–17].

Окрім зазначених основних форм деформації правової свідомості, О. Малиновський пропонує також виділяти й інші форми деформації, такі як правовий інфантилізм, правовий негативізм і правовий егоцентризм [13, с. 176], а Н. Соколова додає таку окрему форму деформації, як злочинна установка [14, с. 212]. У цілому ж слід зазначити, що розглянуті форми деформації правової свідомості є перш за все формами деформації правосвідомості індивідуальної, що, між тим, не виключає їх проявів як на груповому, так і на суспільному рівнях.

Досить важливим питанням є питання взаємодії правосвідомості й трансформаційних процесів, коли впродовж певного, іноді достатньо тривалого, перехідного періоду індивідуальна, групова і суспільна правосвідомість одночасно містять у собі три окремі компоненти – залишки старої правосвідомості, що вдосконалюється, елементи нової вдосконаленої правосвідомості й девіантні елементи, які займають проміжну, по суті перехідну, позицію. Найчастіше саме третій елемент займає найбільший

обсяг правосвідомості на перехідному етапі розвитку суспільства. Його панування призводить до неадекватних правових і поведінкових реакцій індивідів та груп у різних ситуаціях.

Існують певні характерні риси загальних передумов відхилень у правосвідомості громадян, зокрема такі, як:

- невідповідність між задекларованою політикою й реальним станом справ, що призводить до зниження авторитету влади й дезорієнтації людей;

- порушення владними структурами прав громадян, нестача прозорості в політичному житті;

- порушення законності, вибірковість у застосуванні законів, подальше поширення корупції;

- наявність великої кількості обмежень і приписів (найчастіше таких, що суперечать один одному), які пронизують усе громадське життя [15, с. 37].

Правосвідомість громадян у суспільстві, що трансформується, характеризується низкою загальних ознак, які, по суті, відбивають існуючий стан і рівень розвитку суспільства. По-перше, це втрата віри у стабільність, непорушність закону. Безперервна зміна законодавства, внесення нескінченних виправлень і доповнень у прийняті законодавчі акти призводять до вкорінення уявлень про певну довільність законів, що позначається й на ставленні до права в цілому. По-друге, невизнання соціальної справедливості існуючих законів, що може призвести до зниження дієвості навіть найкращих соціальних принципів. І, по-третє, зневіра у реальній дієвості прийнятих законів, ефективності органів правозастосування. Видання суперечливих, дублюючих, взаємовиключних нормативних правових актів призводить до безсистемності правових норм, які спростовують самі себе. Така неупорядкованість у законодавстві дає простір для зловживання посадових осіб і поширення корупції у владних структурах усіх рівнів, руйнує правову систему суспільства, деформує масову свідомість. Наслідком цього стають розчарування населення у проведених реформах, правовий нігілізм, тривога, занепокоєння, розгубленість, загострене відчуття більшістю населення своєї соціальної відчуженості [12, с. 161]. Зазначені фактори зрештою призводять до деформації як індивідуальної, так і групової та суспільної правосвідомості, знаходячи свій зовнішній прояв у негативному ставленні до соціальних цінностей, правових інститутів, що охороняються правом,

і ставленні до права, законності, правосуддя в цілому.

У випадках, якщо нормативно-правові приписи сприймаються особистістю тільки як далекі вимоги, спостерігається або формальне, або байдуже ставлення до правових приписів, або негативна емоційна реакція на правові явища. У такому разі створюється реальна загроза невиконання юридичних обов'язків, здійснення правопорушення. У такій ситуації дефекти індивідуальної правової свідомості виявляються в дефектах її пізнавальних, емоційних або поведінкових компонентів. Ці дефекти виявляються в незрілості правових поглядів і уявлень (раціональний компонент) та у відсутності позитивних правових почуттів, настроїв і переконань (емоційний компонент). Найбільш яскраво дефекти правосвідомості

виявляються в поведінковому компоненті під час вчинення правопорушень як у специфічній формі відбиття протиріч між суспільною та індивідуальною правовою свідомістю на стадії реалізації права.

Висновки. Таким чином, криза правосвідомості в перехідний період державності виникає внаслідок невідповідності потреб та інтересів, ціннісних орієнтацій та установок, норм і традицій суб'єктів правових відносин. Специфіка перехідної ситуації в духовно-правовій сфері полягає в тому, що правосвідомість не лише відображає вже сформовані правові явища, але й визначає характер майбутніх. У зв'язку з тим зусилля щодо розбудови правової державності мають бути спрямовані не тільки на вдосконалення законодавства, але й на підвищення рівня правосвідомості людей.

Список бібліографічних посилань

1. Муслумов Р. Р. Правовое сознание личности: учеб. пособие. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2013. 84 с.
2. Черкасова Е. В. Правосознание: понятие, признаки, функции. *Государственное строительство и право*. 2005. Вып. XII. С. 9–18.
3. Карпец И. И., Ратинов А. Р. Правосознание и причины преступности. *Советское государство и право*. 1968. № 12. С. 47–54.
4. Гранат Н. Л. Деформация профессионального сознания личности работников правоохранительных органов и возможности ее профилактики // Проблемы действия права в новых исторических условиях: тр. Акад. МВД РФ, 1993. С. 30–43.
5. Юридический энциклопедический словарь/под общ. ред. В. Е. Крутских. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Инфра-М, 2003. 546 с.
6. Воппенко Н. Н. Правосознание и правовая культура: учеб. пособие. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. 52 с.
7. Жидовцева О. А. Особливості професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2013. 217 с.
8. Баранов П. П. Правосознание и правовое воспитание // *Общая теория права: курс лекций*. Н. Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. С. 475–494.
9. Коробка В. Н. Деформация профессионального правосознания следователей органов внутренних дел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов н/Д, 1999. 24 с.
10. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали». *Правоведение*. 1994. № 2. С. 3–16.
11. Самигуллин В. К. О деформациях правосознания. *Вестник ВЭГУ*. 2009. № 5 (43). С. 33–45.
12. Петрулевич И. А., Михайлова О. Ю., Романко О. А., Целиковский С. Б. Особенности правосознания и проблемы формирования гражданского общества в современной России. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 4. С. 159–165.
13. Малиновский А. А. Правовой эгоцентризм как разновидность деформации индивидуального правосознания. *Правоведение*. 2008. № 6. С. 171–181.
14. Соколова Н. С. Кризис современного правосознания // *Право и политика современной России: монография*/Г. В. Мальцев, Е. А. Лукашева, В. С. Нерсесянц и др.; НИИ прав. политики и проблем правоприменения. М.: Былина, 1996. С. 204–214.
15. Ковалев С. А. Деформация правосознания как фактор противоправного поведения личности. *История государства и права*. 2009. № 13. С. 35–37.

Надійшла до редколегії 26.11.2016

ПАМПУРА М. В. ДЕФОРМАЦИИ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ В ОБЩЕСТВЕ, КОТОРОЕ ТРАНСФОРМИРУЕТСЯ

Раскрыто содержание понятия «деформация правового сознания». Рассмотрены современные научные подходы к классификации форм деформации правового сознания. Исследован характер влияния современных трансформационных процессов на процессы деформации правового сознания в переходном обществе. Определены особенности деформации правосознания в современном трансформирующемся обществе.

Ключевые слова: правовое сознание, деформация правового сознания, формы деформации правового сознания, трансформация, трансформационные процессы.

**PAMPURA M. V. DEFORMATION OF LEGAL AWARENESS
IN THE TRANSFORMING SOCIETY**

The content of the concept of “deformation of legal awareness” has been revealed. The basic modern scientific approaches to classification of deformation forms of legal awareness have been considered. The nature of the impact of current transformation processes on the processes of deformation of legal awareness in the transitional society has been researched. The peculiarities of deformation of legal awareness in the transforming society have been established.

It has been indicated that when regulatory requirements are perceived by an individual only as far claims there is either formal or indifferent attitude to legal requirements or negative emotional reaction to the legal phenomenon. In this case there is a real threat of the default of legal obligations of implementing an offense. It has been emphasized that the defects of legal awareness are mostly revealed in the behavioral component during the commission of offenses as the specific form of reflection of contradictions between social and individual legal awareness on the stage of the right realization. It has been determined that the crisis of legal awareness in the transition period of the statehood arises as a result of non-compliance of needs and interests, values and attitudes, norms and traditions of the subjects of legal relations. It has been emphasized that the specific of transition situation in the spiritual and legal field is that legal awareness not only reflects the already established legal phenomena, but also determines the nature of future ones. Due to this fact, the efforts to build a legal state should be aimed not only at improving the legislation, but also at enhancing the level of legal awareness of people.

Keywords: legal awareness, deformation of legal awareness, deformation forms of legal awareness, transformation, transformation process.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 42.92:[342.61]

Т. О. БАЙРАЧНА,

*аспірант кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто форми здійснення президентського контролю за діяльністю Національної гвардії України. З'ясовано, що специфічність здійснення контролю за діяльністю Національної гвардії України обумовлена її правовим статусом – це військове формування з правоохоронними функціями. На підставі аналізу вітчизняного законодавства визначено засади й особливості здійснення президентського контролю та з'ясовано наявні вади у його правовому регулюванні. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: Президент України, військове формування, президентський контроль, Національна гвардія України, Рада національної безпеки і оборони України, командувач Національної гвардії.

Bairachna, T.O. (2016), "Features of presidential control over the activities of the National Guard of Ukraine" ["Osoblyvosti prezydentskoho kontroliu za diialnistiu Natsionalnoi hvardii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 29–34.

Постановка проблеми. Напружена соціально-політична ситуація в Україні, окупація Криму та криза на сході країни спонукали владу відродити таке військове формування, як Національна гвардія. Спочатку Національна гвардія України була сформована ще наприкінці 1991 року (законом України «Про Національну гвардію України» від 04.11.1991 № 1775-XII). Якщо згадати, це були також важкі часи для молодії (але із значною попередньою історією) незалежної держави, де економічна та соціальна кризи поєднувалися з розквітом злочинності. Підрозділ, утворений на базі Внутрішніх військ УРСР, був розформований законом України «Про розформування Національної гвардії України» від 11.01.2000 № 1363-XIV, утім 12 березня 2014 року (відповідно до закону України «Про Національну гвардію України» від 12.03.2014) його було відновлено.

Національна гвардія України (далі – НГУ) є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського, припинення терористичної діяльності тощо (ст. 1 закону України «Про Національну гвардію»). Із самого початку відновлення НГУ її підрозділи були задіяні

в напружених районах військового конфлікту на Донбасі. Особливий статус цього військового формування і надані як правові, так і матеріально-технічні можливості, обумовлюють неабиякий інтерес до питання забезпечення належного контролю за діяльністю НГУ, як під час участі її підрозділів у збройних конфліктах (під час проведення антитерористичних заходів), так і в мирний час. Серед державного контролю фундаментальну позицію займають парламентський та президентський контролю. Саме в межах цих видів контролю здійснюється лівова частка політичного керівництва діяльністю НГУ. Враховуючи те, що на сьогодні командувач НГУ призначається Президентом України, вважаємо, що саме цей вид контролю заслуговує на детальний правовий аналіз та вивчення з боку науковців.

Стан дослідження. В контексті адміністративно-правових досліджень зміст і засади здійснення президентського контролю вивчалися багатьма вченими. Зокрема, у цій статті ми використувували наукові здобутки В. М. Гарашука, В. К. Колпакова, В. В. Кравченка, О. М. Музичука, В. В. Сіцинської, С. Г. Стеценка та інших авторів. Однак попри наявність доволі сформованого наукового уявлення про сутність цього питання окремі аспекти здійснення президентського контролю потребують подальшого обговорення.

Метою статті є з'ясування особливостей та меж здійснення президентського контролю за діяльністю військового формування з правоохоронними функціями – Національної гвардії України.

Виклад основного матеріалу. Президентський контроль за діяльністю НГУ посідає чільне місце серед інших видів контролю, що впливає з конституційних завдань і повноважень глави держави. Як слушно зазначають В. К. Колпаков [1, с. 665] та М. В. Сіцінська [2, с. 108], будучи главою держави, Президент України має право контролю за додержанням законності в усіх структурах і сферах функціонування виконавчо-розпорядчої системи держави. Особливість статусу НГУ обумовлює підвищену увагу до її діяльності з боку гаранта державного суверенітету й територіальної цілісності України.

Можна погодитися з О. М. Музичуком із приводу того, що президентський контроль певною мірою схожий на парламентський, оскільки контроль за діяльністю Збройних сил України та інших військових формувань і правоохоронних органів здійснюється ними під час нормотворчої та установчої діяльності. Як парламентський, так і президентський контроль за діяльністю правоохоронних органів може бути прямим, який здійснюється Верховною Радою України чи Президентом України безпосередньо, або непрямим, який здійснюється їх структурними підрозділами або уповноваженими особами. Водночас такий спеціалізований орган президентського контролю, як Рада національної безпеки і оборони України, не лише контролює діяльність правоохоронних органів, а й координує її [3, с. 160–161]. В. В. Кравченко наголошує, що контроль, який здійснюється допоміжними органами при Президенті України, виконує насамперед сигналізаторську функцію, що дозволяє інформувати главу держави про реальний стан справ у державі [4, с. 32].

Узагальнений перелік повноважень глави держави щодо контролю за діяльністю НГУ можна почерпнути зі змісту ст. 13 закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», а також із норм закону «Про Національну гвардію України».

Значний блок контрольних повноважень за діяльністю НГУ Президент України реалізує як голова Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО України) та й узагалі під час функціонування цієї Ради. Відповідно до ст. 3 закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» функціями РНБО

України є такі: 1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та в разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України. Усі згадані функції містять у собі коло питань діяльності НГУ. Координаційна та контрольна спрямованість діяльності РНБО України у секторі національної безпеки та оборони нашої країни впливає з окресленої в Законі її компетенції (ст. 4) та порядку функціонування (ст. 9–15). Зокрема, Рада розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, подає пропозиції Президентові України, ухвалює рішення щодо: вдосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері; залучення контрольних, інспекційних та наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання ухвалених Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України, і т. ін. Як приклад можна навести указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016, який затвердив рішення РНБО України від 04.03.2016 «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України». Серед положень цієї Концепції знайшли місце окреслення шляхів розвитку НГУ в декілька етапів – до кінця 2017 року та до кінця 2020 року. Цікавим у контексті цього дослідження є той факт, що, затверджуючи цей концептуальний правовий акт, Глава держави разом із РНБО України визнає, що на сьогодні правові засади діяльності НГУ не мають завершеного, цілісного вигляду, завершення їх формування передбачається лише до кінця 2017 року (п. 3.4 Концепції). Крім того, пункт 3.14 Концепції деталізує вимоги законодавства щодо контрольних повноважень Глави держави. Передбачається, що Президент України відповідно до повноважень, визначених Конституцією України, здійснюватиме загальне керівництво сектором безпеки і оборони, організуватиме взаємодію його складових, у тому числі: у мирний час та у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, – безпосередньо або через РНБО

України; в особливий період – безпосередньо або через РНБО, зокрема з використанням потенціалу Военного кабінету РНБО України та Ставки Верховного головнокомандувача (у разі її створення), робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних сил України. Контроль діяльності складових сектору безпеки й оборони Президент України здійснюватиме безпосередньо та через РНБО України [5].

Відповідно до Основного Закону Президент України на основі законів видає укази та розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (ст. 106). Що стосується контролю за діяльністю НГУ, то насамперед такими правовими актами нормативно закріплюються основи управління за вказаними державними структурами, що впливає на режим їх функціонування та виконання покладених завдань. Зокрема, закон України «Про Національну гвардію України» до виключної компетенції Голови держави відносить затвердження Положення про головний орган військового управління НГУ. У відповідності до цього саме указом Президента України від 28.03.2014 № 346/2014 на сьогодні затверджено таке Положення. Крім того, указом Президента України від 14.02.2015 № 84/2015 «Про посилення контролю за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань» затверджено Положення про здійснення контролю Президента України за діяльністю ЗС України та інших військових формувань.

Зазначене Положення окреслює основні форми контролю, якими є: а) інспектування – всебічне вивчення стану об'єкта контролю та його структурних підрозділів; б) перевірка – вивчення окремих питань діяльності об'єкта контролю та його структурних підрозділів. У пункті 4 Положення чітко визначено, що серед інших військових формувань контролю підлягає діяльність НГУ. Здійснення контролю організовується Інспекцією з питань контролю за діяльністю військових формувань Головного департаменту з питань національної безпеки та оборони Адміністрації Президента України. Інспекція відповідно до покладених на неї завдань вивчає: стан бойової й мобілізаційної готовності НГУ до виконання завдань за призначенням; стан озброєння й військової техніки та діяльність військових формувань з утилізації надлишкового військового майна та боєприпасів; стан забезпеченості військових частин НГУ матеріально-технічними засобами в мирний час і на особливий період, їх наявність, утримання, збереження, ешелонування й оновлення; стан виконання програм реформу-

вання та розвитку військових формувань; питання щодо додержання вимог Конституції та законів України стосовно соціального захисту, забезпечення реалізації прав і свобод громадян, які перебувають на військовій службі у НГУ, а також стан забезпечення військової дисципліни й правопорядку у її підрозділах. Із зазначеного випливає, що відносини, які підлягають контролю з боку цієї «президентської» інспекції, не торкаються питань організації та безпосереднього здійснення оперативного виконання основних завдань НГУ. При цьому спрямованість інспектування створює умови для ефективності діяльності та забезпечення гарантій соціального захисту військовослужбовців НГУ, що не можна не відзначити як позитивний факт.

М. В. Сіцінська стверджує, що сьогодні президентський контроль можна визначити як діяльність, спрямовану на виявлення різноманітних відхилень в організації державного управління та ухвалення на підставі цього необхідних управлінських рішень щодо усунення та попередження таких порушень у майбутньому [2, с. 109]. Однак у тому ж Положенні про здійснення контролю Президента України за діяльністю Збройних сил України та інших військових формувань передбачено, що метою контролю є визначення здатності об'єкта контролю та його структурних підрозділів виконувати завдання за призначенням та відповідності їх діяльності законодавству. Під час інспектування серед інших завдань перевірки здійснюються як виявлення причин недоліків у діяльності об'єкта контролю, так і вивчення позитивного досвіду організації та забезпечення діяльності такого об'єкта. Отже, можна зробити обґрунтований висновок, що виявлення недоліків або відхилень у діяльності підконтрольного об'єкта не є самоціллю президентського контролю, а є лише ймовірною складовою, тоді як головною метою такого контролю є отримання об'єктивної інформації про стан діяльності об'єкта та своєчасне створення умов ефективного функціонування та виконання ним (у нашому випадку – підрозділами НГУ) покладених законодавством на нього завдань.

Розглядаючи особливості здійснення президентського контролю за діяльністю НГУ, слід зазначити, що призначення та звільнення з посади командувача НГУ є прерогативою Президента України. Такий імператив закріплено у ст. 7 закону України «Про Національну гвардію України», що відповідає чинним положенням Конституції України, у п. 17 ст. 106 якої вказано, що Глава держави призначає на посади та звільняє з посад вище командування

Збройних сил України й інших військових формувань. Утім, таке становище стало реальністю лише після внесення змін до закону «Про Національну гвардію України» законом України від 24.12.2015 № 920-VIII [6]. Попередня редакція ст. 7 Закону встановлювала порядок, за яким командувач НГУ призначався на посаду та звільнявся з посади Верховною Радою України за поданням Президента України. Так, С. Т. Полторак був призначений на посаду командувача НГУ постановою Верховної Ради України від 15.04.2014 № 1205-VII, а Ю. В. Аллеров – вже указом Президента України від 30.12.2015 № 733/2015.

Народний депутат України Ю. М. Сиротюк ще у 2014 році пропонував перерозподілити повноваження щодо контролю за діяльністю НГУ. Він підкреслював: «Функції, які виконує Міністр внутрішніх справ, має перебрати командувач Національної гвардії, який здійснює безпосереднє керівництво, і Президент України, який відповідає за загальну координацію силових структур, затверджує внутрішні дисциплінарні статuti та положення. Функції контролю за кадровими призначеннями має перейти Верховна Рада. За поданням Президента депутати будуть схвалювати призначення командувача та його заступників, яких призначатимуть раз на 5 років. Причому звільнити достроково їх зможе лише парламент, висловивши недовіру» [7]. Отже, йшлося про розширення повноважень Верховної Ради України щодо призначення не лише командувача НГУ, а і його заступників. Схожий законопроект вносився на розгляд Верховної Ради України й іншими народними депутатами (О. І. Осуховським, Ю. В. Левченком, А. Ю. Ілленком та ін.) [8].

Ініціатором «усічення» так званої «номінаційної функції» парламенту щодо призначення командуючого НГУ (ініціювання внесення змін до закону «Про Національну гвардію України») був Президент України, який обґрунтовував це необхідністю приведення законодавства і відповідності до вимог Конституції України. Але заслуговує на увагу позиція тих авторів, які вказують на «ризик» такої ситуації. Г. С. Журавльова у своєму дисертаційному дослідженні переконує, що номінаційна функція більше відповідає сутності парламентської діяльності, яка низкою авторів асоціюється зі здійсненням установчої функції [9, с. 11]. На погляд Д. О. Савочкиної, попередній порядок призначення командувача НГУ надавав йому додаткові гарантії незаангажованості, самостійності й незалежності від будь-яких гілок

влади, унеможлилював використання військовослужбовців у політичній боротьбі й інтересах окремих партійних еліт, громадських організацій або керівників центральних чи місцевих органів публічної адміністрації, тобто мав повністю виключати політичну забарвленість цих сил охорони правопорядку [10, с. 116]. Близькі за змістом висловлювання знаходимо в публікації Д. О. Горбача [11, с. 38]. М. В. Сіцінська впевнена, що політична доцільність контрольної наглядових функцій Президента України над усіма складовими сектору безпеки й оборони завжди домінуватиме над їх теоретичною та юридичною складовою [2, с. 110]. Ю. М. Сиротюк із цього приводу наголошує, що за такої ситуації зберігається загроза концентрації непомірного обсягу влади в одних руках, що контролює урядову ієрархію [7]. Автори законопроекту (О. І. Осуховський, Ю. В. Левченко, А. Ю. Ілленко та деякі інші народні депутати України) щодо вдосконалення контролю за діяльністю НГУ з боку Верховної Ради України (йдеться про затвердження командувача НГУ) вважають це одним із превентивних заходів проти утвердження диктатури [8]. Зі свого боку бажаємо нагадати декілька прикладів зі світової історії: розгін парламенту та встановлення протекторату в Англії О. Кромвелем у 1653 році, розстріл Будинку Рад у м. Москві та встановлення президентської республіки у Російській Федерації Б. М. Єльциним у 1993 році тощо, і, нарешті, трагічні події у м. Києві у грудні 2013 року – лютому 2014 року, де у придушенні протестів українського народу під час Революції гідності взяли найактивнішу участь частини колишніх внутрішніх військ, які підпорядковувалися колишньому Президенту України В. Ф. Януковичу.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Щоб не повторювати непоодинокі негативні приклади з історії та забезпечити дієвість механізму демократичного розподілу повноважень між гілками влади у здійсненні контролю за діяльністю НГУ, вважаємо доцільним повернутися до законодавчої практики призначення й звільнення з посади командувача НГУ та його заступників Верховною Радою України за поданням Президента України. З метою усунення суперечностей з Основним Законом слід одночасно внести відповідні зміни до пунктів 10 та 17 ст. 106 Конституції України («Президент України:...») та викласти їх у такій редакції: «вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Командувача Національної гвардії

України, Міністра закордонних справ України», «є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань (крім Командувача Національної гвардії України); здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави», а також доповнити ст. 85 («До повноважень Верховної Ради України належить:...») додатковим пунктом 12-1 такого змісту: «призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Командувача Національної гвардії України».

Безумовно, окреслена у статті проблематика не вичерпує всіх суперечливих і дискусійних питань, які існують у контрольній діяльності з приводу функціонування НГУ. Нинішня система суб'єктів контролю дозволяє помітити

деяку закономірність, що простежується на певних її рівнях, а саме утворення допоміжних структур, які виконують насамперед «сигналізаторську» контрольну функцію. З огляду на зазначене перспективним напрямом подальших наукових пошуків у межах окресленої проблематики є питання доцільності утворення у складі ОВС окремої структури з інспекторським статусом, діяльність якої буде координуватися Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України та спрямовуватися на здійснення контролю за діяльністю військових формувань із правоохоронними функціями та правоохоронними органами спеціального призначення (Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України та Державною службою України з надзвичайних ситуацій) тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. 2-ге вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 752 с.
2. Сіцінська М. В. Президентський контроль: особливості його здійснення за сектором безпеки і оборони України. *Економіка та держава*. 2014. № 1. С. 107–110.
3. Музичук О. М. Президентський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2 (65). С. 156–162. URL: <http://visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=18010> (дата звернення: 18.12.2016).
4. Кравченко В. В. Особливості президентського контролю. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (II). С. 29–35.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 23. Ст. 12.
6. Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України: закон України від 24.12.2015 № 920-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 35.
7. Юрій Сиротюк: «Парламентський контроль – ключ до відновлення Національної гвардії»/Прес-служба Всеукр. об'єднання «Свобода» // Свобода: сайт. 02.04.2014. URL: <http://www.old.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/049268/> (дата звернення: 18.12.2016).
8. Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» (щодо підпорядкування та чисельності Національної гвардії України): проект закону України від 04.12.2014 № 1234 // Законодавство України/Ліга: Закон. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH0YA00I.html (дата звернення: 18.12.2016).
9. Журавльова Г. С. Конституційні засади становлення і розвитку парламентаризму в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 1999. 19 с.
10. Савочкіна Д. О. Правовий статус головного управління Національної гвардії України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 101–117.
11. Горбач Д. О. Національна гвардія України: історія становлення та сучасний стан (порівняльно-правовий аналіз). *Право і Безпека*. 2014. № 3 (54). С. 36–43.

Надійшла до редколегії 19.12.2016

БАЙРАЧНАЯ Т. А. ОСОБЕННОСТИ ПРЕЗИДЕНТСКОГО КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ УКРАИНЫ

Рассмотрены формы осуществления президентского контроля за деятельностью Национальной гвардии Украины. Установлено, что специфичность осуществления контроля за деятельностью Национальной гвардии Украины обусловлена её правовым статусом – это военное формирование с правоохранительными функциями. На основании анализа отечественного законодательства определены принципы и особенности осуществления президентского контроля и выявлены недостатки в его правовом регулировании. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: Президент Украины, воинское формирование, президентский контроль, Национальная гвардия Украины, Совет национальной безопасности и обороны Украины, командующий Национальной гвардии.

VAIRACHNA T. O. FEATURES OF PRESIDENTIAL CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The object of the research is one of the types of the state control, namely the presidential control over the activities of the National Guard of Ukraine (hereinafter – NGU) and the objective of the paper – is the analysis of existing forms of implementing the presidential control over the activities of the NGU and the development of propositions to improve the legislation on this issue. The relevance and scientific novelty of the proposed conclusions of the article are due to the importance of the presidential control over the military forces activities with law enforcement functions and existence of disputes regarding the scope of powers of the President in the appointment of the commander of the NGU. The main results of the research make it possible to conclude that presidential control over the activities of the NGU is currently carried out both directly by the President of Ukraine, and through the National Security and Defense Council of Ukraine or other specially created institutions by the head of the state. Special attention is paid to the contradictions of the constitutional imperative regarding the appointment of the commander of the NGU. It has been proved that such a situation does not meet the principles of separation of powers in the country. The conclusions of the article suggest to return the rule, under which the commander of the National Guard of Ukraine is appointed and released from the position by Verkhovna Rada of Ukraine identified by the President of Ukraine. The practical significance of the obtained results is that the propositions set in the article are aimed at eliminating existing contradictions in the legislation in regard to the principles of the activities of some subjects of parliamentary control.

Keywords: President of Ukraine, military force, presidential control, National Guard of Ukraine, National Security and Defense Council of Ukraine, Commander of the National Guard.

УДК 342.51

В. А. ВОЛКОВ,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

СФЕРИ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ І НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ЯК ОБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджено сутність понять «обіг лікарських засобів» та «обіг наркотичних засобів», визначено їх правовий режим. На підставі аналізу нормативних актів і спеціальної наукової літератури доведено, що сфери обігу лікарських та наркотичних засобів є об'єктами адміністративно-правового регулювання. Визначено структурні елементи механізмів адміністративно-правового регулювання обігу лікарських і наркотичних засобів.

Ключові слова: лікарські засоби, наркотичні засоби, адміністративно-правове регулювання, механізм адміністративно-правового регулювання.

Volkov, V.A. (2016), "Circulation spheres of medicines and drugs as the objects of administrative and legal regulation" ["Sfery obihu likarskykh i narkotychnykh zasobiv yak obiekty administratyvno-pravovoho rehuliuвання"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 34–40.

Постановка проблеми. Основний Закон нашої держави проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відповідно до ст. 49 цього документа кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює

умови для ефективного та доступного для всіх громадян медичного обслуговування [1].

Охорона здоров'я як правова категорія являє собою відповідну систему заходів, які здійснюються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, медичними й фармацевтичними працівниками і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності

людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя.

Належний рівень охорони здоров'я населення України великою мірою залежить від якості та безпеки лікарських засобів, медичної техніки і виробів медичного призначення. Окремо слід відзначити, що здоров'я та генофонд нації вимагають вироблення належного правового забезпечення обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та протидії їх незаконному виготовленню, перевезенню і використанню.

Зазначені питання вимагають від держави створення дієвого механізму забезпечення обігу лікарських і наркотичних засобів в Україні, побудови належної нормативно-правової бази, оптимізації системи спеціалізованих державних суб'єктів контрольної та дозвільної діяльності в зазначених галузях суспільного життя. Тому цілком можна говорити про необхідність забезпечення належного державного адміністрування цих сфер суспільних відносин, а отже і про актуальність і доцільність їх дослідження як об'єктів адміністративно-правового регулювання.

Стан дослідження. Питання здійснення правового регулювання у сфері обігу лікарських і наркотичних засобів розглядалися у працях Л. В. Бардакової, Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, З. С. Гладуна, Т. Ю. Іванійчук, Д. В. Мандичева, В. Є. Ткаліча, О. М. Шевчука [2–8]. Разом із тим, зміни, що відбулися у структурі суспільних відносин, пов'язаних з обігом лікарських і наркотичних засобів, вимагають проведення додаткових наукових пошуків у цьому напрямі.

Метою статті є визначення сутності й особливостей сфер обігу лікарських і наркотичних засобів як об'єктів адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Мета цієї наукової праці, насамперед, зумовлює проведення теоретичного пошуку щодо визначення змісту базових правових категорій. Поняття «обіг наркотичних засобів» та «обіг лікарських засобів» визначені законами України та підзаконними актами Міністерства охорони здоров'я України. Отже, відповідно до їх змісту обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – види діяльності з: культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України,

використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що дозволяються і контролюються згідно із законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [9].

Обіг лікарських засобів – види діяльності, пов'язані з виробництвом, зберіганням, транспортуванням, пересиланням, оптовою та роздрібною реалізацією (торгівлею), придбанням, використанням, ввезенням в Україну та вивезенням з України, застосуванням лікарських засобів [10]. Обіг лікарських засобів як один вид діяльності – діяльність, пов'язана зі створенням, виробництвом (виготовленням), зберіганням, перевезенням, ввезенням в Україну, вивезенням з України, реалізацією, застосуванням і знищенням лікарських засобів [5, с. 150]. Заборона обігу лікарського засобу – заборона на виробництво, ввезення на митну територію України, зберігання, транспортування, реалізацію та використання лікарського засобу [11].

Отже, до поняття «обіг» законодавець відносить такі види діяльності, як виробництво, зберігання, транспортування, пересилання, реалізація, придбання, використання, застосування, знищення відповідних фізичних об'єктів.

Перейдемо до аналізу понять «правове регулювання» та «адміністративно-правове регулювання». Довідкова енциклопедична література трактує правове регулювання як один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони й розвитку в інтересах людини, суспільства і держави. Предметом правового регулювання є правові, політичні, економічні й інші суспільні відносини, впорядкування яких неможливе без норм права. Правове регулювання здійснює вплив на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їх прав й обов'язків, встановлення певних дозволів і заборон, затвердження певних правових актів [12, с. 41; 13, с. 369].

Щодо адміністративно-правового регулювання, то, на думку О. Х. Юлдашева, під адміністративно-правовим регулюванням слід розуміти цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави [14, с. 88–89]. В. К. Колпаков

зазначає, що адміністративно-правове регулювання передбачає односторонність волевиявлення одного з учасників відносин. Це волевиявлення юридично-владне, тому йому належить вирішальне значення. Волевиявлення однієї сторони не рівнозначне волевиявленню іншої. Пояснюється це, перш за все, тим, що юридично-владні приписи віднесені до компетенції відповідних суб'єктів виконавчої влади [15, с. 59–60].

Поняття «адміністративно-правове регулювання» також досліджують через призму його механізму. Зокрема, в науковій літературі існує таке визначення: «Механізм адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права» [16, с. 66]. Ю. М. Старілов до елементів адміністративно-правового регулювання відносить: адміністративно-правові норми як елементи адміністративного регулювання впливу на суспільні відносини; застосування норм адміністративного права суб'єктами права; адміністративно-правові відносини, які формують таку систему [17, с. 397–398].

Як зазначає С. Т. Гончарук, механізм адміністративно-правового регулювання – це система адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері державного управління. Структуру механізму адміністративно-правового регулювання, на думку дослідника, складають адміністративно-правові норми, акти тлумачення, акти реалізації адміністративно-правових норм, адміністративно-правові відносини [18, с. 23].

Дослідник В. В. Галунько вважає, що адміністративно-правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку та діяльність його адресатів, тобто це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави. До системи елементів адміністративно-правового регулювання входять: норми адміністративного права, принципи адміністративного права; тлумачення норм адміністративного права; адміністративно-правові відносини; адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права; індивідуальні акти суб'єктів публічної адміністрації; форми діяльності суб'єктів адміністративного права; методи адміністративного права; адміністративно-правові

режими; адміністративні процедури; ефективність адміністративно-правового регулювання [19, с. 317–324].

На підставі викладеного можна зробити такі проміжні висновки:

- правове регулювання являє собою один з основних засобів впливу держави на суспільні відносини різного характеру з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку;

- адміністративно-правове регулювання – це галузевий різновид правового регулювання, який являє собою вплив держави на суспільні відносини, що виникають у сфері публічного управління, що здійснюється за допомогою відповідних правових засобів і встановлює права й обов'язки учасників зазначених правових відносин;

- механізм адміністративно-правового регулювання утворює сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права. До елементів такого механізму найчастіше відносять адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення та реалізації адміністративно-правових норм.

Наступним слід визначити правовий режим обігу наркотичних і лікарських засобів з метою з'ясування сфери їх правового регулювання та визначення виду суспільних відносин, які виникають з приводу їх обігу.

Відповідно до закону України «Про лікарські засоби» Кабінет Міністрів України через систему органів виконавчої влади втілює в життя державну політику у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, організовує розробку та здійснення відповідних загальнодержавних та інших програм у межах своїх повноважень, забезпечує контроль за виконанням законодавства про лікарські засоби. Управління у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів у межах своєї компетенції здійснюють центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів. Контроль за якістю лікарських засобів та умовами їх виробництва здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів, відповідно до закону [20].

Державна політика у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів спрямовується на:

- визначення основних принципів та напрямів державного регулювання відносин у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- встановлення державного контролю за обігом в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та додержанням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори;

- запобігання відтоку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів із законного (легального) обігу;

- встановлення єдиного порядку ліцензування видів діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- зменшення кількості правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів тощо [9].

На території України встановлюються заходи контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що передбачають, зокрема:

- визначення основних умов, вимог, правил і системи заходів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів і психотропних речовин в Україні;

- ліцензування відповідних видів діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- запровадження системи дозволів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та контролю за дотриманням дозвільних документів;

- встановлення спеціальних вимог щодо зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, охорони складських приміщень та обмеження доступу до цих засобів, речовин і прекурсорів сторонніх осіб;

- створення системи звітної та облікової документації у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- встановлення обмежень, пов'язаних з виконанням окремих видів діяльності (робіт, професій, служби) у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- анулювання ліцензії на здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у разі порушення суб'єктами господарювання ліцензійних умов;

- запровадження відповідальності за порушення законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори [9].

Зазначене дає можливість зробити висновок, що державою встановлені особливі умови щодо обігу лікарських і наркотичних засобів, передбачено ведення цілеспрямованої державної політики у цих сферах та створення відповідних органів виконавчої влади, які будуть відповідати безпосередньо за реалізацію вказаних питань.

Вважаємо за доцільне також окреслити ознаки адміністративно-правових норм і відносин як елементів механізму адміністративно-правового регулювання, що дасть можливість визначити, чи можна їх застосовувати до сфер обігу лікарських та наркотичних засобів.

Аналіз праць науковців щодо сутності адміністративно-правових норм і відносин як визначальних складових механізму адміністративно-правового регулювання дозволяє зробити такі висновки:

- адміністративно-правові норми регулюють суспільні відносини, які входять до предмета адміністративного права. Такі відносини пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, тобто торкаються сфери публічного управління;

- особливістю адміністративно-правових норм є їх імперативний характер. Це означає, що вони встановлюють певні правила поведінки, яких мають дотримуватись учасники цих відносин, містять відповідні дозволи, приписи або заборони, невиконання яких може зумовити застосування примусових заходів з боку держави [3, с. 49–50; 16, с. 69–71; 21, с. 139].

Щодо адміністративно-правових відносин, то маємо відзначити, що:

- вони є видом суспільних відносин, які виникають у сфері публічного управління;

- учасники цих відносин є носіями прав та обов'язків, установлених нормами адміністративного права;

- учасники цих відносин мають нерівний правовий статус, адже одна сторона має право вимагати від іншої сторони поведінки, передбаченої відповідними адміністративно-правовими нормами (імперативний характер). Такою стороною, як правило, виступають органи виконавчої влади;

- ці відносини можуть виникати без згоди іншої сторони;

- суперечки між учасниками можуть вирішуватись як в адміністративному, так і в судовому порядку [3, с. 60; 16, с. 79–80].

Основними суб'єктами, які є учасниками адміністративно-правових відносин щодо охорони здоров'я населення, обігу наркотичних і лікарських засобів, нормативно-правовими

актами визначені Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України та Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

Кабінет Міністрів України відповідно до закріплених повноважень забезпечує проведення державної політики у сферах охорони здоров'я, санітарно-епідемічного благополуччя та доступність для громадян послуг медичних, освітніх і фізкультурно-оздоровчих закладів [22].

Міністерство охорони здоров'я України головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, формування та реалізацію державної політики у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також формування державної політики у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення [23].

Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647 була створена Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичної техніки і виробів медичного призначення, та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу [24]. Завданнями цієї служби підзаконними нормативними актами держави визначені:

- реалізація державної політики у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, медичних виробів та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, а також внесення Міністром охорони здоров'я пропозицій щодо формування державної політики в зазначених сферах;

- ліцензування господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

- технічне регулювання у визначених сферах;

- здійснення державного регулювання та контролю у сферах обігу наркотичних засобів,

психотропних речовин і прекурсорів та протидії їх незаконному обігу [24].

Отже, можна відзначити, що основними суб'єктами, які вступають у правові відносини щодо обігу лікарських і наркотичних засобів, є органи виконавчої влади, їх основним завданням є реалізація державної політики та здійснення державного управління у відповідних сферах.

Проведене дослідження дозволяє нам сформулювати такі **висновки**:

1. Обіг лікарських засобів, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів можна визначити об'єктом адміністративно-правового регулювання з таких причин:

- аналіз змісту законів України «Про лікарські засоби», «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» дозволяє стверджувати, що обіг цих засобів пов'язаний насамперед з необхідністю здійснення належного публічного управління у сфері охорони здоров'я;

- норми зазначених законів мають здебільшого імперативний характер і містять у собі такі способи (методи) адміністративно-правового регулювання: дозвіл, припис, заборону;

- суспільні відносини, які виникають щодо здійснення обігу лікарських і наркотичних засобів, стосуються діяльності органів виконавчої влади та регулюються в більшій частині адміністративно-правовими нормами;

- як органи виконавчої влади Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками є обов'язковими учасниками цих відносин і мають владні повноваження стосовно інших суб'єктів;

- одним з основних видів діяльності органів виконавчої влади в зазначених суспільних відносинах є державний контроль як спосіб забезпечення дисципліни та законності у сферах обігу лікарських і наркотичних засобів.

2. Адміністративно-правове регулювання обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – це врегульований нормами адміністративного права та здійснюваний за допомогою адміністративно-правових засобів вплив на суспільні відносини, які виникають з приводу культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і

прекурсорів, наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що дозволяються та контролюються відповідно до чинного законодавства України.

3. Адміністративно-правове регулювання обігу лікарських засобів – це врегульований нормами адміністративного права та здійснюваний за допомогою адміністративно-правових засобів вплив на суспільні відносини, які виникають з приводу створення, виробництва (виготовлення), зберігання, перевезення, ввезення в Україну, вивезення з України, реалізації, застосування та знищення лікарських засобів.

4. До елементів механізму адміністративно-правового регулювання обігу лікарських та наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів належать:

– адміністративно-правові норми, тобто встановлені державою загальнообов'язкові

правила поведінки, які регулюють суспільні відносини у сфері публічного управління обігом лікарських та наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

– адміністративно правові відносини, що виникають з приводу обігу лікарських та наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

– акти реалізації адміністративно-правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері публічного управління обігом лікарських та наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Перспективними напрямками подальших досліджень можна визначити аналіз адміністративно-правового статусу центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері обігу лікарських засобів і контролю за наркотиками.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бардакова Л. В. Правове регулювання контролю за обігом лікарських засобів: сутність і призначення. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2011. Т. 24 (63), № 2. С. 264–268.
3. Адміністративне право: підручник/Ю. П. Битяк (кер. авт.кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богущкий та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
4. Гладун З. С. Концептуальні засади державно-правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я населення // *Медичне право України: проблеми становлення та розвитку: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф.*, 19–20 квіт. 2007 р., м. Львів/упоряд. Сенюта І. Я., Терешко Х. Я. Львів: Медицина і право, 2007. С. 73–79.
5. Іванійчук Т. Ю. Механізм правового регулювання обігу лікарських засобів, як складова його правового режиму // *Форум права*. 2014. № 2. С. 149–153. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_27.pdf (дата звернення: 11.12.2016).
6. Мандичев Д. В. Деякі проблеми формування в Україні спеціалізованого органу контролю якості лікарських засобів європейського рівня. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (59), ч. 2. С. 111–117. URL: <http://visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=19540> (дата звернення: 11.12.2016).
7. Ткаліч В. Є. Окремі напрями протидії фальсифікації лікарських засобів. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2. С. 101–105.
8. Шевчук О. М. Державний фінансовий контроль у сфері обігу наркотиків: сутність та значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 31, т. 3. С. 41–44.
9. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр> (дата звернення: 11.12.2016).
10. Про затвердження Правил утилізації та знищення лікарських засобів: наказ М-ва охорони здоров'я України від 24.04.2015 № 242 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0550-15> (дата звернення: 11.12.2016).
11. Про затвердження Порядку встановлення заборони (тимчасової заборони) та поновлення обігу лікарських засобів на території України: наказ М-ва охорони здоров'я України від 22.11.2011 № 809 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-12> (дата звернення: 11.12.2016).
12. Юридична енциклопедія: у 6 т./уклад.: Ю. С. Шемшученко, М. П. Зюблюк, В. П. Горбатенко та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.
13. Популярна юридична енциклопедія/В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
14. Адміністративне право України: основні категорії та поняття: навч. посіб./В. І. Загуменник, В. В. Мусієнко, В. В. Проценко та ін.; за заг. ред. О. Х. Юлдашева. Бендери; Київ: Поліграфіст, 2010. 512 с.

15. Адміністративне право України: підручник/за заг. ред. В. К. Колпакова. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
16. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2009. 640 с.
17. Старілов Ю. Н. Курс общего административного права. Т. 1. М.: Норма, 2002. 728 с.
18. Гончарук С. Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Київ: НАВС, 2000. 240 с.
19. Адміністративне право України: підручник: у 2 т. Т. 1. Загальне адміністративне право. Академічний курс/Галуцько В. В., Олєфір В. І., Гридасов Ю. В., Іванишук А. А., Короєд С. О. Херсон: ХМД, 2013. 396 с.
20. Про лікарські засоби: закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр> (дата звернення: 11.12.2016).
21. Россинский Б. В., Старілов Ю. Н. Административное право: учебник. 4-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма, 2009. 927 с.
22. Про Кабінет Міністрів України: закон України від 27.02.2014 № 794-VII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 11.12.2016).
23. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п> (дата звернення: 11.12.2016).
24. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками: постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-п> (дата звернення: 11.12.2016).

Надійшла до редакції 12.12.2016

ВОЛКОВ В. А. СФЕРЫ ОБОРОТА ЛЕКАРСТВЕННЫХ И НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ КАК ОБЪЕКТЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Исследована сущность понятий «оборот лекарственных средств» и «оборот наркотических средств», определён их правовой режим. На основании анализа нормативных актов и специальной научной литературы доказано, что сферы обращения лекарственных средств являются объектами административно-правового регулирования. Определены структурные элементы механизмов административно-правового регулирования обращения лекарственных и наркотических средств.

Ключевые слова: *лекарственные средства, наркотические средства, административно-правовое регулирование, механизм административно-правового регулирования.*

VOLKOV V. A. CIRCULATION SPHERES OF MEDICINES AND DRUGS AS THE OBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

It has been grounded that the appropriate level of health care of Ukraine's population is largely dependent on the quality and safety of medicines, medical equipment and medical products. It has been separately stressed that the health and genetic pool of the nation require to develop a proper legal provision of the circulation of drugs, psychotropic substances and precursors, as well as combating illicit manufacturing, transportation and usage.

The article's objective is to determine the nature and characteristics of the circulation spheres of medicines and drugs as the objects of administrative and legal regulation.

The author of the article has studied the essence of the concepts of "circulation of medicines" and "circulation of drugs", defined their legal regime. On the basis of regulations and special scientific literature's analysis it has been proved that the circulation spheres of medicines and drugs is the objects of administrative and legal regulation. It has been established that the administrative and legal regulation – is a branch kind of legal regulation, which is the state's influence on social relations arising in the sphere of public administration, implemented by the assistance of appropriate legal means, and establishes the rights and obligations of the participants of these legal relations.

It has been stated that the main subjects that are members of administrative and legal relations concerning health care of population, circulation of medicines and drugs, are the Cabinet of Ministers of Ukraine, Ministry of Health of Ukraine and State Service of Ukraine on medicines and drugs control, which are determined by regulatory acts. The author has defined the structural elements of the mechanisms of administrative and legal regulation of the circulation of medicines and drugs: 1) administrative and legal norms, that is established by the state generally binding rules of conduct that regulate social relations in the sphere of public administration by the circulation of medicines and drugs, psychotropic substances and precursors; 2) administrative and legal relations arising in regard to the circulation of medicines and drugs, psychotropic substances and precursors; 3) acts of implementing administrative and legal norms that regulate social relations in the sphere of public administration by the circulation of medicines and drugs, psychotropic substances and precursors.

Keywords: *medicines, drugs, administrative and legal regulation, mechanism of administrative and legal regulation.*

УДК 342.347.97.99

Л. Я. ГОНЧАР,*аспірантка Львівського університету бізнесу і права*

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ КРИТЕРІЇВ КЛАСИФІКАЦІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

На підставі аналізу наукових поглядів учених досліджено сутність поняття «правові засади». Надано авторське бачення тлумачення поняття «правові засади організації діяльності адміністративних судів». Наголошено, що ефективним інструментом в аспекті полегшення застосування нормативно-правових актів, спрямованих на організацію діяльності адміністративних судів, є їх класифікація. Доведено, що найбільш суттєвим критерієм класифікації правових засад організації діяльності адміністративних судів є юридична сила нормативно-правового акта, який ці засади встановлює.

Ключові слова: *правові засади, класифікація, нормативно-правовий акт, організація діяльності, адміністративні суди.*

Gonchar, L.Y. (2016), "Analysis of the main criteria for the classification of regulations defining legal basis of organization of administrative courts' activities" ["Analiz osnovnykh kryteriiv klasyfikatsii normatyvno-pravovykh aktiv, shcho vyznachaiut pravovi zasady orhanizatsii diialnosti administratyvnykh sudiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 41–46.

Постановка проблеми. Одним із найефективніших механізмів охорони й захисту порушених, оспорюваних або невизнаних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, що функціонує в усіх розвинутих країнах світу, є діяльність спеціально уповноважених органів державної влади – судів. При цьому в деяких країнах такі органи входять до системи органів судової влади, в інших є позасудовими органами, але в загальному значенні вони отримали назву органів адміністративної юрисдикції, уповноважених вирішувати публічно-правові спори між фізичними та юридичними особами, з одного боку, й представниками влади – з іншого. В Україні функцію органів адміністративної юрисдикції, наділених повноваженнями розглядати та вирішувати вищевказану категорію публічно-правових спорів, на сьогодні здійснюють адміністративні суди. Зауважимо, що відповідно до конституційних приписів діяльність будь-якого державного органу повинна ґрунтуватися на нормах законодавчих актів [1]. Не є винятком у цьому аспекті й організація діяльності адміністративних судів.

Стан дослідження. Дослідженню окремих проблемних аспектів організації діяльності адміністративних судів присвячували свої наукові праці такі вчені, як О. М. Музичук, І. Б. Заверуха, О. М. Перунова, А. В. Корж, В. М. Корецький, О. Ф. Скакун, О. Ю. Хабло, А. Т. Комзюк, Р. О. Куйбіда, Р. С. Мельник, О. М. Пасенюк, Н. Б. Писаренко, А. В. Руденко та інші. Однак єдиного комплексного дослідження щодо визначення основних критеріїв

класифікації нормативно-правових актів, що визначають правові засади організації діяльності адміністративних судів, проведено так і не було.

Саме тому **метою** статті є визначити основні критерії класифікації нормативно-правових актів, що визначають правові засади організації діяльності адміністративних судів.

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо розпочати з визначення сутності самої категорії «правові засади». Так, в основу терміна «правові засади» покладено таку складну й багатоаспектну категорію, як право. При цьому в науково-правових колах вищезгадану категорію узвичаєно розуміти із суб'єктивного й об'єктивного аспектів. Говорячи про правові засади діяльності відповідної державної інституції, на увазі слід мати «право» саме з його об'єктивного розуміння. Зокрема, як зауважує О. Ю. Хабло, об'єктивне право – це норма, закон, а суб'єктивне право – це можливість суб'єктів діяти певним чином у рамках об'єктивного права [2, с. 39]. Інакше кажучи, визначаючи сутність категорії «правові засади» організації діяльності адміністративних судів, слід мати на увазі нормативно-правові акти, на яких і відповідно до яких здійснюється такий процес.

В юридичній енциклопедичній літературі відмічають, що нормативно-правовий акт являє собою основне джерело права в державі соціально-демократичної орієнтації. Поширеність нормативно-правових актів пояснюється перевагами такого способу вираження юридичних норм саме з огляду на загальнолюдські

принципи права: чітко, ясно й однозначно формулювати зміст юридичних прав та обов'язків, якнайшвидше доводити до відома адресатів юридичної норми її зміст, забезпечувати сприятливі умови для правильного й адекватного розуміння адресатом змісту норми права, оперативно змінювати чи скасовувати юридичну норму, впорядковувати, погоджувати, систематизувати численні юридичні норми [3, с. 171]. У контексті вищевикладеного виникає питання стосовно того, які саме акти слід вважати нормативно-правовими. Відповідь міститься в наказі Міністерства юстиції України від 12 квітня 2005 року № 34/5, яким було затверджено Порядок подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації, що визначає процедуру підготовки й подання до Міністерства юстиції України нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також інших органів, акти яких відповідно до законодавства підлягають державній реєстрації, та єдиний механізм їх розгляду й державної реєстрації в Міністерстві юстиції України. У пункті 1.4 зазначеного наказу встановлено, що нормативно-правовий акт – це офіційний документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законом формі та порядку, який встановлює норми права для неозначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування [4]. Із запропонованого вище визначення сутності категорії «нормативно-правовий акт» здається можливим виокремити його основні ознаки: ухвалюється уповноваженим суб'єктом нормотворення, застосовується неодноразово та стосовно невизначеного кола осіб.

Окрім зазначеного вище, в науково-правових колах називають ще низку ознак, притаманних нормативно-правовому акту: він завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав та обов'язків; відповідає Конституції та міжнародним договорам держави, не суперечить актам вищої юридичної сили; складається з додержанням правил нормотворчої техніки – має форму письмового акта-документа та суворо визначені реквізити; доводиться до відома населення у встановленому законом порядку [5, с. 446]. Отже, тільки в разі, якщо правовий акт відповідає переліченим вище ознакам, його можна повною мірою розглядати як нормативно-правовий акт, а отже, і як акт, за допомогою якого визначено правові засади організації діяльності адміністративних судів.

Розглянемо більш детально найважливіші зі згаданих вище ознак нормативно-правового акта.

Так, говорячи про суб'єктів нормотворення, слід зазначити, що найголовнішим серед них виступає парламент – Верховна Рада України. Саме завдяки діяльності цього органу державної влади ухвалюються найважливіші нормативно-правові акти – закони України. Зокрема, як встановлено в ст. 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади є парламент – Верховна Рада України [1]. Зауважимо, що питання, пов'язані з порядком підготовки та проведення сесій Верховної Ради, її засідань, формування державних органів, визначенням законодавчої процедури, процедури розгляду інших питань, віднесених до її повноважень, і порядок здійснення контрольних функцій Верховної Ради України встановлено на рівні закону «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року [6].

Окрім Верховної Ради України, серед вищих органів державної влади як суб'єктів нормотворчості, які відповідно до положень чинного національного законодавства наділені компетенцією визначати правові засади організації діяльності адміністративних судів, слід назвати Президента України та Кабінет Міністрів України. Відповідно до п. 29 ч. 1 ст. 106 Конституції України Президент України підписує закони, ухвалені Верховною Радою України. Більш того, він на основі й на виконання Конституції та законів України видає укази й розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України [1]. У свою чергу, Кабінет Міністрів України відповідно до ст. 113 Конституції України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. У межах своєї компетенції він видає постанови та розпорядження, які є обов'язковими для виконання [1].

Також серед суб'єктів нормотворення, які відповідно до положень чинного національного законодавства уповноважені визначати правові засади організації діяльності адміністративних судів, слід назвати центральні органи виконавчої влади. Відповідно до закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України й інші центральні органи виконавчої влади [7]. Особливе місце серед суб'єктів нормотворчості, що визначають правові засади організації діяльності адміністративних судів, посідає Державна судова адміністрація України. Відповідно до ст. 151 закону України «Про судоустрій і статус судів» від 2 жовтня 2016 року

Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади в межах повноважень, установлених законом. З аналізу Положення Про Державну судову адміністрацію України, затвердженого рішенням Ради суддів України від 22 жовтня 2010 року № 12, випливає, що задля виконання своїх завдань Державна судова адміністрація України видає накази. Отже, саме завдяки діяльності вищезгаданих суб'єктів нормотворчості, результат якої проявляється в ухваленні відповідного нормативно-правового акта, встановлюються правові засади організації діяльності адміністративних судів України.

Наступні ознаки правового акта, що наділяють його властивостями нормативно-правового акта, можна віднести до єдиної групи ознак, що відрізняють його від правового акта індивідуальної дії й інтерпретаційних актів. У цьому випадку йдеться про такі ознаки: нормативно-правовий акт застосовується неодноразово та стосовно до невизначеного кола осіб, а також завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав та обов'язків. Інтерпретаційні акти, або ще як їх називають, акти тлумачення норм права, мають допоміжний характер і, як правило, «обслуговують» нормативно-правові акти. У свою чергу, індивідуальні акти (акти застосування норм права) породжують права й обов'язки лише в тих конкретних суб'єктів, яким їх адресовано, у конкретному випадку [5, с. 447]. Також серед ознак нормативно-правових актів, як уже згадувалося раніше, виділяють їх відповідність актам вищої юридичної сили. Досліджуючи сутність процесуальних актів-документів, О. М. Перунова звертає увагу на те, що юридична сила – це властивість офіційного документа, яка надається йому чинним законодавством, компетенцією органу, що його видав, і встановленим порядком його оформлення. Юридична сила документа забезпечується встановленим для кожного виду документів комплексом реквізитів – обов'язкових елементів укладення документів [8, с. 7]. Підкреслимо, що саме юридична сила нормативно-правового акта вказує на те, який акт слід застосовувати під час здійснення організації діяльності адміністративних судів, а також на місце такого акта серед інших.

Аналіз вищенаведених положень дав змогу дійти висновку стосовно того, що під правовими засадами організації діяльності адміністративних судів слід розуміти сукупність норматив-

но-правових актів, ухвалених уповноваженими суб'єктами нормотворчості у відповідності до визначеної законодавством процедури (оприлюднення, набрали законної сили тощо) й з урахуванням юридичної сили окремо взятого акта встановлюють нормативні приписи, згідно з якими й на виконання яких повинна будуватись організація діяльності адміністративних судів.

Вирішивши завдання зі з'ясування сутності правових засад організації діяльності адміністративних судів, можна перейти до дослідження окремо взятих нормативно-правових актів, що такі засади встановлюють. При цьому слід зазначити, що на сьогодні існує великий масив таких нормативно-правових актів, що ускладнює їх сприйняття й унеможливує здійснення детального аналізу кожного з них. Більш того, кількість таких актів постійно зростає, багато з них піддаються законодавчим редагуванням, що ускладнює їх відстежування й подальше правозастосування. Тому в рамках цього наукового дослідження буде проведено аналіз лише основних із вищезгаданих актів. Більш того, у контексті вищевикладеного зауважимо, що ефективним інструментом в аспекті полегшення застосування як правових засад організації діяльності адміністративних судів взагалі, так і окремо взятих нормативно-правових актів, на рівні яких визначено такі правові засади, може слугувати їх класифікація.

Етимологічно слово «класифікація» походить з латинської мови від «classis» – розряд, клас, а також «facio» – роблю, розкладаю [9, с. 259]. В юриспруденції класифікацію визначають як систему супідрядних понять (класів об'єктів) тієї або іншої галузі знань чи діяльності людини, що використовуються як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів [10, с. 115]. І. Б. Заверуха підкреслює, що класифікувати означає розподіляти будь-які об'єкти за класами, відділами чи групами залежно від їх загальних ознак. Класифікація – це «взаємопідлеглість» понять (класів, об'єктів, явищ) у будь-якій галузі знань, складена з урахуванням загальних ознак об'єктів і закономірних зв'язків між ними. Класифікація дає змогу орієнтуватися в багатоманітності об'єктів і є джерелом знань про них [11, с. 244]. Д. В. Приймаченко зауважує, що класифікація являє собою науковий метод пізнання, в основі якого лежить логічна операція поділу обсягу поняття. Як правило, підставою для класифікації обирають ознаки, суттєві для цього явища. Будь-яка класифікація має сенс, якщо в результаті цієї роботи відбувається приріст

знань про досліджуваний об'єкт або якщо накопичені знання створюють певну систему, що дозволяє більш чітко відобразити його особливості [12, с. 258].

З аналізу зазначеного вище випливає, що в підґрунтя якійсної класифікації відповідних явищ має бути покладено відповідні критерії такої класифікації. У цьому контексті вважаємо слушною позицію О. М. Музичука, який зауважує, що класифікація (типологія) діяльності може здійснюватися за різними ознаками (підставами), тобто так званими критеріями класифікації, під якими варто розуміти певні риси й особливості того чи іншого об'єкта (суб'єкта діяльності), на підставі яких стає можливим його об'єднання в певні класифікаційні групи, визначення як спільних, так і відмінних ознак кожної з них [13, с. 275]. Таким чином, аналіз вищевказаних позицій дав змогу визначити класифікацію правових засад організації діяльності адміністративних судів як систему їх розподілу за критеріями, що вказують на основоположні риси й головні відмінності однієї правової засади від іншої.

Правові засади організації діяльності адміністративних судів можуть бути класифіковані за багатьма критеріями. При цьому вище, під час дослідження основоположних ознак нормативно-правового акта, нами вже було названо деякі з таких критеріїв. Так, нормативно-правові акти, що визначають правові засади організації діяльності адміністративних судів, можуть бути поділені залежно від суб'єкта нормотворчості на: 1) акти вищих органів державної влади – Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України; 2) акти центральних органів виконавчої влади – міністерств, служб, інспекцій, агентств; 3) акти органів, що входять до системи судової влади, – Державної судової адміністрації, Вищої кваліфікаційної комісії суддів; 4) акти органів суддівського самоврядування – зборів суддів, Ради суддів України, з'їзду суддів України; 5) локальні нормативно-правові акти місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

Окрім цього, нормативно-правові акти, що встановлюють правові засади організації діяльності адміністративних судів, можуть бути класифіковані залежно від території, на яку поширюється їх дія: 1) загальнодержавні, тобто нормативно-правові акти, дія яких поширюється на всю територію України; 2) міжрегіональні, дія яких поширюється на декілька областей; 3) регіональні, дія яких поширюється на адміністративні суди, що функціонують у

межах окремо взятої області; 4) місцеві, дія яких поширюється на адміністративні суди, що функціонують у межах окремо взятого району, міста, району в містах, селища чи села.

Ще одним критерієм класифікації нормативно-правових актів, на рівні яких визначено правові засади організації діяльності адміністративних судів України, слід вважати форму ухвалення такого акта. За цим критерієм вищезгадані акти можуть бути класифіковані таким чином:

1) конституційні закони – законодавчі акти, які виходять із конституції та мають за мету конкретизувати основні конституційні положення шляхом регулювання найбільш важливих суспільних відносин або внести в неї зміни; акт, ухвалений з додержанням особливої ускладненої процедури, що володіє відносно інших нормативно-правових актів вищою юридичною силою. У свою чергу, серед таких законів можна також виділити названі (органічні) закони, тобто закони, необхідність ухвалення яких прямо передбачається чинною конституцією (або на яку є посилання в тексті конституції); ці закони мають однорядну з конституцією сферу правового регулювання. Реформуючі закони, тобто такі, якими вносяться зміни та доповнення в чинну Конституцію України, на відміну від органічних, після ухвалення отримують вищу юридичну силу та стають складовою частиною Конституції [5, с. 461–462];

2) кодифіковані та звичайні (ординарні закони) [5, с. 449];

3) постанови вищого представницького органу державної влади;

4) постанови Уряду;

5) укази Президента України;

6) накази центральних органів виконавчої влади та інших державних органів;

7) рішення органів у системі судоустрою й органів суддівського самоврядування.

Висновок. Наведені вище критерії класифікації правових засад організації діяльності адміністративних судів мають тісний взаємозв'язок і подекуди багато спільних положень, що в жодному разі не впливає на їх значення, оскільки в окремо взятому випадку дозволяє відповісти на низку важливих питань: який суб'єкт видав окремо взятий нормативно-правовий акт, на яку територію поширюється дія нормативно-правового акта, яке місце посідає нормативно-правовий акт як окремий елемент системи правових засад організації діяльності адміністративних судів тощо. Разом із тим значимо, що найбільш суттєвим критерієм класифікації правових засад організації діяльності

адміністративних судів слід визнати юридичну силу нормативно-правового акта, який їх встановлює. З урахуванням вищевказаного критерію правові засади організації діяльності адміністративних судів можуть бути презентовані

наступним чином: Конституція України, міжнародні договори України, кодифіковане законодавство та закони України, підзаконні нормативно-правові акти.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 215 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. Т. 2: Д–Й. 1999. 744 с.
4. Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів: наказ М-ва юстиції України від 12.04.2005 № 34/5. *Офіційний вісник України*. 2005. № 15. Ст. 799.
5. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
6. Про Регламент Верховної Ради України: закон України від 10.02. 2010 № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14–15, 16–17. Ст. 133.
7. Про центральні органи виконавчої влади: закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 27. Ст. 1123.
8. Корж А. В. Документація право ділової форми: навч. посіб.; лекції та зразки док./Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. 231 с.
9. Перунова О. М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2007. 204 с.
10. Юридична енциклопедія: в 6 т./редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3: К–М. Київ: Юрид. думка, 2001. 792 с.
11. Заверуха І. Б. Проблеми правового регулювання державного боргу України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2007. 442 с.
12. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. 477 с.
13. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: монографія. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 654 с.

Надійшла до редколегії 20.12.2016

ГОНЧАР Л. Я. АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ КРИТЕРИЕВ КЛАССИФИКАЦИИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИХ ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДОВ

На основе анализа научных взглядов ученых исследована сущность понятия «правовые основы». Представлено авторское видение толкования понятия «правовые основы организации деятельности административных судов». Отмечено, что эффективным инструментом в аспекте облегчения применения нормативно-правовых актов, которые направлены на организацию деятельности административных судов, является их классификация. Доказано, что наиболее существенным критерием классификации правовых основ организации деятельности административных судов является юридическая сила нормативно-правового акта, который эти основы устанавливает.

Ключевые слова: правовые основы, классификация, нормативно-правовой акт, организация деятельности, административные суды.

GONCHAR L. Y. ANALYSIS OF THE MAIN CRITERIA FOR THE CLASSIFICATION OF REGULATIONS DEFINING LEGAL BASIS OF ORGANIZATION OF ADMINISTRATIVE COURTS' ACTIVITIES

The function of the administrative jurisdiction agencies in Ukraine having powers to hear and to judge public and legal disputes, now is performed by administrative courts.

The author has offered to understand under the legal principles of administrative courts' activities, the set of regulations approved by authorized rulemaking entities in accordance with procedures specified by the law (publication, entry into force, etc.) and taking into account the legal effect of a single act, which are regulatory requirements, according to which we have to build the organization of administrative courts' activities.

It has been determined that the legal principles of administrative courts' activities can be classified as follows: 1) acts of the supreme bodies of state power – Verkhovna Rada of Ukraine, President

of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine; 2) acts of central executive bodies – ministries, services, inspections, agencies; 3) acts that are within the system of judicial power – State Judicial Administration, Higher Qualification Commission of Judges; 4) acts of judicial self-government – meetings of judges, the Council of Judges of Ukraine, the Congress of Judges of Ukraine; 5) local regulations of local state administrations and local self-governments. Besides, regulations that establish the legal principles of administrative courts' activities can be classified according to the territory, where they are applied and forms of the adoption of such an act.

It has been demonstrated that the most essential criterion for the classification of the legal principles of administrative courts' activities should be recognized the legal force of regulations that establishes them. Considering the mentioned above criterion, the legal principles of administrative courts' activities can be presented as follows: the Constitution of Ukraine, international agreements of Ukraine, codified law and the laws of Ukraine, subordinate regulations.

Keywords: *legal principles, classification, regulations, organization of activities, administrative courts.*

УДК [347.734:336.711](477)

О. В. ЦАРИКОВА,

*суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду,
аспірант Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗАСТОСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ

Проаналізовано нормативно-правову базу з регулювання порядку організації заходів впливу Національного банку України (далі – НБУ). За результатами проведеного аналізу запропоновано класифікувати ці заходи на примусові та застережні, а примусові, у свою чергу, розмежувати на санаційні заходи впливу та санкції. Встановлено невідповідність у переліках заходів впливу, закріплених чинним законодавством і нормативно-правовими актами. Запропоновано привести їх у відповідність один одному шляхом доопрацювання окремих положень НБУ. Внесено пропозиції щодо встановлення окремих критеріїв віднесення банківських операцій до ризикової діяльності банків.

Ключові слова: *Національний банк України, заходи впливу, санкції, порушення банківського законодавства, фінансове оздоровлення банку, банківське регулювання.*

Tsarikova, O.V. (2016), "The procedure for the organization and application of enforcement actions by the National Bank of Ukraine" ["Porядok orhanizatsii ta zastosuvannia Natsionalnym bankom Ukrainy zakhodiv vplyvu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 46–51.

Постановка проблеми. Система практичної реалізації банківського регулювання в Україні й особливості застосування його правового забезпечення ґрунтуються на здійсненні банківського нагляду і контролю шляхом проведення аудиторських та інспекційних перевірок діяльності банків, а також на отриманні від них періодичної звітності, регулярної та нерегулярної інформації тощо. Проведення перевірок дозволяє зробити висновки щодо фінансового стану банку, рівня ризику здійснюваних операцій, перспектив розвитку та рівня безпеки прав і законних інтересів вкладників та кредиторів, а також щодо відповідності діяльності банку встановленим економічним нормативам, нормативам обов'язкового резервування та іншим вимогам, встановленим чинним законодавством і нормативно-правовими актами Національного банку України.

У разі отримання незадовільних фінансових результатів або виявлення фактів порушення вимог чинного законодавства НБУ вживає заходи щодо мінімізації негативних наслідків встановлених порушень та їх попередження, сприяє розробці й затвердженню програми оздоровлення банку, здійснює його рефінансування тощо. Ключовими факторами ефективності заходів, що запроваджуються НБУ в зазначеному контексті, є затверджений порядок їх проведення, організація та механізми практичної реалізації. Саме тому вдосконалення законодавчих положень у цій сфері є актуальним аспектом здійснення банківського регулювання, нагляду та контролю.

Стан дослідження. Питанням правового забезпечення функціонування інститутів державного регулювання та недержавних фінансових інститутів присвячено праці В. Б. Авер'янова,

О. М. Бандурки, О. К. Безсмертного, Ж. В. Завальної, В. І. Теремецького та інших науковців. Окремим питанням правового забезпечення здійснення НБУ та його структурними підрозділами заходів впливу, а також питанням юридичної та фінансової відповідальності приділено увагу в працях О. В. Васюренка, Т. М. Власової, О. Д. Вовчак, Л. К. Воронової, О. В. Дзюблюка, А. Й. Іванського, Л. Г. Кльоби, С. М. Лобозинської, О. П. Орлюка, Л. О. Примостки, С. К. Реверчука, В. С. Стельмаха, Г. А. Тосуняна, В. Д. Чернадчука та інших. Однак, урахувавши вагомий результат попередніх наукових досліджень з цієї проблематики, слід констатувати, що дослідження особливостей правового забезпечення окремих аспектів організації заходів впливу та їх застосування не знайшли належного висвітлення в сучасних наукових дослідженнях.

Метою статті є виявлення невідповідностей між окремими правовими нормами чинного законодавства у сфері застосування НБУ заходів впливу, а також аналіз нормативно-правової бази щодо порядку їх організації.

Виклад основного матеріалу. За порушення банківського законодавства передбачено кримінальну, адміністративну, цивільну та дисциплінарну відповідальність [1, с. 57]. Порядок застосування НБУ заходів впливу закріплено у ст. 73 закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III [2] (далі – Закон), в редакції, яку було затверджено згідно з вимогами, передбаченими у підп. 9 «л» п. 9 розділу X закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 № 4452-VI. У разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки, банківського законодавства, законодавства у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, нормативно-правових актів НБУ, вимог, установлених ст. 66 Закону, або здійснення банками інших ризикових операцій, які загрожують правам та законним інтересам вкладників і кредиторів банку, НБУ згідно зі ст. 73 Закону має право застосувати заходи впливу адекватно рівню загрози, а саме: письмове застереження; скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; укладання письмової угоди з банком; зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; встановлення для банку підвищених економічних нормативів; підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами; обмеження,

зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій; заборону надавати банкові кредити; накладання штрафів на банк, власників істотної участі у банку, осіб, які набули або збільшили істотну участь у банку з порушенням ст. 34 Закону; тимчасову заборону використання права голосу власником істотної участі у банку; тимчасове відсторонення посадової особи банку від посади; позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій; віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного; відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку. Згідно зі ст. 74 Закону порядок застосування заходів впливу визначається нормативно-правовими актами НБУ, одним з яких є Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, затверджене постановою Правління НБУ від 17.08.2012 № 346 [3] (далі – Положення № 346).

Важливим нюансом трактування сутності заходів впливу, порядку їх організації та здійснення є підхід, який використовується більшістю науковців, – визначення заходів впливу як санкцій або покарання. Так, В. Д. Чернадчук, аналізуючи матеріали Великого енциклопедичного юридичного словника, зробив висновок, що законодавчо встановлені примусові заходи впливу є стягненнями [1, с. 58]. О. П. Орлюк вважає, що заходи впливу є мірою юридичної відповідальності за порушення законодавства, негативними наслідками для винної особи за вчинене правопорушення, а також санкціями [4, с. 227–228]. Віднесення окремих заходів впливу до санкцій є досить поширеною думкою серед науковців. А. Й. Іванський під терміном «санкції» розуміє міри (заходи) примусового впливу за порушення встановленого порядку діяльності, які мають попереджувальну, компенсаційну чи репресивну функції [5, с. 298]. Також санкції визначаються як заходи, що застосовуються до правопорушника та спричиняють для нього несприятливі наслідки. Отже, термін «санкції» тлумачиться саме як примусовий захід впливу, тому пропонується розмежовувати заходи впливу примусового та застережного характерів.

В. Д. Чернадчук пропонує розмежувати поняття «санкції» і «заходи впливу» та відносити до непримусових (застережних) заходів впливу заходи, закріплені у п. 1–3 ст. 73 Закону [1, с. 60–63]. Всі інші заходи впливу мають примусовий характер, але не всі є санкціями. Виходячи із сутності поняття «санкції», зрозуміло, що вони мають негативні наслідки для правопорушника, в той час, коли заходи впливу, закріплені в п. 4–6 ст. 73 Закону, спрямовані на

фінансове оздоровлення банку або підвищення рівня безпеки його діяльності та захисту прав і законних інтересів вкладників і кредиторів. Отже, зазначені заходи впливу некоректно визначати як санкції; враховуючи примусову сутність і превентивний характер, їх можна охарактеризувати як санаційні заходи впливу. Враховуючи примусовість і негативні наслідки для правопорушника після застосування, вважаємо, що до санкцій можна віднести лише заходи впливу, закріплені в п. 7–13 ст. 73 Закону. Виходячи з цього, заходи впливу, що застосовуються НБУ згідно з чинним законодавством, доцільно класифікувати на примусові та застережні. Примусові заходи впливу, у свою чергу, необхідно розмежувати на санаційні заходи впливу та санкції.

Також варто звернути увагу на визначення «застосування заходів впливу за порушення банківського законодавства», яке використовується в сучасній науковій літературі та правозастосуванні. Вбачається коректним його вживання лише щодо санкцій як покарання за порушення банківського законодавства. У разі застосування заходів впливу, закріплених у п. 1–6 ст. 73 Закону, з урахуванням їх застережної та санаційної сутності, коректним є використання визначення «застосування заходів впливу у випадку загрози погіршення фінансового стану банку та за наявності порушень банківського законодавства».

Аналізуючи чинне законодавство, необхідно звернути увагу на невідповідність правових норм Положення № 346 нормам, які містяться в Законі, зокрема перелік заходів впливу, визначений ст. 73 Закону, містить п. 11¹ «позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій», порядок здійснення якого жодним чином не відображений у Положенні № 346. У зв'язку з цим виникає необхідність внесення до Положення № 346 відповідної глави 11¹ «Позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій». Також варто звернути увагу на такий захід впливу, як «відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку», зазначений у п. 13 ст. 73 Закону. Назва заходу не зовсім коректна, тому що відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку за рішенням його власників не є заходом впливу НБУ, а отже, ми вважаємо доцільним викласти п. 13 ст. 73 Закону в такій редакції: «відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку за ініціативою НБУ». Цей захід впливу також не зазначений у розділі II «Заходи впливу», водночас порядок ліквідації банку визначається окремим розділом III Положення № 346, що

викликає невідповідність у нормах чинного законодавства щодо віднесення відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку до заходів впливу. Виходячи з пріоритету норм Закону над нормами Положення, вбачається доцільним віднести відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку до заходів впливу НБУ, відповідно глави 1, 3, 4 розділу III Положення № 346 об'єднати та викласти як главу 14 розділу II Положення № 346 під назвою «Відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку за ініціативою НБУ», а назву розділу III змінити на «Відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку за рішенням його власників».

Із ухваленням Положення про застосування Національним банком України заходів впливу (постанова Правління НБУ від 17.08.2012 № 346) втратило чинність Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затверджене постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 369 [6] (далі – Положення № 369). Варто звернути увагу, що перелік заходів впливу за порушення банківського законодавства, закріплений нормами Положення № 369, поділявся на дві групи. Зокрема, розділ II Положення № 369 закріплював порядок здійснення таких заходів впливу, як письмове застереження, укладання письмової угоди з банком, скликання загальних зборів учасників банку, спостережної ради банку, правління банку для прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку, а норми розділу III Положення № 369 – порядок видачі НБУ розпоряджень щодо здійснення інших заходів впливу, які відповідають закріпленим у п. 4–11 ст. 73 Закону. Відповідні розпорядження надавались у формі постанови Правління НБУ та рішення Комісії НБУ. Із затвердженням Положення № 346 всі повноваження Комісії НБУ було покладено на Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності банків, оверсайту платіжних систем (далі – Комітет), створений при НБУ. Отже, згідно з нормами Положення № 346 до виняткових повноважень Комітету щодо застосування заходів впливу належать заходи, закріплені в п. 1, 2, 4, 10, 11 ст. 73 Закону. Захід впливу, зазначений у п. 3 ст. 73 Закону, а саме укладання письмової угоди з банком, належить до повноважень Комітету з подальшим її підписанням заступником голови Правління НБУ та з правом Комітету вносити до неї зміни. Заходи впливу, закріплені в п. 5–9 ст. 73 Закону, входять до повноважень Комітету або Правління НБУ. Ухвалення рішень щодо застосування

такого заходу впливу, як віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних (п. 12, 13 ст. 73 Закону), є виключним повноваженням Правління НБУ, як і відкликання банківської ліцензії. Зазначені зміни в законодавстві значно спростили систему ухвалення рішень щодо реалізації заходів впливу та підвищили її ефективність.

Згідно з п. 3.1 глави 3 розділу I Положення № 346 НБУ застосовує заходи впливу на підставі результатів: інспекційних перевірок; перевірок банків з питань дотримання законодавства щодо фінансового моніторингу; безвиїзного банківського нагляду за діяльністю банків; аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності та балансів; перевірок діяльності банків аудиторськими фірмами; перевірок дотримання банками валютного законодавства; контролю за усуненням банками виявлених в їх діяльності порушень; пропозицій куратора банку; матеріалів, що містять інформацію, отриману від відповідних органів інших держав.

Заходи впливу згідно з п. 3.2 глави 3 розділу I Положення № 346 мають бути адекватними конкретним порушенням і застосовуватися до банків відповідно до Закону та Положення № 346. На відміну від Положення № 369, Положення № 346 містить норми щодо визначення конкретних ознак здійснення банками ризикової діяльності, що дозволяє не лише спростити процес банківського нагляду, а й захистити банки від неправомірного застосування до них заходів впливу з боку недобросовісних посадових осіб органів державного управління та їх підрозділів. Отже, згідно з п. 3.3 глави 3 розділу I Положення № 346 ознаками здійснення банками ризикової діяльності можуть бути: здійснення банком операцій, що не мають очевидної економічної вигоди (зазначена норма не враховує особливостей стратегічних концепцій, спрямованих на отримання банком вигод іншого характеру та подальшої, опосередкованої економічної вигоди); здійснення опосередкованого кредитування пов'язаних з банком осіб; невключення до переліку пов'язаних з банком осіб, які підлягають такому включенню; здійснення операцій із цінними паперами, що мають ознаки фіктивності; використання банком фінансових інструментів, що призводять до штучного поліпшення фінансового результату банку та викривлення його звітності (зазначена норма не враховує можливостей використання окремих фінансових інструментів і фінансову вигоду, яку можна отримати від них у перспективі); дострокове повернення

строкових коштів, залучених від пов'язаних з банком осіб (зазначена норма повинна бути скоригована шляхом встановлення граничного розміру зазначених коштів, перевищення якого й буде ознакою ризикової діяльності банку); одноразове грубе або систематичні порушення банком законодавства у сфері готівкового обігу. Також п. 3.3 глави 3 розділу I Положення № 346 містить норми щодо ознак здійснення банками ризикової діяльності у сфері фінансового моніторингу.

Із затвердження Положення № 346 правове забезпечення підстав і порядку застосування заходів впливу було доповнено нормами щодо: обов'язку банку довести, що в діях клієнта або банку не має ознак здійснення ризикової діяльності (п. 3.4 глави 3 розділу I); вимог до оформлення рішення НБУ про застосування заходів впливу (п. 3.5 глави 3 розділу I); строків застосування заходів впливу в разі порушення банківського законодавства (п. 3.6 глави 3 розділу I); інформування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про застосовані до банку заходи впливу (п. 3.7 глави 3 розділу I). Зазначені доповнення дозволяють підвищити вимоги до якості здійснюваних банками операцій, правового захисту банків, їх інвесторів, вкладників і кредиторів.

Згідно з п. 4.1 глави 4 розділу I Положення № 346 НБУ здійснює контроль за усуненням банком встановлених порушень, виконанням рішень НБУ про застосування заходів впливу та висунутих вимог, припиненням здійснення ризикової діяльності в порядку, встановленому нормативно-правовими актами НБУ. Під час здійснення контролю за діяльністю банку НБУ має право запровадити особливий режим контролю та призначити куратора банку. Із затвердженням Положення № 346 норми щодо призначення куратора банку, разом з його причинами та ознаками, було виділено в окрему главу 5 «Призначення куратора банку». Також було затверджено порядок забезпечення керівництвом банку куратора, призначеного НБУ, умовами, необхідними для виконання покладених на нього обов'язків згідно з п. 5.6 глави 5 розділу I Положення № 346.

Порядок застосування кожного із зазначених заходів впливу закріплений відповідною главою розділу II Положення № 346.

У результаті проведеного аналізу наукових підходів до визначення заходів впливу можна зробити **висновки** щодо необхідності здійснення їх класифікації на примусові та застережні. Розмежування примусових заходів впливу на санаційні заходи впливу та санкції дозволяє

конкретизувати їх сутність, мету та наслідки, впорядковує організацію їх правового застосування.

Правові норми щодо порядку організації та застосування заходів впливу, затверджені Положенням № 346, сприяють структуризації вітчизняного законодавства у сфері банківського регулювання, але потребують доопрацювання, а саме: доповнення переліку заходів впливу, визначеного в Положенні № 346, таким заходом впливу, як «позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій», відповідно до ст. 73 Закону; виклад розділу III під

назвою «Відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку за рішенням його власників» і доповнення розділу II главою 14 «Відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку за ініціативою НБУ»; внесення роз'яснень щодо окремих визначених умов віднесення банківських операцій до ризикової діяльності банків тощо.

Подальшого дослідження потребують особливості правового застосування кожного заходу впливу, встановленого чинним законодавством, а також шляхи вдосконалення їх практичної реалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Чернадчук В. Д. Заходи впливу Національного банку України за порушення банківського законодавства: актуальні питання теорії і практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. XII. С. 57–68.
2. Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 № 2121-III // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 12.12.2016).
3. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: постанова Правління Національного банку України від 17.08.2012 № 346 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12> (дата звернення: 12.12.2016).
4. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 240 с.
5. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2008. 504 с.
6. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства: постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 369 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-01> (дата звернення: 12.12.2016).

Надійшла до редколегії 19.12.2016

ЦАРИКОВА Е. В. ПОРЯДОК ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРИМЕНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ МЕР ВОЗДЕЙСТВИЯ

Проанализирована нормативно-правовая база по вопросам регулирования порядка организации мер воздействия Национального банка Украины (далее – НБУ). По результатам проведенного анализа предложено классифицировать эти меры на принудительные и предупредительные, а принудительные, в свою очередь, разграничить на санационные меры воздействия и санкции. Установлено несоответствие в перечнях мер воздействия, закреплённых действующим законодательством и нормативно-правовыми актами. Предложено приведение их в соответствие друг другу путём доработки отдельных положений НБУ. Внесены предложения об установлении отдельных критериев отнесения банковских операций к рисковому деятельности банков.

Ключевые слова: Национальный банк Украины, меры воздействия, санкции, нарушения банковского законодательства, финансовое оздоровление банка, банковское регулирование.

TSARIKOVA O. V. THE PROCEDURE FOR THE ORGANIZATION AND APPLICATION OF ENFORCEMENT ACTIONS BY THE NATIONAL BANK OF UKRAINE

Recently, the issues of liability for violations of banking legislation increasingly attract the attention of scholars. The National Bank of Ukraine (hereinafter – the NBU) is the key agency of the state administration, which regulates the organization and implementation of enforcement actions while determining the facts of violations of banking legislation, take measures to minimize the negative consequences of the violations and their prevention, promotes the development and approval of programs of rehabilitation of the bank or exercise its refinancing, etc. Therefore, improvement of legal provisions in this area is important aspect of the implementation of banking regulation, supervision and control.

The article's objective is to identify inconsistencies between different legal provisions of the existing legislation in the field of application of enforcement actions by the National Bank of Ukraine, and the analysis of the regulatory base concerning the procedure of their organization.

The author of the article has analyzed the legal provision in the sphere of organization and application of enforcement actions by the NBU. According to the results of the analysis, the author has offered to classify enforcement actions of the NBU into compulsory and precautions; and compulsory enforcement actions differentiate, in turn, into curative enforcement actions and sanctions.

The author has emphasized on the contradictory application of the definition of “implementation of enforcement actions for violations of banking legislation” and grounded the correctness of its use only in regard to sanctions as punishment for violation of banking legislation.

The discrepancy in the list of enforcement actions stipulated by the laws and other legal acts has been established, and therefore the author has offered to make appropriate amendments in regulatory provision of this issue in order to normalize the existing legal norms.

The author has clarified certain terms of referring banking operations to the risk activities of banks, in particular concerning: implementation of operations by a bank that have no apparent economic benefit; the use of financial instruments by a bank that lead to artificial improvement of the financial results of the bank and distortion of its statistics; pre-term repayment of term funds attracted from individuals associated with the bank.

Keywords: National Bank of Ukraine, enforcement actions, sanctions, violation of banking laws, financial rehabilitation of the bank, bank regulation.

УДК 351.713(477)

І. С. ШУЛАТОВА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Проаналізовано деякі реорганізаційно-структурні заходи та з урахуванням останніх змін нормативно-правового характеру здійснено пошук нових шляхів удосконалення діяльності сучасної Державної фіскальної служби України, що потребують більш зваженого підходу до їх реалізації, зокрема щодо виправлення висловлених зауважень і запровадження висунутих пропозицій.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, розвиток, організація та діяльність, Державна фіскальна служба України.

Shulatova, I.S. (2016), “Some areas of the development of administrative and legal regulation of the organization and the activities of the State Fiscal Service of Ukraine” [“Deiaki napriamky rozvytku administratyvno-pravovoho rehuliuвання orhanizatsii ta diialnosti Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 51–55.

Постановка проблеми. Сьогодні Державна фіскальна служба України (далі – ДФС України) потребує суттєвих модернізаційних змін. Такі зміни мають бути спрямовані на підвищення ефективності покладених на службу відповідним Положенням про Державну фіскальну службу України основних завдань щодо реалізації державної політики в найважливіших для держави сферах [1].

Стан дослідження. Базові засади пошуку шляхів удосконалення організації та діяльності ДФС України були досліджені такими вченими, як О. М. Воронкова, Ю. С. Дроговоз, Л. Л. Тарангул, С. І. Лекарь, В. І. Теремецький та ін. Разом із тим, останні зміни нормативно-правового характеру не були розглянуті дослідниками. Тому метою статті є аналіз деяких

сучасних напрямків розвитку адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Державної фіскальної служби України, а також надання з цього приводу відповідних пропозицій.

Викладення основного матеріалу. На сьогодні як недолік все ще констатується, що «нинішня податкова система в Україні виконує суто фіскальну функцію, не стимулює громадян і бізнес чесно сплачувати податки, легалізувати тіньові доходи, бути часткою розбудови фінансово незалежної держави з сильною економікою та справедливою системою оподаткування» [2]. На нашу думку, саме це стало причиною низки організаційних і нормативно-правових змін.

Слід зазначити, що базовим документом для становлення й подальшого розвитку

адміністративно-правового регулювання організації та діяльності сучасної Державної фіскальної служби України слід вважати постанову Верховної Ради України «Про вдосконалення діяльності органів доходів і зборів» від 28.02.2014 № 838-VII [3], якою було рекомендовано «Кабінету Міністрів України при реформуванні системи центральних органів виконавчої влади здійснити комплекс заходів, спрямованих на ліквідацію Міністерства доходів і зборів України та утворення відповідних центральних органів виконавчої влади у сфері податкової та митної політики», що, власне, і стало початком створення ДФС України.

На жаль, не всі з передбачених стратегічних і реформаторських заходів пошуку нових шляхів удосконалення діяльності ДФС України були дієвими та результативними [4]. До того ж, сучасна Державна фіскальна служба України та її організації-попередники у планах свого подальшого розвитку переважно вживали лише стратегічні заходи, але, як показав час, таку практику слід вважати недоцільною, виходячи з превентивно незадовільного стану їх реалізації. Більше того, ми скептично відносимось і до пропозицій О. О. Чикаренка щодо створення так званих зон стратегічного розвитку як інструментальної основи організаційно-управлінського механізму управління стратегічним розвитком ДФС України, оскільки він пропонує вирішення таких завдань шляхом «забезпечення вимірювання прогресу стратегічного розвитку ДФС України», де сам розвиток звично отримує назву «стратегічний», а замість його досягання йдеться про «вимірювання прогресу». Крім того, знову проголошується теза надзвичайної актуальності питань «забезпечення результативності управління стратегічним розвитком ДФС України, зокрема на основі проектів і програм» [5, с. 2].

Разом із тим, як показує аналіз проекту «Програма модернізації Державної податкової служби України», який розроблявся до 2011 року, перспективними вважалися такі напрями подальшої роботи: управління процесом впровадження проекту та підзвітність громадськості; вдосконалення процесів адміністрування податків – короткострокові заходи; вдосконалення податкового законодавства; система обслуговування платників податків; створення інтегрованої інформаційної системи; структурне та функціональне реформування органів державної податкової служби; підготовка персоналу державної податкової служби України [6]. Слід зазначити, що ця програма з усіх

заходів розвитку адміністративно-правового регулювання організації та діяльності фіскально-податкових органів була для того часу найбільш ретельно розробленою, а деякі з її напрямів є актуальними і сьогодні. Більше того, для втілення в життя Програми у складі тодішньої Державної податкової адміністрації було навіть створено Департамент розвитку та модернізації державної податкової служби [7; 8], метою якого було вдосконалення державної податкової служби, стратегічне планування діяльності її органів, впровадження системи управління якістю. Однак сьогодні такого департаменту у складі Державної фіскальної служби України, на жаль, немає. Найбільш близьким за назвою, але зовсім не за призначенням і функціями, можна визнати Департамент матеріального забезпечення та розвитку інфраструктури. Разом із тим, саме ці перспективні заходи у зв'язку із втратою чинності Стратегічного плану розвитку Міністерства доходів і зборів на 2013–2018 роки так і не були належним чином реалізовані, а тому мають бути повторно переглянуті.

Щодо наказу ДФС України «Про затвердження Стратегічного плану розвитку ДФС України на 2015–2018 роки» від 12.02.2015 № 80 [9], депередбачалося «визначення базових принципів, стратегічних напрямів, цілей та завдань розвитку Державної фіскальної служби України, виконання яких забезпечить реалізацію державної податкової політики, державної політики у сфері державної митної справи, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування ..., державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку України у перспективі до 2018 року», то за ним втрачали чинність тут не розглянуті накази Міністерства доходів і зборів України від 30.12.2013 № 887 «Про затвердження Порядку адміністрування ключових показників діяльності» та № 893 «Про затвердження Порядку стратегічного планування у Міністерстві доходів і зборів України», а також наказ від 28.01.2014 № 91 «Про затвердження Паспортів стратегічних ініціатив». Особливістю цього Стратегічного плану є те, що ним детально визначалися лише заходи на 2015 рік, заходи на наступні роки треба було, вочевидь, розробляти щорічно разом зі звітом про виконання заходів щодо

виконання Стратегічного плану розвитку ДФС України за поточний рік.

Слід зауважити, що Стратегічним планом визначалося усього 25 так званих стратегічних цілей, серед яких, наприклад: «підвищення рівня культури сплати податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування...», заходом (стратегічною ініціативою) виконання чого протягом 2015–2018 років позначалося «систематизація роботи з майбутніми платниками»; «формування інформаційного поля про діяльність ДФС України», з позначкою такого заходу ДФС України, як «пропаганда добровільної сплати податків, зборів, митних платежів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Разом із тим, очевидно, що саме ці стратегічні цілі, як і заходи (стратегічні ініціативи) ДФС України щодо їх виконання, не мають жодного прямого відношення до анонсованого розвитку Державної фіскальної служби, тим паче у Стратегічному плані розвитку ДФС України на 2015–2018 роки.

На наш погляд, більш влучними слід вважати такі нечисленні стратегічні цілі плану, як «розроблення і впровадження ефективної моделі надання послуг громадянам та бізнесу», «розвиток митної логістики», «оптимізація організаційної структури ДФС», «забезпечення комплексної автоматизації ключових процесів у ДФС України» та деякі інші. Саме вони сьогодні повинні бути покладені в основу напрямків розвитку адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Державної фіскальної служби України.

Щодо Стратегічного плану розвитку ДФС України на 2015 рік, то незрозумілими були, наприклад, такі його заходи, як «забезпечення єдиного підходу (слід вважати, органами ДФС! – *Авт.*) до застосування законодавства» (немов може бути інакше), чим протягом 2015 року мали займатись аж три Департаменти ДФС; або «розроблення та впровадження комплексної системи протидії корупції у ДФС України», яким Державна фіскальна служба України не тільки опосередковано визнає наявність корупції в ДФС, але й планувала розробку власної антикорупційної програми на 2015 рік, можливо, з наступним дублюванням і на 2016–2018 роки.

На жаль, ми не поодинокі у критиці означеного Стратегічного плану. Так, О. А. Хотенко зазначає, що «суспільна цінність амбіційної Стратегічної цілі розвитку ДФС полягає у підвищенні транспарентності та підзвітності

функціонування служби шляхом імплементації системи КРІ¹ ... нівелюється практикою реалізації даної цілі. Механізм побудови системи оцінювання результативності діяльності ДФС України схожий на не дуже якісне копіювання системи КРІ, що застосовуються переважно більшістю фіскальних адміністрацій у світі». І далі, власне, стосовно цього вчена надає шість розлогіх критичних зауважень [10]. Тому, виходячи з потреби їх реалізації, вважаємо за доцільне негайне створення керівництвом Державної фіскальної служби України компетентної групи для оцінки та запровадження запропонованої Інститутом податкових реформ моделі оцінки діяльності ДФС на базі 14 функціональних сфер із відбиттям цього питання у відповідному наказі.

Крім того, до заходів з напрацювання напрямків розвитку адміністративно-правового регулювання організації та діяльності Державної фіскальної служби України можна віднести й законопроектну діяльність Верховної Ради України. На сесії VIII скликання Верховної Ради України було зареєстровано кілька законопроектів, метою яких був пошук шляхів адміністративно-правового регулювання організації та удосконалення діяльності Державної фіскальної служби України. Наприклад, це проект Постанови про вдосконалення діяльності органів Державної фіскальної служби України від 19.06.2015 № 2134а [11], де пропонується відновлення функціонування управлінської моделі організації та реалізації державної митної справи. Із цим повністю корелюють думки Ю. С. Дроговоз: «Реформування служби не буде ефективним без досягнення консенсусу між суспільством та державою, без встановлення довіри бізнесу до влади та укладання своєрідного суспільного договору між бізнесом та контролюючими органами з визначенням прав та обов'язків сторін такого договору» [12].

Крім того, до безсумнівного активу щодо вдосконалення своєї діяльності слід також віднести й повсякденну роботу сучасної Державної фіскальної служби України у вигляді численних нормативних листів. Так, наприклад, тільки за період з 15.11 по 15.12.2016 службою було надіслано 56 таких листів².

¹ КРІ – key performance indicators (англ.) – ключові індикатори оцінювання результативності.

² Див.: Документи // Вісник. Офіційно про податки: офіц. вид. Держ. фіскал. служби України. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/document> (дата звернення: 15.12.2016).

Висновок. Можемо зазначити, що реорганізаційно-структурні заходи та пошук нових шляхів удосконалення діяльності сучасної Державної фіскальної служби України потребують більш зваженого підходу, зокрема щодо виправлення висловлених зауважень і запровадження висунутих пропозицій.

Список бібліографічних посилань

1. Про Державну фіскальну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236. *Офіційний вісник України*. 2014. № 55. Ст. 1507.
2. Які головні проблеми ДФСУ та шляхи їх вирішення? Відповідає віце-президент УСПП, кандидат на посаду голови ДФС Юлія Дроговоз // Український союз промисловців і підприємців: сайт. 20.04.2015. URL: <http://uspp.ua/vm%D1%96vsa%D1%96.html> (дата звернення: 15.12.2016).
3. Про вдосконалення діяльності органів доходів і зборів: постанова Верховної Ради України від 28.02.2014 № 838-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 232.
4. Шулатова І. С. Аналіз деяких шляхів удосконалення діяльності Державної фіскальної служби України // Форум права. 2016. № 3. С. 283–288. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_52.pdf (дата звернення: 15.12.2016).
5. Чикаренко О. Державна фіскальна служба України: аспекти стратегічного розвитку // Науково-практична інтернет-конференція за міжнародною участю «Управління інноваційним розвитком територій», 30 жовт. – 30 листоп. 2015 р.: матеріали конф./Дніпропетровськ. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. 5 с. URL: http://www.dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/mup_konf_2015/pdf/10.pdf (дата звернення: 15.12.2016).
6. Мова SQL . Формування запитів до баз даних Oracle: дистанц. курс. Модернізація державної податкової служби України на сучасному етапі // Національний університет державної податкової служби України, Інститут післядипломної освіти: http://tc.nusta.com.ua/Kursi_2013/8_SQL/sqldk/01/temu/-1.2.1.html#55 (дата звернення: 15.12.2016).
7. Про утворення Департаменту розвитку та модернізації державної податкової служби: постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2000 № 1454. *Офіційний вісник України*. 2000. № 38. Ст. 1624.
8. ДПА: Виповнилося десять років Департаменту розвитку та модернізації державної податкової служби/Прес-служба ДПА // Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України/Кабінет Міністрів України. 28.09.2010. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=243683052 (дата звернення: 15.12.2016).
9. Про затвердження Стратегічного плану розвитку ДФС України на 2015–2018 роки: наказ ДФС України від 12.02.2015 № 80 // Державна фіскальна служба України: офіц. портал. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist/zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/63703.html> (дата звернення: 15.12.2016).
10. Хотенко О. Оцінка якості роботи ДФС за методикою КРІ: імітація чи вихід? // Інститут податкових реформ: сайт. 15.04.2016. URL: <http://ngoipr.org.ua/blog/otsinka-yakosti-roboti-dfs-za-metodikoju-kri-imitatsiya-chi-vihid> (дата звернення: 15.12.2016).
11. Про вдосконалення діяльності органів Державної фіскальної служби України: проект постанови Верховної Ради України від 19.06.2015 № 2134а // База даних «Законодавство Україна»/Верховна Рада України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=55669&pf35401=348139> (дата звернення: 15.12.2016).
12. Дроговоз Ю., Черніков Д. Як та навіщо реформувати Державну фіскальну службу України (Policy Paper). Київ: Європ. інформ.-дослідн. центр, 2015. 32 с.

Надійшла до редколегії 18.12.2016

ШУЛАТОВА І. С. НЕКОТОРЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИСКАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ

Проанализированы некоторые реорганизационно-структурные меры и с учётом последних изменений нормативно-правового характера выполнен поиск новых путей совершенствования деятельности современной Государственной фискальной службы Украины, требующих более взвешенного подхода к их реализации, в частности относительно исправления высказанных замечаний и внедрения выдвинутых предложений.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, развитие, организация и деятельность, Государственная фискальная служба Украины.

SHULATOVA I. S. SOME AREAS OF THE DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ORGANIZATION AND THE ACTIVITIES OF THE STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE

It has been demonstrated that the shortcomings of the organization and activities of the modern State Fiscal Service of Ukraine (hereinafter – SFS of Ukraine) are associated with the fulfillment of a

purely fiscal functions, which does not encourage citizens and business to pay taxes honestly and legalize shadow incomes. This requires substantial upgrading of the SFS of Ukraine.

Unfortunately, not all of the anticipated strategic and reforming measures in finding new ways of improving the activities of the SFS of Ukraine were efficient and effective. As an example, the author has considered the project “Modernization Program of the State Tax Service of Ukraine”, which was developed before 2011. In this regard, the author has suggested to restore the Department of development and modernization of the State Tax Service within the structure of the SFS of Ukraine, the objective of which should be the improvement of the State Tax Service, strategic planning of the activities of the State Tax Service, implementation of the system of management over the quality, etc.

The author has analyzed and stated on the general crudity of the order of the SFS of Ukraine dated from February 12, 2015 No. 80 “On Approval of the Strategic Plan of the Development of the SFS of Ukraine for 2015–2018” on the number and nature of the so-called strategic goals.

The author has supported the need to create competent group by the SFS leadership for the evaluation and implementation of the evaluation model of the SFS activities based on the 14 functional areas offered by the Institution of tax reforms.

It has been concluded that there is a need for further reorganization and structural measures and finding new ways of improving the current activities of the SFS of Ukraine, taking into account the comments and put forward suggestions.

Keywords: *administrative and legal regulation, development, organization and activity, the State Fiscal Service of Ukraine.*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.123.12(477)

В. В. ВІНЦУК,*кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 (кримінальної поліції)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4241-4474>;***В. В. ГАШТУР,***курсант факультету № 1 (слідства)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0802-0658>*

ЩОДО ПИТАННЯ ВВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ У СИСТЕМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СТАТУСІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Розкрито проблему впровадження негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) до Кримінального процесуального кодексу України. Акцентовано увагу на визначенні сутності НСРД і оперативно-розшукових заходів та встановлено співвідношення між ними. Досліджено питання щодо розширення переліку прав оперативних підрозділів з ухваленням нового КПК України. З'ясовано походження НСРД і висвітлено питання сутності абсолютної та відносної негласності. Звернено увагу на забезпечення особам конституційних прав, які були тимчасово обмежені під час проведення НСРД, зокрема права підозрюваного та його захисника оскаржити проведені НСРД. Розглянуто наслідки впровадження негласних слідчих (розшукових) дій до КПК.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи, негласність, права оперативних підрозділів, гласні та негласні заходи.

Vintsuk, V.V. and Hashtur, V.V. (2016), "On the issue of implementing operative and search measures into the system of criminal proceedings in the status of secret investigative (search) actions" ["Shchodo pytannia vvedennia operatyvno-rozshukovykh zakhodiv u systemu kryminalnoho provadzhennia v statusi nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 56–60.

Постановка проблеми. Кримінально-процесуальний кодекс України, який діяв із 1961 року, донедавна був найстарішим нормативно-правовим актом на території України. З моменту його ухвалення Україна здобула незалежність, почалась розбудова демократії в країні, Конституцією України були закріплені демократичні принципи суспільства, проте кримінальний процес за цей час зазнав лише незначних змін.

Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України від 28 грудня 1960 року негласні слідчі дії не відокремлювали від інших слідчих дій і регулювали в загальному порядку згідно з нормами розділу другого цього документа [1].

З ухваленням нового Кримінального процесуального кодексу України від 20 листопада 2012 року були внесені істотні зміни в окремі стадії кримінального процесу. Головним засобом негласного отримання доказів на стадіях

кримінального процесу в новому КПК стали негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД).

Мета дослідження – висвітлення окремих проблемних питань правового характеру щодо провадження НСРД та встановлення їх співвідношення з оперативно-розшуковими заходами.

Стан дослідження. Інститут НСРД дедалі частіше привертає до себе увагу. Цьому питанню присвячено наукові праці вітчизняних правників, таких як В. Д. Берназ, С. О. Гриненко, О. М. Дроздов, В. А. Колесник, С. С. Кудінов, Д. Й. Никифорчук, М. Є. Шумило, Д. П. Письменний, В. М. Тертишник, Р. М. Шехавцов та ін.

Виклад основного матеріалу. У статті 246 КПК України зазначено, що негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком окремих випадків, передбачених КПК України. Повний перелік НСРД визначено в

главі 21 КПК України [2]. До них законодавець відносить такі дії: аудіо- та відеоконтроль особи (ст. 260 КПК), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК), зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК), спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК), аудіо- та відеоконтроль місця (ст. 270 КПК), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК) [3].

Негласність проведення слідчих дій, регламентованих главою 21 КПК, виражається в тому, що вони здійснюються приховано не лише від осіб, злочинна діяльність яких документується, але й від усіх інших суб'єктів, що не беруть безпосередньої участі в їх провадженні [4, с. 629].

Слід зазначити, що негласність може бути абсолютною або відносною. У разі абсолютної негласності про проведення негласних слідчих (розшукових) дій поінформованими є тільки особи, які ухвалюють рішення про їх здійснення, оперативні співробітники, яким доручається виконання відповідного рішення, а також особи, які залучаються до проведення НСРД (конфіденти, співробітники оперативно-технічних та оперативно-розшукових підрозділів). У разі відносної негласності НСРД про їх проведення не знають тільки особи, стосовно яких вони здійснюються, а їх результати, отримані в таємниці від зацікавлених осіб, згодом можуть бути піддані гласності [5, с. 421].

Новий КПК змінює ситуацію докорінно. Ті дії, які раніше називались оперативно-розшуковими, нині називаються негласними слідчими (розшуковими) [6, с. 4].

Визначення оперативно-розшукового заходу, наведене в одному з підручників з ОРД, є таким: це суспільно значиме, умисно й конфіденційно (в організаційному і тактичному аспекті) вчинюване, передбачене законом про ОРД оперативно-розшукове активне діяння (дія, захід або операція), за допомогою сукупності яких здійснюється ОРД [7, с. 206].

Стаття 8 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дає дозвіл оперативним підрозділам поєднувати в оперативно-розшуковій діяльності гласні й негласні заходи. Під гласними оперативно-розшуковими заходами розуміють такі, що здійснюються оперативни-

ми підрозділами гласно, відкрито, без приховування від сторонніх осіб їх характеру та цілей, а оперативний працівник не конспірується й виступає офіційно як представник оперативного підрозділу. Під негласними оперативно-розшуковими заходами слід розуміти такі, що оперативні підрозділи здійснюють конфіденційно, конспіративно; оперативні працівники, виконуючи їх, приховують свою належність до оперативного підрозділу, а цілі, яких їм слід досягти, шифрують під іншими намірами [8, с. 106–107].

Головні відмінності між НСРД та ОРЗ, про які йдеться, випливають із закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» [9, с. 22]. Також у частині 1 ст. 8 останньої редакції закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» розширено (відносно до раніше чинної аналогічної норми) перелік прав оперативних підрозділів, а саме закріплено додаткові права щодо здійснення аудіо- та відеоконтролю особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних мереж; накладання арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки; здійснення спостереження за особою, реччю або місцем, а також аудіо- й відеоконтролю місця; встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; створення та використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів [10].

Не важко побачити, що змістовно переліки оперативно-розшукових заходів та НСРД є майже тотожними.

Є. Д. Скулиш також стверджує, що за своїм походженням негласні слідчі (розшукові) дії є оперативно-розшуковими заходами. В їх підґрунтя покладено передбачену законодавством, із використанням специфічних методів і засобів, послідовність дій уповноважених суб'єктів, спрямованих на виявлення, розкриття та припинення протиправних посягань. На думку дослідника, головним функціональним призначенням НСРД в оновленій системі кримінального процесу є забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил і засобів, якими послуговується оперативно-розшукова діяльність [9, с. 16]. Більш того, всі виключні заходи ОРД, що тимчасово обмежують права та свободи громадян, мають проводитися тільки згідно з положеннями глави 21 Кримінального процесуального кодексу України [11, с. 27].

Зауважимо, що відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року особи, щодо яких здійснювалися оперативно-розшукові заходи, не мали можливості ознайомлюватися з інформацією про проведення стосовно них таких заходів. У чинному КПК України зазначену прогалину усунуто: згідно зі ст. 253 особи, конституційні права яких було тимчасово обмежено під час проведення НСРД, а також підозрюваний і його захисник мають бути письмово повідомлені про таке обмеження прокурором або за його дорученням слідчим. Ця норма здатна за своєю суттю сприяти попередженню порушень прав і свобод людини та громадянина, а також забезпечити особам, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення НСРД, підозрюваному та його захиснику право оскаржити проведені НСРД [12, с. 19].

Вочевидь, із системи ОРД на цей час вилучено функцію безпосереднього розкриття злочинів, а також функцію оперативно-розшукового супроводження досудового слідства. Але при цьому заходи й засоби ОРД, які раніше використовувалися під час реалізації функцій ОРД, у трансформованому й процесуалізованому вигляді законодавчо запроваджено в систему кримінального провадження в статусі слідчих (розшукових) і НСРД, що мають здійснюватися на підставі й процесуальних засадах, урегульованих нормами нового Кримінального процесуального кодексу України. Проведення вказаних дій, як уже наголошувалося, поряд зі слідчим покладається за його дорученням (або за вказівкою прокурора) також і на уповноважені оперативні підрозділи (п. 3 ч. 2 ст. 40, ч. 6 ст. 246 КПК; ч. 4 ст. 7 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Виконання цього доручення вже не належить до функції власне самої оперативно-розшукової діяльності, але разом із тим ідеться про функцію (обов'язок) оперативних підрозділів щодо участі їх у кримінальному провадженні, зокрема про проведення ними НСРД під час досудового розслідування злочинів [11, с. 29].

Слід також зазначити, що згадані різновиди слідчих (розшукових) та негласних слідчих

(розшукових) дій з точки зору їх доказового значення є рівнозначними [11, с. 18].

Як наслідок, введенням до кримінального процесу України інституту негласних слідчих (розшукових) дій розширилися можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування та суду на всіх стадіях кримінального процесу, особливо на судових, де в органів обвинувачення ефективні засоби викриття такої протидії та протистояння їй взагалі відсутні.

За дослідженням Д. Б. Сергєєва, такі правові конструкції щодо використання результатів НСРД не повною мірою забезпечують ефективне використання результатів негласних засобів отримання інформації про злочин у кримінальному процесі, не створюють ефективної моделі вирішення проблеми їх використання в прикладній площині, про що зазначають 18 % опитаних слідчих ОВС та СБ України [13, с. 97].

Як раніше вказувала одна з авторок цієї статті, міжнародний досвід боротьби з організованою злочинністю показує, що певна державна політика може істотно ускладнити активність організованих злочинних угруповань, зробити її неефективною, що в підсумку веде до переносу арени кримінальної діяльності злочинних планів в інші країни. Одним з елементів державної політики виступає ухвалення законодавства, яке заважає заробити гроші у кримінальний спосіб, полегшує виявлення злочинців і доведення їх провини [14, с. 293].

Висновок. Отже, інститут негласних слідчих (розшукових) дій як одне з головних нововведень у новому вітчизняному кримінальному процесі потребує змін і доповнень для ефективного розкриття злочинів, оскільки в описі негласних дій, які є майже тотожними з оперативно-розшуковими заходами і які можуть бути застосовані у процесі досудового слідства, де-що насторожує їх негласний характер, тобто розширилися можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування.

Список бібліографічних посилань

1. Кримінально-процесуальний кодекс України: закон України від 28.12.1960 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 08.10.2016).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 19.11.2012).
3. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Ген. прокуратури України, МВС України,

СБУ, Адміністрації Держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 16.11.2012).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1/упоряд. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

5. Кримінальний процес: підручник/за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

6. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб./Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, Д. Й. Никифорчук та ін.; за ред. О. М. Джу́жи. Київ: Прав. єдність, 2009. 310 с.

7. Оперативно-розшуковий кодекс України: учебник/под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. М.: Инфра-М, 2002. 794 с.

8. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Ч. 1. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

9. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 2. С. 15–23.

10. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 08.10.2016).

11. Негласні слідчі (розшукові) дії та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ: навч.-практ. посіб./МВС України, Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка; Б. І. Бараненко, О. В. Бочковий, К. А. Гусєва та ін. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 416 с.

12. Богатирьова О. Особливості провадження окремих негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 17–24.

13. Сергєєва Д. Б. Результати негласних слідчих (розшукових) дій: проблемні аспекти визначення. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 97–106.

14. Вінцук В. В. Шляхи удосконалення протидії організованій злочинності за часів Незалежності України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Спецвип. № 6. С. 286–299.

Надійшла до редколегії 10.11.2016

ВИНЦУК В. В., ГАШТУР В. В. К ВОПРОСУ ВВЕДЕНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕР В СИСТЕМУ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА В СТАТУСЕ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ

Раскрыта проблема введения негласных следственных (розыскных) действий (далее – НСРД) в Уголовный процессуальный кодекс Украины. Акцентировано внимание на определении сущности НСРД и оперативно-розыскных мероприятий и установлено соотношение между ними. Исследован вопрос относительно расширения перечня прав оперативных подразделений с принятием нового УПК Украины. Выяснено происхождение НСРД и освещены вопросы сущности абсолютной и относительной негласности. Обращено внимание на обеспечение лицам конституционных прав, которые были временно ограничены при проведении НСРД, в частности права подозреваемого и его защитника обжаловать проведённые НСРД. Рассмотрены последствия введения негласных следственных (розыскных) действий в УПК.

Ключевые слова: негласные следственно (розыскные) действия, оперативно-розыскные меры, негласность, права оперативных подразделений, гласные и негласные меры.

VINTSUK V. V., HASHTUR V. V. ON THE ISSUE OF IMPLEMENTING OPERATIVE AND SEARCH MEASURES INTO THE SYSTEM OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE STATUS OF SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Secret Investigative Actions in the Criminal and Procedural Code of Ukraine of 1960, which until recently was the oldest regulatory act in Ukraine are not separated from other investigative actions. The new Criminal Procedural Code of Ukraine (hereinafter – CPC) dated from November 20, 2012 made significant changes, in particular the main mean of secret information obtaining in criminal proceedings stages was secret investigative (search) actions (hereinafter – SISA). The objective of this article was the coverage of certain issues regarding legal nature of SISA proceedings and establishment of their correlation with operative and search measures.

The author of the article defines two types of publicity – absolute and relative, and the essence of operative and search measures. The author has studied the basic differences between SISA and operative and search measures associated with the expansion of the list of the rights of operative units with the adoption of the new CPC. Special attention is paid on guaranteeing the constitutional rights to persons, who were temporarily limited during SISA, in particular the right of a suspect, his lawyer to appeal made SISA.

It has been noted that a complete list of SISA is defined in the Chapter 21 of the CPC. With the implementation of SISA institution in the criminal procedure of Ukraine the capacity of suspects, accused and other interested persons to use various measures to combat pre-trial investigation agencies and courts at all stages of the criminal procedure was increased.

Regarding this the review of secret actions that are nearly identical with operative and search measures and can be applied during the pre-trial investigation, their secret nature is somewhat disturbing, and so the CPC needs to be amended. This will facilitate the effective crimes solving.

Keywords: *secret investigative (search) actions, operative and search measures, publicity, rights of operative units, open and secret actions.*

УДК 343.132(477)

Г. І. ГЛОБЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри кримінального процесу

та організації досудового слідства факультету № 1 (слідства)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1533-9213>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Досліджено окремі питання, що стосуються процесуального порядку закінчення досудового розслідування. Вказано на деякі недоліки правової регламентації досліджуваного інституту, зокрема, порядку надання доступу до матеріалів кримінального провадження, строку на ознайомлення з ними. Запропоновано авторське бачення усунення вказаних недоліків.

Ключові слова: *закінчення досудового розслідування, сторона обвинувачення, учасники кримінального процесу, матеріали кримінального провадження.*

Globenko, G.I. (2016), "Some aspects of the procedure of the conclusion of pre-trial investigation" ["Окремі питання процесуального порядку закінчення досудового розслідування"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 60–64.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в політичному й економічному житті держави, безпосередньо вплинули на прийняття Кримінального процесуального кодексу України [1], що набув чинності 20 листопада 2012 р., у зв'язку з чим корінним чином змінилося кримінальне судочинство, яке зробило суттєвий крок уперед на шляху гуманізації кримінальної політики, захисту прав і свобод громадян. Разом з тим слід погодитися з науковцями, які відзначають недосконалість окремих його положень як з теоретичної, так і з практичної точок зору, що, у свою чергу, призводить до недоліків у його застосуванні. Це стосується й інституту закінчення досудового розслідування.

Стан дослідження. Питання, пов'язані із закінченням досудового розслідування, досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Ю. П. Аленін, А. С. Барабаш, Ю. В. Баулін, С. М. Благодир, І. В. Гловюк, Ю. О. Гришин, О. А. Губська, А. Я. Дубинський, С. П. Єфімичев, І. Г. Івасюк, С. В. Ілюхіна, О. В. Капліна, Л. М. Карнеєва, Т. В. Каткова, О. Ф. Ковітіді, О. М. Ларін, В. Т. Маляренко, Г. М. Міньковсь-

кий, В. А. Михайлов, Г. В. Рось, В. М. Савицький, Ф. Н. Фаткуллін, С. А. Шейфер та ін. Однак більшість з них досліджували відповідні положенням КПК України 1960 р. або законодавство країн пострадянського простору.

Метою статті є дослідження окремих питань, пов'язаних із процесуальним порядком закінчення досудового розслідування у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Під час досудового розслідування слідчий має як значні повноваження, так і обов'язки. Зокрема, він зобов'язаний приймати процесуальні рішення, які відповідають вимогам законності та обґрунтованості. Однак у будь-якому випадку вони мають відповідати завданням кримінального провадження, передбаченим положеннями ст. 2 КПК України. Такий підхід до закінчення провадження забезпечує повноту, всебічність і об'єктивність розслідування, а також реалізацію законних прав та інтересів учасників процесу. Закінчення досудового розслідування є заключним етапом процесуальної діяльності, під час якого приймаються рішення, передбачені ч. 2 ст. 283 КПК України.

Законодавець у положеннях чинного кримінального процесуального законодавства використовує термін «закінчення досудового розслідування», але не надає його тлумачення. У зв'язку з викладеним В. І. Громов констатує, що римськими юристами класичної давнини була запропонована найпростіша формула із семи питань, вирішення яких під час розслідування охоплює всі основні моменти будь-якого злочину. Ця семигранна формула повинна, на думку вченого, бути настільною пам'яткою кожного слідчого. Якщо по закінченню розслідування слідчий може сказати, що в матеріалах провадження є точні та ясні відповіді на всі поставлені цією формулою запитання, то задача розслідування у конкретній справі вирішена успішно. Питання цієї формули такі: quis (хто), quid (що), ubi (де), quando (коли), cur (для чого, з якою метою), quo modo (яким чином, за яких обставин), quibus auxiliis (якими засобами чи за допомогою яких зняв) [2, с. 40].

Це загальне положення конкретизується в науковій літературі, де зустрічаються різні точки зору щодо змісту дій заключного етапу кримінального провадження. Так, наприклад, О. В. Горбачов наголошував на тому, що рішення про закінчення досудового розслідування – одне з найбільш істотних через ту обставину, що ним завершується ця діяльність. Вид рішення і момент його прийняття визначає сам слідчий за своїм внутрішнім переконанням, керуючись законом [3, с. 246].

Подібної думки дотримуються В. В. Назаров [4, с. 297] і Т. В. Каткова [5, с. 5], які зазначають, що закінчення досудового слідства – це важливий етап провадження щодо кримінальної справи, на якому слідчий завершує свою плідну роботу з дослідження доказів, що викривають особу у вчиненні злочину, і приймає остаточне рішення про подальший рух кримінальної справи. Отже, науковці ототожнюють закінчення досудового розслідування з прийняттям слідчим кінцевого рішення у кримінальному провадженні.

Вважаємо, що більш прийнятною з цього питання є думка А. Я. Дубинського, який виділив певну сукупність дій щодо закінчення досудового розслідування: а) аналіз та оцінка зібраних у справі доказів з точки зору їх достатності для достовірного висновку про форму закінчення розслідування; б) систематизація і належне оформлення матеріалів справи; в) прийняття рішення про форму закінчення провадження у справі; г) оголошення учасникам процесу про закінчення збирання доказів у справі та пред'явлення їм закінченого прова-

дження; г) вирішення клопотань, що надійшли від учасників процесу, які знайомилися з матеріалами справи; д) пред'явлення учасникам процесу додаткових матеріалів, якщо такі з'явилися в результаті задоволення заявлених клопотань; е) складання підсумкового процесуального документа; є) направлення кримінальної справи та реалізація всіх процесуальних рішень, пов'язаних з формою закінчення розслідування [6, с. 8]. Із вказаною сукупністю дій слід погодитися, оскільки лише шляхом перечитування всіх матеріалів кримінального провадження, перегляду окремих актів слідчого та документів можна відновити в пам'яті важливі дріб'язкові моменти, що мають суттєве значення. При цьому інколи встановлюються недоліки, які можуть бути усунуті ще до закінчення розслідування. Отже, у поняття «закінчення досудового розслідування» слід включати не лише саме рішення, але й великий за змістом етап роботи, що передує його прийняттю.

До моменту закінчення досудового розслідування накопичується значна кількість документів, різноманітних за юридичним значенням і процесуальною природою, в яких міститься чималий обсяг доказової інформації. Для найбільш зручного використання цієї інформації в матеріалах кримінального провадження документи необхідно належним чином розмістити, прошити й пронумерувати, тобто їх систематизувати. У теорії виділяють кілька можливих варіантів групування документів, що є в кримінальному провадженні. Так, наприклад, Т. В. Каткова вказує, що вони можуть знаходитися в систематичному, хронологічному та змішаному порядках. Систематичний спосіб – це розташування матеріалів відносно того, яка група обставин установлюється доказами, що містяться в цих документах. Хронологічний спосіб передбачає розташування матеріалів у тій послідовності, в якій вони були отримані слідчим. Але практики вже давно використовують змішаний спосіб систематизації. Його сутність полягає в тому, що за основу береться системний спосіб, проте в інформаційних блоках матеріали розташовані у хронологічному порядку [5, с. 18]. Крім того, ряд науковців, зокрема В. В. Печерський, зауважує, що матеріали кримінальної справи можуть бути зібрані в довільному безсистемному порядку, що відбувається досить часто, особливо у слідчих-початківців [7, с. 18].

Разом з тим процесуальний закон здійснює регулюючий вплив на діяльність слідчого, пов'язану з розташуванням матеріалів кримінального провадження в певному порядку.

Наприклад, вимоги закону щодо провадження слідчих (розшукових) дій, застосування запобіжних заходів, повідомлення про підозру. Так, ухвала слідчого судді про обшук житла чи іншого володіння особи підшивається перед протоколом проведення такої дії. Отже, систематизація – не лише організаційне, а й процесуальне питання [8, с. 107].

Окремої уваги заслуговують питання, що стосуються надання доступу до матеріалів досудового розслідування після його завершення. В юридичній літературі як за часів дії КПК України 1960 р., так і чинного КПК України досліджуваному питанню присвячено чимало праць науковців. Однак, незважаючи на це, положення чинного КПК України з цього питання потребують подальшого детального аналізу та вдосконалення. Процесуальний порядок пред'явлення матеріалів кримінального провадження у ст. 290 КПК України отримав назву «відкриття матеріалів іншій стороні». Зміст цієї статті визначає загальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні.

Однак це не єдина можливість для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Новацією чинного кримінального процесуального законодавства є те, що його учасники мають можливість на ознайомлення з такими матеріалами не лише після завершення розслідування. Так, слідчий, прокурор зобов'язані за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм для ознайомлення матеріали досудового розслідування до його закінчення (ст. 221 КПК України). Слід погодитися з С. А. Паршаком, що такий підхід законодавця створює реальні можливості реалізації принципу змагальності сторін обвинувачення та захисту під час закінчення досудового розслідування. Більш того, ознайомлення сторін з усіма матеріалами кримінального провадження є обов'язковою процесуальною дією, що забезпечує такі загальні засади кримінального судочинства, як законність (ч. 2 ст. 9 КПК України), рівність перед законом і судом (ст. 10 КПК України), презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17 КПК України), забезпечення права на захист (ст. 20 КПК України) тощо [9, с. 67].

Варто зазначити, що за часів дії КПК України 1960 р. ознайомлення з матеріалами кримінальної справи було можливе лише у випадку визнання зібраних доказів достатніми для складення обвинувального висновку. У свою чергу, згідно з положеннями чинного КПК України ознайомлення з матеріалами кримінального

провадження здійснюється у разі визнання зібраних під час досудового розслідування доказів достатніми для складення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. На підставі цього можна констатувати, що законодавець таким чином покращує процесуальний статус учасників кримінального провадження.

Доречно зауважити, що положення чинного кримінального процесуального законодавства не конкретизують час, який надається сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. Водночас у положеннях, передбачених ч. 10 ст. 290 КПК України, наголошується на тому, що цей час має бути достатнім. Отже, питання про достатність часу мають вирішуватися у кожному конкретному випадку з урахуванням особливостей відповідного кримінального провадження. Такими чинниками, зокрема, можуть бути: а) обсяг матеріалів кримінального провадження (наприклад, кількість томів); б) кількість учасників кримінального провадження та їх індивідуальні особливості (наприклад, їх вік, освіта, стан здоров'я тощо).

У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з ними. Після його закінчення сторона кримінального провадження або потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Установлення за рішенням суду відповідних часових обмежень під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, на думку Т. Г. Фоміної, не перешкоджає підозрюваному у здійсненні своїх процесуальних прав, а лише запобігає зловживанню правами з його боку чи сторони захисту з метою «затягнути» досудове розслідування на необмежений строк. Слідчий суддя, встановлюючи строк, протягом якого підозрюваний і його захисник вправі знайомитися з матеріалами, до яких їм надано доступ, має враховувати особливості кримінального провадження, психофізіологічні властивості людини, а також клопотання підозрюваного чи його захисника про встановлення розумного строку, який, на їх думку, є необхідним для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування (у випадку надходження такого

клопотання) [10, с. 189]. Більш того, Т. В. Корчева пропонує на науковому рівні надати роз'яснення терміна «зволікання», а також визначити критерії, за яких можна говорити про факт зволікання у виконанні певної процесуальної дії [11].

Зауважимо, що подібне положення мало місце у ч. 7 ст. 218 КПК України 1960 р. в редакції закону України від 8 квітня 2011 р. № 3228-VI [12]. Строк, який встановлюється слідчим суддею в разі зволікання сторін при ознайомленні з матеріалами кримінального провадження, положеннями чинного КПК України також не передбачений. Вважаємо, що в такому випадку слід керуватися положеннями, передбаченими ч. 2 ст. 114 КПК України, згідно з якою будь-які строки, що встановлюються прокурором, слідчим суддею або судом, не можуть перевищувати меж граничного строку, передбаченого КПК України, та мають бути такими, що дають достатньо часу для вирішення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист.

Слід звернути увагу на те, що законодавець не встановив чітких вимог щодо фіксації в матеріалах кримінального провадження процесуальних дій, пов'язаних з виконанням вимог, передбачених ст. 290 КПК України. Так, у положеннях ч. 9 ст. 290 КПК України лише зазначається, що сторони кримінального провадження зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілий – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів. Уважаємо, що процесуальні дії, передбачені ст. 290 КПК України, мають фіксуватись у відповідному протоколі, у зв'язку з чим до вищезазначеної норми доцільно внести відповідні доповнення. Тим більше, про важливість означеної процесуальної дії наголошується у положеннях ч. 12 ст. 290 КПК України.

Як підкреслює О. О. Торбас, цікавим і корисним нововведенням у досліджуваному інституті є надання сторонам та іншим учасникам під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження права не лише робити виписки, а й знімати копії [13, с. 106]. Дійсно, завдяки цьому процес ознайомлення значно прискорюється. У даному контексті не безспірною є пропозиція щодо доповнення КПК України нормою про інститут «об'яв-

леної адреси», сутність якого полягає в тому, що під час проведення досудового розслідування слідчий має з'ясувати в учасників процесу бажання отримати за встановлену законом плату копії всіх матеріалів кримінального провадження. Переваги цієї новачки вбачаються в тому, що, по-перше, учасники процесу отримують можливість у спокійній домашній обстановці, а не в кабінеті слідчого, уважно ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, що значно сприяє їх підготовці до участі в судовому засіданні. По-друге, відпаде необхідність узгоджувати між слідчим і сторонами час для ознайомлення з матеріалами. Це особливо актуально, коли матеріали провадження нараховують декілька томів, з кількома підозрюваними, потерпілими, оскільки надає можливість економити час як слідчому, так і учасникам процесу. Слідчий звільниться від обов'язку бути присутнім під час ознайомлення та слідкувати за тим, щоб вони не вносили змін до матеріалів кримінального провадження. По-третє, до Державного бюджету будуть надходити чималі кошти від тих учасників процесу, які погодяться внести плату за отримані копії матеріалів кримінального провадження [14, с. 245]. Із запропонованим важко погодитись, оскільки деякі пропозиції викликають сумніви. Так, перш за все постає питання, хто саме та за рахунок кого буде здійснювати таке копіювання. Не менш важливим є питання, що стосується процедури надсилання матеріалів кримінального провадження відповідному адресату й виконання під час цього вимог щодо нерозголошення відомостей досудового розслідування тощо.

Висновки. На підставі викладеного можна стверджувати, що на відміну від КПК України 1960 року норми чинного КПК України більш повно регламентують процесуальний порядок закінчення досудового розслідування. Разом з тим окремі аспекти цього інституту потребують подальшого дослідження. Перш за все це стосується: а) строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; б) належного фіксування процедури відкриття матеріалів; в) надання доступу до матеріалів кримінального провадження іншій стороні.

З метою належного врегулювання процедури закінчення досудового розслідування законодавець має усунути вищезазначені прогалини шляхом внесення відповідних змін і доповнень до чинного КПК України.

Список бібліографічних посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 13.10.2016).

2. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие: Методика расследования преступлений: Осмотр места преступления: сб. науч. тр. М.: ЛексЭст, 2003. 504 с.
3. Грошевий Ю. М., Мірошніченко Т. М., Хотамов Ю. В. та ін. Кримінальний процес України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти/за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Харків: Право, 2000. 496 с.
4. Назаров В. В. Кримінальний процес України: навч. посіб. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2013. 488 с.
5. Каткова Т. В., Каткова А. Г. Закінчення досудового слідства у кримінальних справах: практ. посіб. Харків: Право, 2011. 136 с.
6. Дубинский А. Я. Прекращение уголовного дела в стадии предварительного расследования. Київ: КВШ МВД СССР, 1975. 132 с.
7. Печерский В. В., Калмыкова Н. В. Основы анализа материалов уголовного дела: практ. пособие/под общ. ред. А. В. Дулова. Минск: Тесей, 2005. 304 с.
8. Паршак С. А. Процесуальний порядок забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування: монографія/за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків: Вид. Панов, 2016. 220 с.
9. Паршак С. А. Открытие материалов уголовного производства стороной обвинения в соответствии с положениями уголовного процессуального законодательства Украины. *Закон и жизнь*. 2015. № 5/2 (281). С. 67–70.
10. Фоміна Т. Г. Забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного: монографія. Харків: Ніка-Нова, 2014. 232 с.
11. Корчева Т. В. До питання про встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування // *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 213–216. URL: http://pap.in.ua/3_2015/63.pdf (дата звернення: 13.10.2016).
12. Про внесення змін до статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України щодо ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи: закон України від 08.04.2011 № 3228-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст. 430.
13. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. Одеса: Юрид. літ., 2015. 168 с.
14. Карпов Н. С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 243–248.

Надійшла до редколегії 29.11.2016

ГЛОБЕНКО Г. И. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПОРЯДКА ОКОНЧАНИЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Исследованы отдельные вопросы, касающиеся процессуального порядка окончания досудебного расследования. Указано на некоторые недостатки правовой регламентации исследуемого института, в частности, порядка предоставления доступа к материалам уголовного производства, срока на ознакомление с ними. Предложено авторское видение устранения указанных недостатков.

Ключевые слова: *окончание предварительного расследования, сторона обвинения, участники уголовного процесса, материалы уголовного производства.*

GLOBENKO G. I. SOME ASPECTS OF THE PROCEDURE OF THE CONCLUSION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

The investigator during the pre-trial investigation has both significant powers and responsibilities. In particular, he must take procedural decisions that meet the requirements of legality and reasonableness. This approach to the conclusion of the proceedings ensures the completeness, comprehensiveness and objectivity of the investigation and the realization of the legitimate rights and interests of the participants. The conclusion of the pre-trial investigation is the final stage of procedural activity, where the decisions are made under the provisions of p. 2, Art. 283 of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Unlike the Criminal Procedural Code of Ukraine of 1960, the norms of the current Criminal Procedural Code of Ukraine more fully regulate the procedure of the conclusion of the pre-trial investigation. However, some aspects of this institution require further research. First of all it concerns: a) the term for familiarization with the materials of criminal proceedings; b) proper recording of the procedure for initiating materials; c) providing access to the materials of criminal proceedings to other party.

Keywords: *conclusion of the pre-trial investigation, prosecution, participants of the criminal proceedings, materials of the criminal proceedings.*

УДК [343.1:341.632](477)

О. І. КОРОВАЙКО,

кандидат юридичних наук,

здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА БЕЗСТОРОННОСТІ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

На підставі аналізу юридичної літератури та чинного кримінального процесуального законодавства та з урахуванням практики Європейського суду з прав людини розглянуто проблеми реалізації міжнародних стандартів незалежності та безсторонності суду в кримінальному судочинстві України. Визначено, що вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство повинно вдосконалюватись у напрямі формування механізму належного забезпечення дотримання вимог незалежності та безсторонності суду під час розгляду кримінального обвинувачення. Запропоновано уточнені формулювання завдань кримінального судочинства, перелік обставин, що виключають участь суддів у кримінальному судочинстві, наведено пропозиції щодо вдосконалення процедури відводів.

Ключові слова: кримінальний процес, судове провадження, міжнародні стандарти судочинства, незалежність суду, безсторонність суду, право на справедливий суд.

Korovaiko, O.I. (2016), "International standards of independence and impartiality of the judiciary in criminal proceedings of Ukraine" ["Mizhnarodni standarty nezalezhnosti ta bezstoronnosti sudu v kryminalnomu protsesi Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 65–70.

Постановка проблеми. Шлях інтеграції України до Європейського Союзу вимагає постійного вдосконалення правової системи нашої країни та відповідної правозастосовної практики, зокрема вітчизняного кримінального судочинства, в контексті приведення їх у відповідність до світових демократичних стандартів у галузі прав людини. Одним з невід'ємних прав людини, гарантування якого є обов'язком держави, є право на справедливий суд, коли відбувається публічний розгляд її справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом (ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Зазначене право також передбачене ст. 10 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і знаходиться серед пріоритетних у забезпеченні захистом в усіх провідних демократичних державах світу.

Стан дослідження. Проблеми незалежності та безсторонності суду розглядалися у працях Ю. М. Грошевого, В. В. Городовенка, В. Т. Мальяренка, І. Є. Марочкіна, Л. М. Москвич, О. П. Кучинської, О. М. Овчаренко, М. А. Погорецького, П. М. Рабіновича, Н. Ю. Сакари, Н. В. Сібільової, О. Г. Шило та інших вітчизняних учених. Проте в науковій літературі недостатньо досліджений кримінальний процесуальний аспект проблеми, особливо щодо реалізації зазначених складових справедливого судового розгляду у вітчизняному законодавстві.

Щодо кримінального провадження як самостійної галузі судочинства, то важливе значення

для неї мають належні встановлення й дотримання гарантій незалежності та безсторонності в діяльності суду. Але, як свідчить аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо України, у вітчизняному кримінальному процесі є певні прогалини з цього питання як на досудових, так і на судових стадіях кримінального провадження. Недостатньо уваги цьому аспекту приділено й у теоретичних дослідженнях. Тому важливим науковим завданням є з'ясування сутності й змісту міжнародних стандартів незалежності та безсторонності суду, наявних проблем їх реалізації в кримінальному процесі України та перспектив удосконалення цієї галузі. Зокрема, потребує вивчення питання сучасного стану правової регламентації та шляхи вдосконалення кримінальних процесуальних норм, які гарантують дотримання незалежності та безсторонності суду під час розгляду кримінального обвинувачення з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Метою статті є критичний аналіз реалізації міжнародних стандартів незалежності та безсторонності суду в кримінальному судочинстві України, окреслення напрямів його вдосконалення з урахуванням визначених ЄСПЛ критеріїв дотримання вимог незалежності та безсторонності суду.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі та практиці існують певні суперечності та розбіжності в поглядах науковців щодо змісту та критеріїв визначення незалежності та неупередженості суду. У загальному

вигляді питання незалежності судової влади є предметом дослідження науки судоустрою та правового регулювання відповідного галузевого законодавства. Результатом цього ми можемо спостерігати значне реформування, якому була піддана вказана сфера діяльності держави в останні роки, в тому числі стосовно її правового підґрунтя. Цей напрям ґрунтовно опрацьований науковцями в галузі судоустрою. В такому контексті заслуговує уваги праця В. В. Городовенка «Проблеми незалежності судової влади», в якій автором здійснено змістовний аналіз складових незалежності судової гілки влади, судів і суддів за допомогою аналізу їх статусу. Такий підхід дозволив ученому виокремити міжнародно-правові критерії, стандарти й гарантії незалежності судової влади кожного з проявів цих статусів (судової влади, суду, судді) [1].

Реалізація вказаних засад у галузі кримінального судочинства має виключно тісний зв'язок із дотриманням прав людини та гарантіями їх реалізації. У науковій літературі гарантіями незалежності суддів небезпідставно вважають встановлені кримінально-процесуальним законом засоби, що дозволяють виконати призначення кримінального судочинства, виключають механізми підпорядкування судді в кримінальному процесі, забезпечують вільне та самостійне ухвалення суддею процесуальних рішень у кримінальній справі на основі закону, совісті та власного внутрішнього переконання, а також встановлюють особливу процедуру притягнення судді до кримінальної відповідальності [2, с. 8]. Як бачимо, незалежність проявляється як на інституційному рівні організації судової влади (призначення кримінального судочинства), так і на рівні діяльності суду (підпорядкування судді) та особистісному рівні правосвідомості окремого судді (ухвалення суддею процесуальних рішень). Знову звернімо увагу на позицію В. В. Городовенка щодо реалізації цих засад за трьома статусами (судової гілки влади, судів і суддів).

Ця ідея має важливе методологічне значення, адже, будучи єдиними засадами для всіх них, незалежність і безсторонність мають власну специфіку (стандарти) реалізації як щодо гілки влади, так і щодо органу та посадової особи – судді. Підтверджують обґрунтованість виділення рівнів реалізації цих засад, зокрема, Бангалорські принципи поведінки суддів, у яких вказано, що суддя повинен відстоювати та втілювати в житті принцип незалежності судових органів у його індивідуальному та інституційному аспектах [3].

Таким чином, у кримінальному процесі мають бути закріплені реальні механізми забезпечення незалежності суду з урахуванням рівнів реалізації відповідних статусів (принаймні щодо суду як органу та судді як правозастосувача). Відзначимо, що стосовно цих засад, як правило, мова йде про гарантії їх реалізації. Такий висновок підтверджується аналізом норм Основних принципів незалежності судових органів, в яких підкреслено, що незалежність судових органів гарантується державою та закріплюється в конституції або законах країни [4]. У цьому сенсі заслуговують уваги пропозиції В. О. Гринюк щодо класифікації юридичних гарантій принципу незалежності суду: 1) за юридичною силою нормативно-правових актів, у яких містяться гарантії, гарантії поділяються на такі, що містяться в законах, і такі, що містяться в підзаконних нормативних актах; 2) за місцем їх закріплення в системі законодавства – загальноправові та галузеві; 3) за видом юридичних норм, що закріплюють гарантії незалежності суддів, – матеріальні та процесуальні; 4) за особливістю правового статусу деяких категорій суддів – загальні та спеціальні [5, с. 133]. На підставі цього ми дійшли висновку про необхідність послідовного та системного закріплення в Конституції, а також завдяки ратифікації Верховною Радою України міжнародних договорів, що містять стандарти незалежності та безсторонності суду, та у КПК України і відповідних підзаконних нормативно-правових актах матеріальних умов і процесуальних гарантій реалізації цих засад. Лише такий підхід сприятиме формуванню відповідного механізму забезпечення реалізації стандартів незалежності та безсторонності суду у кримінальному судочинстві України. Інші підходи у вирішенні цього питання або його часткова правова регламентація лише створюють правові положення, які переважно мають характер декларацій, котрих, на жаль, і так достатньо у вітчизняному праві.

Розглянемо реалізацію цих засад у кримінальному процесі України. Так, свого часу КПК України 1960 р. у ст. 18 містив принцип незалежності суддів та підкорення їх тільки законові. Зазначений принцип у дещо схожому формулюванні залишається закріпленим у кримінальному процесі пострадянських країн (ст. 8-1 КПК Російської Федерації; ст. 22 КПК Республіки Білорусь тощо) [6]. Проте сучасне розуміння цього принципу передбачає віднесення його до всієї судової системи чи статусу суддів у державі, їх взаємодії з іншими органами [7, с. 250]. Тому в чинному КПК України його окремо не

виділено, зважаючи на закріплення в галузевому законодавстві про судову систему (ст. 6 закону України «Про судову систему і статус суддів»). Посилання в КПК України на незалежність і безсторонність суду вперше зустрічається у ст. 21 «Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень», яка гарантує кожному права на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки *незалежним і неупередженим судом*, створеним на підставі закону. Вважаємо, що законодавець, на жаль, не дотримався послідовності та системності у правовій регламентації вказаних засад, на доцільність чого вище було звернено увагу.

Так, на нашу думку, слід підтримати науковців, які обґрунтовують, що право на справедливий суд і право на доступ до нього хоча тісно пов'язані, проте різні поняття, які співвідносяться як ціле та частка. Адже до структури доступності правосуддя входить низка організаційних, процесуальних та економічних елементів. Погодимось із О. М. Овчаренко, що до процесуальних характеристик доступності правосуддя належать розумний строк розгляду справи, максимально можлива простота процесу, доступ до судового рішення та його виконання [8, с. 59]. У свою чергу, відповідно до Основних принципів незалежності судових органів «незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни, а судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин» [4]. Отже, як бачимо, незалежність і безсторонність суду не визначаються як складові засади доступу до правосуддя. Вони передбачають, що суддя під час розгляду матеріалів у конкретному кримінальному провадженні (до якого вже мають доступ сторони. – *О. К.*) є суб'єктивно вільним від особистих упереджень відносно учасників процесу. Його дії повинні виключати будь-які обґрунтовані сумніви, тобто він має бути об'єктивно безпристрасний [9]. Таким чином, незалежність і безсторонність суду, як і його встановленість законом, є окремими гарантіями права на справедливий суд (судовий захист) у його об'єктивному розумінні. Тому доцільно додатково осмислити й уточнити формулювання змісту засад кримінального провадження, в тому числі щодо можливого виокремлення засади незалежності та безсторонності суду. Із цього виводу в Європейській хартії про закон «Про

статус суддів» безпосередньо вказано, що в кожній європейській державі основні принципи закону про статус суддів викладаються у внутрішніх нормах вищого рівня, а його правила – в нормах не нижче законодавчого рівня [10]. І таким рівнем повинен також бути КПК України.

Підтвердженням обґрунтованості розрізнення, а отже й окремої правової регламентації засад доступу до правосуддя та незалежності і безсторонності суду, є відповідні міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру. Так, у міжнародному праві та юридичній практиці, крім наведених вище документів, сутність і зміст незалежності суду окремо встановлено Рекомендаціями щодо ефективного впровадження Основних принципів незалежності судових органів (1989 р.), Монреальською універсальною декларацією про незалежність правосуддя (1983 р.), Бангалорськими принципами поведінки суддів (2002 р.), Загальною (Універсальною) хартією судді (1999 р.) тощо. Щодо країн Європи, то важливе значення в регулюванні цього принципу мають Європейська хартія про статус суддів (1998 р.) та Пояснювальна записка до неї (Модельний кодекс), Висновок № 1 (2001) Консультативної Ради європейських суддів (КРЕС) для Комітету Міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів та інші висновки КРЕС, Європейський статус судді (1993 р.), Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки тощо.

Аналіз чинного законодавства України дозволяє дійти висновку, що в цілому наведені в міжнародно-правових актах інституціональні складові принципу незалежності (безсторонності) суду знаходять своє відображення. Так, Конституція України гарантує незалежність і недоторканність судді (ст. 126), зазначений принцип прямо закріплений у ст. 6 закону України «Про судову систему і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Чинне законодавство встановлює основні універсальні гарантії незалежності суду безвідносно до галузі судочинства. Тому щодо кримінального процесу уявляється необхідним здійснити аналіз сучасного стану та перспектив удосконалення, в першу чергу, процесуальних гарантій у цій галузі з урахуванням практики ЄСПЛ.

Передусім слід відзначити, що з метою забезпечення права на справедливий суд було ухвалено відповідний закон України «Про

забезпечення права на справедливий суд» від 15 лютого 2015 р. № 192-VIII, яким внесено зміни та доповнення до деяких статей КПК України, що переважно стосуються провадження у Верховному Суді України, для недопущення втручання цієї інстанції безпосередньо у процес ухвалення рішень судами нижчого рівня. Тобто встановлено додаткові гарантії забезпечення незалежності суду в ухваленні процесуальних рішень. Проте регулювання кримінального провадження в судових інстанціях потребує подальшого вдосконалення і більш глибокого врахування європейських стандартів судочинства.

Суттєве значення для вирішення цього завдання має аналіз практики ЄСПЛ. Так, незалежність суду визначається з урахуванням способу призначення його членів і строків їх повноважень, існування гарантій проти зовнішнього тиску та наявності зовнішніх ознак незалежності (чи сповідує суд принцип незалежності) (рішення у справі «Фіндлі проти Сполученого Королівства»), відсутності втручання у провадження органів державної влади, в тому числі на найвищому рівні (рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України)). У свою чергу, безсторонність суду має визначатися відповідно до суб'єктивного критерію на підставі особистих переконань і поведінки конкретного судді в конкретній справі, тобто жоден із членів суду не повинен проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження, та об'єктивного критерію, тобто, чи були в судді достатні гарантії для того, щоб виключити будь-які легітимні сумніви з цього приводу (рішення у справах «Булут проти Австрії», «Томан проти Швейцарії», «Фіндлі проти Сполученого Королівства»). Зміст зазначених критеріїв досить повно розкрито у спеціальній літературі [11, с. 227–247]. При цьому важливо відзначити, що суб'єктивний та об'єктивний критерії безсторонності суду тісно пов'язані між собою. Так, у справі «Фіндлі проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ вказав, що поняття незалежності та об'єктивної безсторонності тісно пов'язані між собою, і Суд буде розглядати їх разом [12].

Аналіз практики ЄСПЛ щодо України дозволяє зробити висновок, що основними порушеннями вимог безсторонності та незалежності національного суду є: 1) втручання вищих органів державної влади в ухвалення процесуальних рішень, у тому числі шляхом проголошення публічних заяв, надання доручень і роз'яснень щодо суті справи («Салов проти України», «Фельдман проти України», «Совтрансавто-Холдинг» проти України); 2) необґрунтована

(без погодження зі сторонами та роз'яснення причини) зміна територіальної підсудності справи («Бошан проти України»); 3) наявність ділових стосунків між судом (в особі голови) та однією зі сторін у справі («Білуха проти України»); 4) розгляд касаційної скарги без участі заявника та відповідне порушення принципу процесуальної рівності сторін («Жук проти України»); 5) об'єктивні сумніви в неупередженості судді, який направив справу на додаткове розслідування, вказавши в ухвалі, що в діях обвинувачених є ознаки іншого, більш тяжкого злочину («Міроненко і Мартенко проти України»); 6) інтерв'ю судді, що він надав газеті під час судового провадження, в якому висловив упевненість у винуватості підсудного («Паскал проти України»); 7) розгляд справи тим самим суддею двічі в загальній та апеляційній інстанціях («Романова проти України»); 8) розгляд справи в апеляційній інстанції тим самим суддею, який виніс протест на рішення першої інстанції, тобто «одна людина не може бути одночасно і обвинувачем, і суддею у справі» («Науменко проти України») тощо.

Таким чином, з метою приведення вітчизняного кримінального процесуального законодавства у відповідність до передових світових і європейських стандартів незалежності та безсторонності суду, як уже було відмічено, слід уточнити теоретичні положення та нормативні формулювання відповідних процесуальних гарантій права особи на справедливий суд. Із цього питання можна висловити деякі міркування.

Так, насамперед, не зовсім повним у чинному КПК України видається формулювання завдань кримінального провадження. Зокрема, ст. 2 КПК України одним із завдань визначає забезпечення «неупередженого розслідування і судового розгляду». Очевидно, що в цьому випадку термін «судовий розгляд» вжито в широкому розумінні. Проте в самому КПК України так називається окрема стадія судового провадження, тому має місце внутрішня суперечливість. Відповідно наведена норма є необґрунтовано звуженою, оскільки вимога неупередженості за таких умов поширюється лише на стадії досудового розслідування та судового розгляду, хоча повинна стосуватись усього судового провадження, в тому числі поширюватися на підготовче провадження, особливі порядки тощо. Отже, в цій частині більш вдалим вважаємо формулювання «неупередженого досудового розслідування та судового провадження».

До обставин, що виключають участь слідчого судді, судді або присяжного в кримінальному провадженні (ст. 75 КПК України), зважаючи на

практику ЄСПЛ, слід додати такий поширений прояв упередженості, як публічна оцінка суддею сутності справи до завершення судового провадження. Наприклад, у п. 2.4 Бангалорських принципів поведінки суддів указано, що суддя утримується від публічних або інших коментарів, тому що в іншому випадку це може перешкоджати неупередженому розгляду справи відносно будь-якої особи або питання [3]. Також у п. 1 ч. 1 ст. 75 КПК України, де йдеться про родинні зв'язки, необхідно передбачити, що суддя не може брати участь у кримінальному провадженні, якщо він є близьким родичем або членом сім'ї не тільки слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, як це вказано в Законі, а й іншого судді чи присяжного, які брали участь у розгляді справи раніше. Крім того, вдосконалення потребують інші законодавчі норми щодо відводів суддів і присяжних у кримінальному провадженні. Як вірно зазначає О. П. Кучинська, відвід суддів завжди був і залишається важливим дієвим механізмом, процесуальним інструментом забезпечення законності ухвалення судових рішень, своєрідним захистом від впливу на суд різних суб'єктивних факторів, покликаний забезпечити неупередженість судового розгляду будь-яких справ, у тому числі кримінальних [13, с. 104].

Загалом процедура відводів у чинному КПК України ще не повною мірою відповідає передовим стандартам судочинства. Зокрема, важливо, що заяву про відвід судді, який здійснює провадження одноособово, розглядає інший суддя (ч. 1 ст. 81 КПК України). Проте тут же встановлено, що «у разі заявлення відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судове провадження колегіально, його розглядає цей же склад суду». Так само й відвід присяжного розглядається тим самим складом суду, як і усунення присяжного (ч. 2 ст. 390 КПК

України). Отже, має місце ситуація, коли особа, якій заявлено відвід (суддя, присяжний), бере безпосередню участь у розгляді власного відводу. Вважаємо, що у випадку заявлення відводу одному судді чи присяжному, це питання має розглядатися цим складом суду, але без його участі. Якщо відвід заявлено кільком або всім суддям чи присяжним, це має розглядатися іншим складом суду, а за неможливості – судом вищої інстанції або головою суду. Таким чином буде забезпечена максимально можлива об'єктивність розгляду подібних питань.

Висновки. Відзначимо, що в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України, порівняно з попереднім, значно більше уваги приділено встановленню гарантій дотримання вимог незалежності та безсторонності суду як складових права на справедливий суд. Проте потребують уточнення формулювання завдань кримінального провадження з метою поширення вимоги неупередженості на всі судові стадії процесу. Також необхідно доповнити встановлений КПК України перелік обставин, що виключають участь слідчого судді, судді або присяжного у кримінальному провадженні, такими поширеними у вітчизняному процесі та практиці ЄСПЛ обставинами, як надання суддею публічної оцінки сутності справи та його родинні зв'язки з іншими суддями, які брали участь у розгляді справи. Крім того, уявляється доцільним удосконалення процедури відводів судді та присяжного під час колегіального розгляду справи. Вважаємо, що врахування цих пропозицій сприятиме більшому наближенню вітчизняного кримінального процесу до європейських стандартів судочинства. У свою чергу, подальший аналіз і вдосконалення процесуальних гарантій незалежності та безсторонності суду в кримінальному провадженні залишається перспективним напрямом наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2006. 20 с.
2. Шабанов П. Н. Независимость судей в российском уголовном процессе: проблемы теории и практики: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж, 2009. 24 с.
3. Бангалорские принципы поведения судей, Гаага, 26 нояб. 2002 г. // ООН, Конвенции и соглашения: офиц. сайт. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangalore_principles.shtml (дата звернення: 21.11.2016).
4. Основні принципи незалежності судових органів: схвал. резолюціями 40/32 та 40/146 Ген. Асамблеї ООН від 29.11.1985 та 13.12.1985 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201 (дата звернення: 21.11.2016).
5. Гринюк В. О. Гарантії забезпечення незалежності суду в кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 131–135.
6. Камардина А. А. Независимость судей как принцип уголовного судопроизводства. *Актуальные вопросы борьбы с преступлениями*. 2015. № 2. С. 56–58.

7. Грень Н. М. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 247–251.
8. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків: Право, 2008. 304 с.
9. Моисеева Т. В. Обеспечение беспристрастности и объективности судей при рассмотрении уголовных дел // *Журнал российского права*. 2003. № 6. URL: <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=978> (дата звернення: 21.11.2016).
10. Европейская хартия о законе «О статусе судей», Лиссабон, 10 июля 1998 г. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236 (дата звернення: 21.11.2016).
11. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: К.І.С., 2010. 576 с.
12. Финдлей (Findlay) против Соединенного Королевства: судебные решения от 25 февр. 1997 г. // *European Court of Human Rights*: офіц. сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-100729> (дата звернення: 21.11.2016).
13. Кучинська О. П. Проблеми розгляду заяв про відводи у кримінальному процесі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 3 (19). С. 104–106.

Надійшла до редколегії 21.11.2016

КОРОВАЙКО А. И. МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ НЕЗАВИСИМОСТИ И БЕСПРИСТРАСТНОСТИ СУДА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

На основании анализа юридической литературы и действующего уголовного процессуального законодательства с учётом существующей практики Европейского суда по правам человека рассмотрены проблемы реализации международных стандартов независимости и беспристрастности суда в уголовном судопроизводстве Украины. Определено, что отечественное уголовное процессуальное законодательство должно совершенствоваться в направлении формирования механизма надлежащего обеспечения соблюдения требований независимости и беспристрастности суда при рассмотрении уголовного обвинения. Предложены уточнённые формулировки задач уголовного судопроизводства, перечень обстоятельств, исключающих участие судей в уголовном производстве, даны предложения по совершенствованию процедуры отводов.

Ключевые слова: *уголовный процесс, судопроизводство, международные стандарты судопроизводства, независимость суда, беспристрастность суда, право на справедливый суд.*

KOROVAIKO O. I. INTERNATIONAL STANDARDS OF INDEPENDENCE AND IMPARTIALITY OF THE JUDICIARY IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Based on the analysis of legal literature, the current criminal procedural law and considering the existing practice of the European Court of Human Rights (ECHR) the author has studied the problems of implementing international standards of independence and impartiality of the judiciary in criminal proceedings of Ukraine. It has been determined that the domestic criminal procedural law should be improved towards the formation of the mechanism of proper guaranteeing the requirements of independence and impartiality of the judiciary in criminal prosecution. It has been stated that the current criminal procedural legislation of Ukraine, compared with the previous one, much more attention is paid to establishing guarantees of compliance with the independence and impartiality of the judiciary as elements of the right to a fair trial. The author has stressed on the necessity of clarifying formulation of the tasks of criminal proceedings aimed at extending the requirements of impartiality in all judicial stages of the process. The author has offered to add the list of circumstances set by the Criminal Procedural Code of Ukraine that preclude the participation of the investigative judge, a judge or a juror in criminal proceedings, by such circumstances prevalent in the national process and the practice of the ECHR as giving by the judge public assessment of the nature of the case and its kinship with the other judges, who participated in the proceedings. The feasibility to improve the procedure of a judge and jury's disqualification during the peer review of the case has been revealed.

Keywords: *criminal proceeding, litigation, international standards of justice, independence of the judiciary, impartiality of the court, the right to a fair trial.*

УДК 343.131

О. М. ОСІНСЬКА,

юрисконсульт комунального закладу охорони здоров'я
«Харківська міська клінічна лікарня № 2 імені проф. О. О. Шалімова»,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7533-5209>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАЯВНИКА ТА СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття заявника та здійснено порівняльний аналіз процесуального статусу заявника і свідка. Встановлено, що процесуальний статус заявника є трансформативним і може змінюватися під час кримінального провадження. Зазначено, що заявник, як і свідок, може заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Зроблено висновок, що заявником у кримінальному процесі може бути особа будь-якого віку. Запропоновано розширити коло прав заявника.

Ключові слова: заявник, права та обов'язки заявника, вік заявника, право на забезпечення безпеки, свідок.

Osinska, O.M. (2016), "Features of the procedural status of an applicant and a witness in the criminal procedure of Ukraine" ["Osoblyvosti protsesualnoho statusu zaiavnyka ta svidka u kryminalnomu protsesi Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 71–75.

Постановка проблеми. Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до ступеня своєї вини. Особливу роль у встановленні фактичних обставин справи, а також у правильному й оперативному розслідуванні відіграють заявник і свідок, оскільки саме ці особи можуть надати найбільш важливу інформацію органам досудового розслідування та суду.

Стан дослідження. Питання визначення процесуального статусу заявника та свідка і захисту їх інтересів неодноразово привертала увагу вчених-процесуалістів і були предметом досліджень С. А. Альперта, В. П. Бож'єва, Л. В. Брусніцина, І. М. Гальперина, М. І. Гошовського, Ю. О. Гурджі, О. М. Ерделевського, Л. Д. Кокорева, В. О. Коновалової, О. В. Капліної, О. П. Кучинської, В. Т. Маляренко, В. І. Мариніва, Л. Л. Нескородженої, В. Т. Нора, І. І. Потеружі, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторова, Л. І. Шаповалової, В. М. Юрчишина та інших. Віддаючи належне значущості цих наукових досліджень, необхідно визнати, що з моменту набуття чинності новою редакцією Кримінального процесуального кодексу України не було повно та змістовно проаналізовано правовий статус заявника. Також не проводився порівняльний аналіз процесуальних статусів заявника та свідка.

Метою статті є науковий аналіз понять і процесуального статусу заявника та свідка.

Виклад основного матеріалу. Хоча формально заявник як учасник кримінального судочинства з'явився тільки в новій редакції КПК України, фактично цей суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин існує вже довгий період. Науковці давали різні визначення цьому суб'єктові, намагаючись заповнити існуючу в законодавстві прогалину, оскільки у КПК України 1960 року не існувало такого терміна.

Так, Л. І. Родевич вважає, що заявником є будь-яка особа, яка звернулася до суду або органу кримінального переслідування в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, з метою захисту свого дійсного чи передбачуваного права або яка повідомила про відоме їй суспільно небезпечне діяння, що вчиняється або вже вчинене та передбачене кримінальним законом [1, с. 45].

Інше визначення поняттю «заявника» надають Г. В. Костилова та Н. Є. Муженська, які наголошують, що заявником є особа, яка звернулася до органу внутрішніх справ або суду з наміром зробити заяву про вчинений злочин чи злочин, що готується, з дотриманням процедур, які передбачають порядок її звернення, а також інших правил її участі у кримінальному судочинстві, які сприяють знищенню проявів беззаконня, корупції з боку посадових осіб, покликаних здійснювати кримінально-процесуальну діяльність [2, с. 52–56]. Тобто важливою рисою

заявника, на думку науковців, є активна громадянська позиція, а також прагнення особи боротися зі злочинністю.

Безумовно, найчастіше заявникам про злочинну подію, які не зазнали ніякої шкоди, при таманні такі риси, тому слід детально розглянути процесуальний статус заявника та права, якими він наділений. Це дозволить зрозуміти, чи може особа, яка заявила про злочин, діючи в межах свого процесуального статусу, досягти кінцевої мети щодо виконання завдань кримінального процесу.

Заявник може зробити заяву не тільки про вже вчинене кримінальне правопорушення, а і про злочин, що готується. Це є абсолютно логічно, оскільки, як відомо з теорії кримінального права, стадія готування злочину характеризується діяльністю суб'єкта, яка полягає у створенні умов, необхідних для подальшого вчинення злочину, а значить злочин може бути вчинений, якщо не буде припинений завдяки вчасно зробленій заяві заявника. Отже, заявник виконує превентивну функцію, попереджаючи настання суспільно небезпечних наслідків.

У ст. 60 КПК України вказано, що заявником може бути фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим [3]. Отже, в законі прямо вказано, що заявником є особа, яка не є потерпілим, тобто не зазнала моральної, фізичної або майнової шкоди. Крім того, фактично заявник може заявити про злочин, де взагалі відсутні фізичні чи юридичні особи як потерпілі, а шкода заподіяна суспільним або державним інтересам. Вважаємо, що зазначена обставина є важливою, оскільки саме відсутність заподіяної шкоди безпосередньо особі, яка заявляє про злочин, допомагає розмежувати заявника та потерпілого.

Безумовно, роль указанного учасника кримінального провадження є важливою, оскільки саме подана до правоохоронних органів заява про вчинення злочину є приводом для внесення цих відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і до виникнення кримінальних процесуальних правовідносин. Заявник має певний зв'язок з обставинами справи. Як зазначає О. М. Калачова, цей зв'язок може бути різним: особа сама вчинила злочин, про який згодом і повідомила, особа була свідком протиправного діяння або особа сама потерпіла від злочину. Визначення такого зв'язку дозволить слідчому правильно визначити подальший статус цього суб'єкта, тому що заявник

про злочин – це учасник правовідносин, який має тимчасовий характер: у будь-якому разі особа, яка заявила про злочин, стане або свідком, або потерпілим чи представником неповнолітнього потерпілого, або набуде іншого процесуального статусу [4, с. 74–75].

Частково погоджуючись із цією думкою, вважаємо, що статус заявника у кримінальному процесі дійсно є трансформативним, і часто фізична особа, яка звернулася до правоохоронних органів із повідомленням про злочин у разі наявності зазначених у КПК України підстав, може змінити свій процесуальний статус із заявника на потерпілого, цивільного позивача, свідка або підозрюваного. Однак це відбувається не завжди. Так, особа може заявити про злочин, реагуючи на чіткі прохання, а значить вона не буде мати майже жодних відомостей про обставини, що підлягають доказуванню, тому протягом усього кримінального провадження залишиться лише заявником. У такому випадку заявник зможе надати інформацію лише стосовно тієї особи, на прохання якої він заявив про злочин. Проте навряд чи цієї інформації буде достатньо, щоб вважати таку особу свідком. Хоча частіше заявнику все ж відомі обставини, які мають значення для розслідування злочину, і фактично він підпадає під ознаки свідка, тому слідчому необхідно вчасно залучити таку особу до участі у кримінальному провадженні та допитати її саме як свідка, змінивши перед цим її процесуальний статус. Це важливо, тому що, порівнюючи права, якими наділений заявник, із правами свідка, можна зробити висновок, що фактично заявник не може брати активної участі у кримінальному провадженні.

Так, згідно з ч. 2 ст. 60 КПК України заявник має право: отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття та реєстрацію; подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування. При цьому він, на відміну від свідка, позбавлений права заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Однак в законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» прямо вказано, що особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень, має право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, зазначених у статтях 1 і 7 цього Закону,

за наявності відповідних підстав [5]. Вважаємо, що заявник також є особою, на яку може здійснюватися негативний вплив з боку підозрюваних, обвинувачених та інших осіб, зацікавлених в уникненні покарання злочинцем, тому таким особам держава теж повинна гарантувати право на забезпечення безпеки. Отже, необхідно доповнити ч. 2 ст. 60 КПК України цим положенням.

Також слід звернути увагу на вік, з якого особа може бути заявником. У КПК України вік заявника прямо не вказаний, але в науково-практичному коментарі до КПК України поняття заявника в аспекті його віку трактується таким чином: «Заявник як фізична особа – дієздатна особа, яка досягла 16-річного віку». Рішення вважати заявником особу, яка досягла цього віку, зумовлено тим, що на заявникові лежить обов'язок давати правдиві повідомлення, він несе кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, про що обов'язково попереджають під час отримання заяви. Відповідальність заявника за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину передбачена ст. 383 КК України, відповідно до якої така дія карається виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням особи в тяжкому чи особливо тяжкому злочині або зі штучним створенням доказів обвинувачення, а також вчинені з корисливих мотивів, – караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Суб'єктом у цих складах злочину є особа, яка досягла 16-річного віку, а значить і заявником теж може бути дієздатна особа тільки віком від 16 років [6, с. 196].

У віковому аспекті поняття свідка у кримінальному процесі України відрізняється від поняття заявника. Так, згідно зі ст. 226 КПК України будь-який громадянин України, якщо він став свідком події, що розслідується, незалежно від його становища може бути допитаний як свідок, крім випадків, встановлених законом. Закон не встановлює вікових обмежень для осіб, які можуть бути викликані та допитані як свідки. У науково-практичному коментарі до КПК України наголошується, що можливість залучити малолітню або неповнолітню особу до участі у кримінальному провадженні обумовлена тим, що такі особи мають здатність правильно сприймати події та давати про них відомості, хоча це залежить від ступеня

розвитку дитини, характеру обставин, про які вона може дати свідчення, й умов їх сприйняття [6, с. 203]. При цьому законом встановлені особливості виклику та допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка (ст. 135, 226 КПК України). Так, крім обов'язкової присутності законного представника, педагога або психолога під час допиту такої особи, законом передбачено, що особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджаючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Це зумовлено тим, що важливість показань, які можуть дати малолітні або неповнолітні свідки, є дуже великою, і відомості, отримані під час допиту таких осіб, можуть суттєво посприяти розкриттю злочину, а значить і виконанню завдань кримінального провадження.

Логічним вважається питання щодо надання можливості малолітнім або неповнолітнім особам заявляти про злочин, оскільки можна припустити, що, якщо такі особи можуть правильно сприймати події для того, щоб давати показання як свідки, то вони також зможуть і, побачивши суспільне небезпечне діяння, зорієнтуватися та розпізнати в ньому ознаки злочину, про що повідомлять у доступній для них формі до правоохоронних органів. Так, рівень психологічної та емоційної зрілості 5- або 6-річної дитини з нормальним ступенем розвитку вже дозволяє їй розпізнати в найбільш суспільно небезпечних діях, особливо якщо вони пов'язані з насильством, ознаки злочину і зробити відповідну заяву. Це важливо і в тих ситуаціях, коли дитина фактично є єдиним свідком злочинної події. Наприклад, нерідкі випадки, коли дитина є очевидцем злочинів, пов'язаних із домашнім насильством у сім'ї, коли саме така особа може попередити вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів своєю заявою, на яку правоохоронні органи вчасно й адекватно відреагують. Зрозуміло, що в наведеному прикладі така особа згодом змінить свій процесуальний статус із заявника на свідка, але все ж не завжди заявник під час кримінального провадження стає свідком.

Отже, заявник хоч і є тим учасником кримінального провадження, який доволі часто змінює свій процесуальний статус на інший (потерпілий, свідок, законний представник), однак це відбувається не завжди, тому його кримінального провадження потрібно вважати повністю самостійною фігурою у кримінальному процесі й наділити тим колом прав, яких буде достатньо для того, щоб така особа змогла повністю

здійснити свої функції та сприяти виконанню завдань кримінального провадження. Тому слід надати заявникові право давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, та користуватися допомогою перекладача, оскільки в процесі подання заяви про злочин або відразу після цього заявник може виявити бажання додати які-небудь важливі на його погляд відомості. Таким чином, це положення фактично дублює аналогічне право свідка, викладене у п. 4 ч. 1 ст. 66 КПК України.

Крім цього, якщо заявник є особою, яка може бути допитана, то важливо передбачити її право знайомитися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення та зауваження. Якщо ж у процесі досудового розслідування виникає необхідність допитати малолітнього або неповнолітнього заявника, то допит такої особи потрібно здійснювати згідно зі ст. 226 КПК України.

Враховуючи наведене, можна зробити такі висновки. По-перше, заявником може бути фізична особа будь-якого віку або юридична особа, яка звернулася із заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим.

По-друге, ч. 2 ст. 60 КПК України необхідно викласти в такій редакції: «Заявник має право:

1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття та реєстрацію;

2) подавати на підтвердження своєї заяви речі та документи;

3) давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, та користуватися допомогою перекладача;

4) ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення та зауваження;

5) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

6) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування».

По-третє, оскільки заявник отримує більш широке коло прав, слід встановити обов'язок для особи, яка прийняла заяву, вручати йому пам'ятку про його процесуальні права, як це передбачено ч. 2 ст. 55 КПК України стосовно потерпілого. Тож пропонуємо доповнити ст. 60 новою частиною 3 такого змісту: «Особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення, заявнику вручається пам'ятка про його процесуальні права».

Оскільки теоретично заявник, як і свідок, може давати показання, то потрібно викласти ч. 1 ст. 95 КПК України в такій редакції: «Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, заявником, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження». Також потрібно внести відповідне доповнення до ч. 3 ст. 95 КПК України: «Заявник, свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому цим Кодексом порядку».

Допит заявника, в тому числі малолітнього або неповнолітнього, повинен здійснюватися в загальному порядку згідно зі статтями 224–226 КПК України.

Висновки. Таким чином, роль заявника у кримінальному провадженні є надзвичайно важливою, оскільки ця особа сприяє виконанню завдань кримінального провадження, а також виконує превентивну функцію, попереджаючи вчинення злочинів. Перспективною є наукова розробка питань, пов'язаних із реалізацією прав заявника під час досудового розслідування та судового розгляду.

Список бібліографічних посилань

1. Родевич Л. И. Классификация участников уголовного процесса. *Закон и жизнь*. 2007. № 3. С. 43–51.
2. Костылева Г. В., Муженская Н. Е. Заявитель – участник уголовного судопроизводства. *Законность*. 2012. № 7. С. 52–56.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 09.12.2016).
4. Галаган В. І., Калачова О. М. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні: монографія. Луганськ: СПД Резніков В. С., 2012. 212 с.
5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: закон України від 23.12.1993 № 3782-XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 09.12.2016).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

Надійшла до редколегії 16.12.2016

ОСИНСКАЯ О. Н. ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СТАТУСА ЗАЯВИТЕЛЯ И СВИДЕТЕЛЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Рассмотрено понятие заявителя и осуществлён сравнительный анализ процессуального статуса заявителя и свидетеля. Установлено, что процессуальный статус заявителя является трансформативным и может изменяться в ходе уголовного производства. Указано, что заявитель, как и свидетель, может заявлять ходатайства об обеспечении безопасности в случаях, предусмотренных законом. Сделан вывод, что заявителем в уголовном процессе может быть лицо любого возраста. Предложено расширить круг прав заявителя.

Ключевые слова: заявитель, права и обязанности заявителя, возраст заявителя, право на обеспечение безопасности, свидетель.

OSINSKA O. M. FEATURES OF THE PROCEDURAL STATUS OF AN APPLICANT AND A WITNESS IN THE CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE

The objective of this article is the content analysis of the concept of an applicant, his nature and procedural status, since there was no full and content analysis of the legal status of an applicant and comparative analysis of the procedural status of an applicant and a witness after new Criminal Procedural Code of Ukraine came into force.

During the study it has been found out that the applicant's procedural status is transformative and can be changed in the course of criminal proceedings. An applicant can be a person of any age or a legal entity addressed to a state agency, which is empowered to initiate pre-trial investigation, with a motion or notification about a criminal offense and is not a victim. An applicant along with a witness may file a motion for security in cases provided by the law. The author has offered to expand the range of an applicant's rights with the amendments to the Articles 60 and 95 of the Criminal Procedural Code of Ukraine.

It has been concluded that the applicant's role in the criminal proceedings is crucial because that person assists the accomplishment of the tasks of the criminal proceedings, and performs preventive function, preventing crimes commission.

Keywords: applicant, rights and duties of the applicant, applicant's age, right to security, witness.

УДК [343.9:343.4](477)

Н. О. ПРИБИТКОВА,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7944-5712>

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ РАСИЗМУ ТА КСЕНОФОБІЇ ЯК ФОНОВИМ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩАМ В УКРАЇНІ

У рамках розгляду кримінологічних засад протидії расизму та ксенофобії як фоновим для злочинності явищам в Україні запропоновано теоретичну модель стратегії протидії цим злочинам, яка включає орієнтуєчий, інституційний та операційний компоненти.

Ключові слова: расизм, ксенофобія, теоретична модель стратегії протидії, фонові явища.

Pribytкова, N.O. (2016), "Criminological principles of combating racism and xenophobia as background phenomena for crime in Ukraine" ["Кримінологічні засади протидії расизму та ксенофобії як фоновим для злочинності явищам в Україні"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 75–80.

Постановка проблеми. Результати досліджень неурядових громадських організацій засвідчують, що кількість злочинів, вчинених на ґрунті расизму та ксенофобії, є не меншою за 190 на рік. Зазвичай це насильницькі злочини, вчинювані організованими групами молодих людей, які належать до субкультури скінхедів та неофашистів, і спрямовані перш за все проти іноземних студентів, біженців та іммігрантів, бізнесменів, дипломатів, а також проти

членів сімей персоналу ООН, які часто є вихідцями з країн Африки, Азії, Середнього Сходу, Кавказу або представниками помітних груп меншин країн Заходу [1]. При цьому, спираючись на результати Комплексного демографічного прогнозу України до 2050 року, можна стверджувати, що тенденція до збільшення міграційного сальдо буде продовжуватись, а частка в ній вихідців із країн Африки та Азії, тобто «нетрадиційних» іммігрантів, також буде

зростати [2, с. 98], що в перспективі лише загострюватиме криміногенну обстановку в означеній частині.

Міжнародна економічна криза, політична нестабільність, масові звільнення та безробіття, різке підвищення цін – всі ці проблеми, здається, не мають жодного відношення до питань проявів ксенофобії, інтолерантності, расової нетерпимості або дискримінації. В той же час превенція, а також боротьба з проявами нетерпимості на тлі соціально-економічної трансформації є вкрай важливими, бо саме через погіршення соціальної обстановки расизм та ксенофобія набувають масового характеру і різноманітних форм, наприклад, етнофобій, релігійних фобій або фобій відносно різних соціальних груп (наприклад ісламофобія, мігрантофобія). Проте відповідні форми прояву все частіше виходять за межі побутової нетерпимості й набувають рис тяжких й особливо тяжких злочинів переважно агресивно-насильницької спрямованості. Зазначені різновиди втіленої в соціальних практиках ворожості слушно розглядаються в кримінологічній науці як фонові для злочинності явища [3 с. 92; 4].

Збільшення проявів расизму та ксенофобії не є специфічними для України, бо Україна є полікультурною державою – на її теренах, за даними Державного комітету України у справах національностей і релігій, проживають представники понад 130 національностей і народностей. Однак при всій багатокультурності й поліетнічності української держави наявність у масовій свідомості ксенофобських стереотипів, використання мови ворожнечі у засобах масової інформації, поширення нетерпимості у мережі Інтернет, факти правого радикалізму в молодіжному середовищі потребують пильної наукової уваги та ефективних превентивних заходів.

Стан дослідження. Дослідженню проблеми протидії расизму та ксенофобії в Україні були присвячені праці таких учених, як О. М. Бандурка, В. С. Березняк, Я. І. Гілінський, В. О. Глушков, О. М. Джужа, А. М. Ігнатов, Д. О. Кобзін, О. М. Литвинов, О. А. Мартиненко, Д. О. Назаренко, І. М. Осика, Н. В. Паніна, Л. І. Рябошапка, О. К. Смірнов, Ю. А. Тищенко та ін. Визнаючи в цілому суттєвий внесок у розробку вказаної проблематики, слід, усе ж, вказати на відсутність наукових розробок щодо комплексних, системних засад протидії расизму і ксенофобії та реальний соціальний запит на такі розробки й підпорядковану їм кримінологічну практику, чим і зумовлюється актуальність теми статті.

Метою статті є розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення системи протидії расизму та ксенофобії як фоновим для злочинності явищам в Україні.

Виклад основного матеріалу. Расизм та ксенофобія – асоціальні явища, що мають давню історію свого відтворення у різних суспільствах. Їх поширення останнім часом набуло тенденційного характеру, про що свідчать результати досліджень низки неурядових організацій [5; 6]. Результати показують, що найбільш толерантно респонденти ставляться до українців, росіян та інших слов'ян. Євреї посіли місце посередині, хоча і фіксується посилення антисемітизму за цей період. Найбільш негативною була реакція стосовно африканців та ромів [7].

Дослідження національної толерантності за шкалою Богардуса, започатковане Інститутом соціології НАН України в 1990–1992 рр., засвідчило, що соціально-психологічний базис демократичного розвитку на шляху до відкритого суспільства виявився не настільки благополучним, як це видавалося на перший погляд. Оскільки в Україні практично не було серйозних міжнаціональних конфліктів (на відміну від багатьох інших колишніх республік Радянського Союзу), можна було очікувати на досить позитивну картину в психологічних інтенціях міжнаціональних відносин. Однак результати дослідження продемонстрували, що, по-перше, населення України характеризується досить низьким рівнем толерантності практично щодо всіх національностей, а по-друге, аналіз структури національної дистанційованості засвідчив, що ставлення населення України до представників різних національностей у 1992 р. характеризувалося орієнтацією на національно-державну відокремленість: лише українці, росіяни, білоруси, діаспора та поляки за шкалою соціальної дистанції мали показники, значення яких було меншим від 4 балів, що свідчить про той чи інший ступінь толерантності (значення індексу соціальної дистанційованості, яке є меншим від 4 балів, «указує» на готовність до більш чи менш близьких соціальних контактів). Стосовно деяких національностей значення індексу національної дистанційованості перевищує позначку 5 балів, яка свідчить про те, що більшість населення не бажає, аби представники цієї національності вважалися громадянами України. Перелік національностей, які потрапили до числа тих, кого мають за відторгнених найбільшою мірою (кримські татари, грузини, араби, цигани), дозволяє припустити, що причиною такого відторгнення є зв'язок у

свідомості населення України цих національностей із загрозою міжнаціональних сутичок.

Більшість національностей характеризувався значеннями від 4 до 5 балів. Цей феномен був визначений як «східнослов'янська відокремленість». З 1994 р. згадану методику включено до щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України, оскільки показник національної дистанційованості дозволяє відстежувати характер і спрямованість змін в інтенціях міжнаціональних відносин: чи розвивається в нації схильність до міжнаціональної інтеграції, чи, навпаки, набуває розвитку ксенофобія та тенденція до національного ізоляціонізму.

Звичайно, расизм і ксенофобія – явища не суто українського походження, однак те, що їх прояви мають тенденцію до інтенсифікації, є важливим індикатором зростання соціальної напруженості, нарощування криміногенного потенціалу ненависті як інтегрованого й радикального виразу нетерпимості [4, с. 89]. Однак слід зазначити, що розробка ефективної системи протидії расизму та ксенофобії ускладнена відсутністю усталеної парадигми до розв'язання цієї проблеми.

Протидія расизму та ксенофобії – один із пріоритетних напрямів діяльності держави у галузі охорони прав, свобод та інтересів громадян. Разом з тим слід визнати, що українська державна політика з протидії расизму та ксенофобії носить у цілому декларативний характер, що виявляється у запереченні наявності або применшенні масштабів поширення та значущості відповідних негативних тенденцій в суспільстві, а також у невиконанні рекомендацій міжнародних інституцій та взятих Україною на себе зобов'язань з питань протидії цим негативним соціальним явищам.

Так, у межах проведення в Україні адміністративної реформи зазнала змін інституційна організація реалізації державної політики протидії проявам расизму, ксенофобії та інших форм нетерпимості. Зокрема, ліквідовано Державний комітет у справах національностей та релігій, функції якого передані Міністерству культури України, а також діючу при ньому Міжвідомчу робочу групу з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості. Впродовж 2010 року в Департаменті кримінального розшуку МВС було розформовано відділ, який фактично займався розкриттям злочинів, скоєних як іноземними громадянами, так і відносно іноземних громадян, злочинів на расовому ґрунті зокрема. Також розформовано Департамент моніторингу прав людини МВС України, одним із завдань якого було

протидіяти расизму та ксенофобії. Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації у вересні 2011 року дав негативну оцінку цим інституційним змінам та рекомендував українській стороні відновити діяльність ліквідованих структур [3, с. 424].

Зазначені інституційні зміни негативно вплинули на діяльність вітчизняних правоохоронних органів у справі протидії проявам расизму, ксенофобії та інших форм нетерпимості в українському суспільстві. Проте йдеться навіть не стільки про недоліки реалізації державної політики протидії расизму та ксенофобії, скільки про її якісне, науково обґрунтоване формування, закладення в ній проактивного підходу до нейтралізації глибинних чинників відтворення зазначеної соціально-психологічної проблеми криміногенного значення. В такій ситуації варто, на нашу думку, вести мову про комплексну стратегію протидії расизму та ксенофобії, теоретична модель якої може включати такі компоненти:

1. Орієнтуючий компонент, що виражає світоглядні, ціннісно-нормативні основи всієї державної політики протидії расизму та ксенофобії як частини кримінологічної політики. При цьому слід бути свідомими того, що основні причини поширення цих явищ пов'язуються із соціально-психологічною напруженістю, основне джерело якої – невдоволення автохтонного для конкретної місцевості населення своїм соціально-економічним становищем, відчуття загрози культурної дифузії, загострення конкуренції на ринку праці та в інших вимірах соціального простору (підприємницькій діяльності, освіті тощо). Жодна держава, яка позиціонує себе як соціальна та правова, не обходиться без законодавчо закріпленої системи механізмів запобігання джерелам відтворення й проявам расизму та ксенофобії в суспільстві. Але цьому має перебувати зважена ідеологія.

«Спочатку було Слово» – перша фраза з Євангелія від Іоанна, відома багатьом. У ній закладена велика мудрість: діяльності передуює замисел; замислу передуює ідея, Слово, Логос. Тож первинним у будь-якій соціальній практиці є формування ідеї, стратегічного замислу, що має втілюватись на комплексній, системній основі як у правотворчій, так і в правозастосовній діяльності. Саме тому в основу орієнтуючого компоненту стратегії, гадаємо, варто покласти комплекс ідей, принципів, якими оперує концепція ненасильства у поєднанні з ліберально-гуманістичною філософією владарювання, переорієнтування фундаментальних засад публічного адміністрування (в освітній, культурній,

соціальної, правоохоронній сферах) на найвищі людиноцентристські начала.

2. Інституційний компонент стратегії визначає структурно-функціональну композицію узгодженої та системної діяльності, спрямованої на зниження ворожості в суспільстві загалом та расизму і ксенофобії зокрема. Цей компонент складають щонайменше два блоки елементів: 1) елементи правової системи (правова основа стратегії); 2) суб'єкти превенції.

Принагідно зауважимо, що в нашій країні вже сформоване певне позитивно-правове ядро протидії расизму та ксенофобії. Найбільш радикальна його частина – кримінально-правова, репресивна. Водночас Україна є державою-учасницею таких фундаментальних міжнародних документів у галузі прав людини, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, культурні і соціальні права, Європейська конвенція з захисту прав людини та основних свобод, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації тощо.

Як член Ради Європи та ОБСЄ Україна ратифікувала чимало міжнародних документів, прийнятих європейською спільнотою з метою захисту уразливих категорій населення (мігрантів, етнічних меншин) від проявів расизму та ксенофобії. Серед них: Декларація ЮНЕСКО про раси та расові забобони (1978 р.), Декларація ЮНЕСКО принципів толерантності (1995 р.), Європейська соціальна хартія (1996 р.). З метою запобігання поширенню ксенофобії, расистської та антисемітської інформації через комп'ютерні системи у квітні 2005 р. Україна підписала Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, що стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи [3, с. 423].

Окремо наголосимо на важливості: а) розглянути можливість відновлення діяльності ліквідованих або ж створення нових інституційних структур із протидії проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості в українському суспільстві; б) активізувати органам державної влади співпрацю з вітчизняними та міжнародними громадськими організаціями, що здійснюють свою діяльність у сфері протидії проявам ксенофобії, расизму та нетерпимості

Сприяла б покращенню інституційного компоненту стратегії цільна взаємодія вітчизняних правоохоронних органів з громадськими організаціями, що здійснюють моніторинг проявів расизму, ксенофобії та інших форм нетер-

пимості в українському суспільстві, здійснюють активну діяльність і накопичили значний досвід у сфері протидії цим явищам. Однак в Україні досі значною мірою ігнорується конструктивний потенціал співпраці органів державної влади з вітчизняними та міжнародними громадськими організаціями у справі протидії проявам расизму та ксенофобії.

3. Операційний компонент – основний, який має «наситити» стратегію конкретними заходами превентивного значення в контексті зниження ворожості, нетерпимості в суспільстві. І тут слід зауважити, що це – вкрай складна та комплексна проблема, що підлягає окремому дослідженню на монографічному рівні. Ми ж лише пунктирно позначимо окремі її складові, які, на нашу думку, здатні позитивно вплинути на зниження расизму і ксенофобії в нашій країні.

У цьому контексті звертає на себе увагу, що упереджене ставлення, ксенофобія та негативні стереотипи інспіруються в українському суспільстві значною мірою шляхом цілеспрямованих інформаційних кампаній (наприклад, анти-татарська та ісламофобська кампанії). Так, низка кампаній була проведена проти будівництва мечетей у м. Біла Церква та м. Хмельницький, маршу «Умань без хасидів» тощо. Посилює ефект ворожості у міжетнічних відносинах пропаганда міжетнічної та расової нетерпимості, що розгортається в мережі Інтернет. Саме тому первинними заходами не стратегічного, але тактичного характеру, які варто, гадаємо, реалізувати на спеціально-кримінологічному рівні, є:

- інтеграція програм протидії расизму і ксенофобії та програм забезпечення кібербезпеки;
- зміна чинних підходів до організації взаємодії правоохоронних органів різних країн, у тому числі і в означеному контексті. Так, складність контролю та відстеження проявів расизму та ксенофобії в Інтернеті, зокрема в соціальних мережах, зумовлена поширеною практикою знаходження їх серверів поза межами України, отож притягнути авторів забороненого контенту до відповідальності практично неможливо;
- посилення контролю за теле-, радіо- та інтернет-контентом на предмет розпалювання расової, етнічної чи релігійної ворожнечі; оперативне реагування на виявлені порушення чинного законодавства у цій сфері;
- орієнтування негласного апарату правоохоронних органів на виявлення ранніх ознак формування груп, у тому числі політичної спрямованості, в діяльності яких можуть набувати значущості расистські та ксенофобські ідеї, настрої тощо;

– активізація протидії проявам расизму та ксенофобії в діяльності Національної поліції. Вітчизняними правозахисниками констатується і зростання в лавах працівників МВС проявів ксенофобії, агресії щодо іноземців, а також використання «мови ворожнечі» в публікаціях інформаційних ресурсів МВС України. Поширеною також залишається практика расового профайлінгу (затримання, перевірка документів тощо на підставі расової чи етнічної приналежності) в діяльності вітчизняних правоохоронних органів, що розцінюється як форма дискримінації в європейській правовій системі [3, с. 427];

– протидія поширенню деструктивних субкультур. Так, серед загальної кількості злочинів зазначеної категорії окреме занепокоєння викликають факти вчинення протиправних дій відносно іноземців учасниками радикально налаштованих молодіжних організацій і рухів, до яких належать так звані скінхеде та неонацисти. За оцінками вітчизняних кримінологів на українському просторі найбільш активними та агресивними вважаються ультраправі групи з числа так званого руху «Біла Влада-Скінхед Спектрум», українська філія світової екстремістської мережі «Кров і Честь», воєнізована неонацистська секта «Світова Церква Творця Рутенія». Головною метою їх діяльності, за їх твердженням, є боротьба за «чистоту» європеїдної раси шляхом вигнання з України вихідців із країн Африки, Азії та Латинської Америки [8];

– удосконалення системи обліку злочинів та інших правопорушень, які вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, посилення реєстраційної дисципліни в органах Національної поліції. Попри зростання кількості злочинів, скоєних стосовно іноземців в Україні, статистичний облік даних про кількість злочинів на ґрунті ненависті та кількість потерпілих від них, а також точних даних стосовно випадків розпалювання нетерпимості здійснюється поверхово, неповно. Відсутність комплексної та достовірної інформації у цій галузі не дає можливості здійснювати аналіз характеру, масштабу поширення і динаміки злочинності на ґрунті нетерпимості, а значить, вживати ефективні заходи профілактики та розслідування протиправних дій на ґрунті нетерпимості;

– проведення навчання з прав людини для працівників Національної поліції, прокуратури,

суду, Державної прикордонної служби, Міністерства юстиції, а також створення ефективної процедури повідомлень щодо випадків порушення рівноправності й дискримінації працівниками поліції відносно до представників інших етнічних груп та ЛГБТ-спільноти;

– забезпечення з боку держави всемірної підтримки громадських організацій, які реалізують проекти, спрямовані на виховання толерантності;

– запровадження системи моніторингу ефективності соціальної реклами, яка спрямована на підвищення рівня толерантності, запобігання проявам расизму та ксенофобії в Україні, а також її запровадження в інформаційний простір держави;

– створення й підтримання на постійній, комплексній і системній основі атмосфери нетерпимості до проявів расизму та ксенофобії, зокрема, розроблення і проведення освітніх і культурних кампаній, спрямованих на виховання толерантності до іноземців, що передбачені Концепцією цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 1018-р.

Висновок. Підсумовуючи зауважимо, що запропоновані нами модельні положення стратегії протидії расизму та ксенофобії не є остаточними й мають розглядатися як запрошення до дискусії. Очевидним є лише одне: наша держава потребує комплексного та системного підходу до вирішення цієї проблеми. До речі, будь-яка сучасна держава сьогодні змушена поєднувати на практиці профілактичну та каральну моделі протидії расизму й ксенофобії. У цій практиці протидії має бути розумне поєднання як превентивно-каральних заходів за найбільш небезпечні прояви, так і запобіжних заходів, у першу чергу, за протиправні діяння, що посягають на інтереси особистості, її права.

Разом з тим протидія расизму та ксенофобії має мислитися, організовуватися й реалізовуватися у контексті загальноцивілізаційного антинасильницького поступу та набувати форм науково виваженої стратегії. Остання має відповідати тенденціям гуманізації сфери соціального адміністрування і перш за все в базових підсистемах суспільства – економіці, політиці, культурі [9, с. 469].

Список бібліографічних посилань

1. Права людини в Україні – 2008. Деякі аспекти права на захист від дискримінації та боротьби з расизмом і ксенофобією // Права людини в Україні: інформ. портал/Харків. правозахис. група. 24.06.2009. URL: <http://khp.org/index.php?id=1245855623> (дата звернення: 21.11.2016).

2. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р./за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Укр. центр соц. реформ, 2006. 122 с.
3. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам: монографія. Харків: Діа плюс, 2013. 524 с.
4. Прибіткова Н. О. Характеристика основних факторів поширення расизму та ксенофобії як фонових для злочинності явищ в Україні. *Право і Безпека*. 2016. № 2 (61). С. 88–93.
5. Кобзін Д. О., Шейко Р. В., Мартиненко О. А., Белоусов Ю. Л. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження/Харків. ін-т соціол. дослідж; МВС України. Харків, 2008. 43 с. // Права людини в Україні: інформ. портал/Харків. правозахис. група. 06.02.2009. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1233953072> (дата звернення: 21.11.2016).
6. Кобзін Д. О., Черноусов А. М. Нетолерантна діяльність та організації в Україні. Результати соціологічного дослідження/Харків. ін-т соціол. дослідж; МВС України. Харків, 2008. 48 с. // Права людини в Україні: інформ. портал/Харків. правозахис. група. 06.02.2009. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1233952914> (дата звернення: 21.11.2016).
7. Паніна Н. В. Фактори національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2005. № 4. С. 26–45.
8. Асмолов А. Г. Мы обречены на толерантность. *Семья и школа*. 2001. № 11–12. С. 32–35.
9. Ігнатов О. М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу у механізмі протидії злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55. С. 466–471.

Надійшла до редколегії 09.12.2016

ПРИБЫТКОВА Н. А. КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАСИЗМУ И КСЕНОФОБИИ КАК ФОНОВЫМ ДЛЯ ПРЕСТУПНОСТИ ЯВЛЕНИЯМ В УКРАИНЕ

В рамках рассмотрения криминологических основ противодействия расизму и ксенофобии как фоновым для преступности явлениям в Украине предложена теоретическая модель стратегии противодействия данным преступлениям, которая включает ориентирующий, институционный и операционный компоненты.

Ключевые слова: *расизм, ксенофобия, теоретическая модель стратегии противодействия, фоновые явления.*

PRIBYTKOVA N. O. CRIMINOLOGICAL PRINCIPLES OF COMBATING RACISM AND XENOPHOBIA AS BACKGROUND PHENOMENA FOR CRIME IN UKRAINE

The results of research of NGOs indicate that the number of crimes committed by the motive of racism and xenophobia is not less than 190 per year. These are usually violent crimes committed by organized groups of young people, who belong to the subculture of skinheads and neo-Nazi and directed primarily against foreign students, refugees and immigrants, businessmen, diplomats and family members of UN staff who are often immigrants from the countries of Africa, Asia, the Middle East, Caucasus or representatives of visible minorities in the West.

Combating intolerance against the backdrop of social and economic transformation is extremely important, because it is because of the deteriorating social situation, racism and xenophobia become widespread and diverse forms, such as ethnophobias, religious phobias or phobias on various social groups (for example, Islamophobia, migrantphobia).

Ukraine is a multicultural state – representatives of over 130 nationalities live on its territory, according to the State Committee of Ukraine on Nationalities and Religions. However, in spite of multiculturalism and polyethnicity of Ukrainian state, existence of xenophobic stereotypes in the mass consciousness, the use of hate speech in the media, the spread of intolerance in the Internet, the facts of radicalism among youth need of close scientific attention and effective preventive measures.

It should be noted that the development of an effective system of combating racism and xenophobia is complicated by the lack of established paradigms to solve this problem. Therefore, the author proposed a comprehensive strategy against racism and xenophobia, theoretical model of which may include the following elements: directing, institutional and operational.

Keywords: *racism, xenophobia, theoretical model of combating strategy, background phenomena.*

УДК 343.137.5

В. В. РОМАНЮК,*кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства**факультету № 1 (слідства)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6077-4591>*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні з метою забезпечення реалізації його процесуальних прав. Сформульовано й обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесуальних механізмів, які більшою мірою допоможуть з'ясувати обставини скоєння неповнолітнім кримінального правопорушення, що, в свою чергу, має привести до підвищення якості досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

Ключові слова: *неповнолітній підозрюваний, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, допит, психолог, педагог, лікар, ювенальна юстиція.*

Romaniuk, V.V. (2016), "Some features of interrogation of a minor suspect within criminal proceedings" ["Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 81–85.

Постановка проблеми. Останнім часом у кримінальній процесуальній літературі порушується питання щодо ефективності відправлення правосуддя у кримінальних провадженнях взагалі й у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх зокрема. Згідно з даними судової статистики впродовж останніх п'яти років за вчинення кримінальних правопорушень в Україні у середньому щороку засуджується близько 2 453 дітей у віці від 14 до 16 років та близько 6 240 неповнолітніх осіб у віці від 16 до 18 років [1, с. 170]. У зв'язку з не завжди добросовісною роботою правозастосувачів можливість допущення помилки багаторазово зростає. Незважаючи на те, що глава 38 КПК України з часом не зазнала значних змін, якість розслідування щодо неповнолітніх хронічно залишається низькою. Завданням різних учасників кримінального процесу має стати перетворення неповнолітнього злочинця на добропорядного громадянина своєї держави. Для цього необхідно детально з'ясувати всі обставини кримінального правопорушення, відомі неповнолітньому, зокрема під час його допиту. Очевидною стає необхідність розроблення процесуальних механізмів, які більшою мірою допоможуть з'ясувати обставини скоєння неповнолітнім кримінального правопорушення, а також запобігти вчиненню неповнолітніми повторних злочинів.

Зазначені фактори й зумовлюють актуальність теми цього дослідження, його теоретичну та практичну значущість.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що вирішенням проблем, пов'язаних з особливостями допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні, активно займалися такі вчені, як В. П. Бахін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, А. Є. Голубов, Г. О. Зорін, Т. С. Кобцова, В. С. Комарков, В. О. Коновалова, О. О. Кочура, С. В. Кузнецова, О. О. Леві, Г. І. Пичкальова, М. О. Селіванова, В. Г. Лукашевич, Н. Ш. Сафін, О. М. Сербулов, О. Б. Соловійов, В. Ю. Шепітько та ін., роботи яких і стали методологічним підґрунтям для написання цієї наукової статті. Але в умовах дії чинного КПК України та руху по запровадженню в Україні системи ювенальної юстиції окремі теоретичні питання потребують перегляду й адаптації до нових умов здійснення кримінального провадження. Одним із таких питань, яке має важливе значення для забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві, є питання допиту неповнолітнього підозрюваного, що має захисний характер щодо прав та законних інтересів неповнолітнього.

Метою статті є дослідження питань особливостей допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні і розроблення на підставі їх аналізу процесуальних механізмів, які більшою мірою допоможуть з'ясувати обставини скоєння неповнолітнім кримінального правопорушення, а також запобігти вчиненню неповнолітніми повторних злочинів, що, в свою чергу, повинно привести до підвищення

якості досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Стандартний мінімум, що стосується здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, закріплено в «Пекінських правилах» 1985 р. В основу цих правил покладено засади Загальної декларації прав людини (1948). Відмітна особливість «Пекінських правил» полягає в тому, що саме в них головні акценти розставлено на вирішенні питань щодо створення гідних умов життя й виховання дітей і підлітків, що є головним засобом профілактики злочинності неповнолітніх. «Пекінські правила» містять у собі основні положення про неповнолітніх, про вчинені ними правопорушення, кримінальну відповідальність і покарання. У цьому документі знаходить своє відображення й концепція судового захисту прав і законних інтересів неповнолітнього, який є учасником кримінального провадження.

Грунтуючись на положеннях зазначеного документа, слід зробити висновок про те, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх має являти собою особливу систему правосуддя – ювенальну юстицію. Для втілення ювенальної юстиції в правову систему України треба звернути увагу на стадію досудового розслідування, де і закладаються підвалини справедливого й законного розгляду справи в суді.

Кримінальний процесуальний кодекс України у гл. 38 визначає порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх. Законодавцем визначено особливі умови розслідування справ за обвинуваченням підлітків, оскільки для цієї групи осіб є необхідним максимальний захист прав та інтересів [2].

Розглянемо деякі з особливостей допиту неповнолітнього підозрюваного.

1. Відповідно до КПК України (ст. 226) час допиту неповнолітньої особи, зокрема неповнолітнього підозрюваного, обмежується, тобто слідчий не має права продовжувати цю процесуальну дію понад одну годину без перерви. Загальна тривалість допиту не може перевищувати двох годин на день [3]. Із цього правила випливає висновок щодо неможливості тривалого багатогодинного допиту неповнолітніх підозрюваних, відповідно, ця обставина виключає можливість підписання незаконно складених протоколів з огляду на перевтому дитини. Слід зазначити, що серед науковців і в цьому питанні немає сталої думки. Так, Ю. В. Гошовська вважає, що за необхідності проведення слідчих дій «по гарячих слідах», зокрема допитів та одночасних допитів указаної категорії осіб у складних кримінальних провадженнях,

тривалість допитів не більше двох годин протягом дня є недостатньою. Зокрема, коли йдеться про складні кримінальні провадження, певний час протягом допиту неповнолітнього підозрюваного може бути відведено лише встановленню психологічного контакту слідчого з неповнолітнім [4, с. 131]. Цілком аргументовано видається критика зазначеної позиції М. І. Порубовим, який зазначає, що малолітні можуть бути уважними й зосередженими певний проміжок часу, тому тривалість допиту не повинна перевищувати 15 хвилин для дітей до 7 років і 1 години для дітей до 14 років [5, с. 150]. З точки зору І. А. Арямова, діти 5–7 років можуть бути уважними протягом 15 хвилин, 7–10 років – приблизно 20 хвилин, 10–12 років – приблизно 25 хвилин, старше 12 років – приблизно 30 хвилин [6, с. 14]. На думку М. І. Єнікєєва та Е. О. Черних, допит неповнолітніх доцільно проводити протягом не більше однієї години, а дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, відповідно, – не більше 20 та 30 хвилин [7, с. 56]. З урахуванням психофізіологічного чинника ми не бачимо необхідності, а отже і можливості подовження визначеного законом часу для допиту неповнолітнього підозрюваного. Навпаки, через емоційний стан дитини цей час можна скоротити.

2. Питанню, пов'язаному із забезпеченням участі законного представника, педагога, психолога або лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, були присвячені наші попередні роботи [8; 9], але деякі з цих питань потребують додаткового дослідження. Так, законодавець не розкриває в достатньому обсязі процесуальне становище педагога (психолога) під час допиту неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, якого на момент провадження визнано розумово відсталим. По-перше, виникає питання, хто може бути запрошений як психолог або педагог? У законі ця проблема не знаходить свого вирішення. Можна припустити, що слідчий має право запросити будь-якого педагога чи психолога. Однак чи буде користь від участі при допиті незнайомої для неповнолітнього людини? Як показує практика, якщо неповнолітній підозрюваний навчається в освітньому закладі, то в цьому закладі є педагог, який повинен його знати. В інших випадках, коли неповнолітній ніде не навчається, доречніше буде запросити його колишнього педагога або психолога, який коли-небудь підтримував із підлітком контакт. Таке правило слід закріпити в законі.

З цього питання К. І. Дяченко та Н. В. Шость мають інше бачення, яке полягає в тому, що

у разі залучення з навчального закладу, в якому навчається чи навчався неповнолітній, педагога, який з неповнолітнім конфліктує, присутність такого педагога матиме лише негативний вплив на проведення допиту [10, с. 13]. Нам імпонує твердження вказаних дослідників, але, на нашу думку, головним чинником під час вибору педагога має бути не тільки фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а, в першу чергу, їхні практичний досвід та профільна освіта. Також слід зазначити, що під час вибору між педагогом і психологом перевагу, як нам здається, у разі, якщо неповнолітній є учнем навчального закладу, треба віддавати тому педагогу, з яким у дитини є контакт, а у разі відсутності довіри – психологу. Завдяки дотриманню цієї умови можна встановити психологічний контакт, забезпечити доброзичливу атмосферу під час допиту й досягти кращого результату кримінального провадження.

3. Під час розгляду обов'язкової участі психолога в допиті неповнолітнього необхідно з'ясувати питання про те, яким чином повинні встановлюватися психічний розлад і відставання у психічному розвитку. Як слушно зазначає В. Г. Гончаренко, такі питання вирішуються під час психіатричної експертизи, проведення якої має обумовлюватися наявністю інформації про перенесення особою захворювань і травм, що супроводжувались зміною поведінки або інформації про перебування особи на обліку у психіатра [11, с. 18]. У пункті 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» зазначено, що за наявності даних, які свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) та психіатрії [12]. Схожий підхід передбачається і постановою Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» (п. 18), де вказується на

те, що в разі потреби призначають експертизу за участю спеціалістів у галузі дитячої чи юнацької психології або ж експертів-психіатрів [13]. Нам імпонує думка О. М. Попова, який вважає, що у допиті неповнолітнього підозрюваного, визнаного розумово відсталим, необхідно передбачити обов'язкову участь лікаря-психіатра, оскільки саме лікар, а не педагог чи психолог, є спеціалістом з патології в розумовому розвитку [14, с. 45]. Джерелом інформації про психічний стан неповнолітнього можуть бути показання батьків, близьких родичів чи педагогів, медична документація або спостереження слідчого за поведінкою цієї дитини.

На підставі цього цілком логічно було б вважати обов'язковою участь під час допиту неповнолітнього, який страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку, і психолога, і психіатра.

4. Що ж робити у випадку, коли необхідно допитати неповнолітнього підозрюваного, який страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку? Можна стверджувати, що висновок психіатричної, психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи неможливо отримати до моменту допиту неповнолітнього підозрюваного. Як свідчить аналіз опитування слідчих¹, у 43 % випадків неповнолітні підозрювані були допитані, коли у провадженні не було висновку експерта, через те, що відповідна експертиза є однією з найтриваліших процесуальних дій і для її проведення в розпорядження експерта необхідно надати достатню кількість матеріалів, що характеризують особу дитини, включно з протоколами допитів та інших слідчих (розшукових) дій. Однак момент появи в кримінальному провадженні підозрюваного за загальним правилом характеризується відсутністю тієї змістовної доказової бази, яка повинна надаватися експерту разом із постановою про призначення психологічної (психіатричної, комплексної психолого-психіатричної) експертизи. Тому наявність у кримінальному провадженні відповідного висновку експерта про те, що неповнолітній страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку, не може бути визнана єдиною підставою для забезпечення обов'язкової участі психолога в допиті такого неповнолітнього. На наш погляд, ці обставини можуть бути підтвержені медичною документацією,

¹ Опитування слідчих відбувалось під час підвищення ними кваліфікації у Харківському національному університеті внутрішніх справ у жовтні-листопаді 2016 року.

довідкою з психоневрологічного диспансеру про те, що неповнолітній перебуває на відповідному обліку, характеристиками з місця навчання, а також показаннями батьків та інших учасників кримінального провадження.

Н. І. Гуковська негативно ставиться до ролі зазначених осіб у допиті неповнолітніх [15, с. 111], але з нею ми не погоджуємося і вважаємо, що до КПК України слід додати норму, яка б регламентувала процесуальне становище педагога, і психолога та лікаря, оскільки ці особи залучаються до проведення допиту, а також не виключається їх участь у проведенні одночасного допиту неповнолітніх підозрюваних та дорослих співучасників. Педагог, психолог та лікар, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього підозрюваного, мають усі підстави вважатись самостійними учасниками кримінального провадження.

Висновки. Таким чином, неповнолітні підозрювані під час кримінального провадження потребують особливого ставлення до себе, що проявляється, в першу чергу, у специфіці про-

ведення слідчих (розшукових) дій за їх участі, зокрема під час допиту. Елементами процесуального механізму проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, зокрема такого, який страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку, є, по-перше, те, що головним у виборі педагога мають бути не тільки фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а насамперед їхній практичний досвід і профільна освіта. Також слід зазначити, що в разі вибору між педагогом і психологом у разі, якщо неповнолітній є учнем навчального закладу, перевагу треба віддавати педагогу, з яким у дитини є контакт, а за відсутності довіри – психологу. По-друге, під час допиту неповнолітнього, який страждає на психічний розлад або відстає в психічному розвитку, участь і психолога і психіатра необхідно вважати обов'язковою. По-третє, педагог, психолог та лікар, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях за участю неповнолітнього підозрюваного, мають усі підстави вважатись самостійними учасниками кримінального провадження.

Список бібліографічних посилань

1. Туркот М., Щербаківа Г. Тактика подання доказів прокурором під час судового розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 170–178.
2. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 17 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 1/О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.
4. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика = National law journal: theory and practice*. 2016. № 2/1 (18). С. 130–133. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/2/part_1/30.pdf (дата звернення: 06.10.2016).
5. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии: учеб. пособие. М.: БЕК, 1998. 208 с.
6. Арямов И. А. Особенности детского возраста. – М.: Учпедгиз, 1953. 192 с.
7. Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология допроса: учебное пособие. М.: ВЮЗИ, 1990. 147 с.
8. Романюк В. В. Удосконалення процесуального статусу законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. Вип. 23. 2013. Ч. 1, т. 3. С. 134–137.
9. Романюк В. В. Участь педагога, психолога та лікаря в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4 (67). С. 101–109.
10. Дяченко К. І., Шость Н. В. Процесуальні особливості розслідування справ про злочини неповнолітніх: метод. посіб. Харків: Константанта, 1997. 56 с.
11. Гончаренко В. Г. Експертизи у судовій практиці: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 388 с.
12. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04> (дата звернення: 06.10.2016).
13. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: постанову Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06> (дата звернення: 06.10.2016).
14. Попов А. Н. Правоведение. Производство по делам о преступлениях несовершеннолетних: учеб. пособие для студентов всех спец. и всех форм обучения. Кн. 1. Красноярск: СибГТУ, 2004. 124 с.
15. Гуковская Н.И. Участие третьих лиц в допросе. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1974. Вып. 21. С. 104–112.

Надійшла до редколегії 10.11.2016

РОМАНИЮК В. В. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПОДОЗРЕВАЕМОГО В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Рассмотрены особенности допроса несовершеннолетнего подозреваемого в уголовном производстве с целью обеспечения реализации его процессуальных прав. Сформулированы и обоснованы предложения по совершенствованию процессуальных механизмов, которые в большей степени помогут выяснить обстоятельства совершения несовершеннолетним уголовного правонарушения, что, в свою очередь, должно привести к повышению качества досудебного расследования уголовных производств в отношении несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетний подозреваемый, уголовное производство в отношении несовершеннолетних, допрос, психолог, педагог, врач, ювенальная юстиция.

ROMANIUK V. V. SOME FEATURES OF INTERROGATION OF A MINOR SUSPECT WITHIN CRIMINAL PROCEEDINGS

The relevance of the research of the features of interrogation of a minor suspect in the criminal proceedings caused by the poor quality of investigation of criminal proceedings on minors. The objective of this article is to study these features and development of procedural mechanisms based on their analysis, which would more assist to clarify the circumstances of the commission of a criminal offense by a minor and to prevent the commission of repeated offenses by minors, which in turn should lead to improving the quality of pre-trial investigation of criminal proceedings on minors.

It has been noted that the criminal proceedings on minors should be a special justice system – juvenile justice. It has been pointed out that considering the psycho-physiological factor, there is no need, therefore, respectively, to extend the term of for questioning a minor suspect that is prescribed by the law. On the contrary, due to the emotional state of a child this term can be reduced. It has been emphasized that the main factor while electing a teacher should not only be a mutual trust between the teacher or psychologist, and, above all, their experience and professional education. The author has offered to consider mandatory the participation of a psychologist and psychiatrist during interrogation of a minor, who suffers from a mental disorder or mental development lags behind.

It has been concluded that a teacher, a psychologist and a doctor involved in the investigation (search) actions involving a minor suspect, have every reason to be considered as independent participants of the criminal proceedings.

Keywords: minor suspect, criminal proceedings on minors, questioning, psychologist, teacher, doctor, juvenile justice.

УДК 343.98

Р. Л. СТЕПАНЮК,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 (слідства)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8201-4013>

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Розглянуто основні наукові підходи до системи принципів побудови криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. Здійснено критичний аналіз запропонованих у спеціальній літературі основоположних правил цього напряму науково-дослідної діяльності, запропоновано авторське бачення щодо цього питання. Зокрема, визначено принципи правової основи, наукової основи та практичної основи як головні засади створення окремої криміналістичної методики.

Ключові слова: криміналістика, криміналістична методика, досудове розслідування, формування методики розслідування, принципи криміналістичної методики.

Stepaniuk, R.L. (2016), "Principles of forming of a particular criminalistics technique" ["Pryntsyvy formuvannia okremoї kryminalistychnoi metodyky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 85–90.

Постановка проблеми. Реформування кримінального процесу в Україні, що здійснюється останніми роками, та докорінні зміни в орга-

нізації діяльності органів правопорядку закономірно супроводжуються значними труднощами у забезпеченні належного рівня протидії

злочинності. Ситуація ускладнюється й у зв'язку з економічною кризою та тривалою антитерористичною операцією на сході нашої країни. Згадані фактори призводять до зростання рівня злочинності за одночасного зниження професійного рівня працівників органів досудового розслідування, прокуратури та судів. Тому перед криміналістичною наукою постають завдання щодо розроблення й упровадження в практику ефективних засобів, прийомів і методів виявлення, розслідування та попередження різних видів і груп злочинів. Необхідність урахування в процесі наукових пошуків, спрямованих на формування нових методик розслідування злочинів, реалій чинного законодавства та можливостей практики вимагає подальшого вдосконалення питання щодо основоположних правил (принципів) цього напряму науково-дослідної діяльності.

Стан дослідження. Система та зміст принципів окремої криміналістичної методики були досить детально розглянуті в працях українських криміналістів О. Н. Колесніченка, Г. А. Матусовського, В. А. Журавля, В. В. Тіщенко, А. Ф. Волобуєва, І. І. Когутича, Б. В. Щура та інших і в роботах низки зарубіжних учених. Проте, зважаючи на суттєву трансформацію вітчизняного кримінального процесу в напрямі відходу від радянської моделі та переходу до європейських стандартів судочинства, а також через суперечливість існуючих думок науковців це питання потребує подальшого дослідження.

Мета нашого дослідження полягає в розгляді основних наукових підходів до системи принципів побудови криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів. Їх критичний аналіз надасть можливість запропонувати авторське бачення щодо цього питання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, криміналістична методика як окрема частина науки радянської криміналістики розпочала своє формування у 30-ті роки минулого століття. Хоча у більш ранніх працях І. М. Якімова, В. І. Громова та інших авторів уже наводились рекомендації (методи) щодо розкриття та розслідування окремих видів злочинів, але ще не йшлося про новий розділ криміналістики. Перші підручники, які містили таку частину, були видані у другій половині 30-х років, тобто у трагічні часи масових політичних репресій. У тогочасній правовій науці наголошувалось не тільки на значенні суто юридичного аспекту доказування, а і на врахуванні побажань режиму щодо здійснення кримінального переслідування.

Так, А. Я. Вишинський писав, що перед судом постає головне завдання – встановити іс-

тину, надати правильне, тобто таке, що відповідає фактичним обставинам справи, розуміння цієї події, ролі та поведінки в ній осіб, що фігурують у процесі як обвинувачені, відповідачі, потерпілі або позивачі, дати правильну юридичну та суспільно-політичну оцінку цієї поведінки, визначити юридичні наслідки, що випливають з цієї оцінки (виправдати, засудити, покарати тощо) [1, с. 18]. При цьому як побудова окремих криміналістичних методик розслідування, так і їх практична реалізація підкорялись уявленню про безжальну боротьбу з «ворогами народу». Відповідно, в теорії кримінального процесу та криміналістики тих часів розвивалась ідея щодо доказування на основі «максимальної ймовірності фактів» [2, с. 82].

Б. М. Шавер, закладаючи теоретичні засади формування окремих криміналістичних методик, досить показово обґрунтовував думку про докази, які збираються не шляхом слідчих дій, а є результатом аналізу, зіставлення фактів у результаті їх осмислення. У відомій його статті про принципи окремої методики розслідування містяться яскраві приклади параноїдальної сутності радянського слідства тих часів, яка видається за вміння слідчого «викривати суперечності, збіги між фактами, залежність між причиною та наслідком». Зокрема, автор наводить випадок розслідування вибуху на млині, який відбувся через іскру від жорен, що працювали без продукту. Слідство «виявило», що і директор, і його заступник, і технічний директор, і начальник капітального будівництва, і інженер з техніки безпеки були членами «контрреволюційної троцькістської організації». Кожний дефект в устаткуванні млину був презентований як наслідок цілеспрямованої змови. В іншому прикладі про аварію потягу через відкручування під час руху незакріпленої шпінтом гайки гальмівної колодки слідчий шляхом «зіставлення фактів» викрив «диверсійну групу, що займалася організацією аварій» [3, с. 51–52]. Це видавалося за оволодіння мистецтвом розслідування злочинів шляхом набуття здатності аналізувати, зіставляти, прослідковувати кожний факт у русі. У цілому ж розкриття цілей і мотивів злочину було проголошено принципом окремої методики розслідування – «визначення політичної спрямованості слідчого пошуку з таким розрахунком, щоб це завжди забезпечувало розкриття найбільш небезпечних, найбільш серйозних для держави злочинів» [3, с. 53–56]. Отже, діяльність органів розслідування спрямовувалась на пошук у будь-якій справі «політичного» підтексту. Інакше кажучи, вигадання з будь-якого приводу

«контрреволюційної змови», «шпигунства» чи «диверсії» ставилось на наукове підґрунтя.

У подальшому принцип політичної спрямованості розслідування був забутий радянськими криміналістами. Разом із певною лібералізацією кримінального процесу у післясталінський період відповідно розвивалась і криміналістична методика. Дійсно справедливо вважається, що її теоретичні засади в цілому були розроблені у 70–80-ті роки минулого століття.

У сучасній літературі представлено різні підходи до принципів побудови криміналістичних методик. Зокрема, одні автори намагаються зараховувати до них усі тією чи іншою мірою вагомі положення, які слід застосовувати в науково-дослідній діяльності. У результаті принципами називають законність, знання способів учинення злочинів, умов, що визначають вибір способу, та виникнення слідів їх застосування, адаптованість метода до конкретних умов розслідування, врахування всіх завдань розслідування, знання організації розслідування злочинів, відображення етапності процесу розслідування, знання організації взаємодії з іншими правоохоронними, контролюючими, судовими та іншими державними органами, знання й уміння використовувати інформаційні технології в розслідуванні злочинів, широкий діапазон знань у галузі спеціальних і суміжних наук тощо [4, с. 203–204; 5, с. 118–119].

На нашу думку, в цьому випадку спостерігається зайве поєднання загальних принципів усієї наукової та практичної діяльності (законність) та окремих правил побудови методики (знання можливостей взаємодії). Вважаємо, що до принципів формування окремих криміналістичних методик слід включати лише основоположні, головні правила цієї діяльності, інакше потребує додаткової аргументації доцільність змішування загальних принципів криміналістичної науки в цілому, її окремого розділу та формування конкретного наукового продукту (окремої методики). Навряд чи можна підтримати намагання звести їх до одного переліку. Саме такими спробами можна пояснити різнобій у поглядах щодо принципів побудови криміналістичних методик.

Ще О. Н. Колесніченко зауважував, що в науковій літературі немає чіткого розмежування принципів наукових основ створення окремих методик розслідування й принципів побудови методики розслідування щодо конкретної методики [6]. У зв'язку з цим В. В. Тіщенко цілком справедливо підкреслив, що принципи побудови індивідуальної методики розслідування за конкретною кримінальною справою

адресовано слідчому. Що стосується принципів методик розслідування окремих категорій злочинів, то вони, будучи квінтесенцією криміналістичної методики як розділу криміналістики, спрямовуються на ефективну розробку нових або модифікацію вже існуючих окремих методик та адресуються криміналістам – ученим і практикам, які здійснюють науково-дослідну діяльність [7, с. 188–189]. Тому уявляється в цілому логічною точкою зору Б. В. Щура, котрий пропонує чітко розрізняти принципи побудови (формування) окремих криміналістичних методик і принципи їх застосування, тобто вести мову про систему принципів криміналістичної методики. До першої групи учений відніс такі принципи: а) системність криміналістичної методики; б) наукова обґрунтованість методичних рекомендацій і слідчих технологій; в) структурованість побудови окремої криміналістичної методики; г) об'єктивність у формуванні окремої криміналістичної методики [8, с. 228–232]. Не дивлячись на наявність підстав для такого підходу, вважаємо можливим уточнити деякі його аспекти.

Так, принцип наукової обґрунтованості в його широкому розумінні, на нашу думку, цілком охоплює інші сформульовані автором основоположні засади формування криміналістичних методик, адже системність, структурованість та об'єктивність належать до загальнонаукових принципів (правил) дослідження. Більше того, об'єктивність є фундаментальним, методологічним філософським принципом наукового пізнання. До речі, його універсальність нерідко ставиться під сумнів, а зміст в методології науки дискутується [9], тому навряд чи доцільно встановлювати загальнонаукові принципи як окремі вимоги до дослідницької діяльності з формування криміналістичних методичних рекомендацій. У протилежному випадку необхідно буде вирішувати питання і щодо можливості віднесення до цього переліку інших фундаментальних принципів наукового пізнання: детермінізму, раціональності, відтворюваності, теоретичності, зміни й розвитку тощо.

В. А. Журавель доповнює запропонований перелік принципів формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів такими вихідними засадами: а) відповідність технології створення (побудови) криміналістичних методик їх класифікаційному рівню; б) відповідність методико-криміналістичних рекомендацій кінцевій меті формування певної методики; в) відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмету доказування й диспозиції статті Кримінального

кодексу; г) відповідність структури окремої криміналістичної методики структурі базової моделі криміналістичної методики розслідування злочинів; г) відповідність послідовності викладення методичних порад етапності процесу розслідування [10, с. 50–52]. Таким чином, учений відобразив головні сучасні наукові правила побудови криміналістичних методик. Проте спільним для них усіх, на нашу думку, знову ж таки є принцип наукової обґрунтованості (основи).

Г. А. Магусовський виділяв такі принципи побудови криміналістичних методик: а) побудова методики розслідування на підставі змісту диспозицій відповідних норм кримінального закону, а в низці випадків – інших актів законодавства, що встановлюють юридичну відповідальність (цивільно-правову, адміністративну), а також регламентують процесуальний порядок розслідування та відомчу діяльність правоохоронних органів; б) вивчення й задоволення потреб слідчої, експертної та судової практики в наукових методико-криміналістичних рекомендаціях; в) вивчення й аналіз кримінального середовища, особистості злочинця, механізму та способів вчинення й приховування різних видів економічних злочинів [11, с. 127–128]. Як видно, учений не навів окремого принципу наукової обґрунтованості, що підтримати не можна, оскільки створення окремої методики без урахування або з недостатнім знанням чи застосуванням останніх досягнень наук (кримінально-правової, кримінально-процесуальної, криміналістичної тощо) безперечно призведе до суттєвого зниження якості рекомендацій.

В. В. Тіщенко серед принципів наукової розробки методики розслідування окремих категорій злочинів знову ж таки називає як головні правила наукового пошуку (використання криміналістичного аналізу злочинів, даних інших наук, вивчення слідчої практики), так і окремі рекомендації, що відображають, перш за все, погляд науковця на структуру окремих методик (використання криміналістичної класифікації злочинів, урахування специфіки етапів розслідування, виділення типових слідчих ситуацій тощо) [12, с. 248–249]. Такий підхід розвинуто й у працях А. С. Колодіної [13, с. 13]. Але ж кожна трансформація поглядів на структуру методики (які є досить суперечливими) призведе до необхідності уточнення принципів її побудови, тому надмірна деталізація правил формування методик розслідування (що, до речі, намагаються зробити й інші автори), на нашу думку, призводить до активізації наукових дискусій, але не йде на користь усталенню системи принципів, тобто основоположних

засад, керівних ідей, головних підстав цієї наукової та практичної діяльності. Таким чином, більшість згаданих правил цілком вписуються в один принцип наукової основи, тобто залежності діяльності з формування окремих криміналістичних методик від сучасних досягнень криміналістики й інших наук [14, с. 140–141].

С. М. Чурилов справедливо вважає безпідставними спроби віднести до принципів побудови методик розслідування загальні вимоги законності, конкретності, самостійності, цілісності, науковості, оперативності розслідування, залучення громадськості до участі в розкритті злочинів, оптимальності вибору та послідовності слідчих дій, обумовленості предметом доказування. На думку вченого, цими принципами є такі: а) принципи залежності окремих методик від права; б) принципи залежності окремих методик від науки; в) принципи залежності окремих методик від практики [15]. Водночас запропонована система принципів виглядає занадто деталізованою, адже науковець до зазначених вище груп принципів відносить і підсистеми. Наприклад, принципи залежності окремих методик від права охоплюють зумовленість нормами конституційного і міжнародного права, галузевого права й іншими нормами. Вважаємо, що правова основа (обґрунтованість, зумовленість) – це один принцип формування криміналістичних методик. У свою чергу, конкретизація правових норм, які впливають на побудову криміналістичних рекомендацій, залежно від галузевої належності або значення в певній методиці, є описуванням змісту цього принципу, а не підставою для диференціації принципів загалом [14, с. 141–142].

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що принципами побудови будь-якої окремої криміналістичної методики, на нашу думку, є такі: а) правова основа – обов'язкове врахування дослідником вимог нормативно-правових актів, що стосуються розроблюваної методики; б) наукова основа, тобто знання та використання сучасних досягнень криміналістики та інших наук, положення яких є необхідними для побудови відповідної методики, а також дотримання загальних правил науково-дослідної діяльності у процесі її формування; в) інформаційно-практична основа, якщо означає обов'язкове ґрунтовне вивчення дослідником злочинної діяльності певного виду, особливостей діяльності щодо виявлення, розкриття та розслідування відповідного різновиду злочинів, запобігання їм, а також урахування потреб і можливостей оперативно-розшукової, слідчої, експертної та судової практики.

Розвиток уявлень про зміст указаних принципів та їх практична апробація уявляються перспективними напрямами подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М.: Изд-во НКЮ СССР, 1941. 220 с.
2. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
3. Шавер Б. М. Об основных принципах частной методики расследования преступлений. *Социалистическая законность*. 1938. № 1. С. 42–56.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2001. 837 с.
5. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. М.: Юстицинформ, 2006. 464 с.
6. Колесниченко А. Н. Принципы методики расследования преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1979. Вып. 18. С. 64.
7. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография/ Одес. нац. юрид. акад. Одесса: Юрид. лит., 2002. 360 с.
8. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юрид., 2010. 319 с.
9. Яковлев В. Ю. Принцип объективности и ценности научного познания. *Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена*. 2009. № 87. С. 49–59. URL: ftp://lib.herzen.spb.ru/text/yakovlev_87_49_59.pdf (дата звернення: 07.11.2016).
10. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.
11. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.
12. Тищенко В. В. О современных направлениях развития криминалистической методики расследования преступлений // Современное состояние и развитие криминалистики: сб. науч. тр./под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. Харьков: Апостиль, 2012. С. 237–250.
13. Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 20 с.
14. Степанюк Р. Л. Джерела та принципи формування окремих методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»*. 2014. № 1 (12). С. 138–145.
15. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: История и современность. М.: Маркетинг, 2002. 370 с.
Надійшла до редколегії 11.11.2016

СТЕПАНИУК Р. Л. ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЧАСТНОЙ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ МЕТОДИКИ

Рассмотрены основные научные подходы к системе принципов построения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. Осуществлён критический анализ предложенных в специальной литературе основных правил данного направления научно-исследовательской деятельности, предложено авторское видение по данному вопросу. В частности, определены принципы правовой основы, научной основы и практической основы как главные начала создания частной криминалистической методики.

Ключевые слова: криминалистика, криминалистическая методика, досудебное расследование, формирование методики расследования, принципы криминалистической методики.

STEPANIUK R. L. PRINCIPLES OF FORMING OF A PARTICULAR CRIMINALISTICS TECHNIQUE

The author has considered the main scientific approaches to the system of principles of constructing criminalistics technique of investigating certain types of crimes. The author has carried out a critical analysis of the basic rules of this direction of research activities offered in special literature. The necessity of a clear differentiation of general principles of scientific search and specific rules of construction of particular forensic techniques has been outlined.

The author has offered his own vision on this issue. In particular, the author has defined the principles of the legal basis, scientific and practical basis as the main sources of forming particular forensic technique. Herewith the principle of legal basis means obligatory accounting the requirements of regulatory acts related to the developed scientific product. The scientific basis provides the knowledge and use of the latest achievements of criminalistics and other sciences, the provisions of which are needed to build the appropriate technique, as well as compliance with the general rules of research in the process of its formation.

In its turn, information and practical basis means obligatory deep studying by a researcher of criminal activities of a certain type, features in detecting and investigation of the variety of crimes, their prevention, as well as the account of the needs and opportunities of operative and search, investigative, expert and judicial practice.

Keywords: *criminalistics, forensic technique, pre-trial investigation, formation of investigative techniques, principles of criminalistics techniques.*

УДК 351.74

В. А. ТРОЯН,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз юридичної думки щодо наявності чіткого поняття «публічно-сервісна діяльність Національної поліції». Доведено, що термін «публічно-сервісна діяльність» виходить за межі категорії «надання адміністративних послуг», визначення якої надано в законі України «Про адміністративні послуги», та розкриває соціальне призначення держави, її вторинну роль у порівнянні з правами та свободами людини. Обґрунтовано розуміння публічно-сервісної діяльності Національної поліції України в широкому та вузькому значеннях. Виокремлено види публічно-сервісної діяльності Національної поліції України у вузькому розумінні: 1) публічно-сервісна діяльність, пов'язана з видачею документів дозвільного характеру щодо вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів; 2) публічно-сервісна діяльність у сфері дорожнього руху; 3) публічно-сервісна діяльність у сфері охоронної діяльності.

Ключові слова: *Національна поліція України, орган публічної адміністрації, публічно-сервісна діяльність, поліцейські послуги, адміністративні послуги.*

Troian, V.A. (2016), "The concept and types of public and service activities of the National Police of Ukraine" ["Poniattia ta vydy publichno-servisnoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 90–94.

Постановка проблеми. Прийняття Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», якою були закріплені чотири основні вектори розвитку нашої країни, є важливою передумовою впровадження в державі європейських стандартів життя, виходу України на провідні позиції світу, забезпечення на якісно новому рівні прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Одним із таких векторів є вектор безпеки, який передбачає цілий комплекс дій правового та організаційного характеру, що, як правило, відображені в необхідності здійснення певної реформи. Зазначений вектор розвитку нашої держави передбачає здійснення дев'яти самостійних, але при цьому пов'язаних однією метою, реформ. Цікавою, виходячи з теми нашого дослідження, є запропонована та поступово здійснювана реформа правоохоронної системи, яка передбачає коригування завдань і функцій правоохоронних органів, зміну ставлення осіб органів правопорядку до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки

кожної особи, її особистих і майнових прав, суспільних та державних інтересів. У цілому підтримуючи зазначені зміни в ідеології роботи всіх правоохоронних органів та Національної поліції України зокрема, вважаємо за доцільне звернутись до наукової літератури щодо визначення зазначених категорій з метою формування власного категоріального апарату, який є необхідним для практики правозастосування [1, с. 55–56]. Особливо гостро це питання стоїть, коли йдеться про Національну поліцію України, оскільки її діяльність пов'язана із захистом прав і свобод громадян.

Всі перераховані фактори обумовлюють необхідність проведення дослідження сучасного стану теоретичного та нормативного закріплення поняття й видів публічно-сервісної діяльності Національної поліції України.

Стан дослідження. На важливість цієї проблематики було звернуто увагу провідних фахівців у галузі адміністративного та інших галузей права – В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, О. В. Джафарової, Д. С. Денисюка, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, В. К. Колпакова,

А. Т. Комзюка, О. М. Музичука, А. О. Селіванова, О. Ф. Скакун, В. В. Сокурєнка, М. М. Тищенко, С. О. Шатрави та ін. У той же час, незважаючи на широке висвітлення проблем діяльності Національної поліції науковцями та практиками, багато питань, що стосуються визначення категоріального апарату, яким оперує чинне законодавство, досліджено фрагментарно і потребує комплексної роботи, напрацювання концептуального підходу щодо вдосконалення нормативного закріплення такої категорії, як «публічно-сервісна діяльність Національної поліції».

Виклад основного матеріалу. З'ясування поняття й видів публічно-сервісної діяльності Національної поліції не можливе без розгляду змісту категорії більш загального порядку. Відразу зауважимо, що стаття 2 закону України «Про Національну поліцію» визначає як завдання поліції надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [2]. За допомогою введення нового терміна «надання послуг» було зроблено значний крок до переосмислення ролі, завдань та призначення Національної поліції, приведення її діяльності до європейських стандартів. Це повинно сприяти поліпшенню реагування на всі звернення громадян, покращенню виконання публічно-сервісної функції поліції шляхом надання якісних послуг населенню. Виходячи з цього, ми можемо зауважити, що одним з основних напрямків діяльності поліції є здійснення публічно-сервісної діяльності. З метою заповнення прогалін та визначення авторського підходу щодо розуміння зазначеної категорії звернемося до напрацювань, де розглядається зміст категорії «публічно-сервісна діяльність» взагалі.

Дослідивши сучасну юридичну літературу на предмет наявності чіткого поняття публічно-сервісної діяльності Національної поліції, можемо зробити висновок, що на сьогодні відсутні системні напрацювання щодо змісту та значення цієї категорії. Звернемося до її термінологічного визначення. Так, публічний – призначений для широкого відвідування, користування; громадський [3]; походить від латинського *publicus* – громадський, державний; всенародний, національний. Сервіс – об-

слуговування населення, забезпечення його побутових потреб [4]; походить від англійського *service* – служба, заняття, робота, державна служба, обслуговування, надання послуг. Аналіз зазначених категорій дає нам привід зробити умовний висновок, що публічно-сервісна діяльність – це діяльність державних інституцій щодо надання публічних послуг. Якщо ж досліджувати це поняття у більш юридичній площині, то академік В. Б. Авер'янов зазначив, що публічно-сервісна діяльність – це діяльність відповідних державних і недержавних органів щодо забезпечення в ході їхніх взаємостосунків з населенням, конкретними фізичними та юридичними особами умов, за яких останні здатні ефективно реалізовувати й захищати свої права, свободи та законні інтереси [5, с. 269].

При цьому В. Б. Авер'янов зазначає, що публічно-сервісний напрямок функціонування органів виконавчої влади утворювався за рахунок діяльності, пов'язаної з:

- розглядом і вирішенням різних індивідуальних звернень приватних (фізичних і юридичних) осіб із приводу реалізації їхніх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів;

- наданням конкретним приватним особам адміністративних (управлінських) послуг у вигляді дозвільно-ліцензійних, реєстраційних та інших подібних дій;

- прийняттям індивідуальних зобов'язуючих рішень щодо приватних осіб із питань виконання ними різного роду обов'язків, передбачених законом, а також розв'язанням так званих «публічних» справ (наприклад, із питань відселення людей під час будівництва шляхів, мостів, енергетичних мереж, відведення земель для загальнодержавних потреб і т. ін.);

- здійсненням позасудового розгляду адміністративно-правових спорів у порядку адміністративного розгляду скарг приватних осіб;

- життям щодо громадян заходів адміністративного примусу, перш за все заходів адміністративної відповідальності [6, с. 243–244].

У свою чергу, В. Р. Біла зазначає, що публічно-сервісна діяльність полягає в наданні адміністративних (управлінських) послуг. Саме так адміністративно-правова наука визначає діяльність органів публічної адміністрації щодо задоволення певних потреб особи, яка здійснюється за її зверненням, тобто реалізацією суб'єктивних прав суб'єктів, не наділених владними повноваженнями [7]. Такої ж позиції дотримується І. О. Федотова, яка надає визначення публічно-сервісної діяльності Міністерства доходів і зборів України у галузі митної

справи як діяльності органів доходів та зборів України з надання адміністративних послуг у митній сфері, яка здійснюється за заявою фізичних та юридичних осіб та спрямована на набуття, зміну чи припинення прав або обов'язків у галузі митної справи [8, с. 51].

На наше особисте переконання, ототожнення публічно-сервісної діяльності лише з наданням адміністративних послуг є на сьогодні завузьким. Цікавою з цього приводу є позиція В. П. Петьовки, який, спираючись на напрацювання академіка В. Б. Авер'янова, вказував на необхідність наголосу на дефініції «публічно-сервісне право» поряд з усталеною дефініцією «управлінське право» у визначенні сутності й суспільного призначення адміністративного права. Дефініція «публічно-сервісне право» акцентує вирішальне спрямування цієї галузі на служіння потребам найповнішого забезпечення реалізації та захисту належних приватним особам прав, свобод, законних інтересів у їхніх стосунках з органами публічного (державного і самоврядного) управління [9, с. 99]. Аналіз вказаної позиції свідчить, що вчені схильні до більш широкого тлумачення зазначеної категорії. На підтвердження цієї позиції наведемо думку Б. М. Гука, який зазначає, що введення в правовий обіг такого поняття, як «публічно-сервісна діяльність», вже давно викликає дискусії в наукових колах, оскільки ґрунтується на конституційному положенні соціальної спрямованості держави та є змістом діяльності держави, її обов'язком забезпечення прав і свобод людини [10, с. 119]. Цікавою є також позиція О. В. Джафарової, яка пропонує для визначення розглядуваної категорії зосередитися на аналізі категорій більш загального порядку, таких, як «держава», «права і свободи громадян» та «механізм їх забезпечення», оскільки взаємозв'язок останніх є центральним для юридичної науки й для розуміння вищевказаної категорії [1, с. 56]. На наше переконання, цікавим є визначення держави, яке існує в багатьох підручниках, як найвищої форми організації суспільства, яка забезпечує захист і погодження індивідуальних, групових та загальносуспільних інтересів за допомогою права на певній території. Автори книги «Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика» під державою розуміють інструмент, що за його допомогою забезпечуються найкращі умови для розвитку особи, суспільства і самої держави, а узагальнена схема вирішення проблем національної безпеки на досягнутому рівні розвитку її теорії ґрунтується на

трьох базових елементах: інтереси – загрози – захист [11, с. 27]. Безпека є умовою існування держави, суспільства або особи, яка дозволяє їм зберегти накопичені цінності [11, с. 33]. Згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [12]. Держава бере на себе зобов'язання щодо забезпечення останніх за допомогою певного правового інструментарію та системи державних інституцій. На підставі вищевказаного О. В. Джафарова доходить висновку, що в основі організації та функціонування сучасної Української держави є суспільний договір, який передбачає, що держава утворюється волевиявленням вільних і незалежних осіб та зобов'язується всіляко сприяти в реалізації прав людини, а у випадках їх порушення захищати останні. Інша сторона суспільного договору також має певні зобов'язання, серед яких: сплата податків, дотримання встановлених правил поведінки, обов'язок захищати цілісність держави тощо. Слід зауважити, що при цьому особам віддається пріоритет і можливості реалізувати належні їм права, зокрема й у відносинах з публічною адміністрацією. Саме в такому підході розкривається сучасне уявлення про державу як про інституцію, що надає певні послуги особам, які, так би мовити, їх «замовляють». Коло цих послуг прямо впливає з публічних функцій держави, які є змістовим наповненням, підґрунтям для виокремлення та закріплення конкретних прав і обов'язків суб'єктів відповідних відносин [1, с. 57]. Виходячи з вищевказаного, можна зробити висновок, що «публічно-сервісна діяльність» виходить за межі категорії «надання адміністративних послуг», визначення якої надано в законі України «Про адміністративні послуги» [13], та розкриває соціальне призначення держави, її вторинну роль у порівнянні з правами і свободами людини. Як один з аргументів на користь цього твердження наведемо ч. 2 ст. 2 закону України «Про адміністративні послуги». У зазначеній статті йдеться про те, що відносини у сферах досудового розслідування, оперативно-розшукової діяльності, доступу до публічної інформації, провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, набуття прав стосовно об'єктів, обмежених у цивільному обігу, не є такими, що відносяться до адміністративних послуг. Однак ст. 2 закону України «Про Національну поліцію» вищевказані правовідносини зараховує до сфери поліцейських послуг. Звідси маємо як термінологічну, так і

правову колізію, що негативно впливає на практику правозастосування органами і підрозділами Національної поліції.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що ми погоджуємось із позицією О. В. Джафарової про доцільність розглядати публічно-сервісну діяльність Національної поліції в широкому та вузькому розуміннях [1, с. 57]. Так, публічно-сервісна діяльність Національної поліції – це нормативно визначена діяльність спеціально створеної державної інституції, яка спрямована на виконання завдань та функцій держави щодо забезпечення прав і свобод людини, а також захист інтересів суспільства і держави, підтримання публічного порядку та безпеки, протидії злочинності. Якщо розглядати публічно-сервісну діяльність Національної поліції у вузькому розумінні, то це діяльність, спрямована на надання публічних послуг у сфері публічної безпеки і порядку, що здійс-

нюється за заявою фізичних і юридичних осіб та спрямована на набуття, зміну чи припинення прав або обов'язків у відповідній сфері публічних відносин. Наголосимо, що публічно-сервісну діяльність Національної поліції у вузькому розумінні можна згрупувати таким чином: 1) публічно-сервісна діяльність, пов'язана з видачею документів дозвільного характеру щодо вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів; 2) публічно-сервісна діяльність у сфері дорожнього руху; 3) публічно-сервісна діяльність у сфері охоронної діяльності (охорона майна громадян, організацій, а також об'єктів, що підлягають обов'язковій охороні, тощо).

Висновки. Відразу зауважимо, що саме такий підхід надає можливість найбільш повно розкрити ті трансформаційні процеси, які відбуваються під час проведення реформи Національної поліції, метою якої є створення правоохоронного органу європейського рівня.

Список бібліографічних посилань

1. Джафарова О. В. Щодо розуміння категорії «публічно-сервісна діяльність» Національної поліції // *Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 22 листоп. 2016 р.)*/Донець. юрид. ін-т МВС України. Кривий Ріг, 2016. С. 55–58.
2. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 04.12.2016).
3. Публічний // *Словник Української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): онлайн-версія слов. в 11 т.* URL: <http://sum.in.ua/s/publichnyj> (дата звернення: 04.12.2016).
4. Сервіс // *Словник Української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980): онлайн-версія слов. в 11 т.* URL: <http://sum.in.ua/s/servis> (дата звернення: 04.12.2016).
5. Авер'янов В. Б. *Вибрані наукові праці/за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, О. Ф. Андрійко.* Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.
6. *Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право*/В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, А. М. Школик та ін.; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юстініан, 2007. 288 с.
7. Біла В. Р. Особливості адміністративно-договірних відносин за участю органів Державної податкової служби // Радник: укр. юрид. портал. URL: <http://radnik.info/pidrychnuku/admin-pravo/493-stetsenko/21399-2012-06-19-22-07-49.html> (дата звернення: 04.12.2016).
8. Федотова І. Актуальні питання правового забезпечення публічно-сервісної діяльності Міністерства доходів і зборів України у галузі митної справи. *Публічне право.* 2014. № 1 (13). С. 47–53.
9. Петьовка В. Окремі проблеми визначення поняття «адміністративна послуга» та способи їх вирішення. *Публічне право.* 2013. № 2 (10). С. 99–104.
10. Гук Б. М. Адміністративні послуги органів публічної влади України: поняття, зміст. *Право і суспільство.* 2011. № 3. С. 117–121.
11. *Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика/відп. ред. Ю. І. Римаренко.* Київ: КНТ, 2006. 740 с.
12. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 04.12.2016).
13. Про адміністративні послуги: закон України від 06.09.2012 № 5203-VI // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 04.12.2016).

Надійшла до редколегії 05.12.2016

ТРОЯН В. А. ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПУБЛИЧНО-СЕРВИСНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Осуществлён анализ юридической мысли о наличии чёткого понятия «публично-сервисная деятельность Национальной полиции». Доказано, что термин «публично-сервисная деятельность» выходит за пределы категории «предоставление административных услуг», определение которой дано в законе Украины «Об административных услугах», и раскрывает

социальное назначение государства, его вторичную роль по сравнению с правами и свободами человека. Обосновано понимание публично-сервисной деятельности Национальной полиции Украины в широком и узком значениях. Выделены виды публично-сервисной деятельности Национальной полиции Украины в узком смысле: 1) публично-сервисная деятельность, связанная с выдачей документов разрешительного характера в отношении огнестрельного оружия, боеприпасов, других предметов; 2) публично-сервисная деятельность в сфере дорожного движения; 3) публично-сервисная деятельность в сфере охранной деятельности.

Ключевые слова: *Национальная полиция, орган публичной администрации, публично-сервисная деятельность, полицейские услуги, административные услуги.*

TROIAN V. A. THE CONCEPT AND TYPES OF PUBLIC AND SERVICE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The analysis of the legal opinion on the presence of a clear concept of “public and service activities of the National Police” has been accomplished. It has been proved that the term of “public and service activities” goes beyond the category of “providing administrative services”, the definition of which is provided in the Law of Ukraine “On Administrative Services” and reveals the social purpose of the state, its secondary role compared to the human rights and freedoms.

The author has grounded the understanding of public and service activities of the National Police of Ukraine in the broad and narrow senses. Public and service activities of the National Police in the broad sense – is a regulatory defined activities of specially established state institution that aims to fulfill the tasks and functions of the state to ensure human rights and freedoms and to protect the interests of the society and the state, to keep public order and security, to combat crime. Public and service activities of the National Police in the narrow sense – is an activity aimed at providing public services in the sphere of public security and order, carried out at the request of individuals and legal entities and is aimed at acquiring, changing or terminating the rights or obligations in the relevant sphere of public relations. The author has distinguished the types of public and service activities of the National Police of Ukraine in the narrow sense: 1) public and service activities related to the issuance of permits on firearms, ammunition and other items; 2) public and service activities in the traffic field; 3) public and service activities in the field of security.

Keywords: *National Police of Ukraine, public administration agencies, public and service activities, police services, administrative services.*

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 340.112

Б. М. ДРОНІВ,*кандидат юридичних наук,**заступник керівника Надвірнянської місцевої прокуратури Івано-Франківської області*

НАПРЯМИ ВПЛИВУ ПРИВАТНОГО ПРАВА НА ПУБЛІЧНЕ

Проаналізовано європейські доктринальні, нормативні та судові джерела, що свідчать про розвиток системних зв'язків між приватним і публічним правом. Охарактеризовано основні напрями використання приватноправових інститутів і процедур у публічному праві. Зроблено висновок про закономірність поглиблення конвергентних процесів між приватним і публічним правом у сучасних умовах.

Ключові слова: *приватне право, публічне право, юридична конвергенція, публічні послуги, публічно-правовий договір, публічно-правова відповідальність, податкове зобов'язання, угода про визнання вини*

Droniv, B.M. (2016), "Areas of private law influence on public law" ["Napriamy vplyvu pryvatnoho prava na publichne"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 95–99.

Постановка проблеми. Як відомо, за своєю природою право є системним утворенням, всі елементи якого функціонують у режимі взаємодії. Розподіляючи право на приватне та публічне, слід пам'ятати про взаємозалежність вказаних підсистем права, їх неможливість діяти ізольовано одна від одної. Це є однією з важливих умов ефективності права як особливого соціального феномена. У сучасних умовах спостерігається поглиблення природних зв'язків між приватним і публічним правом, внаслідок чого норми, процедури та інститути, що мають приватноправове походження, все частіше використовуються в публічному праві, так само як обмеження, заборони та обов'язки, характерні більше для публічного права, проникають у право приватне.

Стан дослідження. Питанням системної організації права, його поділу на публічне та приватне присвячена значна кількість праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, проблеми розвитку і взаємодії приватного та публічного права розглядали С. С. Алексєєв, К. Г. Бабелюк, О. А. Банчук, В. О. Бублик, С. В. Васильєв, О. В. Гончарук, С. В. Дорохін, А. М. Колодій, В. В. Лазарєв, Р. Б. Сивий та ін. Утім розгорнутого та системного підходу до розкриття особливостей взаємного проникнення вказаних підсистем права досі продемонстровано не було. Оскільки ця проблематика є достатньо широкою, в межах однієї статті неможливо висвітлити всі її аспекти.

Тому метою нашої статті є розкриття основних напрямів впливу приватного права на публічне.

Виклад основного матеріалу. Хоча залежність приватного права від публічного є більш очевидною, оскільки реалізація будь-яких приватних інтересів є реальною лише за умови існування належних публічно-правових гарантій їх захисту, публічне право також зазнає відчутного впливу з боку права приватного. Це спостерігається в різних сферах і проявляється як у розширенні використання диспозитивного методу правового регулювання, так і в запозиченні окремих приватноправових інститутів.

Перш за все це пов'язано з процесами сервізації державної влади, поступовим перетворенням її на організацію надання послуг населенню. У всі часи держава займалася реалізацією загальних питань, вирішення яких було корисним для всього суспільства, але в сучасних умовах послуги держави набули модифікованого, комплексного характеру. Наука управління запозичила категорію послуг у цивільного права та адаптувала її до свого предмета. Як відомо, послуги – це діяльність щодо задоволення певних потреб особи, яка здійснюється за ініціативою особи, на її прохання. У сучасному праві широкого розповсюдження набули терміни «управлінські послуги», «адміністративні послуги», які хоча й використовуються в галузі публічного права, однак зберігають те саме змістове навантаження, що й у приватному секторі та приватному праві [1, с. 118].

У континентальній Європі багато уваги приділяється створенню безпечного та комфортного середовища, яке дозволяло б громадянам отримувати від держави певні послуги на стабільній основі, незалежно від політичних чинників. Цьому, серед іншого, сприяє поява агенцій, які здійснюють професійне адміністрування та не займаються формуванням державної політики. Абсолютна їх більшість створена саме для надання адміністративних послуг, наприклад, агенція реєстрації прав власності на землю, агенція обліку транспорту тощо. Найбільш тісний зв'язок подібних саморегульованих організацій з державою спостерігається у Франції. Держава призначає своїх представників в органи управління цих організацій і наділяє останніх напівдержавним статусом, зокрема вони фінансуються за рахунок бюджету. Агенції ефективно працюють також і на загальноєвропейському рівні. Відповідно до Комюніке Комісії ЄС «Регламентація європейських агенцій регуляції» від 11 грудня 2002 р. агенції беруть участь у реалізації виконавчої функції на рівні Співтовариства. До них, наприклад, належать Європейський центр розвитку професійної освіти, Європейська агенція з довілля, Офіс гармонізації внутрішнього ринку, Європейські агенції з морської й авіаційної безпеки тощо [2, с. 17].

Проникнення приватного права в публічне проявляється також у передачі деяких державних функцій і повноважень юридичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності (аутсорсінг). Наприклад, експертиза з перевірки технічного стану транспортного засобу, яка є складовою частиною контрольно-наглядової діяльності у сфері безпеки дорожнього руху, може здійснюватися приватними суб'єктами на підставі контрактів. Згідно з п. 2 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тимчасового затримання та зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках і стоянках» територіальним органам Національної поліції України для доставляння та зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів дозволено укладати договори з державними підприємствами, які належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ або Національної поліції. У разі потреби зазначені державні підприємства залучають на конкурсних засадах підприємства, установи та організації недержавної форми власності для надання окремих видів таких послуг [3].

Демократизація влади, розвиток партнерських стосунків між громадянином і державою призводять до появи публічно-правових (адмі-

ністративних) договорів. Наприкінці XIX – початку XX ст. в європейській юридичній науці переважала точка зору, згідно з якою публічно-правові відносини регулюються переважно за допомогою імперативних приписів шляхом одностороннього владно-управлінського впливу на волю й поведінку фізичних і юридичних осіб, спонукаючи та примушуючи їх діяти відповідним чином для досягнення загальних цілей і задоволення публічних інтересів. Так, німецький учений О. Майер вважав договори між державою та громадянином у галузі публічного права неможливими, тому що вказані відносини є субординаційними, а договір укладається між суб'єктами, які мають однаковий правовий статус і не підпорядковані один одному [4, с. 48]. Однак сьогодні німецька наука адміністративного права стоїть на позиціях того, що «сучасна адміністративна діяльність у силу своєї багатогранності не може обмежуватися односторонньою реалізацією державного суверенітету через розробку норм і їхнє здійснення у формі адміністративних актів і не може відмовлятися від розширення за рахунок погоджувальних правових актів» [5, с. 319].

Визнає інститут адміністративного договору і німецька судова практика. Федеральний Адміністративний Суд Німеччини в рішенні від 4 лютого 1966 р. сформулював положення про те, що сучасна управлінська діяльність уже не може обмежуватись односторонньо-владним впливом, а має потребу в доповненні новими правовими формами, спрямованими на узгодження волі та взаємодію відповідних суб'єктів [6, с. 169]. Після цього адміністративний договір було закріплено в законодавстві ФРН федеральним Адміністративно-процесуальним законом (АПЗ) від 25 травня 1976 р. (§ 54–61), а також аналогічними законами земель Німеччини, наприклад, § 54–62 АПЗ Землі Північний Рейн-Вестфалія від 21 грудня 1976 р. [7, с. 474]. Таким чином, адміністративний договір, що поєднує формально-юридичну рівність контрагентів і прерогативні повноваження державно-владного учасника, який реалізує публічні завдання та функції, демонструє нам ще один напрям проникнення приватноправового інструментарію в публічне право.

Наступним моментом, на якому слід зупинитися під час розгляду питання щодо впливу приватного права на публічне, є відповідальність держави за шкоду, спричинену фізичним та юридичним особам. Показовим є досвід Франції, де на зміну історичній відчуженості держави від громадян прийшло усвідомлення її відповідальності перед останніми. Із тих пір, як

держава перетворилася на інструмент суспільства, воно більше не розглядається як щось «священне». Її відповідальність поступово розширюється, причому встановлення меж цієї відповідальності лежить у площині, що перебуває між правом і політикою.

Крім політичної держава несе перед громадянами також цивільно-правову й адміністративну відповідальність. Цивільно-правова відповідальність настає, наприклад, у випадку заподіяння збитків у ході надання публічних послуг комерційного характеру або збитків, заподіяних яким-небудь транспортним засобом. У всіх інших випадках держава несе адміністративну відповідальність, яка поділяється на договірну й позадоговірну (деліктну), винну та безвинну [8, с. 70–75]. У французькій доктрині визнається безперечним, що деліктна адміністративна або, інакше кажучи, публічно-правова відповідальність держави завжди має майновий характер, у тому розумінні, що вона виражається у відшкодуванні державою збитку як у природі, так і шляхом еквівалентної грошової компенсації. Однак при цьому деліктна відповідальність держави не є відповідальністю цивільно-правовою, оскільки мета діяльності держави відрізняється від мети діяльності приватних осіб: вона діє в публічних (суспільних) інтересах, а не в інтересах приватних. У будь-якому разі, як відзначають французькі вчені, «можливість для осіб, стосовно яких здійснюється державне управління, отримати відшкодування збитків, заподіяних публічною владою, є ключовим елементом правової держави» [9, р. 391–392].

Процеси юридичної конвергенції не оминуть і податкове право, публічно-правовий характер якого не викликає жодних сумнівів. Яскравим прикладом цього є утвердження в ньому юридичної конструкції податкового зобов'язання. Теорія податкового зобов'язання знайшла свій розвиток у австрійській, італійській, німецькій, польській і швейцарській юридичній літературі. Податкове зобов'язання має суттєві відмінності від цивільно-правового аналога: воно завжди пов'язане з передачею власності в грошовій формі; має відносний, а не абсолютний характер; передбачає лише обов'язок «боржника» (платника податків) вчинити на користь «кредитора» (держави чи територіальної громади) певні дії (сплатити податок, подати податкову декларацію, розрахунок податку тощо) та не передбачає утримання від дій; має виключно односторонній характер, що обумовлено безеквівалентним, індивідуально безвідплатним характером самого податку [10, с. 139–141].

Розвиток правових гарантій захисту прав і свобод людини, загострення криміногенної обстановки актуалізують також питання раціоналізації кримінального судочинства, диверсифікації способів вирішення кримінально-правових конфліктів. Наприклад, розповсюдженими в континентальній Європі є спрощені процедури розгляду кримінальних справ із застосуванням угоди про визнання вини. У класичному цивільно-правовому розумінні угода (правочин) – це домовленість між сторонами, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Угоди у кримінальному процесі пропонується розглядати як свого роду контракти, що мають оформлятися письмово і відображати права та обов'язки обвинувачення й захисту [11, с. 142]. Вони дозволяють скоротити час розгляду кримінальних справ, зменшити навантаження на органи слідства та правосуддя, а також слугують, за словами Хайке Юнга (Heike Jung), «стимулом для розвитку переговорних елементів у попередньому дізнанні» [12].

На більш широкому використанні подібних процедур наполягають загальноєвропейські інституції. Зокрема, в Рекомендації № 6R(87)18 Комітету міністрів Ради Європи «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 р. наголошується на тому, що затримки під час розгляду справ, пов'язаних із вчиненням злочинів, призводять до дискредитації всієї системи кримінального правосуддя. Оскільки обвинувачений добровільно визнає себе винним, він не повинен тривалий час залишатися в невіданні стосовно міри покарання. Тому Рада Європи рекомендує застосовувати у кримінальному процесі так звані спрощені процедури, зокрема процедуру «заява підсудного про визнання вини» (*guilty plea*) [13]. Аналогічним чином Рекомендація № R(2001)9 Комітету міністрів Ради Європи «Про альтернативи судовому розгляду спорів між адміністративними органами та приватними особами» від 5 вересня 2001 р. передбачає впровадження спрощених процедур в адміністративний процес [14].

Висновок. Таким чином, аналіз європейських доктринальних, нормативних та судових джерел свідчить про поглиблення системних зв'язків між приватним та публічним правом, про їх взаємопроникнення, конвергенцію. Звісно, проведене нами дослідження напрямів впливу приватного права на публічне не є вичерпним, це питання потребує подальших поглиблених наукових розвідок з метою розкриття закономірностей розвитку приватного та публічного права в сучасних умовах.

Список бібліографічних посилань

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України/авт.-упоряд. В. П. Тимошук. Київ: Факт, 2003. 494 с.
2. Талапина Э. В. Новые институты административного права. *Государство и право*. 2006. № 5. С. 14–21.
3. Про затвердження Порядку тимчасового затримання та зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках і стоянках: постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2008 № 1102. *Офіційний вісник України*. 2008. № 98. Ст. 3240.
4. Розенфельд В. Г., Старилов Ю. Н. Проблемы современной теории административного договора. *Правоведение*. 1996. № 4. С. 47–63.
5. Рихтер И., Шупперт Г. Ф. Судебная практика по административному праву: учеб. пособие; пер. с нем. М.: Юрист, 2000. 604 с.
6. Мицкевич Л. А. Административные договоры в Германии и России // Договор в публичном праве: сб. науч. ст./под общ. ред. Е. В. Гриценко, Е. Г. Бабелюк. М.: Волтерс Клувер, 2009. С. 167–185.
7. Старилов Ю. Н. Курс общего административного права: в 3 т. М.: Норма – Инфра-М, 2002. Т. 2: Государственная служба. Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. – 600 с.
8. Беше-Головко К. Административная ответственность государства: опыт развития во французском праве. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2009. № 1 (68). С. 68–82.
9. Rivero J., Waline J. *Droit administratif*. 18-th ed. Paris: Dalloz, 2000. 540 p.
10. Косаняк В. Концепція податкового зобов'язання та її утвердження в Україні // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XV регіонал. наук.-практ. конф. 4–5 лют. 2009 р. Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. Львів, 2009. С. 138–142.
11. Рустамов Х. У. Уголовный процесс. Формы: учеб. пособие для вузов. М.: Закон и право; ЮНИТИ, 1998. 304 с.
12. Jung H. Mediation: Paradigmawechsel in der Konfliktregelung? // Saarbrücker Forum für Mediation. URL: <http://sfm.jura.uni-sb.de/archives/000033.html> (дата звернення: 29.11.2016).
13. Рекомендация № 6R(87)18 Комитета министров Совета Европы государствам-членам «Относительно упрощения уголовного правосудия»: 17 сент. 1987 г. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_339 (дата звернення: 29.11.2016).
14. Рекомендация № R(2001)9 Комитета министров Совета Европы государствам-членам «Об альтернативах судебному разбирательству споров между органами исполнительной власти и частными лицами»: прин. 5 сент. 2001 г. на 762-м заседании зам. министров. *Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. 2002. № 3. С. 111–124.

Надійшла до редколегії 15.12.2016

ДРОНИВ Б. М. НАПРАВЛЕНИЯ ВЛИЯНИЯ ЧАСТНОГО ПРАВА НА ПУБЛИЧНОЕ

Проанализированы европейские доктринальные, нормативные и судебные источники, свидетельствующие о развитии системных связей между частным и публичным правом. Охарактеризованы основные направления использования частноправовых институтов и процедур в публичном праве. Сделан вывод о закономерности углубления конвергентных процессов между частным и публичным правом в современных условиях.

Ключевые слова: частное право, публичное право, юридическая конвергенция, публичные услуги, публично-правовой договор, публично-правовая ответственность, налоговое обязательство, соглашение о признании вины.

DRONIV B. M. AREAS OF PRIVATE LAW INFLUENCE ON PUBLIC LAW

The relevance of the study is that the strategic direction of improving the legal system of Ukraine in modern conditions is its full entry into the European legal space. This requires systematic work on implementation of new tendencies of the development of European law into domestic theory and practice.

The object of the research is private and public law, the subject – is the main areas of private law impact on public law. The article's objective is to reveal the main areas of private law influence on public law, which necessitates the analysis of European doctrinal, regulatory and judicial sources.

It has been established that public law has more heavily influenced by private law. This is particularly evident in the expanded use of discretionary method of legal regulation in public and legal areas and borrowing some private institutions. Special attention is paid to the link of this tendency with the processes of democratization and providing services by the government, with its gradual transformation into the organization of providing public services. The author has studied the features of the development of administrative services, expansion of the use of administrative and legal agreements, implementation of mechanisms of civil and legal, administrative and legal liability of the state to its citizens, the use of such specific institutions as tax liabilities and plea agreement in Europe.

The author has concluded about the pattern of deepening convergence of processed between private and public law within modern conditions and the need for their further research.

Keywords: private law, public law, legal convergence, public services, public and legal contract, public and legal liability, tax liabilities, plea agreement.

УДК 349.6

О. В. ЛЬІНА,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри трудового та господарського права
факультету № 2 (кримінальної поліції)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5693-5273>

СВІТОВИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Визначено основні напрямки імплементації в національне законодавство України досвіду інших країн у сфері правового регулювання екологізації підприємств харчової промисловості. Досліджено історію становлення й розвитку законодавства щодо збалансування економічних та екологічних вимог у виробничій діяльності харчової промисловості. Установлено особливості запровадження вимог до безпеки та якості харчових продуктів в окремих країнах.

Ключові слова: екологізація матеріального виробництва, правове регулювання екологізації харчової промисловості, екологізація, екологічне право.

Льіна, О.В. (2016), "International experience in the sphere of regulating ecologization of the food industry: history and perspectives of implementing in Ukraine" ["Svitovyi dosvid u sferi pravovoho rehuliuвання ekolohizatsii pidpriemstv kharchovoi promyslovosti: istoriia ta perspeytyvy vprovadzhennia v Ukraini"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 99–103.

Постановка проблеми. Світове співтовариство приділяє дедалі більше уваги подоланню бідності та проявів голоду у світі. За даними ООН, близько 800 млн людей у різних країнах живе за межею бідності та голодує. У подоланні голоду є два головних завдання, які необхідно вирішити: виробництво достатньої кількості продовольства та його розподіл між світовими регіонами. Якщо останнє завдання має здебільшого політико-економічний характер, то виробництво продуктів харчування є комплексною багатогранною проблемою.

Виробництво продуктів харчування є завданням економіки й за наявності попиту може бути задоволено відносно швидко та надійно. Регулярно оприлюднюються дані різних міжнародних організацій про запаси базових груп продовольства в окремих країнах. Інколи ці запаси перевищують світове виробництво за рік. Крім того, економічними методами регулюється обсяг виробництва, а саме попитом, підтвердженим купівельною спроможністю. Основні країни-виробники продовольства здатні забезпечити такий попит.

Україна є одним з лідерів світового виробництва продовольства. Однак здатність власної

економіки забезпечити зростання валового виробництва продуктів харчування тягне за собою інші проблеми – поглиблення екологічної кризи, збалансування екологічних та економічних вимог. Не секрет, що вся галузь виробництва продовольства – від сільськогосподарських підприємств до кінцевих виробників продуктів харчування – є значним природокористувачем та забруднювачем довкілля. Україна за рівнем розорювання земель посідає одне з перших місць у світі (близько 57 % території країни). Постійно зростає валовий збір урожаю, левова частка якого без переробки йде на експорт. Для збільшення ВВП країни постійно говориться про збільшення власної переробки, будівництва нових підприємств харчової промисловості для підвищення частки продукції з високою вартістю в структурі експорту. Усе це ще сильніше збільшує антропогенне навантаження на довкілля.

Водночас ризик збільшення негативного впливу на навколишнє середовище не повинен завадити розвитку вітчизняної харчової промисловості. Єдиним рішенням цієї проблеми має стати екологізація підприємств харчової промисловості, зменшення їх негативного впливу зі зростанням продуктивності.

У зв'язку з цим збільшується значення досліджень правових аспектів екологізації харчової промисловості у світі, вивчення схожого досвіду інших країн для опрацювання шляхів його використання в Україні.

Стан дослідження. Проблемам екологізації матеріального виробництва присвячено низку робіт науковців у галузях економіки, промисловості, управління та інших. Проблемам правового регулювання екологізації економіки в цілому або її окремих галузей в різні часи були присвячені праці вчених-правознавців В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, С. А. Боголюбова, М. М. Бринчука, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, І. І. Каракаша, Т. Г. Ковальчук, О. С. Колбасова, В. В. Костицького, М. В. Краснової, Н. Р. Малишевої, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, О. О. Погрібного, В. К. Попова, Г. П. Серова, Н. І. Титової, М. О. Фролова, Ю. С. Шемшученка та ін. Однак у працях учених не знайшло свого відображення дослідження проблем правового регулювання екологізації підприємств харчової промисловості в цілому та практики застосування законодавства інших країн у цій сфері зокрема.

Метою цієї статті є висвітлення результатів дослідження практики законодавчого регулювання екологізації підприємств харчової промисловості в інших країнах світу та розгляд шляхів її використання у вітчизняному законодавстві. Завданням є визначення основних шляхів законодавчого регулювання екологізації підприємств харчової промисловості України на основі досвіду інших країн у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Для уникнення перевантаження тексту статті матеріалом дослідження автор не ставить за мету цитування або наведення всіх матеріалів, які стали об'єктом і предметом дослідження. Висвітлюватимуться будуть тільки ті матеріали, які автор вважає за необхідне навести, а також результати дослідження цих матеріалів та висновки.

У довідковій літературі вказується, що екологізація виробництва передбачає наявність взаємозв'язку та взаємообумовленості будь-яких дій з урахуванням екологічних вимог до розвитку науково-технічного прогресу. Екологізація народного господарства, підприємств промисловості та АПК передбачає інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу та перехід його на еколого-економічні, економіко-організаційні й еколого-технічні відносини. Екологізація народного господарства може здійснюватися за такими основними напрямками:

– шляхом запровадження системи організаційно-технічних рішень, енергозберігаючих,

природоохоронних та інших заходів без істотної перебудови основних виробничих фондів на підприємствах – без зупинки їх дії та без зменшення випуску продукції;

– у процесі розширеного відтворення основних фондів народного господарства (нове будівництво, розширення, реконструкція, технічне переозброєння та капітальний ремонт), що досягається проектно-будівельними заходами [1].

Екологізація підприємств харчової промисловості є одним із проявів реалізації правового принципу «екологізації матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій». Цей принцип уперше було зафіксовано в національному законодавстві в ст. 3 закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2].

Указаний правовий принцип не був «винаходом» України. Одним із перших міжнародних документів, присвячених цьому питанню, була Стокгольмська декларація 1972 року [3]. Саме в ній була зафіксована необхідність узгодження економічних та екологічних інтересів людства. Документи конференції ООН у Ріо-де-Жанейро 1992 року запровадили у вжиток концепцію сталого розвитку.

Названі та подальші конференції ООН щодо навколишнього середовища та розвитку постійно вказували на необхідність збалансованого розвитку. Однак одне – питання проголошення певних цілей, а інше – їх досягнення. Необхідно розглянути імплементацію таких декларацій у національному законодавстві.

Кожна країна долає свій шлях екологізації самостійно з урахуванням національних особливостей. Країни західної Європи є беззаперечними лідерами в цьому напрямку, інші країни з певними особливостями наслідують їхній шлях.

Слід зосередитися на тих законодавчих і правових прийомах, які використовують уряди країн для екологізації харчової промисловості. По-перше, розвинені країни Західної Європи в національному законодавстві, що регламентувало діяльність підприємств харчової промисловості, рідко вживали вимоги екологізації, які вимагали б виконання певних нормативів «сьогодні або учора», тобто використовувалися механізми запровадження нормативів щодо харчових продуктів та технологій їх виготовлення, які мали бути застосовані в майбутньому. Здебільшого такі вимоги збігалися з різними

харчовими «скандалами» тих часів – губчатий енцефаліт худоби, антибіотики в дитячому харчуванні тощо. Протягом 1–4 років надавався період для виконання підприємствами більш жорстких вимог. Однак під час дослідження автором не було виявлено прикладу перенесення термінів запровадження законодавчих вимог.

Прикладом цього є постійне запровадження вимог до вмісту певних компонентів у харчуванні риби в аквакультурі. Так, у ЄС під час вирощування риби в її кормах постійно зменшувалася доля складової з дикої риби для зменшення впливу аквакультури на рибні запаси світу, чого не відбувалося в Україні.

Твердження, що «суворість закону компенсується необов'язковістю його виконання», стає національною особливістю. На відміну від країн ЄС наша держава неодноразово під різними приводами відмовлялася від запровадження певних нормативів якості та безпечності продуктів харчування. Так, із 2010 року відповідно до вітчизняного законодавства мало бути заборонено використання як сировини молока, яке було отримано ручним доїнням. Виконання цієї вимоги переносилися на все нові й нові терміни, і досі вітчизняні переробні підприємства приймають таке молоко.

Схожа ситуація спостерігається з вимогами до екологічності дитячого харчування. Відповідно до змін у законодавстві мали створюватися «спеціальні сировинні зони – регіони або окремі господарства, що відповідають умовам виробництва продукції рослинництва й тваринництва, придатної для виготовлення дитячого та дієтичного харчування». На території таких зон «забороняються будівництво промислових та хімічних об'єктів, а також будь-яка інша діяльність, яка за висновком державної екологічної експертизи може призвести до погіршення стану довкілля» [4]. Однак виконання цих вимог практично ускладнюється через саму конструкцію – в Україні далеко не кожен вид діяльності вимагає проведення державної екологічної експертизи. Так, у деяких сировинних зонах можна повною мірою використовувати сильнодіючі засоби захисту рослин, адже останні дозволені для використання в Україні, вносяться без екологічної експертизи, тоді як уживання їх на території спеціальних сировинних зон є недопустимим для дитячого харчування.

Іншим шляхом є запровадження в законодавстві економіко-правових механізмів, які б стимулювали бажаний для держави вектор розвитку. Так, французькі фермери отримували

до 22 % усіх дотацій для АПК на впровадження екологічно дружнього сільськогосподарського виробництва. Аквакультура Норвегії отримала в 90-х роках XX століття державну підтримку на розвиток лососевого виробництва для зменшення вилову дикого лосося. При цьому було запроваджено не тільки механізми дотацій, але й правові механізми відповідальності за недотримання екологічних вимог. Як не дивно, одним із найбільших штрафів, який загрожує норвезьким фермерам, є штраф за втечу вирощуваного лосося в навколишнє середовище.

У Великобританії була розроблена спеціальна державна програма «Запобігання утворення відходів на 2010–2015 рр.» (The waste prevention programme for England), яка надає можливість знизити витрати компаній шляхом упровадження утилізаційних програм [5].

В Україні схожі механізми зафіксовано в законодавстві, зокрема в законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» їм присвячено цілий розділ, однак практичного застосування вони не мали через брак коштів, хоча реалії сьогодення вказують, що за відсутності грошей для прямого дотування екологізації харчової промисловості необхідні кошти можна було б залучити шляхом надання податкових пільг, а підприємці самі знайдуть механізми фінансування. Нарешті гроші, недоотримані від окремих підприємств, можуть повернутися у вигляді економії коштів на охорону здоров'я, доходів від підвищення продуктивності праці та зменшення втрат від деградації навколишнього середовища.

Третій напрямок – добровільні системи оцінювання якості як виробничої діяльності підприємств, так і кінцевих продуктів харчування. Запровадження таких систем супроводжувалося планомірною роботою з популяризації продукції, виготовленої підприємствами, які успішно пройшли відповідну сертифікацію. Найбільш відомі системи такої сертифікації за ISO (9000, 14001, 18000 й особливо 22000), а також сертифікації за стандартами «органічного виробництва» або «органік».

В Україні окремі сертифікації намагалися запровадити як ДСТУ. Однак сутність ДСТУ полягає в тому, що підприємство, яке має його за основу своєї діяльності, не обов'язково є таким, що відповідає його вимогам, адже на міжнародному ринку воно повинно мати саме сертифікат відповідності вимогам ISO, а процедура сертифікації є дорогою та тривалою й не завжди може бути виконана в Україні. Так, сертифікація фермера на відповідність вимогам «органік» в Європі коштує від 1200 євро. У

Україні аналогічна процедура, за деяким даними підприємств, які намагалися її проходити, коштує від 70 тис. євро. Головною проблемою є відсутність в Україні органів (установ), які мають право сертифікувати.

Слід зазначити, що кожна країна має і свої особливості запровадження механізмів екологізації виробництва. Так, наприклад, США мають не дуже розвинуту систему вимог законодавства щодо екологізації харчової промисловості. Убачається, що це пов'язано з особливостями правової системи – максимальна свобода підприємництва й мінімальне втручання держави в цю сферу помножені на наявність свого правового регулювання в кожному штаті. Однак це не призводить до масового нехтування вимогами безпечності та якості продуктів харчування, адже правовій системі США притаманна інша особливість – високий рівень доступу до правосуддя, за якого кожен може обстоювати свої права на якісну продукцію з отриманням колосальних відшкодувань.

У Швейцарії задля екологізації виробництва продуктів харчування популяризується програма використання місцевих продуктів регіону – для зменшення викидів, необхідних для доставки продуктів з іншої місцевості.

Висновки. В умовах намагання української держави збільшити виробництво та переробку продуктів харчування дедалі більшої ваги набуває запровадження в законодавство механізмів екологізації харчової промисловості. Шляхами досягнення цієї мети мають стати: розроблення правових вимог до діяльності в галузі з механізмами контролю за обов'язковістю їх виконання; відмова від практики перенесення введення в дію розроблених і прийнятих вимог; створення систем державної сертифікації підприємств на предмет виконання ними добровільних вимог до товарів, затребуваних на міжнародних ринках; використання існуючого економіко-правового механізму природокористування для стимулювання виробничої діяльності на засадах ресурсо- та енергозбереження.

Список бібліографічних посилань

1. Екологізація виробництва // Вікіпедія: віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Екологізація_виробництва (дата звернення: 10.11.2016).
2. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
3. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды: Стокгольм, 1972 г. // ООН: офиц. веб-сайт. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення: 10.11.2016).
4. Про внесення змін до Закону України «Про дитяче харчування» щодо посилення вимог до виробництва та обігу продуктів дитячого харчування: закон України від 02.12.2010 № 2746-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 22. Ст. 149.
5. Бескупська О. В. Основні передумови та принципи екологізації харчової промисловості // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016, червень. Вип. 11. С. 272–275. URL: <http://global-national.in.ua/archive/11-2016/57.pdf> (дата звернення: 10.11.2016).

Надійшла до редколегії 12.11.2016

ИЛЬИНА Е. В. МИРОВОЙ ОПЫТ В СФЕРЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЗАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ В УКРАИНЕ

Определены основные направления имплементации в национальное законодательство Украины опыта других стран в сфере правового регулирования экологизации предприятий пищевой промышленности. Исследована история становления и развития законодательства относительно сбалансирования экономических и экологических требований в производственной деятельности пищевой промышленности. Установлены особенности внедрения требований к безопасности и качеству пищевых продуктов в отдельных странах.

Ключевые слова: экологизация материального производства, правовое регулирование экологизации пищевой промышленности, экологизация, экологическое право.

ILYINA O. V. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE SPHERE OF REGULATING ECOLOGIZATION OF THE FOOD INDUSTRY: HISTORY AND PERSPECTIVES OF IMPLEMENTING IN UKRAINE

The main areas of implementing into national legislation of Ukraine the experience of other countries in the sphere of legal regulation of ecologization of the food industry have been defined. The author has studied the history of formation and development of legislation on balancing economic and environmental requirements within the production of the food industry.

The author has determined the following main areas of the development of legislative requirements for ecologization of the food industry: the future implementation of new requirements for the

production with the refusal of the postponement of their entry into force; application of economic and legal mechanisms to encourage the ecologization of food production; promotion and state support of the systems of voluntary certification and evaluation of the quality and degree of environmental safety of enterprises of the food industry.

Priority ways of ecologization of the food industry in Ukraine are offered to accept the following: the development of legal requirements in the sphere of food industry with the control mechanisms over their obligatory implementation; refusal from the practice of transferring the developed and adopted requirements; creation of the systems of state certification of enterprises in terms of performing voluntary requirements for products popular in international markets; use of the existing economic and legal mechanism of natural resource use to promote productive activities based on resource and energy economy.

Keywords: *ecologization of material production, legal regulation of ecologization of the food industry, ecologization, environmental law.*

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922

В. І. БАРКО,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

В. П. ОСТАПОВИЧ,

кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України;

В. В. БАРКО,

кандидат педагогічних наук,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
діяльності ОВС Державного науково-дослідного інституту МВС України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ «ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ»

Розкрито теоретико-психологічні засади розробки професійно-психологічного тренінгу, присвяченого проблемі збереження психологічного здоров'я поліцейських Національної поліції України. Підкреслено, що з цією метою під час професійної підготовки поліцейських доцільно використовувати можливості технології професійно-психологічного тренінгу, оскільки вона уможливує комплексне вирішення завдань формування у них психолого-правових знань, практичних умінь, досвіду емоційно-ціннісних відносин і поведінки, забезпечення психологічної надійності та стійкості, здатності протистояти стресам і конфліктам. Відзначено, що тренінг може базуватися на ідеях гуманістичної та гештальт-психології й психоаналітичної концепції. Надано рекомендації щодо розробки та проведення професійно-психологічного тренінгу в підрозділах Національної поліції України.

Ключові слова: Національна поліція України, професійно-психологічний тренінг, гуманістична психологія, гештальт-психологія, психоаналіз, психологічне здоров'я.

Barko, V.I., Ostapovich, V.P. and Barko, V.V. (2016), "Theoretical and psychological approaches to the development of professional and psychological training "Saving mental health of police officers of the National Police of Ukraine" ["Konseptualni zasady profesiino-psykholohichnoho treninhu "Zberezhennia psykholohichnoho zdorovia politseiskikh Natsionalnoi politzii Ukrainy"]", *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 104–109.

Постановка проблеми. Відповідно до закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція являє собою центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. Виконання покладених на поліцію завдань супроводжується значними психофізіологічними та фізичними навантаженнями на працівників, багатьма чинниками ризику для їх життя й здоров'я. Дослідження зарубіжних авторів показують, що складні умови роботи поліцейських нерідко призводять до порушень у психічній діяльності працівників поліції, появи посттравматичних розладів, схильності до девіантної поведінки та

професійної деформації. Тому важливим напрямом підвищення ефективності діяльності поліції є підтримка психологічного здоров'я її працівників.

Психологічне здоров'я є головною складовою душевного благополуччя людини й основою її повноцінного розвитку. Сучасна наука розмежовує сфери психічного та психологічного здоров'я. Психологічне здоров'я розглядається не тільки як відсутність психічних захворювань і відхилень, але і як динамічна сукупність психічних властивостей особистості, що забезпечують гармонію між потребами індивіда й суспільства та виступають передумовою орієнтування індивіда на виконання свого життєвого завдання. Психологічне здоров'я є вищим рівнем прояву

здоров'я психічного, воно визначається ціннісно-смісловим змістом розвитку особистості. Відомо, що психологічне здоров'я особистості є необхідною умовою її ефективної діяльності загалом і професійної зокрема. Різномісна й тривала дія несприятливих чинників зумовлює порушення психологічного здоров'я поліцейських, виникнення у них високої нервово-психічної напруги, що може викликати негативні прояви в їхніх поведінці та психіці, зокрема відчуття душевного дискомфорту, появу негативних психічних станів тощо. Відповідальні завдання, які виконують працівники поліції, висувають підвищені вимоги до стану їх психологічного здоров'я [2, с. 20].

У зв'язку з цим метою статті є розкриття теоретичних підходів до розробки професійно-психологічного тренінгу збереження психологічного здоров'я поліцейських як комплексної навчальної технології, яка широко використовується поліціями демократичних країн світу.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з вивченням психічного здоров'я людини та шляхів його збереження, тривалий час викликають цікавість у дослідників. Найбільшу увагу йому приділяли представники медичних наук (медичної психології, патопсихології, психіатрії, психотерапії), у дослідженнях яких переважно йдеться про нервові та психічні захворювання, відхилення в особистісному розвитку людини, органічні синдроми й розлади тощо. Що стосується досліджень у сфері забезпечення психологічного здоров'я правоохоронців, у тому числі поліцейських, то цим питанням приділяли увагу переважно зарубіжні науковці (С. Алдвін, І. Є. Бобкова, Е. Луенда, М. І. Мягих, П. Мучинські, М. Мескон, С. Мадді, О. В. Поляков, А. Ю. Федотов, М. Свон, Р. Чарльз та інші) [3–8]. Вітчизняні вчені також проводили дослідження з питань збереження психологічного здоров'я працівників органів внутрішніх справ. Можна виокремити посібники та рекомендації, підготовлені такими авторами, як О. М. Бандурка, В. О. Криволапчук, І. В. Клименко, Л. А. Кирієнко, Г. А. Литвинова, С. В. Кушнар'єв, Л. І. Мороз та ін. [2; 9]. Автори порушували питання психогієни праці, психологічного забезпечення працівників, упровадження сучасних психотехнологій у систему професійної підготовки, використання проєктивних діагностичних методів, формування прихильності до здорового способу життя тощо. Проте проблема психологічного здоров'я поліцейських і технологій його збереження нині залишається недостатньо розробленою в теоретичному й методичному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Психологічний або соціально-психологічний тренінг упродовж декількох десятиріч широко використовується фахівцями різних сфер суспільного життя та бізнесу як комплексна навчальна технологія, яка поєднує в собі переваги різних форм навчальної роботи – лекцій, семінарів, практичних занять тощо. Автором ідеї тренінгу вважається видатний західний психолог К. Левін, який у 50-х роках минулого століття започаткував новий вид групової роботи, створивши так звані Т-групи. Головною метою перших тренінгів було підвищення комунікативного потенціалу й комунікативної компетентності учасників. Звідтоді фахівцями розроблено багато різновидів психологічних тренінгів, нова технологія почала використовуватись у навчальному процесі шкіл і вищих навчальних закладів, у процесі професійної підготовки персоналу найрізноманітніших організацій, серед інших і працівників поліції. Традиційно вважається, що психологічний тренінг дозволяє вирішувати п'ять головних завдань, а саме формувати в людини знання, вміння, розуміння подій і ситуацій, досвід стосунків з іншими, а також досвід поведінки в соціумі.

Питанням упровадження тренінгових технологій у правоохоронну систему займались вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед українських дослідників варто особливо відмітити науковий внесок Л. М. Мороз і В. О. Лефтерова, які обґрунтували принципи, методи й засоби використання тренінгів у діяльності правоохоронців і запропонували ідею професійно-психологічного тренінгу. Пропонований у статті професійно-психологічний тренінг збереження психологічного здоров'я розроблено на основі використання принципів, ідей та концепцій видатних зарубіжних і вітчизняних психологів.

Розглянемо концептуальні засади тренінгу. У світі існує багато теоретико-психологічних концепцій, на яких ґрунтується робота тренінгових груп. Вибір теоретичних засад у першу чергу залежить від мети, яку ставить перед собою організатор тренінгу. У нашому випадку метою є проведення з поліцейськими спеціальної групової роботи, в результаті якої працівники стануть здатними ефективно зберігати й підтримувати стан власного психологічного здоров'я в складних умовах професійної діяльності.

Досягнення мети передбачає вирішення протягом проведення тренінгу таких завдань:

– формування в поліцейських мотивації збереження психологічного здоров'я у процесі службової діяльності й у позаслужбовий час;

- розвиток у працівників поліції інтересу до себе, здатності до розуміння самого себе, саморефлексії та саморегуляції, а також до розуміння інших;

- дослідження життєвого стилю працівника поліції; усвідомлення цього стилю (інсайт); зміна концепції життя та засвоєних способів поведінки;

- формування в поліцейських бажання саморозвитку та самореалізації в професійній діяльності й особистому житті; розвиток гнучкості розуму, креативності;

- зміна фокусу уваги поліцейських і способу інтерпретації успіхів та невдач на користь позитивного сприйняття й оптимістичного стилю атрибуції (приписування причин);

- розвиток комунікативного потенціалу поліцейських, здатності впливати на людей; розвиток терпимості до чужої думки, вміння попереджувати конфлікти та дистреси;

- формування навичок конструктивної поведінки в складних ситуаціях, умінь надавати психологічну допомогу самому собі й іншим.

Для досягнення поставленої мети та вирішення окреслених завдань ми використали теоретичні ідеї гуманістичної, екзистенціальної й гештальт-психології, а також деякі положення психоаналізу.

Вибір на користь ідей гуманістичної психології пояснюється тим фактом, що основою психологічного здоров'я будь-якої людини є її особистісна цілісність, самодостатність, прагнення до особистісного зростання й розвитку, бажання допомагати іншим. Саме підходи представників гуманістичної та екзистенціальної психології (А. Маслоу, К. Роджерса, Р. Мей, І. Ялома та ін.) найбільше сприяють підтриманню психологічного здоров'я, оскільки спрямовані на повне розкриття потенціалу працівника поліції, пошук внутрішніх резервів удосконалення та розвитку здібностей. Згідно з гуманістичною ідеєю істинне фізичне та душевне здоров'я працівника полягає не в тому, щоб відповідати чийось нормам і стандартам, а в тому, щоби прийти до узгодження із самим собою й реальними фактами життя та службової діяльності. Результатом тренінгу на основі гуманістичних ідей також має бути відкриття нових можливостей і перспектив, оволодіння мистецтвом жити в гармонії з навколишнім світом.

Схожими є завдання тренінгу з позицій гештальт-психології. Найважливішими тут є зняття наявних особистісних блокувань і стимулювання процесу розвитку працівника, ре-

лізація можливостей і прагнень особистості за рахунок створення внутрішнього джерела як фундамента процесів саморегуляції. Головним теоретичним принципом гештальт-психології є теза про те, що здатність до саморегуляції неможливо нічим замінити, тому особлива увага приділяється готовності поліцейського приймати рішення й робити вибір. Ключовим моментом тренінгу є усвідомлення контакту із самим собою й оточенням. Також багато уваги приділяється усвідомленню різних установок і тих способів поведінки та мислення, які закріпились у минулому, розкриттю їх значення та функцій у цей час. Гештальт-підхід стимулює працівника поліції до кращого розуміння та прийняття себе таким, яким він є насправді, з негативним досвідом і соціально неприйнятними якостями, психотравмами й витісненими конфліктами. Психолог виступає лише в ролі фасилітатора, помічника, який орієнтується на бажання та можливості поліцейського, допомагає в найбільш складних і болючих ситуаціях.

Психоаналітичні підходи, як відомо, звертають першочергову увагу на роль неусвідомлених психічних процесів у детермінації дій людини. Так, індивідуальна теорія особистості, розроблена послідовником З. Фрейда А. Адлером, розглядає особистість холістично, як наділену творчістю й відповідальністю, таку, яка прагне досягти мети в межах особистої сфери феноменологічного досвіду. В індивідуальній психології А. Адлера стверджується, що іноді через відчуття неповноцінності стиль життя може бути саморуйнівним. Залишаючись психічно здоровим, індивід може бути нездоровим психологічно – втратити впевненість у собі, сенс життя, тому завданням тренінгу має бути підбадьорити таку людину, активізувати її соціальні інтереси й шляхом нових взаємовідносин розвинути новий стиль життя. Життєвий стиль особистості є так само унікальним, як є унікальною і сама особистість. А. Адлер підкреслював необхідність аналізувати особистість як єдине ціле, вказував на те, що життєвий стиль – це унікальний спосіб досягнення цілей, який обирає сама людина, і комплекс засобів, який дозволяє адаптуватись до умов дійсності. Таким чином, стиль життя – це, з одного боку, прийнята людиною концепція життя, з іншого – прийнятий нею паттерн поведінки. До головних чинників, які впливають на деформацію життєвого стилю, А. Адлер відносив органічну неповноцінність людини, розпеченість і соціальну відкинутість (ізоляцію). Тому специфічна мета адлеріанського

тренінгу – допомогти людині позбавитись відчуття власної малоцінності й відчуття себе залученою до світу людей; у процесі тренінгу працівник поліції знаходить помилку в формулі власного життєвого стилю, а потім розвиває альтернативні цілі та способи їх досягнення, тобто відбувається реорієнтація особистості. Остання трактується не тільки як зміна курсу, а, скоріш, як розкриття цілого «віяла» можливостей. Реорієнтація – це не лише виправлення помилок, а й пошук нових орієнтирів, нових смислів. Тому тренінг із використанням психоаналітичних ідей А. Адлера охоплює дослідження життєвого стилю працівника, усвідомлення цього стилю (інсайт), реорієнтацію як зміну особистістю концепції життя та засвоєння способів поведінки.

Групова робота – основна форма, яка використовується під час проведення тренінгу. З позиції гуманістичної теорії інтегральної індивідуальності діяльність людини визначається зовнішньою ситуацією та внутрішніми рисами (темпераментними, характерологічними), які властиві кожному працівнику поліції. Інтегральна індивідуальність утворює декілька ієрархічних рівнів:

- 1) індивідуальні властивості організму (біохімічні, соматичні, властивості нервової системи, конституціональні особливості);
- 2) індивідуально-психологічні особливості (темперамент, характер, здібності);
- 3) соціально-психологічні властивості (ролі в групі та в широкій соціальній системі, особливості комунікації).

Тому тренінг складається з трьох блоків, які органічно переплітаються один з одним: блок 1 – робота з тілом (психосоматичний блок), блок 2 – робота з особистістю (психологічний блок) і блок 3 – робота з комунікацією (соціально-психологічний блок).

На першому етапі роботи (блок 1) психолог виходить із припущення, що певні проблеми працівника можуть бути пов'язані з внутрішньою неузгодженістю свідомості (душі) людини та її тіла. Причиною такої неузгодженості можуть бути конфлікти, виробничі стреси, психологічні травми тощо. Через травми або стрес одна з частин (зазвичай це тіло) відкидається або блокується, й виникає так звана психологічна дисоціація, тобто в людини формується звичка відсторонюватись від свого тіла, щоб не відчувати фізичний або душевний біль. Унаслідок цього втрачається повноцінний контакт зі своїм тілом, поліцейський перестає довіряти сигналам, які воно надсилає. Така втра-

та викривляє або гальмує відчуття особистісної цінності й унікальності людини, змінює соціальні ролі, які стають надзвичайно жорсткими, що ще більше посилює внутрішнє розщеплення. При цьому посилюються симптоми стресу, серед яких м'язове напруження, підвищений артеріальний тиск, депресія, дратівливість, агресивність, загальна тривожність тощо. На психосоматичному рівні дисоціація може призвести до втрати відчуття опори й рівноваги, порушення контактів з іншими працівниками, деформації уявлень про власне фізичне тіло й появи психосоматичних проблем і захворювань. Тому цей блок передбачає декілька тем: а) робота з опорами (внутрішньою рівновагою); б) робота з агресивністю; в) робота з фізичним «Я»; г) робота з м'язовими затисками.

Другий блок присвячено переважно питанням внутрішньої психологічної узгодженості особистості працівника поліції. Головна увага приділяється проблемам життєвих пріоритетів, цілей діяльності та життя, перешкод на шляху досягнення цілей, стратегій побудови образу життя та діяльності й стратегій особистісного росту. В основу цього блоку покладено психологічні моделі его-станів і життєвого сценарію, які розкриваються в процесі здійснення самодіагностики его-станів («Хто я?») і побудови життєвого сценарію. Структура особистості в транзактному аналізі характеризується наявністю трьох его-станів: Батько, Дитина та Дорослий. Кожен его-стан є певним паттерном мислення, почуттів і поведінки. Батько – це інформація, отримана в дитинстві від батьків та інших авторитетних осіб: настанови, повчання, правила поведінки, соціальні норми. З одного боку, Батько є набором корисних і перевічених часом правил, а з іншого – забобонів та упередження. Дорослий здатен об'єктивно оцінювати дійсність на основі власного досвіду й на підставі цього приймати незалежні, адекватні ситуації рішення. Дитина – це емоційний початок людини; цей стан охоплює типові дитячі якості: довірливість, допитливість, винахідливість, захопленість тощо. Згідно з уявленнями транзакціоністів, майже всю людську діяльність запрограмовано життєвим сценарієм, витоки якого лежать у ранньому дитинстві. Спочатку сценарій записується невербально, потім діти отримують від батьків вербальні сценарні послання, які можуть стосуватися загальних установок або різних приватних сторін життя: дитині пропонується професійний, гендерний, освітній сценарій і таке інше. При цьому батьківські сценарні повідомлення

можуть бути як конструктивними, так і деструктивними й непродуктивними. Сценарій лежить поза межами свідомості, людина спотворює реальність із метою «виправдання» свого сценарію. Е. Берн висунув ідею про те, що на ранньому етапі формування сценарію дитина вже має певні уявлення про себе й людей, що її оточують. Ці уявлення залишаються з нею на все життя й можуть бути класифіковані таким чином: «я – ОК» або «я – не ОК»; «ти – ОК» або «ти – не ОК».

Окрім цього, під час розробки тренінгу враховувалось, що всім людям приносить задоволення відчуття руху вперед і наближення до досягнення поставленої мети. Проте досить часто людина не має чітких цілей, а безцільність існування призводить до апатії та песимізму. Іноді трапляються випадки підміни цілей засобами їх досягнення, часто цілі ставляться на недосяжному рівні, що не дає можливості отримувати задоволення від наближення до їх реалізації, і це призводить до негативного стану фрустрації. Нарешті, нерідко замість того, щоб концентруватись на цілях, люди концентруються на проблемах, які затьмарюють собою ціль, накопичуються у свідомості й гальмують просування вперед. Тому важливим завданням тренінгу є навчити поліцейських формулювати позитивні та реалістичні цілі, повідомляти про них і залучати оточення до їх реалізації.

Заключна частина тренінгу (блок 3) розвиває ідеї, започатковані в перших двох блоках, проте її більшою мірою присвячено стосункам і взаємодії поліцейських з іншими людьми. Як відомо, все людське життя тісно пов'язано зі спілкуванням, останнє є засобом формування та становлення особистості, її соціалізації; від

відносин з оточенням залежить досягнення особистістю життєвих і професійних цілей. Третій блок надає можливість працівникові поліції стати майстром побудови соціальних стосунків, дослідити процеси взаємного сприйняття людей, обміну інформацією та комунікативної взаємодії. На цьому етапі важливим є розуміння поняття команди та командної роботи й групової підтримки; комплекс пропонує вправ дозволяє поліцейським по-новому підійти до розуміння ефективності відносин з іншими людьми. Цей етап тренінгу містить у собі такі теми, як моделі спілкування й отримання зворотного зв'язку, групові ролі, механізми вирішення проблемних ситуацій у службовій діяльності.

Висновок. Розроблений професійно-психологічний тренінг «Збереження психологічного здоров'я поліцейських» являє собою комплексну навчальну технологію, яка дозволяє одночасно вирішувати низку головних завдань, а саме: формувати в поліцейського необхідні для підтримання здоров'я знання й уміння, сприятиме правильному розумінню поліцейськими змісту подій і ситуацій та набуттю ними досвіду стосунків з іншими людьми, а також досвіду адекватної поведінки у складних ситуаціях службової діяльності. Він ґрунтується на принципах та ідеях гуманістичної, екзистенціальної та гештальт-психології, а також психоаналізу. Перший досвід використання цього тренінгу під час підготовки поліцейських на базі Одеського державного університету внутрішніх справ продемонстрував його ефективність для формування складових психологічного здоров'я слухачів і позитивне ставлення до нової навчальної технології з боку поліцейських.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Барко В. І., Бойко О. В., Литвиненко Е. С. Інформаційний poradnik з питань формування прихильності до здорового способу життя і безпечної поведінки серед військовослужбовців та працівників правоохоронних органів: практ. посіб. Київ: К.І.С., 2008. 142 с.
3. Поляков А. В. Психологическое сопровождение сотрудников полиции. *Ученые записки СПбГИПСП*. 2014. Вып. 2, т. 22. С. 53–57.
4. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб.: Алетейя, 2000. 296 с.
5. Федотов А. Ю. Системно-структурный подход в профессиональной подготовке сотрудников ОВД. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2015. № 1 (60). С. 3–6.
6. Aldwin C. M. Stress, coping, and development, Second Edition: An Integrative Perspective. N. Y.: Guilford, 2007. 432 p.
7. Hardiness training for high risk undergraduates/S. Maddi, D. M. Khoshaba, K. Jensen, E. Carter, J. L. Lu, R. H. Harvey. *NACADA Journal*. 2002. No. 22. P. 450–455.
8. Luenda E. Charles et al. Shift Work and Sleep: The Buffalo Police Health Study. *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management*. 2007. No. 2. P. 215–227.

9. Барко В. І., Клименко І. В., Криволапчук В. О. Профілактика адиктивної поведінки у працівників ОВС України: навч. посіб. Київ, 2009. 52 с.

Надійшла до редколегії 22.10.2016

БАРКО В. И., ОСТАПОВИЧ В. П., БАРКО В. В. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗРАБОТКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА «СОХРАНЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ПОЛИЦЕЙСКИХ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ»

Раскрыты теоретико-психологические подходы к разработке профессионально-психологического тренинга, посвящённого проблеме сохранения психологического здоровья полицейских Национальной полиции Украины. Подчёркнуто, что в этих целях целесообразно реализовать в ходе профессиональной подготовки полицейских возможности технологии профессионально-психологического тренинга, поскольку она позволяет комплексно решать задачи формирования психолого-правовых знаний, практических умений, опыта эмоционально-ценностных отношений и поведения, обеспечения психологической устойчивости и надёжности, способности противостоять стрессам и конфликтам в процессе служебной деятельности. Отмечено, что такой тренинг может базироваться на идеях гуманистической и гештальт-психологии, а также на психоаналитической концепции. Даны рекомендации к разработке и проведению профессионально-психологического тренинга в подразделениях Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: Национальная полиция Украины, профессионально-психологический тренинг, гуманистическая психология, гештальт-психология, психоанализ, психологическое здоровье.

BARKO V. I., OSTAPOVICH V. P., BARKO V. V. THEORETICAL AND PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL TRAINING “SAVING MENTAL HEALTH OF POLICE OFFICERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE”

With the reference to the works of domestic and international authors, as well as own research the authors have revealed theoretical and psychological principles of the development of professional and psychological training focused on the problem of preserving mental health of police officers of the National Police of Ukraine. It has been emphasized that it is appropriate to use the possibilities of technology of professional and psychological training in the course of professional training to fulfill this purpose because it allows the complex solution of the tasks of forming psychological and legal knowledge, practical skills, experience of emotional and valuable relationships and behavior, provision of psychological security and stability and the ability to resist stress and conflicts.

It has been noted that the training may be based on the ideas of humanistic and Gestalt psychology and psychoanalytic concept. As an integral personality forms several hierarchical levels, namely individual properties of the organism (biochemical, physical properties of the nervous system, constitutional features), individual and psychological characteristics (temperament, character, abilities), socio-psychological characteristics (role in the group, in the broad social system, features of communication), then the author's training consists of three blocks that are organically intertwined with each other: block 1 – work with the body (psychosomatic block), block 2 – work with personality (mental block) and block 3 – work on communication (socio-psychological block).

Also the authors have provided recommendations on the development and conduction of professional and psychological training within the units of the National Police of Ukraine. It has been noted that the experience of using this course while police training has demonstrated its effectiveness to form the components of mental health of students and a positive attitude to new learning technologies by the police officers.

Keywords: National Police of Ukraine, professional and psychological training, humanistic psychology, Gestalt psychology, psychoanalysis, psychological health.

УДК 159.9.072.4

А. М. БОЛЬШАКОВА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної психології
Харківської державної академії культури

СУБ'ЄКТИВНА ВИЧЕРПАНІСТЬ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ

Досліджено гендерні особливості майбутніх правоохоронців щодо переживання вичерпаності особистісного потенціалу в трьох вимірах – минулому, теперішньому, майбутньому. Визначено відсутність гендерних розбіжностей у переживаннях курсантів щодо повноти використання особистісного потенціалу в минулому і теперішньому часі, однак виявлено гендерні розбіжності в переживаннях щодо майбутнього. Показано, що курсантам-юнакам властиві більш песимістичні прогнози щодо життєвих перспектив. Встановлено відмінності в показниках суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу між курсантами та студентами.

Ключові слова: особистісний потенціал, суб'єктивна вичерпаність, особистісна реалізованість, гендерні особливості, майбутні правоохоронці.

Bolshakova, A.N. (2016), "Subjective exhaustiveness of personal potential of future law enforcement officers: gender features" ["Subiektyvna vycherpanist osobystisnoho potentsialu maibutnikh pravookhorontsiv: henderni osoblyvosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 110–115.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток експериментальних гендерних досліджень пояснюється поширенням світоглядних трансформацій, соціально-політичних, економічних, освітніх, культурних та інших перетворень, спрямованих на досягнення рівноправ'я між представниками обох статей. Більшість науковців погоджується з тим, що відмінні риси чоловіків і жінок пов'язані не стільки з біологією, скільки із психологією статі. Визнано, що становлення особистості, формування її потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, життєвих прагнень, інтересів, особливостей емоційної сфери, типових моделей поведінки тощо. визначається усвідомленням людиною власної приналежності до певної статі та диференційованим впливом на неї гендерних норм і стереотипів. На сьогодні гендерна проблематика стала предметом досліджень різних галузей науки – філософії, антропології, психології, педагогіки, соціології та інших наук про людину. Актуальність її вивчення в межах юридичної психології зумовлюється необхідністю визначення психологічних засад забезпечення гендерної рівності у правоохоронних структурах України. Зокрема, дослідження потребує гендерна специфіка функціонування особистісного потенціалу працівників органів поліції, розвиток і збереження якого є провідним завданням розробки та впровадження ефективних програм психологічного супроводу їх професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема потенційного у психіці людини

є досить розробленою в сучасній психологічній науці. Вітчизняними та зарубіжними вченими досліджено потенціал індивідуального буття людини (І. Маноха), адаптаційний потенціал особистості (А. Маклаков), інноваційний потенціал (В. Клочко, Е. Галажинський), творчий потенціал (К. Абульханова-Славська, Д. Богоявленська, Я. Пономарьов, О. Яковлева), інтелектуальний потенціал (В. Дружинін), комунікативний потенціал (О. Бодалев, Ю. Ємельянов, В. Лабунська, Л. Петровська), потенціал професіоналізму (А. Деркач, Е. Зеєр, Є. Климов, Н. Кузьміна, Т. Кудрявцев, Н. Пряжников, В. Шадріков).

На сьогодні найбільш популярним та активно розроблюваним напрямком досліджень є вивчення особистісного потенціалу – феномена, обґрунтування якого можна знайти у працях російських дослідників під керівництвом Д. Леонтьєва. У роботах цих учених особистісний потенціал розглядається як «інтегральна системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, яка лежить в основі здатності особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів у своїй життєдіяльності та зберігати стабільність смислової регуляції й ефективність діяльності на тлі тиску та змінюваних зовнішніх умов» [1, с. 7]. До структури особистісного потенціалу віднесено смисложиттєві орієнтації, каузальні орієнтації, життєстійкість, толерантність до невизначеності, особливості контролю за дією, особистісний динамізм, самоорганізацію

діяльності, часові перспективи, оптимістичність мислення [1].

Ученими доведено, що високий рівень розвитку психічних якостей особистості, які входять до структури особистісного потенціалу, є обов'язковою умовою психічного благополуччя та повноцінного буття людини. Водночас, слід зауважити, що успішна реалізація особистісного потенціалу в процесі вирішення стратегічних і повсякденних завдань на життєвому шляху людини не завжди є невинним позитивним процесом. Досягнення важливих життєвих цілей може супроводжуватися виникненням складних екзистенціальних проблем. Вивчення цих проблем займалися, зокрема, К. Г. Юнг («проблеми душі нашого часу» – ставлення людини до смерті, до сенсу життя та свободи волі), Е. Фром (відчуження, руйнування смислових зв'язків з оточенням), А. Маслоу («метапатології» – відчуження, аномія, ангедонія, втрата смаку до життя, байдужість, екзистенціальний вакуум, криза світогляду, фаталізм, бажання смерті тощо), С. Мадді («екзистенційна недуга»), В. Франкл (логоневроз). У радянській і російській психології негативні ефекти процесу самореалізації пов'язуються з різними видами кризи смисловтрати (К. Абульханова-Славська, Б. Братусь, Ф. Василюк, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.).

Аналіз наукових праць названих дослідників дозволяє дійти висновку, що навіть ефективна актуалізація особистісного потенціалу й успішне самоздійснення людини на її життєвому шляху може мати сукупність таких негативних наслідків та ефектів, як криза смисловтрати, нудьга, спустошеність, зупинка в особистісному й професійному зростанні, особистісне вигорання, відсутність життєвих прагнень і планів, низький рівень мотивованості, активності, насиченості життя яскравими переживаннями тощо.

У наших попередніх роботах було теоретично обґрунтовано та емпірично верифіковано концепцію негативного явища у психіці людини – особистісної реалізованості (суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу) як результату негативного осмислення досягнутих результатів, особливостей перебігу та можливих перспектив процесу самоздійснення. Суб'єктивну вичерпаність особистісного потенціалу (особистісну реалізованість) визначено як переживання завершеності (закінченості) особистісного потенціалу, психічний образ, в якому відображено суб'єктивно незадовільну оцінку результатів, перебігу та перспектив реалізації особистісного потенціалу людини. Цей образ

пов'язаний із переживанням стагнації самоздійснення, фрустрацією потреби в самореалізації в минулому, теперішньому та майбутньому [2].

Як основні емпіричні індикатори суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу (особистісної реалізованості) теоретичним та емпіричним шляхом було виділено такі: фрустрацію потреби в досягненні життєвого успіху; переживання «втрачених можливостей» – незадовільну оцінку результатів самореалізації в минулому; неможливість знайти в минулому основи для майбутніх досягнень; незадовільну оцінку власної активності й енергійності в минулому та теперішньому; відсутність життєвого планування; песимістичні прогнози та несприятливі перспективи на майбутнє; переживання вичерпаності власного потенціалу та можливостей; відсутність або мала кількість значущих життєвих подій і справ [2].

Доведено, що високий рівень суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу пов'язаний із характеристиками низької успішності суб'єктивного самоздійснення людини в онтогенезі (безвідповідальністю, втратою сенсу життя, психічним неблагополуччям, низьким рівнем самоактуалізації, незадоволеністю життям, деструктивною суб'єктивною картиною життя) та низьким рівнем розвитку психічних якостей, що забезпечують подолання життєвих труднощів (життєстійкості, толерантності до невизначеності, креативного потенціалу, здатності до конструктивного копінгю). Також вивчено вікові та гендерні особливості цього негативного психічного феномена [2].

Однак не всі аспекти проблеми суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу на сьогодні з'ясовано. Так, потребують конкретизації встановлені гендерні закономірності стосовно представників професій, які мають виконувати свої обов'язки під впливом складних, екстремальних умов.

Метою цієї статті є вивчення гендерних особливостей переживання суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніми правоохоронцями – курсантами ВНЗ МВС України.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 78 майбутніх правоохоронців – курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ віком від 20 до 23 років. Необхідність визначення гендерних особливостей розвитку суб'єктивного переживання вичерпаності особистісного потенціалу саме в цьому віці визначається значним руйнівним впливом цього негативного феномена на формування життєвих планів і перспектив,

а тому і на ефективність професійного навчання, успішність майбутньої службової діяльності та загальне психічне і фізичне благополуччя правоохоронців.

Суб'єктивне переживання вичерпаності особистісного потенціалу досліджено за допомогою авторської методики – «Опитувальника особистісної реалізованості», який дозволяє оцінювати загальний рівень прояву цього феномена та три його окремі виміри за такими шкалами [3]:

– «ретроспектива» (вимір минулого) – характеризує уявлення про низький рівень досягнення життєвого успіху, неповне використання особистісних ресурсів, неефективність планування та реалізації планів у минулому;

– «поточний момент» (вимір теперішнього) – характеризує уявлення про ненасиченість

сьогодення важливими справами, низький ступінь активності, спрямованої на досягнення життєвих результатів, показує незадоволення повнотою використання особистісних ресурсів і реалізації особистісного потенціалу;

– «перспектива» (вимір майбутнього) – оцінює негативні прогнози людини щодо реалізації важливих планів і мрій у майбутньому, переживання вичерпаності особистісного потенціалу, відсутність значущих задумів.

Описову статистику показників суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу (результатів опитувальника особистісної реалізованості) курсантів у порівнянні із середньонормативними показниками для відповідного віку наведено у таблиці 1. У вибірку стандартизації опитувальника для віку 17–23 років увійшли 87 студентів.

Таблиця 1

Показники суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніх працівників правоохоронних органів

Показники опитувальника особистісної реалізованості	Середні показники суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу курсантів	Нормативні дані за методикою для відповідного віку*
Ретроспектива	2,50±0,64	2,45±0,58**
Поточний момент	2,50±0,48	2,59±0,53**
Перспектива	2,34±0,64	1,64±0,47***
Загальна оцінка	7,34±1,41	6,69±1,32****

Примітки: * – середній рівень; ** – відсутність статистично значущих розбіжностей; *** – $p < 0,01$; **** – $p < 0,05$.

Дані, наведені в таблиці 1, показують, що оцінки суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу курсантів у вимірі минулого (шкала «ретроспектива») та теперішнього (шкала «поточний момент») знаходяться майже на одному рівні з оцінками, які були отримані в процесі стандартизації опитувальника особистісної реалізованості у групі відповідного віку, до складу якої увійшли студенти цивільних спеціальностей.

Оцінки за шкалою «перспектива» у курсантів суттєво перевищують показники їх цивільних однолітків. Також вищими в них є загальні оцінки суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу. Зважаючи на статистичну значущість цих розбіжностей, отримані результати дозволяють стверджувати, що курсантам – майбутнім працівникам правоохоронних органів значно більше, ніж їх цивільним одноліт-

кам, притаманні песимістичні прогнози щодо перспектив реалізації власного особистісного потенціалу в майбутньому, які позначаються на загальному переживанні вичерпаності особистісних ресурсів самоздійснення. Досить вірогідно, що такі показники можуть свідчити про загрозу розвитку професійної деформації особистості, принаймні в аспекті формування ставлення до себе як до професіонала (оцінки соціальної значущості власної професійної діяльності та можливості самореалізації в ній).

Порівняння середніх оцінок суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу в майбутніх правоохоронців чоловічої та жіночої статі показало наявність певних статистично значущих розбіжностей, а також певні відмінності в гендерних особливостях особистісної реалізованості курсантів і студентів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Гендерні розбіжності в показниках суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніх працівників правоохоронних органів

Показники опитувальника особистісної реалізованості	Середні показники суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу курсантів		Нормативні дані за методикою для відповідного віку*	
	чол.	жін.	чол.	жін.
Ретроспектива	2,54±0,59	2,35±0,79**	2,3±0,54	2,58±0,61**
Поточний момент	2,52±0,48	2,41±0,45**	2,15±0,49	2,99±0,57****
Перспектива	2,47±0,61	1,92±0,55***	1,49±0,41	1,78±0,52**
Загальна оцінка	7,53±1,32	6,67±1,55****	5,94±1,21	7,35±1,41***

Примітки: * – середній рівень; ** – відсутність статистично значущих гендерних розбіжностей; *** – $p < 0,01$; **** – $p < 0,05$.

Дані, наведені в таблиці 2, показують відсутність статистично значущих гендерних розбіжностей за шкалою «ретроспектива» опитувальника особистісної реалізованості як у курсантів, так і в їх цивільних однолітків. Отже, досліджуваним юнацького віку, незалежно від їх статевої та професійної приналежності, властиві однакові переживання щодо оцінки вже досягнутих життєвих успіхів, ступеня активності використання особистісного потенціалу на шляху до досягнення значущих цілей у минулому.

Також ці дані показують відсутність статистично значущих гендерних відмінностей у курсантів за шкалою «поточний момент» опитувальника особистісної реалізованості, тобто статева приналежність майбутніх правоохоронців не пов'язана з переживанням повноти використання особистісного потенціалу в теперішньому часі. Слід зазначити, що гендерні розбіжності за цією шкалою у групі студентів є статистично значущими – оцінки дівчат-студенток значно перевищують як показники хлопців, так і показники дівчат-курсантів. Це дозволяє дійти висновку, що майбутнім правоохоронцям, незалежно від їх статі, притаманні однакові переживання щодо насиченості сьогодення важливими справами, актуального ступеня власної активності та задоволення повнотою використання особистісних ресурсів досягнення життєвого успіху. При цьому курсанти жіночої статі, порівняно з дівчатами, які склали вибірку стандартизації опитувальника особистісної реалізованості, надають більшій значущості своїм повсякденним справам, позитивніше оцінюють власні активність та енергійність у досягненні важливих життєвих результатів і повноту використання особистісного потенціалу в теперішньому часі. Дівчата-студентки відчують більше незадоволення

щодо реалізації особистісного потенціалу в теперішньому часі, насиченості життя важливими справами.

Як свідчать отримані дані, статистично значущі гендерні розбіжності визначаються в показниках суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніх правоохоронців за шкалою «перспектива» опитувальника особистісної реалізованості. Це дозволяє стверджувати, що курсантам-дівчатам властиві більш оптимістичні прогнози щодо реалізації особистісного потенціалу в майбутньому та відчуття насиченості життєвих перспектив важливими планами та проектами.

Дані, наведені у таблиці 2, також показують суттєві відмінності в оцінках за шкалою «перспектива» між курсантами та студентами чоловічої статі. Майбутнім правоохоронцям чоловічої статі, у порівнянні з їх цивільними однолітками, властиві більш негативні прогнози щодо реалізації важливих планів і мрій у майбутньому, інтенсивніше переживання вичерпаності особистісних ресурсів життєздійснення та відсутності значущих задумів і проектів, слабше прагнення до особистісного зростання.

Аналіз оцінок досліджуваних за загальним рівнем суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу показав наявність як гендерних розбіжностей, так і відмінностей між курсантами та студентами. Виявилось, що курсантам-юнакам властиві більш інтенсивні негативні переживання щодо самореалізації в минулому, теперішньому та майбутньому в порівнянні як із курсантами-дівчатами, так і зі студентами-юнаками. Майбутнім правоохоронцям чоловічої статі притаманні нездатність знайти в минулому основи для майбутніх досягнень, незадовільна оцінка власної активності й енергійності в минулому та теперішньому, відсутність життєвого

планування, песимістичні прогнози і несприятливі перспективи на майбутнє, переживання вичерпаності власного потенціалу та можливостей, відсутність або незначна кількість суб'єктивно значущих життєвих справ і подій. Майбутні правоохоронці жіночої статі, у порівнянні зі своїми колегами чоловічої статі та студентами-дівчатами, є більш задоволеними результатами, перебігом і перспективами реалізації особистісного потенціалу в минулому, теперішньому та майбутньому.

У результаті дослідження виявлено гендерні особливості переживання суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніми правоохоронцями – курсантами ВНЗ МВС України. Якісний аналіз отриманих даних дозволяє сформулювати деякі **висновки**:

– особистісний потенціал – це характеристика особистості, яка лежить в основі здатності особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв та орієнтирів у своїй життєдіяльності і зберігати стабільність смислової регуляції й ефективність діяльності;

– суб'єктивна вичерпаність особистісного потенціалу (особистісна реалізованість) – це переживання завершеності (закінченості) особистісного потенціалу, психічний образ, в якому відображено суб'єктивно незадовільну оцінку результатів, перебігу та перспектив реалізації особистісного потенціалу людини. Цей образ пов'язаний із переживанням стагнації самоздійснення, фрустрацією потреби в самореалізації в минулому, теперішньому та майбутньому;

– курсантам і студентам, незалежно від статевої приналежності, притаманні однакові

переживання щодо рівня вже досягнутого життєвого успіху, повноти використання особистісного потенціалу та ефективності життєвого планування й реалізації планів у минулому;

– курсантам чоловічої та жіночої статі притаманні однакові переживання щодо насиченості сьогодення важливими справами, актуального ступеня власної активності, спрямованої на досягнення життєвих результатів, повноти поточної реалізації особистісного потенціалу;

– курсанти жіночої статі, порівняно зі студентами-дівчатами, позитивніше оцінюють власні активність та енергійність і повноту використання особистісного потенціалу в теперішньому часі;

– курсантам – майбутнім працівникам правоохоронних органів значно більше, ніж їх цивільним одноліткам, притаманні песимістичні прогнози щодо перспектив реалізації власного особистісного потенціалу в майбутньому;

– курсантам-юнакам, порівняно з дівчатами, властиві більш песимістичні прогнози щодо насиченості життєвих перспектив важливими планами;

– майбутнім правоохоронцям чоловічої статі, в порівнянні з їх цивільними однолітками, властиві більш негативні прогнози щодо реалізації важливих планів і мрій у майбутньому, інтенсивніше переживання вичерпаності особистісного потенціалу.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні психологічних механізмів і факторів попередження та корекції суб'єктивної вичерпаності особистісного потенціалу майбутніх працівників Національної поліції України.

Список бібліографічних посилань

1. Личностный потенциал: структура и диагностика/под ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2011. 675 с.
2. Большакова А. М. Особистісна реалізованість людини в онтогенезі: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Запоріжжя, 2011. 37 с.
3. Большакова А. М. Опитувальник особистісної реалізованості. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. 2010. Вип. 28, ч. 1. С. 14–24.

Надійшла до редколегії 21.11.2016

БОЛЬШАКОВА А. Н. СУБЪЕКТИВНАЯ ИСЧЕРПАННОСТЬ ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА У БУДУЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ: ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Исследованы гендерные особенности будущих правоохранителей относительно переживания исчерпанности личностного потенциала в трёх измерениях – прошлом, настоящем, будущем. Определено отсутствие гендерных различий в переживаниях курсантов относительно полноты актуализации личностного потенциала в прошлом и настоящем, однако выявлены гендерные различия в переживаниях относительно будущего. Показано, что курсантам-юношам свойственны более пессимистичные прогнозы относительно жизненных перспектив. Установлены отличия в показателях субъективной исчерпанности личностного потенциала между курсантами и студентами.

Ключевые слова: личностный потенциал, субъективная исчерпанность, личностная реализованность, гендерные особенности, будущие правоохранители.

BOLSHAKOVA A. N. SUBJECTIVE EXHAUSTIVENESS OF PERSONAL POTENTIAL OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS: GENDER FEATURES

The personal realization is defined as mental form of negative valuation of self-realization process. It is reasonable that this mental form is correlated with stagnation of self-accomplishment process and frustration of life success need during three life stages: past, present and future. Phenomenology of personal realization is described by: existential frustration, “loss of chance” feeling, negative valuation of self-activity, low productiveness of life planning, pessimistic prognosis, feelings of spent potential, minor number of life tasks.

The study involved 78 future law enforcement officers and 87 civil students aged 17–23 years.

The “Personal realization questionnaire” was used for diagnostics of subjective exhaustiveness of personal potential. The factor structure of new “Personal realization questionnaire” is suited for the study of three dimensions of personal realization: past, present and future. The scale “Present situation” describes minor saturation of present situation by important task, down level of activity, self-realization dissatisfaction. The scale «Perspective» describes pessimistic life-plans realization prognosis, feeling of spent personal potential, low productiveness of life planning, minor need of personal development. The scale “Retrospective” describes low level of life-achievement, non-effectiveness of the past life planning, low level of activity, process and results of self-realization dissatisfaction.

In the course of statistical treatment of the results, an analysis of distinctions between male and female future law enforcement officers was carried out. It is found out that gender distinctions in experiencing actualization of personal potential in the past and present are absent. Gender distinctions in experiencing future are educed. It is demonstrated that male future law enforcement officers, unlike female, are more pessimistic in prognoses about life prospects.

In the course of statistical treatment of the results, an analysis of distinctions between future law enforcement officers and civil students was carried out. It is found out that female future law enforcement officers, comparatively with female civil students, estimate own activity and actualization of personal potential in the actual time more positively. It is demonstrated that male future law enforcement officers, comparing to male students of the same age, experience exhaustiveness of personal potential more intensively.

Keywords: *personal potential, subjective exhaustiveness of personal potential, personality realization, gender features, future law enforcement officers.*

УДК 159.922

М. Т. БОНДАРЧУК,

*заступник начальника навчального відділу Інституту інтелектуальної власності
Національного університету «Одеська юридична академія» в м. Києві*

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОНАННЯ НИМИ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ

З метою підвищення ефективності професійної діяльності поліцейських Національної поліції України розглянуто теоретичні та прикладні аспекти саморегуляції їх психічних станів. Зроблено акцент на сучасних концепціях психологічної саморегуляції психічних станів працівників поліції, спрямованих на забезпечення психологічної підготовки поліцейських до діяльності в особливих та екстремальних умовах, попередження конфліктів у підрозділах, стресів, емоційного вигорання тощо. Розкрито умови здійснення і сучасні технології проведення психологічної саморегуляції працівників Національної поліції України.

Ключові слова: *поліція, саморегуляція, стресостійкість, психологічна підготовка, керівники, професійно-психологічний тренінг.*

Bondarchuk, M.T. (2016), “Self-regulation of mental states of police officers as a condition for the effective accomplishment of official tasks” [“Samorehuliatyia psykhichnykh staniv politseiskykh yak umova efektyvnoho vykonannya nymy sluzhbovykh zavdan”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 115–120.

Постановка проблеми. Відомо, що професійна діяльність поліцейських традиційно належить до складних видів і нерідко супроводжується значними психофізіологічними й фізичними навантаженнями на працівників, бага-

тьма чинниками ризику для їхнього життя і здоров'я, характеризується стресогенністю, необхідністю протидіяти кримінальному оточенню, застосовувати заходи фізичного впливу, зброю, спеціальні засоби тощо [1, с. 162].

Наукові праці багатьох авторів свідчать про те, що складні умови роботи поліцейських нерідко призводять до порушень у їхній психіці, появи посттравматичних розладів, емоційного вигорання, схильності до девіантної поведінки, конфліктності, агресивності, стресів [2].

Саме тому в багатьох країнах науковцями й управлінцями значна увага приділяється організації спеціальної роботи щодо психологічної підготовки працівників поліцейських підрозділів. Завданням психологічної підготовки є формування високого рівня психологічної готовності поліцейських до діяльності, яка б дозволяла нейтралізувати впливи негативних професійних чинників, забезпечувала належний стан психічного здоров'я працівників, здатність протидіяти стресам, конфліктам, емоційному вигоранню та іншим негативним чинникам. Однією зі складових психологічної підготовки є формування здатності поліцейського до саморегуляції власних психічних станів. Оскільки Національна поліція України є новим правоохоронним органом, то досвід організації та здійснення психічної саморегуляції поліцейських у ній практично відсутній. Тому метою статті є розкриття теоретичних і прикладних аспектів організації та здійснення саморегуляції психічних станів працівників поліції як важливої умови підвищення ефективності їх діяльності.

Аналіз останніх наукових досліджень. Аналіз теорії і практики організації психологічної підготовки поліцейських свідчить про те, що цим питанням науковці приділяють значну увагу. Дослідники розвинених зарубіжних країн, у першу чергу Великобританії, США, Німеччини, Італії, Росії (П. Мучинські, М. Свон, Р. Чарльз, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури, Р. Роберт, Б. Бовін, М. Мягких, О. Караваєв, В. Петров та інші), розробили принципи, форми, методи психологічної підготовки; в літературі описаний досвід роботи практичних психологів системи МВС багатьох країн. У руслі вивчення психологічних особливостей особистості правоохоронців, що формуються під впливом умов професійної діяльності, вивчалися: морально-психологічні аспекти професійної діяльності й деформації особистості правоохоронців (І. Андреев, С. Безсонов, А. Буданов, І. Віденєєв, Н. Гранат, В. Медведєв, Е. Кин, О. Мартиненко, С. Піняєва та ін.); адаптивність, стресостійкість, саморегуляція особистості та особливості проявів емоційно-вольової сфери особистості в екстремальних умовах (О. Бандурка, В. Бодров, М. Калашникова, В. Корольчук, Н. Мілорадо-

ва, С. Миронець, А. Москаленко, Д. Кобзін, О. Тімченко та ін.); професійна мотивація, готовність і підготовка до правоохоронної діяльності (В. Вахніна, А. Дубнякова, Н. Іванова, С. Лях, А. Маркова, Я. Когут, О. Кокун, І. Платонов та ін.); особистісні характеристики керівників, специфічність і компоненти управлінського спілкування керівників підрозділів МВС (Б. Авренєєв, В. Барко, В. Бочелюк, Ю. Ільїна та ін.).

Розглядаючи психологічну готовність особистості до діяльності в особливих та екстремальних умовах, вчені традиційно беруть до уваги цілий комплекс якостей, від яких залежить успіх в діяльності. Ці якості можна об'єднати в такі групи: компоненти кваліфікації, що вимагають отримання необхідних знань і вмінь; мотиваційні компоненти, що характеризують ставлення до діяльності; особливості особистості і психічні стани [3]. Проте питання саморегуляції психічних станів поліцейських до цього часу не були предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Виконуючи свої професійні обов'язки, працівникам поліції доводиться витримувати і долати надмірні фізичні й емоційні навантаження. Життя і здоров'я особового складу в таких ситуаціях багато в чому залежать від його сумлінності та професійної майстерності, пильності й бойової згуртованості.

При цьому сучасна ситуація диктує необхідність відмовитися від одностороннього захоплення силовими методами і вимагає оволодіти більш цивілізованими психологічними, педагогічними, етичними методами роботи з громадянами [4, с. 2]. Успішна професійна діяльність у цих умовах потребує специфічних психологічних якостей, що виступають як професійно важливі.

Дослідження показало, що до них, у першу чергу, відносяться активність, цілеспрямованість, організованість, самостійність, наполегливість, завзятість, сміливість, стійкість до ризику, небезпеки і невдач, здатність до самообілізації, комунікативні здібності, терплячість, урівноваженість, стриманість, самовладання, впевненість в собі, висока працездатність, вміння виконувати кілька поєднаних у часі дій, готовність до прийняття нестандартних рішень, здатність діяти в умовах дефіциту часу, психічного перенапруження і навантаженого темпу роботи, високі здібності до адаптації.

Особливо важливими також є вміння саморегуляції, які означають здатність формувати оптимальний стиль життєдіяльності, активну

життєву позицію, оптимальний рівень регуляції психофізіологічних функцій.

У загальному вигляді саморегуляція являє собою доцільне функціонування живих систем різних рівнів організації і складності. Саморегуляція психічна – один з рівнів регуляції активності цих систем, що виражає специфіку реалізуючих її психічних методів та способів відображення і моделювання дійсності, в тому числі рефлексії. Вона реалізується в єдності своїх енергетичних, динамічних і змістовно-смыслових аспектів [5, с. 534].

Здатність до оптимальної організації своєї поведінки не можлива без навичок саморегуляції свого психічного стану. Специфіка поліцейської служби визначає підвищені вимоги до здатності поліцейських довільно регулювати свій стан і поведінку, що і змусило нас звернутися до досліджень та розгляду цієї проблеми.

Суттєве значення для дослідження мали дані щодо вивчення психологічних детермінант поведінки працівників правоохоронних органів і військовослужбовців в екстремальних умовах (С. Бочарова, О. Землянська, І. Конопльова, В. Лефтеров, С. Лебедева, М. Логачов, О. Матюк, В. Медведєв, Є. Потапчук, О. Шаповалов та інші), а також дані теорії саморегуляції функціональних і психічних станів особистості, її поведінки та діяльності (О. Конопкін, В. Морсанова).

Вивчення регуляторної функції психіки відноситься до числа фундаментальних проблем психології, причому один із проявів цієї функції пов'язано з регуляцією психічного стану людини. Важливою стороною цієї проблеми є вивчення системно-функціональних механізмів регуляції психічних станів – функціональних структур. Функціональні структури розглядаються не тільки в аспекті регуляції станів, але і психічної діяльності в цілому. Разом з тим ці структури різні. У процес регуляції станів входять психічні процеси і властивості особистості, соціальне середовище, умови життєдіяльності й ін. Цей процес відбувається за активної участі психічних процесів з опорою на психологічні властивості особистості.

Серед психічних явищ психічним станам належить одне з основних місць. Психічний стан – це самостійний прояв людської психіки, що завжди супроводжується зовнішніми ознаками, які мають перехідний, динамічний характер, але не є психічними процесами або властивостями особистості. Цей прояв психіки виражається найчастіше в емоціях, забарвлю-

ючи всю психічну діяльність людини, і пов'язане з пізнавальною діяльністю, з вольовою сферою та особистістю в цілому [6].

Здатність до саморегуляції психічних станів займає особливе місце в ряді різноманітних професійно і життєво важливих психічних і психофізіологічних особливостей. Вона обумовлює успішність і безпеку службової діяльності озброєного працівника поліції, його адаптивність до різних життєвих ситуацій, адекватність поведінки в них. У зв'язку з тим забезпечення розвитку можливостей особистості управляти своїми психічними станами, організація цілеспрямованого навчання прийомів їх свідомої саморегуляції мають надзвичайну важливість як у плані підготовки до виконання конкретної оперативно-службової діяльності (особливо з вираженим нервово-психічним компонентом робочого навантаження), так і в плані загальних профілактичних психологічних, медичних та соціальних заходів, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я, поліпшення психологічної атмосфери в колективах поліцейських підрозділів. Вищою формою психічної саморегуляції функціонального стану є довільна саморегуляція. В екстремальних умовах довільна саморегуляція може виступати як специфічна діяльність, спрямована на перетворення суб'єктом свого стану з наявного в потрібний, що відповідає умовам і завданням діяльності.

Функції свідомої саморегуляції дуже широкі. Так, за допомогою методів психічної саморегуляції кожен працівник поліції може поступово оволодіти прийомами регулювання своєї психічної активності й за рахунок цього підвищувати рівень особистої працьовитості, позитивно впливати на емоційно-вольову сферу, протистояти формуванню професійної психологічної деформації, значно поширювати можливості своєї психіки, розвивати принципово нові види рецепції, навчитися користуватись особистими потенційними резервами у своїй професійній діяльності. Різноманітність можливостей свідомої психічної саморегуляції дозволяє сприймати її як один із найважливіших компонентів психічної культури людини.

За результатами дослідження, проведеного в управліннях поліції Вінницької, Чернігівської та Черкаської областей, було розроблено програму регуляції станів людини, якою було визначено основні завдання, типи та методи свідомої психічної саморегуляції працівника поліції. Серед основних завдань із них є:

– знайомство працівника поліції з новою науковою інформацією щодо закономірностей і механізмів функціонування його особистої психіки, розуміння ним сутності основних її фаз, рівнів, явищ;

– усвідомлення шляхів психофізіологічної корекції, оптимізації свого особистого психічного стану, нейтралізації стресових станів;

– формування умінь психічного самовпливу, оволодіння методами та прийомами психокорекції;

– формування навичок особистої психогігієни тощо.

Цією програмою рекомендується у процесі психологічної підготовки працівників поліції ознайомити їх із трьома основними типами механізмів саморегуляції власного організму. Ці механізми забезпечують умовнорефлекторність процесу саморегуляції рівнів психічного стану в період бадьорості.

Перший тип механізму психічної саморегуляції базується на співвідношенні активності, яка циркулює в мозку, та активністю, яка знаходить вихід за межі мозку. У випадках, коли кількість імпульсів, які циркулюють у мозку людини, переважає кількість таких, що знаходять вихід у зовнішній простір, напруженість психічного стану людини значно зростає, і, навпаки, напруженість психічної активності зменшується, коли кількість імпульсів, що знаходять вихід, перевищує. Тоді психіка людини перебуває в стані значно меншого напруження [7, с. 84]. У повсякденному житті людина спроможна регулювати стан виниклої напруги шляхом вольового зусилля. Цей тип механізму саморегуляції психічного стану людини діє за допомогою реагування, тобто за допомогою активних рухів, дій, жестів, мовної реакції тощо.

Другий тип саморегуляції в основі свого механізму передбачає зміну кількості нервових імпульсів з метою недопущення можливого психічного перенапруження. Це визначає, що зрівноважити інтенсивність нервових імпульсів можна за рахунок цілеспрямованої зміни тону конкретних груп м'язів та свідомої зміни частоти й інтенсивності дихання. Дійсно, вчені-фізіологи встановили взаємозв'язок між станом м'язів та рівнем психічної активності людини.

Саме цей рефлекторний взаємозв'язок дозволяє за рахунок свідомого гальмування своїх особистих рухів, які є характерним показником конкретних почуттів, значно зменшити або зовсім нейтралізувати негативне почуття.

Механізм такого психічного самовпливу вже значно вивчено вченими, він має чітку природну суто психофізіологічну основу. Доведено, що періодична зорова концентрація на нерухомому об'єкті сприяє тренуванню мозкових центрів, які відповідають за зорові можливості людини. Будучи тренуваними, вони починають функціонувати активніше, забезпечуючи значно більший рівень загальнофізичного та психічного стану людини.

Третій тип саморегуляції психічної активності людини базується на взаємозв'язку її психічного стану та реагування психіки на сигнали й умови зовнішнього середовища. До засобів, які дозволяють змінити психічну активність людини, відносять такі, як музика, поезія, різного роду ритуальні дії, кольори тощо. Усвідомлення працівником поліції цих закономірностей буде позитивно впливати на процес свідомої саморегуляції за рахунок свідомої побудови у свідомості образів цих взаємопов'язаних процесів.

Оволодіння навичками довільної саморегуляції свідчить про можливість і вміння працівника усвідомлювати свої цілі, будувати систему дій, спрямованих на досягнення цих цілей, моделювати умови навколишньої дійсності для оптимального вирішення виниклих проблем, контролювати, коригувати програму дії залежно від ситуацій, що складаються [8, с. 108]. Однак становлення суб'єкта діяльності залежить також від особливостей конкретної діяльності. Формування єдиної для безлічі різних видів діяльності системи саморегуляції дозволяє підготувати поліцейського в майбутньому до зміни поведінки у трансформуючих ситуаціях, адаптації до постійно мінливих умов діяльності. За наявності і вдосконалення у працівника поліції системи саморегуляції виникає тенденція до усвідомленого прояву і розуміння себе як суб'єкта діяльності, в результаті чого зменшується конфліктність, підвищується впевненість у собі, поліпшується професійне самопочуття, що і є якостями професіонала.

Проведене дослідження підтвердило теоретичні висновки стосовно того, що підтримувати позитивний психологічний тонус працівнику поліції допомагає насамперед метод усвідомлення необхідності досягнення мети у короткий термін та з найкращим результатом. Сутність цього методу полягає в наданні можливості поліцейському в разі необхідності виконувати різноманітні дії – фізичні, психічні – на основі самопримусу, а не особистого бажання.

Метод емоційно-вольового впливу передбачає користування такими засобами саморегуляції психічного стану, як самосповідь, самопереконання, самопримус, самонавіювання, самопідкріплення. Всі ці способи є необхідними для організації спілкування з самим собою. Саме індивідуальні особливості саморегуляції визначають те, наскільки успішно працівник планує і програмує досягнення мети, враховує значущі зовнішні та внутрішні умови, оцінює результати й коригує свою активність для досягнення суб'єктивно прийнятних результатів. У зв'язку з тим можна висновувати про те, що чим вищим є ступінь усвідомленого саморегулювання, розвиненість, взаємопов'язаність усіх основних ланок саморегуляції, тим легше буде проходити адаптація працівника поліції до складних видів діяльності [9, с. 159].

Проведене нами дослідження показало, що серед опитаних працівників поліції 30 % скаржаться на порушення сну, більше 80 % опитаних відзначають у себе один або кілька симптомів прояву невротичних станів, які проявляються до кінця робочого дня: втому (70 %), зниження уваги (30 %), дратівливість (20 %), головні болі й запаморочення (10 %), сонливість і слабкість (10 %) тощо. Наступне опитування, яке було проведено після тренінгу з працівниками поліції з основ саморегуляції, показало зниження наведених вище показників майже втричі.

У зв'язку з тим оволодіння працівниками поліції прийомами і методами емоційно-вольової саморегуляції є вельми актуальним завданням. Успіхів у службовій діяльності досягають ті працівники, у кого міцніші нерви, хто краще вміє налаштуватися на боротьбу зі злочинцем, більш раціонально розпоряджатися не тільки своїми фізичними, а й розумовими ресурсами, зберігати на оптимальному рівні нервово-психічну активність, виявляти вольову активність у складних ситуаціях оперативно-службової діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Огнев И. Психологическая безопасность. Ростов н/Д: Феникс, 2007. 605 с.
2. Александров Ю. В. Професійна деформація співробітників органів внутрішніх справ і шляхи її корекції: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2004. 20 с.
3. Андросюк В. Г. Коли ситуація екстремальна. *Іменем Закону*. 1996. № 44, 45.
4. Коноплева И. Н. Организация психологической подготовки сотрудников милиции к оперативно-служебной деятельности // Психологическая наука и образование. 2010. № 3. 10 с. URL: http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2010_3_Konopleva.pdf (дата звернення: 18.10.2016).
5. Словник практичного психолога/сост. С. Ю. Головін. М.: АСТ; Харвест, 1998. 800 с.
6. Психическое состояние // А. Я. Психология: тесты, тренинги, словарь, статьи: сайт. URL: <http://azps.ru/articles/stts/> (дата звернення: 18.10.2016).

Висновки. Сьогодні стає зрозумілим, що професійно-психологічна підготовленість поліцейського є не просто бажаним додатком до його майстерності, але обов'язковою складовою професійної майстерності. Професійна майстерність працівника поліції, як людини компетентної у сфері правових відносин, органічно включає в себе психологічний компонент, що складається не тільки зі спеціальної юридичної навченості, але й професійно-психологічної підготовленості. Якщо в поліцейського немає такої підготовленості, то, відповідно, не може бути і справжньої майстерності. У зв'язку з тим дуже важливо, щоб працівники поліції мали можливість оволодіти методами, які дозволяють розвинути необхідні професійно важливі якості, що забезпечують ефективність професійної діяльності, а також психологічними прийомами, які забезпечують надійність такої діяльності.

Уміння розібратися в усій гамі психологічних відтінків своєї роботи характеризує рівень професійної майстерності працівників поліції. Проте підготовка поліцейських до подолання психологічних труднощів ще не стала повсякденним явищем. Коли працівник безпорадний в аналізі й регулюванні людських вчинків і відносин, він особливо відчуває тягар відповідальності за вирішення службового завдання, піддається спокусі використання силових методів – домагання, насильства, погроз та інших незаконних заходів. Відсутність належної професійно-психологічної підготовленості – одна з причин бездушності, черствості, формалізму, гіпертрофованої владності поліцейських, порушень дисципліни та законності, інших серйозних професійних прорахунків. Саме цим зумовлена значущість навчання працівників поліції способів і методів саморегуляції та саморегуляції функціональних станів у складних умовах правоохоронної діяльності.

7. Сисак В. І. Саморегуляція психічних станів працівників пожежно-рятувальної служби системи МНС України // Актуальні питання сучасної психології та соціології: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18–19 квіт. 2014 р.). Херсон: Гельветика, 2013. С. 82–86. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/psy/03april2014/03april2014.pdf> (дата звернення: 18.10.2016).

8. Пархоменко О. О. Професіографічний аналіз діяльності військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з охорони атомних електростанцій: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Харків, 2016. 217 с. URL: <http://nuczu.edu.ua/img/articles/1596/disParkhomenko.pdf> (дата звернення: 18.10.2016).

9. Моросанова В. И. Саморегуляция и индивидуальность человека. 2-е изд., М.: Наука, 2012. 519 с.

Надійшла до редколегії 21.11.2016

БОНДАРЧУК Н. Т. САМОРЕГУЛЯЦИЯ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ ПОЛИЦЕЙСКИХ КАК УСЛОВИЕ ЭФФЕКТИВНОГО ВЫПОЛНЕНИЯ ИМИ СЛУЖЕБНЫХ ЗАДАНИЙ

В целях повышения эффективности профессиональной деятельности полицейских Национальной полиции Украины рассмотрены теоретические и прикладные аспекты саморегуляции их психических состояний. Сделан акцент на современных концепциях психологической саморегуляции психических состояний работников полиции, призванных обеспечить психологическую подготовку полицейских к деятельности в особых и экстремальных условиях, предупредить конфликты в подразделении, стрессы, эмоциональное выгорание. Раскрыты условия осуществления и современные технологии осуществления психологической саморегуляции сотрудников Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: *полиция, саморегуляция, стрессоустойчивость, психологическая подготовка, руководители, профессионально-психологический тренинг.*

BONDARCHUK M. T., SELF-REGULATION OF MENTAL STATES OF POLICE OFFICERS AS A CONDITION FOR THE EFFECTIVE ACCOMPLISHMENT OF OFFICIAL TASKS

Psychological support of professional activities of police officers traditionally involves the large range of issues that include individual and team diagnostics, correction of psychological qualities, regulation of mental properties and processes of personality and interpersonal relationships in groups. Unfortunately, in practice, content, forms and methods of preventive psychological activities often do not fully take into account the specific features of activities, which police officers are trained for.

The article is devoted to the coverage of basic forms and methods of psychological support of professional activities of police officers, as well as the disclosure of psychological conditions of realizing psychological relief and correction of mental conditions of the officers by psychologists and heads of police departments.

Theoretical and practical description of psychological self-regulation, various approaches to this concept has been provided. Actuality of mastering the techniques and methods of self-regulation as an element of psychological training of police officers to work in emergencies and preserving professional longevity. The positive achievements of a person in case of application of self-regulation methods have been considered.

The practical significance of the work is in the fact that the results contribute to the effectiveness of professional and psychological training of police officers. Complex of psychological qualities of police officers, which make it highly psychological effective readiness to fulfill the duties, has been revealed; and the most effective and common techniques and methods of emotional and volitional self-regulation have been suggested.

Keywords: *police, self-regulation, ability to cope with stress, psychological training, managers, professional and psychological training.*

УДК 037.011.33(477)-057.30

С. П. ГІРЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4871-5481>;

С. О. ЛАРІОНОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3027-8535>

СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА ДОСВІД ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПАТРУЛЬНОЇ ТА КІБЕРПОЛІЦІЇ

Розглянуто деякі психолого-педагогічні аспекти конфліктологічної підготовки майбутніх працівників поліції. Визначено змістові компоненти навчальних дисциплін конфліктологічного спрямування в контексті формування їх професійної культури.

Ключові слова: комунікація, конфлікт, конфліктологічна культура, Національна поліція України, тренінг, стрес, патрульна поліція, кіберполіція.

Girenko, S.P. and Larionov, S.O. (2016), "The state, perspectives and experience in forming conflict culture of future officers of patrol and cyberpolice" ["Stan, perspektyvy ta dosvid formuvannia konfliktolohichnoi kultury maibutnix pratsivnykiv patrolnoi ta kiberpolitsii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 121–127.

Постановка проблеми. Сучасна реформа правоохоронної системи має декілька спрямувань щодо реалізації кадрової політики під час формування ефективних структурних підрозділів, а саме: по-перше, прийом на службу переважно нових працівників, що не мають досвіду роботи в правоохоронній сфері (патрульна поліція та кіберполіція), а по-друге, перепідготовка діючих працівників поліції з урахуванням навчальних програм підготовки, що впроваджувались під час навчання нової поліції.

Реформи, що відбуваються сьогодні практично в усіх відомчих закладах Міністерства внутрішніх справ України, доводять, що підвищення якості роботи правоохоронних органів супроводжується змінами пріоритетів у професійній підготовці їх майбутніх працівників. Процес імплементації нових освітніх стандартів і навчальних форм, який уже другий рік активно реалізується під час підготовки нових кадрів для Національної поліції України, свідчить про доцільність реформування відомчої освіти Міністерства внутрішніх справ України.

Актуальність проблеми формування конфліктологічної культури майбутніх працівників нової патрульної поліції та кіберполіції зумовлюється постійним впливом конфліктогенів на їх професійну діяльність, наслідком чого є зростання конфліктності у стосунках із населенням і

колегами, напади громадян на поліцейських, закріплення несприятливих психоемоційних станів та втрата професійної мотивації у працівників поліції.

Розглянуті в нашому дослідженні підрозділи Національної поліції України є першими з тих, що здійснюють підготовку за оновленими освітніми стандартами з урахуванням досвіду закордонних фахівців та в досить стислі терміни мають продемонструвати суспільству результативну правоохоронну діяльність. У зазначених підрозділах спостерігаються певні розбіжності у змісті, інтенсивності та повторюваності професійних конфліктогенів, які було враховано під час створення професійних навчальних курсів та під час тренінгових занять із дисциплін «Ефективна комунікація», «Стресостійкість» та «Особливості комунікації з дітьми та підлітками». Але в цілому, як підтверджують наші дослідження, конфліктологічні ризики в правоохоронній сфері залишаються надзвичайно високими та зумовлюються працею поліцейських у середовищі, насиченому протиборством, агресією та жорстокістю, маніпуляціями, певними інформаційними обмеженнями, іншими соціально непривабливими, небезпечними для життя та здоров'я стресовими чинниками, психоемоційним опором з боку правопорушників, підвищеними вимогами до особистості і поведінки, що висуваються

нормативно-правовими документами МВС України та очікуваннями суспільства в цілому.

Метою нашої статті є психолого-педагогічний аналіз змістових компонентів професійної освіти майбутніх працівників патрульної поліції та кіберполіції, результатом якої має бути достатній рівень сформованості їх конфліктологічної культури.

Ураховуючи вищевикладене, актуальними завданнями цієї роботи вважаємо аналіз конфліктних ризиків у професійній діяльності майбутніх працівників поліції й визначення змісту конфліктологічних і психолого-педагогічних технологій формування компонентів конфліктологічної культури працівників правоохоронних органів.

Стан дослідження. Вивчення стану висвітлення в науковій літературі питань конфліктологічної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів свідчить про наявність низки тенденцій, що, з одного боку, відображають актуальність і певну популярність такої тематики, а з іншого – ставлять низку питань щодо практичної спрямованості майбутніх психолого-педагогічних досліджень проблеми конфліктності. Значна кількість наукових публікацій, що висвітлюють загальнонаукові принципи та положення конфліктології в сфері різноманітних правових відносин, свідчить про появу й інтенсивний розвиток нової галузі – юридичної конфліктології. Праці таких дослідників, як Ю. Аленін, В. Андросюк, О. Баєв, О. Бандурка [1], О. Баулін, В. Бачинін, В. Безбородов, А. Буданов, І. Ващенко, В. Великий, Л. Гуртієва, В. Друзь, О. Звонко, Н. Карпов, О. Кришевич, Л. Лобойко, В. Медведєв, О. Михайленко, В. Назаров, О. Небрат [2], С. Осіпова, М. Панов, М. Погорєцький, І. Пономарьов, Л. Філонов, Н. Філімонов, С. Шейфер, систематизують та аналізують різні конфліктологічні феномени, що супроводжують професійну діяльність правоохоронних органів, визначають джерела конфліктогенів і суспільно-професійного конфліктного навантаження працівників поліції. Саме в них прослідковується тенденція сучасної конфліктології – поруч із висококонфліктним суспільством спостерігаються деталізована розробленість і структурованість структури конфлікту як соціально-психологічного явища: об'єкта, предмета, причин, динаміки та типології конфлікту, його учасників та стратегій їх поведінки.

Низку публікацій «практичного» напрямку психології (А. Адлер, Г. Антонов, Н. Васильєв, А. Гольдштейн, Е. Джекобсон, А. Єлліс, Х. Корнеліус, А. Лазебний, Ч. Ліксон, О. Лютова,

М. Мартиненко, В. Мясіщєв, Н. Пезешкіан, Д. Скотт, К. Томас [4], К. Хорні, О. Щербакова [3], Е. Еріксон) присвячено аналізу механізмів психічної саморегуляції та корекції конфліктних і постконфліктних станів особистості. Вони частково відповідають на питання вибору шляхів нейтралізації деструктивного впливу конфлікту на психоемоційний стан особистості, визначають інструментарій психокорекційних заходів у боротьбі з депресивно-агресивними наслідками. Але водночас сучасна система психологічного супроводження професійної діяльності в Національній поліції України вкрай рідко використовує передовий психотерапевтичний досвід під час роботи з конфліктними ситуаціями. Крім того, практично відсутня практика звернення до психологів за допомогою у вирішенні конфліктів, гострих конфліктних станів з боку персоналу поліції. Це підтверджують результати опитувань працівників різних підрозділів МВС, за якими лише 3,8 % працівників за власною ініціативою звертались до фахівців у конфліктних ситуаціях. При цьому 43 % працівників відмічають зростання кількості конфліктів у власному житті, зокрема під час роботи.

На наш погляд, не вирішеними раніше частинами зазначеної проблеми сьогодні залишаються аналіз стану конфліктологічної підготовки майбутніх правоохоронців та систематизація конфліктогенних і стресогенних ризиків у діяльності реформованих підрозділів Національної поліції, алгоритм створення ефективної освітньої програми професійної підготовки майбутніх поліцейських до грамотних, професійних дій у типових конфліктних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Результатом першого етапу процесу реформування правоохоронної системи в Україні стала побудова нової патрульної поліцейської служби, яка забезпечує громадський порядок в декількох десятках міст України. Крім того, в державі активно почали роботу нові підрозділи кіберполіції. Опитування працівників цих служб, проведені протягом першого року їх роботи за новими стандартами, дають надію на майбутнє покращення у сфері надання правоохоронних послуг суспільству. Але водночас слід відмітити певну тенденцію, яка сьогодні спостерігається в Україні: рівень «професійної» конфліктності в правоохоронній сфері, на жаль, не зменшується та певним чином трансформується, актуалізуючи нові за змістом і формою суперечності. До них, перш за все, слід віднести такі: конфлікти між традиційними правоохоронними підрозділами (карний розшук, дільничні інспектори,

слідчі відділи) та новою патрульною поліцією (64 % респондентів), суперечності між нижньою та середньою ланкою керівництва з одного боку та інспекторами патрульної поліції – з іншого (конфлікти «некомпетентності» керівника як результат управлінської недосвідченості), конфлікти «первинної адаптації» до норм правоохоронної системи. Останні, на наш погляд, пов'язані з надзвичайно коротким терміном навчання (2,5 та 6 місяців для патрульної поліції та кіберполіції відповідно) порівняно з традиційною вищою правоохоронною освітою (трохи менше 50 місяців).

Нові підходи до підбору кадрового потенціалу працівників патрульної поліції та кіберполіції й упровадження новітніх тренінгових технологій викладання навчальних дисциплін мають на меті докорінні зміни у МВС, а саме за короткий проміжок часу досягти переформатування деяких застарілих, часом малоефективних педагогічних методів і технологій у новітні психолого-педагогічні методики формування первинної професійної готовності до правоохоронної діяльності. За рахунок базової конструктивної мотивації до навчання та служби, розвиненої комунікативної компетентності поліцейських, достатньо розвинених когнітивних та адаптаційно-перцептивних функцій у майбутніх працівників патрульної й кіберполіції формується здатність грамотно та цілком успішно виконувати функціональні обов'язки, серед іншого в психологічно несприятливих ситуаціях, насичених стресовими чинниками, із необхідністю діяти оперативно й водночас безпомилково, з конфліктами та агресією, загрозою життю та здоров'ю.

Складна, часом емоційна трансформація правоохоронної системи в нашій державі протягом 2015–2016 років уже дала перші результати, зокрема відбулися відчутні зрушення у ставленні суспільства до правоохоронних органів. Заміна Державтоінспекції на більш мобільну й технічно оснащену патрульну поліцію,

впровадження нових стандартів ефективного спілкування поліцейських із громадянами, відмова від насильницьких форм комунікації дали первинний ефект – українське суспільство в більшості прийняло нову поліцію, навіть не зважаючи на тимчасове зростання рівня злочинності в державі.

Але збільшення кількості злочинів останнім часом актуалізувало в нашого суспільства потребу в безпеці, що вимагає не лише втілення нових форм і критеріїв у роботі української поліції, а і впровадження реальних ефективних механізмів боротьби з актуальними злочинами, підготовку висококомпетентних та здатних до подальшої професіоналізації фахівців. Крім того, несприятливі умови професійної діяльності працівників поліції (оперативний характер служби, стрес, загроза життю, конфлікти, насичений графік роботи, емоційна напруженість протягом тривалого часу, висока відповідальність за помилки, особливо у разі використання табельної зброї або переслідування злочинців) вимагають їх спеціальної психологічної та конфліктологічної підготовки як передумови подолання складних професійних ситуацій, мотивують спрямувати вектор професійної підготовки на розвиток конфліктологічної культури майбутніх поліцейських уже в аудиторіях вищого спеціалізованого навчального закладу під час первинної професійної підготовки (2,5–6 місяців), перепідготовки (2–3 тижні) або отримання базової вищої освіти.

Крім того, досвід останнього року показав, що процес залучення нових, перспективних молодих людей до лав патрульної поліції та кіберполіції супроводжується досить інтенсивними адаптаційними процесами в нових колективах, сегментуванням мікрогруп і наділенням формальними та неформальними лідерськими статусами.

Опитування працівників патрульної поліції восени 2016 року дозволило виділити найбільш актуальні причини конфліктів у підрозділах (табл. 1).

Таблиця 1

Суб'єктивні причини конфліктів у підрозділах (у % від частоти згадувань)

Причини конфліктів у підрозділах поліції	Патрульна поліція (%)	Кіберполіція (%)
Особистісні якості окремих співробітників	17,7	32,8
Сама система поліції, організація служби	23,5	19,2
Стиль керівництва	26,9	18,8
Негативні якості або некомпетентність керівника	41,8	34
«Бар'єри» з боку інших підрозділів МВС	34,2	9,4
Соціально-матеріальні труднощі	7,4	11,3
Непрофесіоналізм, некомпетентність співробітників	35,4	27,2
Низька особистісна культура	12,6	14,9

За результатами опитувань працівників поліції, найбільш розповсюдженими причинами конфліктів у працівників патрульної поліції є такі: «негативні якості або некомпетентність керівника» (41,8 %), «непрофесіоналізм, некомпетентність співробітників» (35,4 %) та «“бар’єри” з боку інших підрозділів МВС» (34,2 %). Це пояснюється індивідуально-психологічними характеристиками персоналу патрульної поліції в умовах адаптації до колективу та керівників, побудовою моделей взаємодії всередині підрозділу та специфікою «вертикальних» службових і міжособистісних стосунків. Також слід відмітити характерні, на думку третини патрульних, перешкоди з боку працівників районних відділів поліції щодо процесу співпраці різних підрозділів МВС та патрульної поліції, гальмування процесу внутрішньосистемної кооперації.

Найбільш актуальними причинами конфліктів у діяльності працівників кіберполіції виступають «негативні якості або некомпетентність керівника» (34 %), «особистісні якості окремих співробітників» (32,8 %) та «непрофесіоналізм, некомпетентність співробітників» (27,2 %). Тож, причини конфліктів у представлених підрозділах здебільшого збігаються та стосуються «особистісного» фактору в міжособистісній комунікації.

Щоб зрозуміти стан конфліктологічної готовності працівників поліції до вирішення конфліктогенних професійних ситуацій, на наш погляд, слід звернутись до особливостей їх професійної освіти. На жаль, останнім часом (2010–2016 роки) спостерігається негативна тенденція до зниження ролі конфліктологічної складової в професійній освіті майбутніх слідчих, працівників кримінальної поліції та дільничних інспекторів. Переважна більшість навчальних планів за вищезазначеними напрямками підготовки у ВНЗ МВС не має окремої навчальної дисципліни «Конфліктологія». Конфліктологічні знання представлено в трьох темах (разом – 6 годин лекційних і семінарських занять) навчальної дисципліни «Професійно-психологічна підготовка працівників поліції», яка викладається на четвертому курсі. Лише підготовка майбутніх психологів для поліції ювенальної превенції передбачає наявність двох окремих навчальних курсів – «Профілактика та розв’язання конфліктів в сім’ї» та «Конфліктологія».

Таким чином, ми можемо стверджувати, що сьогодні в Україні зведено до мінімуму педагогічні умови для формування конфліктологічної компетентності працівника поліції під час професійного навчання.

Розвиток професійної конфліктологічної культури працівника поліції – це соціальний

процес трансформації його особистості, що відповідає формулі «знання, вміння, досвід, культура». Саме стійкість конструктивних особистісних змін та інтеріоризація зовнішніх (соціальних, професійних та ін.) форм у психологічні властивості (характер та комунікативні риси) поліцейських забезпечують, на наш погляд, стереотипні культурні патерни раціональної та професійної поведінки в конфліктних ситуаціях, вибір її адекватних стратегій і тактик, наповнення комунікативного каналу ефективним арсеналом, що дозволяє не тільки стійко «віносити образи агресорів», але й застосовувати впливові прийоми нейтралізації конфліктогенів (конфліктних висловлювань, дій або бездіяльності) з боку вороже налаштованих громадян. Основою зазначеної нами формули виступають саме знання – як базовий компонент, який впливає на аналіз конфліктної ситуації, мотивацію досягнення мети та реалізації конкретних правоохоронних функцій, прийняття та реалізацію конфліктної стратегії в конкретній ситуації взаємодії.

Події 2015–2016 років доводять, що найбільш резонансними для суспільства випадками за участю працівників поліції є ситуації конфліктної взаємодії з громадянами. Центром уваги ЗМІ стала ситуація в Київській та Миколаївській областях, яка не тільки продемонструвала проблеми в тактичній підготовці патрульних поліцейських, але й констатувала низький рівень психологічної готовності правоохоронців вирішувати конфліктні ситуації. А саме вони, на нашу думку, виступають орієнтиром для суспільства у висновках про результативність змін у правоохоронній сфері.

Сьогодні одним з актуальних для суспільства, на наш погляд, питань у реформуванні правоохоронної системи є проблема підвищення результативності навчання майбутніх поліцейських у рамках курсів первинної професійної підготовки, механізми застосування компетентісного підходу до організації освітнього процесу. Це уявляється надзвичайно важливим саме враховуючи вектор і первинні результати реформ, у процесі здійснення яких до деяких оновлених поліцейських структур та підрозділів (патрульна поліція) прийшло близько 80–90 % осіб, які раніше не мали жодного стосунку до правоохоронних органів. Тому вимогами до роботи освітніх центрів та вищих навчальних закладів МВС стають результативність, інтенсивність, застосування та поєднання новітніх інтерактивних технологій (тренінгові та контекстна форми навчання), практична спрямованість (насичена практичним прагматичним змістом) і компетентісна орієнтованість навчання майбутніх поліцейських.

На наш погляд, доречними та перспективними (для практичного впровадження в процес підготовки поліції) є дослідження саме фахових компетенцій у професійній педагогіці, поєднані з інноваціями в побудові сучасної моделі навчання. По-перше, невеликий термін навчання (2,5–6 місяців) та швидкий перехід до практичної професійної діяльності дають змогу швидко отримувати первинні результати науково-практичних досліджень процесу підготовки поліцейських, а по-друге, перші місяці роботи нових правоохоронців містять у собі безцінний матеріал для вивчення мотиваційної сфери патрульних поліцейських і працівників кіберполіції, особливостей процесу їх адаптації та залучення в існуючу правоохоронну систему й трансформаційних перетворень особистісних якостей (професійної психологічної деформації).

Не залишається без уваги і питання необхідності вдосконалення системи психофізіологічного відбору кандидатів на посади в нову поліцейську систему, постійно уточнюються та закріплюються вимоги до особистості майбутнього поліцейського, стратегій його поведінки, розвитку комунікативної сфери, рівня толерантності, конфліктності, емпатійності та рефлексії.

Системотворюючим чинником та елементом професійно-культурного підходу до підготовки майбутніх працівників поліції є конфліктологічна культура фахівця, чітка і водночас варіативна алгоритмізація його дій у ситуації конфлікту, поєднання психологічної, професійно-службової, правової та комунікативної мікрокультур окремої особистості, що виконує поліцейські функції, але взаємодіє з конкретними людьми. Метою цього підходу є цілеспрямований розвиток складної системи компетенцій, що забезпечать готовність до управління конфліктом та суб'єктивними стосунками.

Презентована система елементів конфліктологічної культури (табл. 2) поєднує соціальні, професійні й індивідуально-психологічні чинники, що відображають когнітивно-операційні складові реагування особистості на соціальні конфліктогени (образи, погрози, маніпуляції, суперечки) та створюють передумови для ефективної правоохоронної діяльності, пов'язаної з психологічним (неприйняття реформи та нової поліцейської структури) та фізичним (у разі здійснення злочину, спроб уникнути покарання, завдати шкоди працівнику поліції) опором з боку громадян.

Таблиця 2

Елементи конфліктологічної культури працівника поліції

№	Елемент	Зміст елемента	Ключові питання
1	2	3	4
1.	Морально-правовий блок	Розуміння критеріїв, умов та наслідків застосування конфліктогенів у спілкуванні та поведінці працівника поліції	<ul style="list-style-type: none"> • Чи маю я право на конфліктну поведінку в конкретній ситуації? • Як мені відповідати на агресію та провокації? • Які мої дії є правомірними (дозволені законом та посадовими обов'язками)? • Що для мене конфлікт – інструмент досягнення мети, засіб емоційної розрядки, прояв незадоволення чи складна ситуація, що заважає виконанню обов'язків?
2.	Алгоритм (технологія, техніка, механізм) ефективної діяльності в конфлікті	Комплекс дій та операцій, спрямованих на усунення конфліктогенів взаємодії та досягнення мети в процесі спільної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • Класифікація типу ситуації (контрольована, непрогнозована, загрозлива)? • Чи повинен я втрутитися в конфлікт? • Як я поведився в схожих ситуаціях? • Який у мене та мого опонента психоемоційний стан? • Що я можу зробити в цій ситуації? • Якою має бути послідовність моїх дій та з чого треба почати? • Чи задоволений я результатом?

Продовження табл. 2

1	2	3	4
3.	Теоретично-когнітивний блок (знання з конфліктології)	Інформаційна теоретична система понять, категорій та їх причино-наслідкових зв'язків, що розширює уявлення суб'єкта про конфлікт та правоохоронну діяльність і шляхи її здійснення, дозволяє будувати теоретичні моделі поведінки у конфліктних ситуаціях	<ul style="list-style-type: none"> • З чого складається конфлікт (його структура та суб'єкти)?; Причини та привід конфлікту?; • Які стратегії конфліктної поведінки використовуються? • Яким є соціальний та фізичний статус опонента? • Чи можу я діагностувати конфлікт? • Які конфліктогени проявляються в поточному конфлікті? • Якою є функція конфлікту (ступінь конструктивної необхідності)? • Які можуть бути наслідки потенційного або реального конфлікту в поточній ситуації? • У чому полягає моральність та правомірність дій мого опонента?
4.	Конфліктна «Я-мотивація»	Розуміння характеру, змісту, спрямованості й функцій правоохоронної та службової діяльності; позитивне ставлення до неї; впевненість у власній правоті, необхідності захисту власних і професійних інтересів, цілей і потреб; бажання нейтралізувати або довести до логічного закінчення проблемну ситуацію (конфлікт); усвідомлення адекватності та необхідності певних конфліктних дій у конкретній ситуації; готовність до конкретних конфліктних дій; варіативність сприймання та реагування в конфліктній ситуації	<ul style="list-style-type: none"> • Що підштовхує мене до конфлікту? • Яка моя мета та можливе її досягнення за допомогою конфлікту? • Чи можливо досягти мети неконфліктним шляхом (обов'язковість конфлікту)? • Як я ставлюсь до мого «супротивника» (чи є особиста неприязнь)? • Чи конфліктні я та мій опонент? • Що особисто мені дають конфліктна поведінка та стан?
5.	Конфліктні вміння та навички (емпіричний блок)	Напрацьовані здібності особистості, що дозволяють досягти конкретної мети за рахунок упевнених результативних дій, реалізують конфліктологічні знання в алгоритм дій в об'єктивно існуючих конфліктних ситуаціях та дозволяють змінювати його динаміку й учасників; економічність реалізації обраного алгоритму діяльності, особливо в складних умовах (на тлі втоми, за наявності перешкод тощо)	<ul style="list-style-type: none"> • Чи здатен я вирішувати або попереджати конфлікти? • Чи задоволений я реалізацією алгоритму конфліктних дій на практиці? • Чи можу я реалізувати відомі та прийнятні форми й стратегії впливу на конфліктогени (події, опонентів)? • Чи задоволений я власним «арсеналом» методів і технік вирішення/профілактики конфліктів? • Які конфліктні ситуації викликають у мене найбільші складнощі? • Які конфліктологічні навички мені треба розвинути?

Закінчення табл. 2

1	2	3	4
6.	Блок контролю (конфліктостійкість)	Підтримання стабільних працездатності, комунікації та психічного стану	<ul style="list-style-type: none"> • Чи можу я утриматись від утягування в конфлікт та суперництво? • Наскільки добре я контролюю власні стан та поведінку? • Що стримує мене від початку конфлікту (зворотних дій)? • Чи усвідомлюю я наслідки власної нестриманості?

Висновок. Ураховуючи специфіку джерел конфліктності в підрозділах патрульної поліції та відділів по боротьбі з кіберзлочинами, актуальною, на наш погляд, стає побудова ефективної та змістовної конфліктологічної освіти майбутніх працівників Національної поліції з

метою формування вмінь та навичок ефективної комунікації та конструктивної взаємодії з усіма суб'єктами правоохоронної діяльності – колегами, керівниками, підлеглими, працівниками суміжних правоохоронних структур, громадянами тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка А. М., Друзь В. А. Конфликтология: учеб. пособие для вузов. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1997. 356 с.
2. Небрат О. О. Напрямки правової та психологічної профілактики конфліктів в підрозділах органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2002. № 3. С. 207–212.
3. Щербакова О. И. Контексты в конфликтологии: монография. М.: МГТУ им. М. А. Шолохова, 2006. 80 с.
4. Thomas K. W. Conflict and Conflict Management. Handbook of Industrial and Organizational Psychology. – Chicago: Rand McNally, 1976. P. 5–11.

Надійшла до редколегії 21.11.2016

ГИРЕНКО С. П., ЛАРИОНОВ С. А. СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ И ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ СОТРУДНИКОВ ПАТРУЛЬНОЙ И КИБЕРПОЛИЦИИ

Рассмотрены некоторые психолого-педагогические аспекты конфликтологической подготовки будущих работников полиции. Определены содержательные компоненты учебных дисциплин конфликтологического направления в контексте формирования их профессиональной культуры.

Ключевые слова: коммуникация, конфликт, конфликтологическая культура, Национальная полиция Украины, тренинг, стресс, патрульная полиция, киберполиция.

GIRENKO S. P., LARIONOV S. O. THE STATE, PERSPECTIVES AND EXPERIENCE IN FORMING CONFLICT CULTURE OF FUTURE OFFICERS OF PATROL AND CYBERPOLICE

The authors of the article have studied some psychological and pedagogical aspects of conflict training of future police officers. It has been stated that the practice of psychological support of professional work in the National Police of Ukraine rarely uses the advanced psychotherapeutic experience, while dealing with conflict situations. Accordingly, there is no practice and reference to the departmental psychologists for the assistance in resolving conflicts and acute conflict states of police personnel.

The authors have provided the results of the survey of police officers, according to which the most common causes of conflict among police officers are not taking personal and business qualities of leaders, lack of professionalism of colleagues, “barriers” of other departments of the Ministry of Internal Affairs, etc.

The content components of academic disciplines of conflict direction in the context of the formation of their professional culture have been determined. It has been demonstrated that the absence of specific academic disciplines does not create the pedagogical conditions for the formation of conflict competence of an officer of “new” police during his training. A competent approach to raise conflict competence and conflict culture that ensures the readiness of police officers to conflict management. The authors have suggested the system of elements of conflict culture, which reflects the social, professional, individual and psychological conditions for effective law enforcement activities in the context of psychological (rejection of the reforms and new police structure) and physical (attempts to harm a police officer, trying to avoid coercion, etc.) resistance from citizens.

Keywords: communication, conflict, conflict culture, National police of Ukraine, training, stress, patrol police, cyberpolice.

УДК 159.9:351.74

О. В. ГОРБАЧОВА,*кандидат соціологічних наук,**доцент кафедри педагогіки та психології**факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6296-736X>*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПАРИТЕТУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розкрито проблемні питання імплементації принципу гендерного паритету в діяльність Національної поліції України. Окреслено репертуар гендерних стереотипів та їх вплив на проходження служби й професійну взаємодію. Акцентовано, що вкоріненість практик гендерної дискримінації є функціонально обумовленою. Визначено основні напрямки необхідних наукових досліджень гендерних відносин у поліції.

Ключові слова: *гендер, стать, гендерний паритет, гендерні стереотипи, поліція, реформування.*

Gorbachova, O.V. (2016), "Social and psychological aspects of establishing gender parity within the National Police of Ukraine" ["Sotsialno-psykholohichni aspekty vstanovlennia hendernoho parytetu v Natsionalnii politzii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 128–132.

Постановка проблеми. Впровадження гендерної рівності на засадах принципу рівних прав і рівних можливостей жінок та чоловіків є одним із головних пріоритетів демократичних перетворень в Україні. Але, незважаючи на таку спрямованість державної гендерної політики, в українському суспільстві дотепер спостерігаються диспропорції у соціальних позиціях чоловіків і жінок, які є найбільш вираженими у професійній сфері, зокрема у силових структурах, що традиційно вважаються суто «чоловічими».

Актуальність теми обумовлюється тим, що на сучасному етапі розвитку й реформування правоохоронної системи України спостерігається тенденція до збільшення кількості жінок-працівників поліції. Проте, попри численну представленість, жінки дотепер залишаються малоінтегрованими в діяльність «чоловічої» організації, а стереотип «меншовартості жінки», що ґрунтується на впевненості в тому, що жінкам взагалі не місце в силових структурах через відсутність відповідних якостей, умінь і навичок, необхідних для роботи в специфічних умовах, дотепер лишається латентно укоріненним у системі психологічного, організаційного й нормативно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України.

Стан дослідження. Низку важливих питань цієї проблематики висвітлили у своїх публікаціях О. М. Бандурка, П. А. Чередніченко, Ж. В. Гербач, І. Ю. Суркова, Ю. О. Свєженцева, В. Л. Лапшина, К. Б. Левченко, А. В. Мороз, О. А. Мартиненко, М. В. Щелкунова, О. М. Смірнова та ін.

Метою статті є аналіз актуальних проблем служби жінок і чоловіків у поліції крізь призму гендерних стереотипів як складових дискримінаційних практик, а також переваг і труднощів проходження служби, які функціонально підтримуються інститутом поліції. Ця мета реалізується через виконання таких завдань: осмислити сутність гендерних перетворень у діяльності поліції, за допомогою теоретичного моделювання здійснити функціональний аналіз гендерних відносин і визначити можливий спектр проявів гендерної нерівності, окреслити перспективні напрями впровадження концепції гендерного паритету в діяльність Національної поліції України.

Вклад основного матеріалу. Імплементація принципу гендерного паритету в Національній поліції України не є даниною моді чи вимушеною поступкою євроінтеграції. За досвідом європейських країн, де жінки становлять 25–40 % персоналу, служба жінки в поліції має позитивний потенціал і є результативною: вона сприяє підвищенню якості добору персоналу, покращує соціально-психологічний клімат у колективі, підвищує ефективність діяльності підрозділів і якість ухвалення управлінських рішень, а також довіру до поліції в очах громадськості. Зокрема, жінки демонструють більш високий рівень виконавчої дисципліни й більш низький рівень агресивності, вони є більш комунікабельними під час врегулювання сімейних конфліктів, також робота жінок-поліцейських є незамінна в роботі з жертвами насильницьких дій та підлітками-правопорушниками.

Разом із тим упровадження гендерно виваженого підходу у лавах Національної поліції України, що де-юре є вільною від системних бар'єрів для повноцінної участі у професійній діяльності незалежно від статі, на практиці викликає низку проблем як для жінок, так і для чоловіків. Першочергово це пов'язано з домінуванням гендерно-рольових стереотипів і пануванням традиційних (патріархальних) уявлень про гендерні ролі в таких організаціях.

Під гендерними стереотипами розуміють узагальнені та спрощені уявлення людей про моделі поведінки й риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче». Особливостями таких стереотипів є те, що вони набувають статусу непрямих норм і цінностей, а чоловіки та жінки намагаються культивувати в собі стереотипні риси відповідно до домінуючих соціальних уявлень про поняття «чоловіче» та «жіноче», щоб підтримувати позитивну «Я-концепцію». Цей тиск, який підштовхує до бажаної поведінки, підкріплюється ще й тиском очікувань «спостерігачів».

Результати останніх досліджень свідчать про існування значної кількості гендерних стереотипів у лавах поліції, серед яких найбільш поширеними є такі: «жінка в погонах – не авторитет» – 37,2 %, «чоловіки є більш цінними працівниками, ніж жінки» – 36,6 %, «жінка в поліції не може виконувати свою роботу добре» – 29,5 %, «жінка і зброя є не сумісними» – 29,1 %, «жінка в діяльності поліції може виконувати тільки окремих вид завдань» – 26,6 % тощо [1, с. 7]. Серед недоліків залучення жінок до служби також указують такі характеристики: більша схильність до стресових станів, більш високий рівень емоційності, відсутність належної психологічної й фізичної готовності для затримання злочинців та охорони громадського порядку, необхідність іти у відпустку у зв'язку з пологами та доглядом за дитиною, що призводить до додаткового навантаження на чоловіків – колег по службі.

На нашу думку, необхідно проаналізувати усталені уявлення щодо гендерних розбіжностей чоловіків і жінок-правоохоронців задля об'єктивної оцінки їх професійних якостей. Наприклад, порівняння психофізіологічних характеристики обох статей підтверджує, що чоловіки мають ширший кругозір, більшу швидкість мислення та реагування на зовнішні подразники, особливо у стресових ситуаціях, меншу схильність до робочих стресів, проте у жінок зазвичай більше обсяг пам'яті й кращі здатність до логічного мислення та концентрації уваги. Головні ж розумові здібності – кміт-

ливість, тямущість, абстрактність мислення – розвинуті однаково гарно в обох статей. Що стосується фізичних властивостей організму, то за рахунок більшої маси м'язів чоловіки є сильнішими за протилежну стать, але витривалість і здатність витримувати біль краще розвинуті все ж таки у жінок [2]. Отже силові та швидкісні фізичні тести, покликані визначати професійну придатність до служби в поліції, першочергово потребують науково обґрунтованого аналізу необхідних вимог і стандартів з урахуванням специфіки чоловічої й жіночої анатомії.

Окремо слід вказати і на проблеми використання прийомів самозахисту в реальній протидії злочинцям. Менші зріст і вага, схильність правопорушників зневажати жінок-поліцейських та існування певних складнощів у застосуванні зброї й фізичної сили роблять жінок-поліцейських потенційно уразливими, якщо вони опиняються в конфліктній ситуації під час несення служби. З огляду на це існує потреба у розробці для жінок-правоохоронців спеціальних навчальних курсів, спрямованих на вироблення психологічної стійкості та впевненості, вміння тримати особисту дистанцію, а також таких специфічних для жінок навичок, як влучна стрільба й ефективне переслідування, вміння проводити прийоми рукопашного бою в положенні лежачи, більш широке використання захватів і больових прийомів [3].

Саме поняття «гендер» передбачає той момент, що переважна більшість відмінностей між статями, зокрема пов'язаних із професійними властивостями, здібностями і рисами, має не природне походження, а є наслідком виховання, соціалізації, впливу культури й соціальних конструктив-штампів.

Наступним, не менш важливим стереотипом є переконання, що жінки неспроможні обіймати керівні посади. Ця проблема існує завдяки практиці вертикальної професійної сегрегації як непропорційного розподілу жінок за позиціями посадової ієрархії й має назву «ефект скляної стелі». Це неформальні штучно створені бар'єри, що заважають кваліфікованим працівникам-жінкам досягати вищих щаблів у професійній діяльності й просуванись службовими сходинками. За словами Ю. В. Івченко, «щоб підтвердити спроможність обіймати посаду, жінкам-поліцейським доводиться підтверджувати свої знання та навички і працювати, як мінімум, вдвічі ефективніше за чоловіків» [4, с. 57]. Якщо жінка обіймає високу посаду, то це сприймається не як її власне досягнення, а як випадкове, незаслужене просування службовими сходинками, а іноді ще й

призводить до зайвої маскулінізації жінки. Жінці пропонується розвивати в собі суто чоловічі якості – жорсткість, наполегливість, авторитарність, схильність до знеособленого управління, емоційний аскетизм. Патерни жіночої кар'єри часто не вписуються в «чоловічі» моделі побудови професійної діяльності, порушуючи принцип рівності статей, за якого не повинні встановлюватись як норма умови та способи життя, притаманні чоловікам. У такій ситуації перед жінкою постає вибір: або прийняти існуючу модель поведінки, або витратити зусилля для утвердження в колективі свого права на жіночий стиль поведінки. Незважаючи на активні зусилля жінок щодо зменшення негативного впливу зовнішніх і внутрішніх бар'єрів кар'єрного зростання, що заважають реалізації можливостей, зменшення негативних тенденцій щодо відносно специфічних сфер самореалізації, освітні й професійні досягнення обдарованих жінок свідчать про їх значний нерозкритий потенціал [5, с. 23–28]. За даними дослідників із «Thomson Reuters», більшого успіху досягають ті організації, які очолюють представники обох статей. З моменту створення у 2015 році Національної поліції України ситуація з обійманням керівних посад жінками поступово змінюється – вони залучаються не лише до територіальних, а й до центрального органу управління поліцією. Окрім того, представниці жіночої статі у ВНЗ МВС України дедалі частіше обіймають керівні місця командирів груп, начальників курсів чи факультетів [6, с. 209].

Ще однією проблемою є «різниця людського капіталу». Дійсно, більшість жінок-поліцейських поєднують професійну діяльність із сімейно-господарськими обов'язками, які жінки не в змоззі перекласти на інших членів сім'ї, внаслідок чого страждають від постійного фізичного й емоційного перенавантаження та применшують власні прагнення кар'єрного зростання. Якщо жінка віддає максимум сил і часу службі, вона потребує більшої допомоги вдома з боку чоловіка або інших родичів, що досить проблематично. У більшості сучасних сімей бюджет родини складається з двох часто рівних частин, що надходять як від чоловіка, так і від жінки. Чоловік уже не є єдиним годувальником родини, тож як стійкий пережиток минулого зберігається патріархальна ідеологія та небажання чоловіків релевантно розподіляти сімейні обов'язки. Дотепер залишаються невирішеними питання щодо можливостей самореалізації жінок у професійній сфері й забезпечення балансу в родині, а більшість жінок продовжують працювати в режимі подвійного навантаження.

Іншою проблемою є те, що керівництво переважно негативно ставиться до жінок у репродуктивному віці, побоюючись можливої вагітності й подальшого виходу у відпустку, пов'язану з материнством [5, с. 26]. Але це та об'єктивна реальність, з якою доводиться рахуватись державам, плануючи свою демографічну політику.

Отже, жінки-поліцейські першочергово є жертвами дискримінаційних практик, поширюваних силовою структурою. Вони стикаються з труднощами адаптації до умов служби в поліції, до домінуючого чоловічого середовища й поліцейської субкультури; з несприйняттям їх як повноцінних працівників чоловіками-колегами. Вони частіше потерпають від упереджень щодо професіоналізму, мають меншу мобільність у кар'єрному зростанні, підкорені заздалегідь визначеній ролі жінки у колективі й стають жертвами сексуальних домагань тощо.

Стратегії поведінки жінок у зазначеній ситуації можуть бути такими: 1) підкоритися вимогам стереотипів, виконувати другорядні ролі в організації, ставитися до гендерної приналежності як до «долі»; 2) намагатися в процесі професійної діяльності довести, що жінка в організації є кращою та перспективнішою, ніж колеги-чоловіки; 3) обрати суто «чоловічу» поведінку, намагатися ні в чому не поступатися чоловікам. Найчастіше обирається перша стратегія, але під впливом таких специфічних факторів правоохоронної діяльності, як висока стресогенність, суворе регламентація індивідуальної поведінки та чітка субординація стосунків відбувається процес маскулінізації жінок як результат сприймання та засвоєння ними суто чоловічих стереотипів поведінки, що становить зміст початкової професійної деформації. Як наслідок поліція втрачає соціальний потенціал активних і компетентних працівників жіночої статі, яким дуже важко посісти своє місце, інша ж частина жінок, яка все ж таки залишиться, буде вимушена поводитись «традиційно по-чоловічому», і тоді організація знову втрачає той потенціал, який обумовлений перевагами саме працівників-жінок. Жінки вимушені приймати той чи інший тип відносин, який вже склався, – ієрархічний, авторитарний, агресивний, що суперечить соціально прийнятному образу жіночості.

Такий стан справ обумовлює існування низку привілеїв для чоловіків у поліції, що пов'язані з їх статусом і неформальним домінуванням, матеріальним забезпеченням, перспективами кар'єрного зростання, привілеями у відносинах з керівництвом тощо. Водночас у

поліції інституціоналізувались і практики неформальних «жіночих привілеїв», пов'язаних з умовами праці та її змістом. Наприклад, жінкам надається робота, яка менше пов'язана з ризиком, їх рідше викликають з відпустки, їм легше отримати лікарняний лист, у «змішаних» колективах вони «завантажені» головним чином паперовими справами й виконують менш відповідальну роботу, до них менш критично ставиться керівництво, до них висувають менші вимоги під час несення служби, керівництво частіше задовольняє їх неформальні прохання, вони частіше отримують відпустку в зручний для них час тощо. Як показали дослідження О. А. Гузьман та Н. О. Ляшенко, жінки вдовольняються таким положенням і незадоволені вимогами гендерної рівності, вбачають у них загрозу своїм гендерним привілеям. Переважна більшість із них вважає, що основні вимоги службової діяльності необхідно виконувати, але природне виконання репродуктивної функції надає їм низку закономірних гендерних привілеїв [7, с. 320–324].

Зазначені практики «неформальних привілеїв» і вкоріненість стереотипу «жіночої меншовартості» в поліції, який містить у собі цілу низку окремих стереотипів, стають причиною непорозуміння, невдоволення й конфліктів серед працівників поліції, а також негараздів під час виконання службових обов'язків і призводять до особистісних дисгармоній як жінок, так і чоловіків – негативно впливають на їх професійну мотивацію, задоволення професійним вибором та умовами праці, на рівень самоактуалізації, вибір ціннісних орієнтацій тощо.

Загалом зазначені проблеми є універсальними для всіх країн, де на службу у правоохоронні органи приймаються жінки, які мають однакові з чоловіками функціональні обов'язки та робоче навантаження. Головне питання постає в тому, наскільки держава зацікавлена в імplementації гендерного паритету й застосуванні гендерного підходу на практиці. Це вимагає інституційної перебудови Національної поліції України, що є вельми актуальним у світлі сучасного реформування правоохоронної структури і, відповідно, вимагає не тільки законодавчих змін, а й цілеспрямованого системного нівелювання вкоріненених неформальних норм і практик.

З цією метою необхідно проаналізувати причини гальмування процесу впровадження гендерної рівності в діяльність поліції, які мають двобічний характер. З одного боку, як указує А. В. Мороз, впровадження ідеї гендерної рівності фактично відбувається у штучний спо-

сіб через насадження «згори». У 2006 р. була розроблена Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року, яка для тодішньої міліції була більш конкретно викладена в 2008 році у Програмі забезпечення гендерної рівності в ОВС України на період до 2011 року. Метою відомчої програми були розбудова суспільства гендерної рівності, досягнення паритетного становища чоловіків і жінок у правоохоронній системі шляхом правового забезпечення їх прав і можливостей, ліквідація проявів дискримінації за ознаками статі, розробка механізмів усунення дисбалансу між можливостями чоловіків і жінок тощо. Однак оцінка результатів програми ґрунтувалась на кількості заходів, які здійснювались переважно у вигляді формальних «відписок», а не на фактичному стані гендерних відносин, про що свідчить той факт, що під час дослідження майже ніхто з опитаних працівників не чув про її існування [8, с. 187].

Гендерні ініціативи не визріли в рамках самого інституту, і через спротив старих норм і правил нові правила не укорінюються та відкидаються. З іншого боку, дотепер невдале впровадження гендерного паритету є результатом нерозуміння його важливості й доцільності, а отже, неготовності та небажання працівників поліції підтримувати його своїми діями. Але жодні нормативні акти не будуть ефективно функціонувати, якщо вони не підкріплені повсякденними практиками.

Висновки. Сучасний етап реформування Національної поліції України вимагає нових якостей від правоохоронця й урахування гендерного аспекту, що ґрунтується на егалітарній системі уявлень і домінуванні компетентності та професіоналізму без огляду на статеву приналежність. Ключовими принципами реформування гендерних відносин у поліції мають стати такі: врахування анатомічної різниці між статями, яка, проте, не може бути перешкодою для рівного підходу до них у професійній сфері; системний підхід до трансформації гендерних відносин, що має охоплювати головні аспекти забезпечення діяльності поліції; мотивування залучених у перетворення сторін як одна з головних умов трансформації гендерних відносин, моніторинг гендерної ситуації.

Вирішення назрілих проблем ускладнюється тим, що наразі фактично відсутні комплексні наукові дослідження сучасного стану гендерних відносин у новій поліції: соціально-культурних зразків гендерної нерівності, їх причин, особливостей, наслідків, засобів закріплення й відтворення; дискримінаційних профілів жінок

і чоловіків та їх суб'єктивних оцінок; психологічних особливостей фахівців-поліцейських різних напрямів, гендерної специфіки професійної майстерності тощо. Разом із цим така інформація є вкрай необхідною для формування рівноправних гендерних відносин у професій-

ній взаємодії та здійсненні належних загально-соціальних, організаційно-правових, фінансово-економічних і кадрових заходів у системі МВС України, а також формування професійно-психологічної готовності правоохоронців до паритетних гендерних відносин.

Список бібліографічних посилань

1. Смірнова О. М. Психологічні умови забезпечення гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2015. 20 с.
2. Брэйнам Д. Кто сильнее – мужчины или женщины? Половые различия и результаты тренировок // 2007. № 5 (60). URL: <http://hardgainer.ru/hard2.view5.page158.html> (дата звернення: 20.10.2016).
3. Мартиненко О. Права жінок-правоохоронців та політика гендерної рівності: досвід інших країн у вітчизняному контексті // Права людини в Україні: інформ. портал/Харків. правозахис. група. 07.05.2009. URL: <http://khp.org/index.php?id=1241689788> (дата звернення: 20.10.2016).
4. Івченко Ю. Професійне зростання жінок у правоохоронній сфері: проблемні питання. *Право України*. 2006. № 5. С. 57–61.
5. Гендер у психологічних та соціологічних дослідженнях: навч. посіб./Шевченко Л. О., Кобікова Ю. В., Ламаш І. В. та ін. Київ, 2015. 148 с.
6. Львова О. Л. Гендерна рівність: перспективи та загрози. *Альманах права*. 2013. Вип. № 4. С. 206–211.
7. Гузьман О. А., Ляшенко Н. О. Соціологічні аспекти дослідження гендерного паритету в органах внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (48). С. 318–326.
8. Мороз А. В. Впровадження гендерної рівності в органах внутрішніх справ України як процес інституціональних перетворень. *Право і Безпека*. 2009. № 5 (32). С. 185–190.

Надійшло до редколегії 21.11.2016

ГОРБАЧЕВА О. В. СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УСТАНОВЛЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО ПАРИТЕТА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Раскрыты проблемные вопросы имплементации принципа гендерного паритета в деятельность Национальной полиции Украины. Определены репертуар гендерных стереотипов и их влияние на прохождение службы и профессиональное взаимодействие. Акцентировано, что укоренённость практик гендерной дискриминации функционально обусловлена. Определены основные направления необходимых научных исследований гендерных отношений в полиции.

Ключевые слова: гендер, пол, гендерный паритет, гендерные стереотипы, полиция, реформирование.

GORBACHOVA O. V. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ESTABLISHING GENDER PARITY WITHIN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The author has revealed the issues of implementing the principle of gender parity within the activities of the National Police of Ukraine. It has been emphasized that so far there is a significant difference between the statuses of “de jure” and “de facto” in terms of gender equality in practice, which is proved by the existence of a significant number of gender stereotypes.

The author has outlined the repertoire of gender stereotypes and their impact on service and professional interaction, “a woman in uniform – no credibility”, “men are more valuable workers than women”, “a woman within the police force can not do her job well”, “a woman and weapons incompatible”, “a woman within the police force can perform only a single type of tasks” and so on. As a result, women face difficulties of adaptation to the conditions of service within the police, to the dominant male environment and police subculture; their rejection as full-fledged employees by male colleagues. They more often suffer from prejudice to their professionalism; have less mobility in the promotion; predefined conquered to women roles in the team and are victims of sexual harassment, etc. This situation makes the existence of a number of benefits for men within the police force associated with their status and informal dominance, material welfare, perspectives of promotion, privileges in relation to the leaders, etc. However, there are practices of informal “female privileges” within the police force, related to working conditions and its content. Special attention is paid to the fact that rootedness of practices of gender discrimination is functionally conditioned.

It has been emphasized that nowadays there are virtually no comprehensive research of the current state of gender relations in the new police. At the same time, this information is very necessary to estimate and use in a proper way the benefits that have social and psychological characteristics and styles of behavior different from each other according to gender connotation, particularly in the context of targeting international and European standards of service approach while accomplishing professional police tasks.

Keywords: gender, sex, gender parity, gender stereotypes, police, reform.

УДК 159.9:34(075.8)

І. В. ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9548-4006>;

О. С. ЛУК'ЯНОВА,

слухач магістратури факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ЗАЗДРОСТІ ЗІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗАСУДЖЕНИХ: ГЕНДЕРНИЙ РАКУРС

Подано результати дослідження взаємозв'язків заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених у гендерному ракурсі. На ґрунті теоретичного аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень феномен заздрості розглянуто в контексті кримінальної поведінки. Емпірично встановлено взаємозв'язки між окремими характеристиками відповідальності та двома видами заздрості: заздрістю-неприятно та заздрістю-смуток. Визначено гендерну специфіку виявлених взаємозв'язків.

Ключові слова: відповідальність, гендер, заздрість, заздрість-неприятно, заздрість-смуток, засуджені.

Lamash, I.V. and Lukianova, O.S. (2016), "Interrelations of jealousy with structural and functional characteristics of liability within convicts: the gender perspective" ["Vzaiemozviyazky zazdrosti zi strukturno-funktsionalnymy kharakterystykamy vidpovidalnosti u zasudzhenykh: hendernyi rakurs"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 133–137.

Актуальність. Сьогодні в психологічній науці стрімко збільшилася кількість робіт, присвячених вивченню феномена заздрості. Цікавість до його вивчення породжується багатовимірністю цього феномена.

Стан дослідження. Заздрість розглядається різними авторами як ставлення до іншої людини (Т. В. Бескова., Р. М. Шаміонов), переживання (К. К. Муздибаєв, О. Р. Бондаренко), як емоційний стан (Л. О. Карпенко), як прояв неповноцінності (А. Адлер, В. Лукан), як деструктивний вплив (З. Фрейд), як продукт почуття безпорадності (М. Шелер), як злісне почуття (М. Кляйн), як форма тривоги (К. Хорні) чи форма фрустрації (Е. Фромм), як захисна реакція (А. Д. Розенблатт, Н. В. Дмитрієва), як енергія (Г. Шек), як стимул до самореалізації (О. Є. Соколова) та як прояв мотивації досягнення (С. Ю. Головін).

Різноманітність поглядів на визначення цього феномена лише стимулює цікавість до вивчення його в цілому, а також його особистісного прояву – заздрісності. Сучасні дослідження присвячено вивченню психологічних механізмів формування заздрості та її детермінант (Т. В. Бескова), взаємозв'язку суб'єктивних властивостей особистості й схильності до заздрості (Р. М. Шаміонов), особистісних, поведінкових і

когнітивних корелятивів заздрісності та заздрісного ставлення до успіху й удачі (К. К. Муздибаєв), гендерної специфіки феномена заздрості (Т. В. Бескова, Г. Р. Шагівалесва), впевненості в собі осіб із різною схильністю до заздрості (А. Ф. Лісовенко).

Переважає кількість авторів визнає деструктивність феномена заздрості. Як зазначає Л. Д. Дьоміна, заздрість – це якість, яка маскує некомпетентність, лінощі та інші деструкції [1, с. 37]. На думку П. Куттера, заздрість може провокувати кримінальну поведінку [2, с. 74].

Р. О. Забавко, досліджуючи особистість екологічних та економічних злочинців, відзначає схожість властивих їм психологічних якостей, зокрема наявність схильності до заздрості [3, с. 53].

У визначенні дефіцитарного типу злочинців-рецидивістів Ю. М. Антонян згадує заздрість разом з іншими психологічними рисами злочинців цього типу [4, с. 44]. О. А. Калганова вказує, що заздрість поряд з іншими психологічними характеристиками властива професійним злочинцям [5, с. 117]. Одним із мотивів здійснення злочинів неповнолітніми, як підкреслює І. О. Барикін, є заздрість [6].

Г. М. Семененко в типології особистості злочинців, які здійснюють умисне знищення

або пошкодження чужого майна, серед інших виділяє заздрісний тип особистості. Для цього типу заздрість є мотивом скоєння злочину, а метою – заподіяння шкоди конкретним особам або відновлення уявної життєвої справедливості [7, с. 148].

Т. В. Гриценко у дослідженні кримінологічних особливостей осіб, які вчиняють злочини з особливою жорстокістю, також відзначає заздрість як мотив, який набуває сили у дорослих злочинців. Якщо для підлітків, підкреслює автор, характерним у скоєнні особливо жорстокого злочину є бажання заявити про себе, то у дорослих особливо жорстоких злочинців заздрість є однією з індивідуально-психологічних характеристик, що впливають на кримінальну поведінку [8, с. 163].

Зарубіжними авторами заздрість також розглядається як одна з передумов кримінальної поведінки.

Ш. Ехероні-Голдерберг та Я. Вілчек-Евіед (Sh. Aharony-Goldenberg, Y. Wilchek-Aviad) указують на те, що заздрість разом з іншими чинниками лежить у підґрунті злочинів, за які злочинцям, на думку цих авторів, треба давати тяжчі покарання [9, р. 407].

П. Іганські (P. Iganski) вказує на заздрість як на одну з причин скоєння злочинів на ґрунті ненависті та наголошує на необхідності врахування цього у відповідних корекційних програмах для таких правопорушників, зокрема у програмі «Обізнаність щодо різноманітності та зміна упереджень» (Diversity Awareness and Prejudice Pack) [10, р. 11].

Л. Рей, Д. Сміт та Л. Вестел (L. Ray, D. Smith, L. Wastell) також визначають заздрість і сором як один із можливих мотивів вчинення злочину на ґрунті ненависті [11, р. 351].

В аналізі масового вбивці Дж. Л. Нолл (J. L. Knoll) указує, що представники цього типу злочинців підтримують об'єктні відносини з іншими людьми, що значною мірою ґрунтуються на руйнівній заздрості [12, р. 2].

Досліджуючи причини насильницьких злочинів, П. Фейнзалбер, Д. Ледермен та Н. Лоейза (P. Fajnzylber, D. Lederman, N. Loayza) наголошують на тому, що зростання нерівності між багатими й бідними може обумовлювати злочинність шляхом зменшення морального порога індивіда, що, на думку авторів, можна назвати «ефектом заздрості» [13, р. 1328].

Щодо психологічних досліджень, спрямованих на виявлення впливу заздрості на кримінальну поведінку, слід указати, що роботи такої проблематики не були виявлені нами у наявних наукових джерелах. На цей момент існують до-

слідження, Т. В. Бескової, спрямовані на виявлення прийнятних видів асоціальної поведінки суб'єктів заздрості, а також на виявлення особливостей взаємозв'язків агресивності й ворожості із заздрісністю особистості та її схильністю до стратегії суперництва [14, с. 296; 15, с. 45].

Таким чином, у науковій літературі (здебільшого кримінологічного характеру) вказується, що заздрість є однією з характеристик, яка властива злочинцям в контексті кримінальної поведінки. Водночас психологічний аспект проблеми залишається недостатньо вивченим, що й обумовило напрямок нашого дослідження.

Т. В. Бескова у структурі заздрості визначає когнітивний, афективний, моральний, рефлексивний, мотиваційний та поведінковий компоненти. Що стосується останнього, на думку цієї дослідниці, аналіз його змісту вимагає розгляду особливостей поведінки та вчинків суб'єкту заздрості. При цьому кожний вчинок передбачає певну відповідальність людини за його соціальні наслідки [14, с. 298].

Виходячи з цього, у дослідженні ми приділили увагу вивченню взаємозв'язків заздрості із структурно-функціональними характеристиками відповідальності засуджених. Відповідальність особистості у психологічному сенсі разом з іншими складовими охоплює здатність до вибору людиною форми своїх вчинків та готовність прийняти наслідки цього вибору, отже, є важливим чинником ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених після звільнення з місць позбавлення волі.

Мета дослідження – виявити взаємозв'язки таких видів заздрості, як заздрість-неприятність і заздрість-смуток, зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених у гендерному ракурсі.

Методика дослідження. Наше дослідження проводилося на базах Качанівської виправної колонії № 54 та Олексіївської виправної колонії № 25 Управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області.

Вибірку склали 48 засуджених у віці від 23 до 55 років. До першої групи увійшли 25 чоловіків, до другої – 23 жінки. Як психодіагностичний інструментарій було використано методику дослідження заздрісності особистості Т. В. Бескової [16, с. 127], що складається з двох шкал – «Заздрість-неприятність» і «Заздрість-смуток», які дозволяють виявити домінуючі стани, емоції та способи поведінки суб'єкта заздрості. Також було застосовано опитувальник багатовимірної-функціонального аналізу відповідальності В. П. Прядеїна, що містить у собі розгляд відповідальності як системної якості особистості [17, с. 30].

Як статистичний метод використовувався критерій згоди Пірсона.

Результати дослідження. Результати дослідження взаємозв'язків заздрості-неприятності

та заздрості-смуток зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Взаємозв'язки видів заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених (r)

Показники	Група 1 (чоловіки)		Група 2 (жінки)	
	Заздрість-неприятність	Заздрість-смуток	Заздрість-неприятність	Заздрість-смуток
Динамічна ергічність	0,163	0,039	0,151	-0,055
Соціоцентрична мотивація	0,299	0,074	0,206	0,063
Когнітивна осмисленість	-0,123	-0,278	0,229	0,477*
Предметна продуктивність	0,026	-0,145	0,245	-0,004
Стенічна емоційність	0,234	0,078	0,229	-0,084
Регуляторна інтернальність	-0,156	-0,282	0,138	0,156
Особистісні труднощі	0,594**	0,491*	0,112	0,389*
Інструментально-стильові прагнення	-0,006	-0,015	0,164	0,085
Динамічна аергічність	0,578**	0,398*	-0,006	0,589**
Егоцентрична мотивація	0,297	0,376*	0,365*	0,547**
Когнітивна проінформованість	0,379*	0,260	0,173	0,394*
Суб'єктна продуктивність	0,238	0,098	0,184	-0,088
Астенічна емоційність	0,283	0,246	0,433*	0,722**
Регуляторна екстернальність	0,695**	0,551**	0,338*	0,547**
Операціональні труднощі	0,462*	0,488*	0,016	0,669**
Змістовно-сміслові прагнення	0,321*	0,275	0,159	0,525**

Примітка: рівень значущості: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

У групі чоловіків зафіксовано статистично значущі позитивні кореляційні зв'язки між шкалами «Заздрість-неприятність» та «Заздрість-смуток» та шкалами «Особистісні труднощі» ($r = 0,594$, при $p \leq 0,01$ та $r = 0,491$, при $p \leq 0,05$), «Динамічна аергічність» ($r = 0,578$, при $p \leq 0,01$ та $r = 0,398$, при $p \leq 0,05$), «Операціональні труднощі» ($r = 0,462$, при $p \leq 0,05$ та $r = 0,488$, при $p \leq 0,05$) та «Регуляторна екстернальність» ($r = 0,695$, при $p \leq 0,01$ та $r = 0,551$, при $p \leq 0,01$).

Це свідчить про те, що у засуджених чоловіків посилення проявів заздрості, забарвлених як відчуттям озлобленості та гніву, так і відчуттям смутку та зневіри, відбувається з підвищенням здатності до відчуття труднощів внутрішнього порядку, таких як тривожність, невпевненість, поганий настрій, зі зростанням нерішучості, схильності до відмови від реалізації важких і відповідальних завдань, зниженням стійкості перед перешкодами, а також зі збільшенням рівня труднощів, котрі виникають у процесі виконання завдання, й залежать від характеру останнього й оточуючих людей та рівня реалізації відповідальних справ, які ставляться в залежність від інших людей і зовнішніх обставин.

У цій групі виявлено достовірний позитивний кореляційний зв'язок між шкалою «Зазд-

рість-смуток» та шкалою «Егоцентрична мотивація» ($r = 0,376$, при $p \leq 0,05$). Отже, у засуджених чоловіків із посиленням особистісно-значущої мотивації, вираженої в бажанні звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ, отримати винагороду або уникнути особистих ускладнень і можливого покарання, зростає схильність до заздрості, яка проявляє себе в обмеженні кількості об'єктів заздрості й винаході інших параметрів порівняння та знаходить вияв у тому, що людина замовчує, ігнорує досягнення конкурента як неіснуючі або ж навмисно вихваляє чесноти менш гідної людини.

Також у цій групі виявлено достовірний позитивний кореляційний зв'язок між шкалою «Заздрість-неприятність» та шкалами «Когнітивна проінформованість» ($r = 0,379$, при $p \leq 0,05$) й «Змістовно-сміслові прагнення» ($r = 0,321$, при $p \leq 0,05$). Так, у засуджених чоловіків із посиленням властивості поверхневого розуміння відповідальності, розгляду її якого одного боку, складовою якості неспецифічного, загального характеру та посиленням відчуття обов'язковості та сумлінності, які проявляються під час виконання справ альтруїстичного характеру, спрямованих більшою мірою на соціальне

оточення, підвищується прояв заздрості, яка знаходить вираз у таких відносинах до іншого, як неприязнь, ненависть та ворожість, а також у таких низьких формах, як наклеп, плітки та необґрунтована критика.

У групі засуджених жінок зафіксовано статистично значущі позитивні кореляційні зв'язки між шкалами «Заздрість-неприязнь» та «Заздрість-смуток» і шкалами «Егоцентрична мотивація» ($r = 0,365$, при $p \leq 0,05$ та $r = 0,547$, при $p \leq 0,01$), «Астенічна емоційність» ($r = 0,433$, при $p \leq 0,05$ та $r = 0,722$, при $p \leq 0,01$) та «Регуляторна екстернальність» ($r = 0,338$, при $p \leq 0,05$ та $r = 0,547$, при $p \leq 0,01$).

Зміст отриманих взаємозв'язків свідчить про те, що у цих досліджуваних посилення проявів заздрості, забарвлених як відчуттями неприязні та гніву, так і відчуттями смутку й відчаю, відбувається з посиленням особистісно-значущої мотивації, вираженої в бажанні звернути на себе увагу в процесі реалізації відповідальних справ, із підвищенням рівня негативних емоцій, які виникають у разі необхідності виконання відповідальної справи та в разі неуспіху в ній і з підвищенням рівня реалізації відповідальних справ, які ставляться в залежність від інших людей та зовнішніх обставин.

У групі жінок на статистично значущому рівні зафіксовано позитивний кореляційний зв'язок між шкалами «Заздрість-смуток» та шкалами «Когнітивна осмисленість» ($r = 0,477$, при $p \leq 0,05$), «Особистісні труднощі» ($r = 0,389$, при $p \leq 0,05$), «Динамічна аергічність» ($r = 0,589$, при $p \leq 0,01$), «Операціональні труднощі» ($r = 0,669$, при $p \leq 0,01$) та «Змістовно-сміслові прагнення» ($r = 0,525$, при $p \leq 0,01$).

Отже, у засуджених жінок зі збільшенням рівня розуміння стрижневої основи відповідальності та її суті, рівня труднощів внутрішнього порядку, таких як тривожність, невпевненість і поганий настрій, рівня нерішучості, низької стійкості перед перешкодами та схильності до відмови від реалізації важких і відповідальних завдань, рівня труднощів, що виникають у процесі виконання завдання та залежать від характеру виконуваного завдання й оточуючих людей, та посиленням відчуття

обов'язковості й сумлінності, які проявляються під час виконання справ альтруїстичного характеру, спрямованих більшою мірою на соціальне оточення, актуалізується прояв заздрості, яка проявляється відчуттями зневіри, відчаю, образи, а також в обмеженні кількості об'єктів заздрості й у винаході інших параметрів порівняння.

Висновки.

1. Дані, наведені в наукових дослідженнях переважно кримінологічного характеру, свідчать про те, що заздрість є однією з характеристик, яка властива злочинцям в контексті кримінальної поведінки. Разом із цим психологічний аспект цієї проблеми залишається недостатньо вивченим, що обумовлює актуальність наукових студій у зазначеному ракурсі.

2. У групі чоловіків зростання таких складових відповідальності, як: особистісні труднощі, динамічна аергічність, регуляторна екстернальність та операціональні труднощі, посилюють прояви обох видів заздрості. Егоцентрична мотивація сприяє прояву заздрості-смуток, а такі складові відповідальності, як когнітивна проінформованість і змістовно-сміслові прагнення, актуалізують прояви заздрості-неприязні.

3. У групі жінок посилення таких складових відповідальності, як егоцентрична мотивація, астенічна емоційність та регуляторна екстернальність, сприяють прояву обох видів заздрості. Прояви заздрості-смуток актуалізуються з посиленням таких складових відповідальності, як когнітивна осмисленість, особистісні труднощі, динамічна аергічність, когнітивна проінформованість, операціональні труднощі та змістовно-сміслові прагнення.

Отже, встановлено відмінності у структурі взаємозв'язків заздрості зі структурно-функціональними характеристиками відповідальності у засуджених чоловіків і жінок, що вимагає гендерної специфікації відповідних корекційних програм, спрямованих на ресоціалізацію та соціально-психологічну підготовку засуджених до звільнення. Результати теоретичного аналізу й емпіричні дані, отримані у нашому дослідженні, дозволяють вважати перспективним подальше вивчення психологічних детермінант заздрості у контексті кримінальної поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Демина Л. Д., Ральникова И. А. Психическое здоровье и защитные механизмы личности: учеб. пособие. 2-е изд. Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 2005. 132 с.
2. Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психологический анализ страстей. СПб.: Б.С.К., 1998. 120 с.
3. Забавко Р. А. Криминологические особенности личности экологического преступника. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2009. № 2 (8). С. 52–56.
4. Антонян Ю. М. Проблема типологии преступников-рецидивистов. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2008. № 3 (6). С. 37–49.
5. Калганова Е. А. Характеристика личности профессионального преступника. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (право)*. 2013. Вип. 2. С. 112–118.

6. Барькин И. О. Особенности личности несовершеннолетнего преступника // Мир на пороге перемен: Экономика. Управление. Право: докл. Моск. науч.-практ. конф. «Студенческая наука» (г. Москва, 26 нояб. 2015 г.)/Международ. ин-т экономики и права; под общ. ред. Ф. Л. Шарова. М.: МИЭП, 2016. С. 152.
7. Семенов Г. М. Типология лиц, совершающих умышленные уничтожения или повреждения чужого имущества. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2011. № 4 (10): в 3 ч. Ч. 3. С. 146–149.
8. Гриценко Т. В. Криминологические особенности лиц, совершающих преступления с особой жестокостью. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2016. № 5 (47). С. 160–165.
9. Aharony-Goldenberg Sh., Wilchek-Aviad Y. Punishing Property Offenders: Does Moral Correction Work? *Touro Law Review*. 2016. No. 32. Pp. 407–408.
10. Iganski P. Hate Crime: Taking Stock. Programmes for Offenders of Hate. November 2012. Challenge Hate Crime, report No. 7. 27 p. URL: http://eprints.lancs.ac.uk/65875/1/07_Programmes_for_Offenders_of_Hate.pdf (дата звернення: 10.12.2016).
11. Ray L. Smith D., Wastell L. Shame, rage and racist violence. *British Journal of Criminology*. 2004. Vol. 44, No. 3. Pp. 350–368.
12. Knoll J. L. The “pseudocommando” mass murderer: a blaze of vainglory. *Psychiatric Times*. 2012. Vol. 29, No. 1. Pp. 1–6.
13. Fajnzylber P., Lederman D., Loayza N. What causes violent crime? *European Economic Review*. 2002. Vol. 46, No. 7. Pp. 1323–1357.
14. Бескова Т. В. Приемлемость асоциального поведения субъектом зависти // Развитие человека в современном мире: материалы III Всерос. науч.-практ. конф. с международ. участием (г. Новосибирск, 17–19 апр. 2012 г.)/под ред. Н. Я. Большуновой, О. А. Шамшиковой. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2012. С. 295–299.
15. Бескова Т. В. Особенности агрессивности и враждебности субъектов зависти и соперничества. *Теоретическая и экспериментальная психология*. 2010. Т. 3, № 3. С. 43–51.
16. Бескова Т. В. Методика исследования завистливости личности. *Вопросы психологии*. 2012. № 2. С. 127–141.
17. Прядеин В. П. Опросник многомерно-функционального анализа ответственности. *Журнал практического психолога*. 1997. № 5. С. 30–36.

Надійшла до редколегії 13.12.2016

ЛАМАШ И. В., ЛУКЬЯНОВА Е. С. ВЗАИМОСВЯЗИ ЗАВИСТИ СО СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У ЗАКЛЮЧЁННЫХ: ГЕНДЕРНЫЙ РАКУРС

Представлены результаты исследования взаимосвязей зависти со структурно-функциональными характеристиками ответственности у заключённых в гендерном ракурсе. На основе теоретического анализа отечественных и зарубежных исследований феномен зависти рассмотрен в контексте криминального поведения. Эмпирически установлены взаимосвязи между отдельными характеристиками ответственности и двумя видами зависти: завистью-неприязню и завистью-унынием. Определена гендерная специфика выявленных взаимосвязей.

Ключевые слова: *гендер, зависть, зависть-неприязнь, зависть-уныние, заключенные, ответственность.*

LAMASH I. V., LUKIANOVA O. S. INTERRELATIONS OF JEALOUSY WITH STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF LIABILITY WITHIN CONVICTS: THE GENDER PERSPECTIVE

The authors have provided the results of the research conducted on the bases of Kachanivska penal colony No. 54 and Oleksiivska penal colony No. 25 of the Department of the State Penitentiary Service of Ukraine in Kharkiv region. The sampling was out of 48 prisoners aged 23 to 55 years. The first group included 25 men; the second – 23 women. The methodology of the research of person’s jealousy of T. V. Beskova was used as psycho-diagnostical tools.

It has been determined that a group of male prisoners the growth of such components of liability as personal difficulties, dynamic a-energy, regulatory externality and operational difficulties enhance manifestations of both kinds of jealousy. Egocentric motivation contributes to the manifestation of envy and sorrow, and such components of liability as cognitive awareness, content and meaning desire, actualize manifestations of envy and resentment. In the group of women prisoners the strengthening of such components of liability as: egocentric motivation, asthenic emotion and regulatory externality contribute to the manifestation of both kinds of jealousy. Manifestations of envy and sorrow are updated with the increase of such components of liability as: cognitive meaningfulness, personal difficulties, dynamic a-energy, cognitive awareness, operational difficulties, content and meaning aspirations.

The authors have made a conclusion about the need for gender specification of appropriate intervention programs aimed at re-socialization and social and psychological preparation of prisoners to be released.

Keywords: *liability, gender, jealousy, envy and resentment, envy and sorrow, convicts.*

УДК [159.97:343.91-056.34]:316

Т. О. ПЕРЕВОЗНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури;

І. О. ВІДЕНЄСВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури;

О. М. ХАРЦІЙ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УЗГОДЖЕНОСТІ СИСТЕМИ ТЕРМІНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРАВОПОРУШНИКІВ З АНОМАЛІЯМИ ОСОБИСТОСТІ

Досліджено особливості структури ціннісних орієнтацій в ідеальному уявленні, а також в усвідомлюваному й неусвідомлюваному аспектах в осіб зі специфічними розладами особистості та протиправною поведінкою. Показано, що визначені структурно-динамічні характеристики ціннісної сфери аномальних особистостей опосередковано детермінують особистісну дисгармонію як чинник протиправних дій. Визначення функціонально слабких місць у системі саморегуляції психопатичних особистостей сприяє оптимізації психологічної допомоги людям, котрі страждають специфічними розладами особистості, та подальшому вдосконаленню засобів запобігання правопорушенням.

Ключові слова: специфічні розлади особистості, ціннісні орієнтації, усвідомлювана ієрархія цінностей, неусвідомлювана ієрархія цінностей, ідеальна ієрархія цінностей, протиправна поведінка.

Perevozna, T.O., Videniev, I.O. and Khartsii, O.M. (2016), "Regarding the issue of researching coordination of the system of terminal values of offenders with personality abnormalities" ["Do pytannia doslidzhennia uzhdzhenosti systemy terminalnykh tsinnosti u pravoporushnykiv z anomaliiamy osobystosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 138–142.

Постановка проблеми. Як відомо, рівень протиправної поведінки в нашому суспільстві залишається високим протягом багатьох років. Високою також залишається питома вага правопорушень, скоєних особами зі зміненими формами особистісного функціонування. Проблема попередження правопорушень з боку осіб, які мають особистісні розлади, є об'єктом комплексного дослідження, що проводиться кримінологами, психіатрами та психологами. З іншого боку, традиційним для вітчизняної науки є дослідження аномальної особистості в контексті кримінальної патопсихології. Актуальним також залишаються дослідження структурних і функціональних характеристик психічних процесів в умовах юридично-релевантних ситуацій та аналіз психологічних механізмів неправослухняної поведінки.

Як відомо, орієнтація на індивідуалізацію правосуддя є сучасною світовою тенденцією, що знайшло своє відображення в актуальному Кримінальному кодексі нашої держави. У кон-

тексті сучасних досліджень загальноприйнятим є визнання специфічних особистісних чинників, зокрема тих, що притаманні специфічним розладам особистості, як значущих факторів, що визначають конкретні правові наслідки для окремого правопорушника. Методологічно правильна оцінка криміногенного значення цих характеристик, їх ролі в патопсихологічних механізмах протиправної поведінки важлива не лише з позиції оцінки карно-релевантних проявів аномальної особистості, але і з точки зору профілактики суспільно небезпечних дій таких осіб та корекції їх поведінки в цілому. Визнання змістових утворень психопатичної особистості як центральної ланки в системі детермінант соціально неприйнятної поведінки є визначальною передумовою побудови дієвих профілактичних і корекційних програм. Загальновизнаним є розуміння криміногенного значення особистісних аномалій як внутрішніх чинників, що формують умови для полегшення реалізації протиправних дій, а не причин злочинної поведінки.

Підвищена криміногенність аномального особистісного функціонування психопатичних осіб розглядається як чинник, зумовлений наявністю особистісної патології як такої, а особливостями ціннісно-змістової сфери психопатичних осіб, що зумовлюють деформацію мотиваційних процесів. Системи ціннісних орієнтацій визнаються системоутворюючим фактором формування законослухняної або протиправної поведінки людини. Патопсихологічні дослідження протікання змістових процесів в умовах особистісної патології свідчать про різноманітні викривлення в системі цінностей, порушення функціонування ціннісно-змістових структур у такого контингенту осіб. Дослідження, реалізовані в цьому напрямку, дозволили описати феномен дефіцитарності механізмів регуляції власної поведінки, зокрема, опосередкування діяльності у психопатичних особистостей. Разом з тим виявлено патологічно підвищену лабільність змістовної сфери психопатичної особистості, що є результатом недостатньої сформованості ієрархізованої системи особистісних змістів. Продемонстровано зв'язок недостатньої сформованості та лабільності змістової сфери зі ступенем соціальної дезадаптації. Крім того, показано, що зниження регуляторної функції змістових установок лежить в основі імпульсивної поведінки психопата, зниження гальмівного впливу норм і цінностей, зниження здатності прогнозувати можливі наслідки власних дій. Також описано такі порушення, як відхилення в структурі мотивів, їх ієрархії, змістоутворення, самооцінки, рівня домагань, самоконтролю та критичності в аномальних особистостей [1–7].

Водночас потребує подальшого розвитку дослідження впливу особливостей структурно-динамічних характеристик ціннісно-орієнтаційної сфери психопатичної особистості на формування правослухняної або протиправної поведінки цих осіб. У зв'язку з тим нами було здійснено дослідження узгодженості системи термінальних цінностей у правопорушників з аномаліями особистості. Зокрема, метою дослідження був аналіз інтегрованості ідеального уявлення щодо значущості термінальних цінностей з усвідомлюваним та неусвідомлюваним ставленням до цих цінностей у психопатичних особистостей.

Методика дослідження. Для досягнення означеної мети як досліджувану групу було обстежено 100 осіб зі специфічними розладами особистості, котрі притягались до кримінальної відповідальності внаслідок вчинених ними протиправних дій. Контрольну групу склали

50 психічно здорових особистостей, котрі на момент дослідження не мали скарг на психічне і фізичне здоров'я та не притягались до кримінальної відповідальності. За віковими, гендерними, освітніми й соціально-демографічними показниками контрольна група була ідентична досліджуваній групі. Уявлення піддослідних щодо ідеальної ієрархії термінальних цінностей досліджувались за допомогою рангової решітки як варіанту репертуарного тесту Дж. Келлі [8]. Для оцінки систем усвідомлюваних цінностей була використана методика «Співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» О. Б. Фанталової, в основі якої – техніка дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча [9]. Перелік термінальних цінностей цієї методики використовувався нами в дослідженні всіх трьох аспектів [9]. Неусвідомлювані аспекти ставлення до цих цінностей досліджувались з використанням Колірного тесту ставлень О. М. Еткінда, в основі якого – кольороасоціативний експеримент [10].

Виклад основного матеріалу. На основі отриманих даних нами було проведено порівняльний аналіз ідеальної, усвідомлюваної та неусвідомлюваної ціннісних ієрархій як відображення усвідомлюваного, неусвідомлюваного та ідеального рівнів ставлення до основних життєвих цінностей в досліджуваних групах. Результати порівняння ієрархій ідеального уявлення про значущість термінальних цінностей, усвідомлюваних і неусвідомлюваних виборів у досліджуваних групах наведено в таблиці.

Як демонструють наведені результати, уявлення правопорушників – аномальних особистостей та досліджуваних контрольної групи щодо ідеального значення термінальних цінностей мають певну схожість. В обох ієрархіях найвище місце відведено цінності «цікава робота» та оцінено цінність «творчість» як найменш привабливу.

В той же час досліджувані основної групи оцінили як привабливіші цінності «активне діяльне життя», «здоров'я», «цікаву роботу», «впевненість у собі», «свободу» та «творчість». Щодо узгодженості цих показників з усвідомлюваним та неусвідомлюваним рівнями ставлення до цих цінностей отримано такі дані. В досліджуваній групі мали місце значні розбіжності між уявленнями про ідеальне значення цінностей і усвідомлюваним в неусвідомлюваних рівнями ціннісно-орієнтаційних відносин. Всі цінності мали різні позиції в трьох наведених ієрархіях.

**Показники ідеальної, усвідомлюваної та неусвідомлюваної ієрархії
для основної і контрольної групи**

№	Цінність	Місце в ієрархії					
		Основна група			Контрольна група		
		Ід.	Усв.	Неусв.	Ід.	Усв.	Неусв.
1.	Активне діяльне життя	10	11	5	10	11	4
2.	Здоров'я	5	2	1	6	1	1
3.	Цікава робота	1	9	11	1	8	9
4.	Краса природи та мистецтва	9	10	2	9	12	2
5.	Любов	7	4	3	3	3	3
6.	Матеріально забезпечене життя	8	7	10	11	7	12
7.	Наявність вірних друзів	4	3	9	5	4	7
8.	Впевненість у собі	2	5	8	4	6	6
9.	Пізнання	9	8	12	7	9	10
10.	Свобода	6	6	4	8	5	8
11.	Сімейне щастя	3	1	6	2	2	11
12.	Творчість	12	12	7	12	10	5

Водночас звертає на себе увагу той факт, що ієрархічний порядок цінностей в ідеальному баченні цінностей психопатичними особистостями має загальні тенденції з усвідомлюваною ієрархією. Крім того, ряд цінностей, зокрема «свобода» і «творчість», мали однакові місця в ієрархіях. В обох випадках це місця в кінці списку, що змістовно відображає низьку значущість цих цінностей в досліджуваній групі.

Також загальні тенденції зафіксовано стосовно таких цінностей, як «активне діяльне життя», «краса природи та мистецтва», «матеріально забезпечене життя», «наявність вірних друзів», «пізнання» та «сімейне щастя» в ідеальній та усвідомлюваній ієрархіях. Тобто визначені тенденції свідчать про досить високий рівень узгодженості між цими двома рівнями ставлення до базових цінностей.

Поряд з тим зафіксовано значні розбіжності у ставленні до таких цінностей, як «цікава робота», «здоров'я», «впевненість у собі». Змістовно цей факт демонструє наявність внутрішнього конфлікту відносно сфер життєдіяльності, що позиціонуються цими цінностями. Разом з тим спільні з неусвідомлюваною ієрархією тенденції не мають місця. Цей факт, а також вищеозначені спільні тенденції з усвідомлюваними виборами, ймовірно, пояснюються тим, що тактика побудови ідеальної ієрархії певною мірою усвідомлювалась досліджуваними.

В контрольній групі діагностовано інші тенденції. По-перше, звертає на себе увагу наявність загальних тенденцій між уявленням про ідеальне ставлення до термінальних цінностей та усвідомлюваним і неусвідомлюваним ставленням до цих цінностей. Насамперед це стосу-

ється таких цінностей, як «любов» та «впевненість у собі», що отримали симетричну оцінку в кожному з трьох ранжувань. Крім того, ідеальний та усвідомлюваний вибори продемонстрували однакові позиції стосовно цінностей «активне діяльне життя», «наявність вірних друзів», «сімейне щастя» та «творчість», з неусвідомлюваною ієрархією – стосовно цінностей «матеріально забезпечене життя» та «свобода».

Таким чином, порівняльний аналіз уявлень про ідеальну ієрархію термінальних цінностей з усвідомлюваним та неусвідомлюваним рівнями ціннісних орієнтацій свідчить про наявність в аномальних особистостей – правопорушників значного ступеня неузгодженості різних аспектів ціннісно-орієнтаційної діяльності. В контрольній групі зафіксовано достовірно більшу узгодженість між різними рівнями ставлення до провідних життєвих цінностей.

Висновки. Як було продемонстровано вище, в умовах наявності специфічних розладів особистості, обтяжених протиправною поведінкою, мають місце певні структурно-змістові особливості ціннісних систем. Ціннісно-орієнтаційна система аномальних особистостей характеризується рядом структурних трансформацій, що зумовлюють дефіцитарність їх як детермінант регуляції особистістю власної поведінки. Провідними структурними особливостями цих особливостей є: недостатня структурованість елементів ціннісно-орієнтаційної системи, пов'язана зі слабкою усвідомленістю власних змістових одиниць; низький показник узгодженості цих елементів та їх висока конфліктність, що призводить до автономії функціонування окремих цінностей, дисгармонії та

непродуктивності їх як провідних детермінант регуляції поведінки. Дисгармонія між уявленням про ідеальну ієрархію цінностей та усвідомлюваним і неусвідомлюваним ставленням до цих змістових утворень демонструє низьку повноту свідомості аномальної особистості, яка зумовлюється особливостями когнітивної сфери психопатичних особистостей, зокрема, несформованістю навичок роботи з власними змістовими утвореннями, а також слабкістю рефлексії та самоаналізу, результатом чого є недостатня

потенційна здатність ціннісних орієнтацій відігравати роль змістових регуляторів життєдіяльності аномальних особистостей. Подальше дослідження структурно-динамічних особливостей ціннісно-орієнтаційних систем у структурі регуляції аномальними особистостями власної поведінки сприятиме оптимізації психологічної допомоги людям, котрі страждають специфічними розладами особистості, та подальшому вдосконаленню засобів запобігання правопорушенням, здійснюваним цими людьми.

Список бібліографічних посилань

1. Зотова О. И. Проблемы отклоняющегося поведения // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. М.: Наука, 1976. С. 343–365.
2. Зябкина И. В. Нарушения волевой регуляции деятельности у больных шизофренией и психопатических личностей. *Вопросы психологии*. 1995. № 5. С. 116–133.
3. Кудрявцев И. А., Сафуанов Ф. С., Васильева Ю. А. Особенности регуляции деятельности психопатических личностей смысловыми (мотивационными) установками. *Журнал неврологии и психиатрии*. 1985. № 12. С. 1837–1842.
4. Перевозная Т. А. Противоправное поведение несовершеннолетних правонарушителей как результат неверной оценки ситуации. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. Вип. 49. 2012. № 1009. С. 280–282.
5. Перевозная Т. О. Ціннісні орієнтації в системі гальмуючих агресію структур у правопорушників зі специфічними розладами особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. Вип. 51. 2013. № 1046. С. 241–244.
6. Шестопалова Л. Ф., Перевозная Т. А. Особенности ценностно-смысловой сферы и нарушений механизмов социальной адаптации у психопатов, реализовавших противоправные действия. *Журнал психиатрии и медицинской психологии*. 1999. № 2. С. 81–92.
7. Шестопалова Л. Ф., Перевозная Т. А. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами и склонностью к противоправному поведению. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24, № 3. С. 66–71.
8. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам. М.: Прогресс, 1987. 236 с.: ил.
9. Фанталова Е. Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов. *Психологический журнал*. 1992. Т. 12, № 1. С. 107–117.
10. Эткинд А. М. Цветовой тест отношений и его применение к исследованию больных неврозами // Социально-психологические исследования в психоневрологии/под ред. Е. Ф. Бажина. Л., 1980. С. 110–114. (Труды Ленинградского научно-исследовательского психоневрологического института им. В. М. Бехтерева; т. 93).

Надійшла до редколегії 17.11.2016

ПЕРЕВОЗНАЯ Т. А., ВИДЕНЕЕВ И. А., ХАРЦИЙ Е. Н. К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ СОГЛАСОВАННОСТИ СИСТЕМЫ ТЕРМИНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ С АНОМАЛИЯМИ ЛИЧНОСТИ

Исследованы особенности структуры ценностных ориентаций в идеальном представлении, а также в осознаваемом и неосознаваемом аспектах у лиц со специфическими расстройствами личности и противоправным поведением. Показано, что выявленные структурно-динамические характеристики ценностной сферы аномальных личностей опосредованно детерминируют личностную дисгармонию как фактор противоправных действий. Определение функционально слабых мест в системе саморегуляции психопатических личностей способствует оптимизации психологической помощи людям, страдающим специфическими расстройствами личности, и дальнейшему совершенствованию средств предотвращения правонарушений.

Ключевые слова: специфические расстройства личности, ценностные ориентации, осознаваемая иерархия ценностей, неосознаваемая иерархия ценностей, идеальная иерархия ценностей, противоправное поведение.

PEREVOZNA T. O., VIDENIEIEV I. O., KHARTSII O. M. REGARDING THE ISSUE OF RESEARCHING COORDINATION OF THE SYSTEM OF TERMINAL VALUES OF OFFENDERS WITH PERSONALITY ABNORMALITIES

It has been indicated that nowadays the research of structural and functional characteristics of mental processes in the conditions of legal and relevant situations and analysis of psychological mechanisms

of illegal behavior remains topical. Meanwhile, the field of problems requiring further development, still includes the research of the impact of structural and dynamic features of values area of psychopathic personality on the formation of lawful or illegal behavior of these individuals.

Considering this the authors have realized the research of coordination of the system of terminal values of offenders with personality abnormalities. The objective of this study was the analysis of the integration of perfect idea concerning the importance of the terminal values with conscious and unconscious attitude to these values in psychopathic personalities. The idea of the subjects on the ideal hierarchy of terminal values have been studied by the assistance of a lattice rank as a version of repertory test of George Kelly. To evaluate the systems of perceived values the authors have used the method of “Correlation of “Values” and “Accessibility” in various spheres of life” of E. B. Fantalova. Unconscious aspects of the attitude to the data values have been studied by using a Color test of attitudes of A. M. Etkind.

On the basis of obtained data the authors have conducted a comparative analysis of ideal conscious and unconscious value hierarchy as a reflection of conscious, unconscious and ideal levels of the attitude to the basic life values within the studied groups. It has been demonstrated that certain structural and dynamic properties of value area of abnormal personalities, indirectly determine the personal disharmony as a factor of illegal actions. Defining the functional weaknesses in the system of self-regulation of psychopathic personalities assists to optimize psychological aid to people suffering from specific personality disorders, and further improvement of the means of preventing offenses.

Keywords: *specific personality's disorders, values, perceived hierarchy of values, unconscious hierarchy of values, perfect hierarchy of values, unlawful behavior.*

УДК [159.9:351.74](477)(043.3)

Я. С. ПОСОХОВА,

*старший лаборант кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)*

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

СПЕЦИФІКА ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕРЕІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ НА ПОЧАТКОВИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Подано науковий аналіз проблеми психологічних бар'єрів професійної переідентифікації особистості на різних етапах професійної діяльності. З'ясовано, що психологічні бар'єри в більшості випадків – це реакція людини на об'єктивні труднощі. В емпіричному дослідженні отримані результати дозволили встановити, що порівняно з етапом первинної професійної підготовки у працюючих поліцейських вірогідно підвищується бар'єр помилкової установки, який свідчить про «міфотворчі», «романтичні» уявлення патрульних поліцейських стосовно своєї професії. На етапі професійної діяльності зменшується бар'єр сприйнятливості до нового, що зумовлює відхід від професійного догматизму, «вузькості» освіти, посилення орієнтації на нові ідеї, засоби діяльності та стратегії поведінки.

Ключові слова: *психологічні бар'єри, професійна переідентифікація, первинна професійна підготовка, професійна діяльність, патрульні поліцейські.*

Posokhova, Y.S. (2016), “Specifics of psychological barriers of professional re-identification of police officers in the early stages of professional activity” [“Spetsyfika psykhologichnykh barieriv profesiinoi pereidentyfikatsii politseiskykh na pochatkovykh etapakh profesiinoi diialnosti”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 142–148.

Постановка проблеми. Становлення України як сучасної демократичної, соціальної, правової держави, а також її євроінтеграція невід'ємно пов'язані з успішним виконанням завдань із захисту прав і свобод своїх громадян. Загострилася проблема комплексного, системного реформування всієї системи правоохоронних органів,

яка б цілком відповідала міжнародним стандартам. Прагнення до європейських стандартів актуалізують питання високого професіоналізму і компетентності майбутніх поліцейських. Реформування правоохоронної системи вимагає ретельного відбору правоохоронців, враховуючи особистісні та професійні характеристики

потенційних кандидатів на службу в поліцію. Важливим й актуальним питанням сьогодення є розвиток особистості сучасного правоохоронця та реалізація його у професійній діяльності. Сучасне суспільство потребує високопрофесійних працівників поліції, готових і здатних до саморозвитку, самореалізації у правоохоронній діяльності, наполегливості в реалізації своїх професійних устремлень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У результаті проведених реформ, проголошеною метою яких є повне «перезавантаження» системи ОВС, поліція України, і зокрема її патрульна служба, поповнилася численними свіжими кадрами. Так, серед нових патрульних поліцейських – люди різних сфер діяльності: медицини, освіти, послуг, промисловості, підприємництва, економіки, сільського господарства, IT-сфери, які пройшли первинну професійну підготовку. Професійна діяльність працівників поліції складна й багатогранна, протікає в умовах інтелектуальної, емоційної і фізичної напруженості, відрізняється широкою комунікативністю, внаслідок чого посилюються вимоги до якостей і результатів роботи осіб, зайнятих у системі правоохоронної діяльності, збільшуються емоційні навантаження на поліцейських. Цей фактор посилює і без того значний стресогенний компонент у ситуації професійної діяльності.

Однією з провідних сфер особистісного розвитку, метою та сенсом життя, соціальної реалізації та самовдосконалення людини є професійна сфера. Саме вона утворює основну форму активності людини, і їй присвячена значна частина нашого життя. Для більшості з нас професійна сфера надає можливість задовольнити всю гаму потреб, розкрити здібності, реалізувати себе як особистість, досягти певного соціального статусу. Словом, саме в ній, на наш погляд, людина може виступати як самоактуалізуюча особистість і як суб'єкт самотвердження.

Дослідження, присвячені особливостям професійної діяльності правоохоронців та специфіки їх професійної підготовки представлені в наукових працях (Б. Р. Бовіна, С. М. Давидова, А. Т. Іваницького, М. О. Калашникова, Л. Н. Лебедева, В. Ю. Рибникова, А. М. Столяренко). Автори зазначають, що специфіка професійної діяльності поліцейських характеризується толерантним світосприйняттям і професійним світоглядом; конструктивною поведінкою в ситуації професійного конфлік-

ту; вмінням досягати взаємного розуміння без насильства, домінування [1, с. 239].

У зарубіжних дослідженнях науковців активно ведеться вивчення стосовно професійної соціалізації на початковому етапі занурення молодого фахівця у професію та професійне середовище. Вчені вважають, що даний процес може тривати протягом усього професійного шляху людини. Більшість дослідників погоджуються з думкою про те, що входження в професію не можливе без проходження професійної соціалізації, особливо на початковому етапі діяльності.

Так, Вальтер Хайнц (Walter Heinz) характеризує професійну соціалізацію як процес присвоєння та трансформації процесу знань, навичок, мотивів, орієнтацій і моделей поведінки, які можуть бути використані в професійній діяльності. Науковець припускає, що процес професійної соціалізації включає в себе процес соціалізації в професії та соціалізації особистості в межах реальної професійної діяльності.

Вчений наголошує, що на професійному шляху відбуваються зміни як у характеристиках самої особистості, так і в характеристиках самої роботи. Стосовно характеристик особистості В. Хайнц говорить, що вони мають первинні та вторинні соціалізаційні агентства – сім'ю та школу, які впливають на вибір певних полів кар'єри. Тобто дослідник вказує на те, що у разі, якщо фізична особа не набуває конкретних цінностей, інтересів і навичок для конкретної професійної сфери, це поле залишається закритим. В. Хайнц вважає первинні та вторинні процеси соціалізації основними умовами вибору професії, за допомогою яких в особистості відкриваються можливості для участі в житті суспільства [2, с. 398].

Стосовно характеристик роботи В. Хайнц вважає, що вони складаються з продуктивного професійного досвіду та характеризуються ставленням особистості до своєї роботи, умов праці і соціальної оцінки результатів своєї професійної діяльності. Такий досвід, на його думку, впливає на все життя людини й може відкрити їй можливості для подальшого навчання, професійного розвитку та на локалізацію особистісних деформацій. Цікавими є погляди В. Хайнца стосовно фінансування в рамках професійної соціалізації. Вчений говорить, що достатнє фінансування професійної діяльності має вплив як на навчання і розвиток процесів підвищення кваліфікації для певної професії, так і на розвиток всієї особистості.

У свою чергу, вчений Ральф Дарендорф (Ralf Dahrendorf) вважає, що професії становлять конкретні соціальні ролі. Він переконує, що соціальні ролі можуть бути визначені конкретним набором поведінкових очікувань від суб'єкта діяльності в рамках соціальної системи [3, s. 37].

У цьому сенсі Бенно Бірман (Benno Biermann) з колегами характеризує всі поведінкові очікування, з якими особистість стикається під час професійної діяльності, як професійну роль, яку людина повинна виконувати [4, s. 261].

Лотар Краппман (Lothar Krappmann) у своїй роботі наводить структурно-рольову модель в інтерналізації норм і цінностей, які, на його думку, є ядром професійної соціалізації. Вчений указує на самоідентифікацію особистості, яка, в свою чергу, утворює «его-ідентичність» та є необхідною умовою для успішної професійної діяльності [5, s. 97].

За Л. Краппманом, людина стикається з цілою низкою неоднозначних очікувань та конфліктів, які можуть виникати між різними ролями, які вона виконує в професійній діяльності. Щоб зберегти самоідентичність, особистість повинна розвинути в собі здатність переносити різні очікування відповідних партнерів під час взаємодії та неповне задоволення власних потреб у цьому контексті. Ця можливість називається толерантністю до невизначеності [5, s. 155].

Учений підкреслює, що толерантність до невизначеності – его-ідентичність – є стабілізуючою функцією, яка відкриває людині можливість втілити в життя її его-ідентичність у взаємодії з іншими, допомагає переносити протиріччя, невизначеність і неструктуровані ситуації або різні ролі, які адресовані до власної персони, у зв'язку з чим її особистість зміцнюється. Тобто положення особистості в групі осіб у сфері зайнятості, як і раніше, є ключем до соціальної приналежності та служить для інтеграції в суспільство [5, s. 155].

Важливість зайнятості для розвитку ідентичності демонструється у працях Хайнера Куппа (Heiner Kupp). Професор зазначає, що шансів знайти визнання в суспільстві, заснованому на оплачуваній зайнятості та реалізації відповідного доходу, досить не багато. Зайнятість і доходи від професійної діяльності мають істотний вплив на соціальне положення, яке обіймає індивід у суспільстві. Однак, на думку вченого, не тільки вищевказані аспекти зайнятості є головними, не менш важливими є соціальний статус, який надає професія особистості, що надає

поштовх для самореалізації та розширення можливостей. Х. Купп наголошує: «Ідентичність – значуща риса зайнятості в нашому суспільстві, і це не підлягає сумніву» [6, s. 128].

Метою статті є вивчення специфіки психологічних бар'єрів психологічної переідентифікації поліцейських на початкових етапах професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вивчення психологічних бар'єрів професійної переідентифікації поліцейських, як, власне, і самі процеси становлення поліції в Україні, знаходяться на початковому етапі. Із психологічної точки зору вивчення психологічних бар'єрів на початкових етапах професійного становлення є актуальним як для фундаментальної, так і для практичної психології, бо дозволить надати відповіді на питання про можливість чи неможливість оптимізації процесів професійного становлення в умовах скорочення термінів підготовки та зростання ролі чинника матеріальної вмотивованості.

Так, А. К. Маркова на основі узагальнення досліджень порушення професійного розвитку людини вказувала на можливість появи психологічних бар'єрів у разі освоєння нових професійних технологій, нової професії чи спеціальності [7].

Емпіричною базою нашого дослідження виступили 302 патрульні поліцейські. Діагностика проводилася на етапі первинної професійної підготовки (слухачі) та після шести місяців роботи (патрульні поліцейські). Дослідження проводилося з 2015 по 2016 роки в період підготовки на базі Харківського національного університету внутрішніх справ (ХНУВС); після шести місяців роботи – на базі Управління патрульної поліції в місті Харкові Департаменту патрульної поліції МВС України.

Для досягнення поставленої мети дослідження була використана методика «Діагностика та подолання психологічних бар'єрів при зміні професії» О. П. Єрмолаєвої, за визначенням якої «психологічні бар'єри в соціально-професійній сфері виглядають в більшості випадків як реакція людини (в тій чи іншій поведінковій формі) на об'єктивні труднощі (фінансові, правові, інформаційні) і зовнішні перешкоди» [8, с. 125].

Результати дослідження психологічних бар'єрів правоохоронців на етапі підготовки та на етапі професійної діяльності наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники психологічних бар'єрів правоохоронців у період переідентифікації (M ± m)

Шкали	Етап підготовки	Етап професійної діяльності	P
Бар'єр «особистої ініціативи»	3,21 ± 0,43	3,35 ± 0,65	-
Бар'єр «помилкової установки»	1,27 ± 0,12	1,88 ± 0,37	0,05
Бар'єр автономності	3,67 ± 0,45	3,05 ± 0,21	-
Бар'єр досягнення	3,97 ± 0,91	4,29 ± 0,75	-
Бар'єр ризику	5,03 ± 0,28	4,94 ± 0,32	-
Бар'єр комунікації	2,57 ± 0,87	2,41 ± 0,26	-
Бар'єр сприйнятливості до нового	3,12 ± 0,17	2,7 ± 0,16	0,05

Виявлено достовірне підвищення показника на початковому етапі професійної діяльності – $1,88 \pm 0,37$ на відміну від етапу підготовки – $1,27 \pm 0,12$ за шкалою «Бар'єр «помилкової установки», який, на нашу думку, пов'язаний із «міфотворчістю» стосовно професії та актуалізується в перехідних умовах і неоднозначних ситуаціях. О. П. Єрмолаєва поділяє бар'єри на психологічні та специфічні. Бар'єр «помилкової установки» належить до специфічних, які можуть бути уявні, міфічні, пов'язані з забобонами, упередженнями. Дослідниця пояснює: «Це бар'єри-фантоми, у виникненні яких не останню роль відіграє масова свідомість, психологія натовпу, соціальні установки» [8, с. 126].

Романтизація та невідповідне сприйняття професії правоохоронця певною мірою є притаманними особам, які бажають її отримати. Прикладом можуть бути результати дослідження центру практичної психології ХНУВС, проведеного у 2010 році серед курсантів перших курсів. Дослідниками були виділені такі 9 груп мотиваційних факторів, які визначали вибір абітурієнтами професії правоохоронця: 1) саморозвиток для виконання професійних обов'язків; 2) влада та соціальне домінування; 3) вплив друзів, кінофільмів та бажання мати зброю; 4) романтика; 5) стабільність і престиж; 6) професійна династія; 7) давній вибір; 8) ризик, незвичайність, гострі відчуття; 9) свобода від норм моралі [9].

Тобто ми не можемо виключити той факт, що «романтизація» професії правоохоронця спричиняє психологічний бар'єр «помилкової установки» в майбутній професійній діяльності, оскільки очікування будуть дещо відрізнятися від реальності.

За шкалою «Бар'єр сприйнятливості до нового» виявлено вірогідно вищий показник на етапі підготовки, де він склав $3,12 \pm 0,17$, тоді

як на початковому етапі професійної діяльності цей показник дорівнював $2,7 \pm 0,16$. Це означає, що у слухачів на етапі первинної підготовки більш інтенсивно відбувається відхід від професійного догматизму, «вузькості» освіти, посилення орієнтації на нові ідеї, засоби діяльності та стратегії поведінки.

На наш погляд, дані, отримані на початковому етапі професійної діяльності, знаходять своє пояснення у вислові Я. С. Андрушко: «Професія правоохоронця у порівнянні з так званими громадськими спеціальностями має підкреслену нормативну регламентованість. І саме ця регламентованість протистоїть творчій, спонтанній реалізації особистості як професіонала» [10, с. 185].

Ми згодні з думкою А. М. Большакової, яка підкреслює, що суспільство, що знаходиться на різних етапах змін (соціальних, економічних, політичних), потребує підвищені вимоги до психічних можливостей людини, які б дали змогу швидше адаптуватися до змін. Вона наголошує на тому, що саме ці психічні можливості допоможуть особистості не лише адаптуватися, але й стати суб'єктом трансформаційних процесів. А. М. Большакова наводить два рівні особистісного потенціалу особистості, які включають в себе психологічну готовність і прагнення до змін, та підкреслює: «Найважливішою складовою загального особистісного потенціалу є певні особистісні якості, установки, прагнення та цінності, які зумовлюють здатність людини активно та успішно брати участь в інноваційних процесах у різних сферах суспільного та особистого життя» [11, с. 348].

Тобто для слухачів, для яких професія поліцейського є вторинною та кардинально відрізняється від попереднього досвіду, усвідомлення регламентованості професійної діяльності на початку навчання практично відсутнє. На

етапі професійної діяльності сприйнятливості нового втрачає свою актуальність, особливо в трудовій діяльності, оскільки правоохоронці керуються нормативною базою, яка, в свою чергу, радикальних нововведень не передбачає.

Не було виявлено статистично значущих відмінностей між показниками на етапі підготовки та на початковому етапі професійної діяльності за шкалами «*Бар'єр «особистої ініціативи»*» ($3,21 \pm 0,43$ та $3,35 \pm 0,65$) та «*Бар'єр автономності»*» ($3,67 \pm 0,45$ та $3,05 \pm 0,21$). Отримані показники з урахуванням довірчих інтервалів свідчать про те, що: як для слухачів, так і для працюючих поліцейських не є проблемою знайти потрібну інформацію та засвоїти її, навіть якщо вона лежить далеко за межами особистого досвіду; досліджувані відчують себе соціально та юридично захищеними, тому не мають потреби відстоювати свої права, разом з тим їм притаманне почуття залежності під час прийняття рішень.

Не було також виявлено відмінностей за шкалами «*Бар'єр досягнення»*» ($3,97 \pm 0,91$ та $4,29 \pm 0,75$) та «*Бар'єр ризику»*» ($5,03 \pm 0,28$ та $4,94 \pm 0,32$). Тобто як на етапі підготовки, так і на початковому етапі професійної діяльності показники з урахуванням довірчих інтервалів відбивають виникнення труднощів під час швидкого прийняття рішень та за необхідності швидко реагувати на ситуацію в разі прагнення до успіху, при недостатній варіативності в поведінці, що виникає у зв'язку з браком практичного досвіду, а також невмінні йти назустріч гострим ситуацій, ефективно з ними справлятися.

Вищезазначене дозволяє визначити певну проблемність у переідентифікації досліджуваних, виходячи з висновку О. П. Єрмолаєвої, яка підкреслює: «На формування бар'єрів досягнення й ризику найбільшою мірою впливає та сторона індивідуального досвіду людини, яка пов'язана з трудовою та професійною сферами. Здатність людини до радикальної зміни характеру професійної діяльності (перепрофілювання) є одним з аспектів більш загального поняття професійної лабільності» [8, с. 128].

За шкалою «*Бар'єр комунікації»*» не було виявлено значущих відмінностей між показниками на етапі підготовки ($2,57 \pm 0,87$) та на початковому етапі професійної діяльності ($2,41 \pm 0,26$). Це свідчить про те, що для обох груп указаний бар'єр має однаково важливу значущість, оскільки однією з головних складових професійної компетентності працівника поліції є процес комунікації, а комунікативна взаємодія з підлеглими, громадянами та правопорушника-

ми потребує використання певних психологічних знань, умінь і навичок. Курси первинної професійної підготовки майбутніх патрульних поліцейських поряд з іншими дисциплінами включають також такі психологічні тренінгові курси, як «Ефективна комунікація» та «Стресостійкість».

Навчальний курс «Ефективна комунікація» розрахований на 8 годин та має на меті опанування навичок ефективної комунікації, вміння використовувати мовні й позамовні засоби у службовій діяльності патрульної служби. Звертається увага на різновиди спілкування – офіційне, ділове, нетипове, в особливих умовах. Не менш важливим є відпрацювання навичок спілкування в конфліктній ситуації та засобів нейтралізації конфліктів.

Висновки. Аналіз представлених у науковій літературі теоретичних підходів до цієї проблеми, а також емпіричних досліджень специфіки психологічних бар'єрів дозволяє стверджувати, що даний феномен є однією з необхідних складових професійної діяльності правоохоронця на початковому етапі професійного самоздійснення. Важливими є властивості людини, які спонукають її до постійного інноваційного пошуку, творчості та самореалізації у професії, що обумовлює професійне самоздійснення особистості.

Отже, результати, отримані у дослідженні психологічних бар'єрів психологічної переідентифікації, свідчать про те, що порівняно з етапом первинної підготовки у працюючих поліцейських вірогідно підвищується бар'єр «помилкової установки», який пов'язаний із «міфотворчістю» стосовно професії, який актуалізується в перехідних умовах та неоднозначних ситуаціях, і в той же час зменшується бар'єр сприйнятливості до нового, що зумовлює відхід від професійного догматизму, «вузькості» освіти, посилення орієнтації на нові ідеї, засоби діяльності та стратегії поведінки. Постановка проблеми вивчення психологічних бар'єрів поліцейських має не тільки теоретичне, але й безпосередньо практичне значення, від її вирішення значною мірою залежить ефективність реалізації права та професійного самовизначення, яке може сприяти підвищенню довіри до діяльності владних структур з боку суспільства і в кінцевому результаті – успішності побудови правової держави.

У перспективі одним із головних напрямків вирішення досліджуваної проблеми має бути розробка психологічних технологій щодо формування психологічної стійкості поліцейських на кожному з етапів професіоналізації.

Список бібліографічних посилань

1. Посохова Я. С. Толерантність у діяльності сучасного правоохоронця // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13 листоп. 2015 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Харків, 2015. С. 235–239.
2. Heinz W. R. Berufliche und betriebliche Sozialisation // *Handbuch der Sozialisationsforschung*/ K. Hurrelmann, D. Ulich. Weinheim und Basel, 1998. S. 397–415.
3. Dahrendorf R. Homo Sociologicus: Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle. Köln und Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. 126 s.
4. Bierman B., Bock-Rosenthal E., Doehlemann M., Grohall K. H. Soziologie. Gesellschaftliche Probleme und sozialberufliches Handeln. Hermann: Luchterhand, 2000. 464 s.
5. Krappmann L. Soziologische Dimensionen der Identität: strukturelle Bedingungen für d. Teilnahme an Interaktionsprozessen. Klett-Cotta, 2000. 231 s.
6. Keupp H. Identitätskonstruktionen. Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne. Reinbek: Rowohlt, 1999. – 352 s.
7. Маркова А. К. Психология профессионализма. М.: Международ. фонд «Знание», 1996. 308 с.
8. Ермолаева Е. П. Оценка реализации профессионала в системе «человек–профессия–общество». М.: Ин-т психологии РАН, 2011. 176 с.
9. Андреева Г. В., Шелкошвеев І. В. Інформаційна складова профорієнтаційної роботи у формуванні привабливих мотивів до служби у майбутніх правоохоронців. *Право і Безпека*. 2011. № 2 (39). С. 306–310.
10. Андрушко Я. Психологічні аспекти формування особистості майбутнього працівника органів внутрішніх справ. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 4. С. 179–188.
11. Большакова А. М. Інноваційний потенціал та система самосприйняття і самоставлення студентів у професійній сфері. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2012. Т. 17, вип. 8 (20). С. 347–353.

Надійшла до редколегії 16.12.2016

ПОСОХОВА Я. С. СПЕЦИФИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ БАРЬЕРОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕРЕИДЕНТИФИКАЦИИ ПОЛИЦЕЙСКИХ НАЧАЛЬНЫХ ЭТАПАХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Представлен научный анализ проблемы психологических барьеров профессиональной переидентификации личности на разных этапах профессиональной деятельности. Выяснено, что психологические барьеры в большинстве случаев – это реакция человека на объективные трудности. В эмпирическом исследовании полученные результаты позволили установить, что по сравнению с этапом первичной профессиональной подготовки у работающих полицейских достоверно повышается барьер ложной установки, который свидетельствующий о «мифотворческих», «романтичных» представлениях патрульных полицейских в отношении своей профессии. На этапе профессиональной деятельности уменьшается барьер восприимчивости к новому, что обуславливает отход от профессионального догматизма, «узости» образования, усиление ориентации на новые идеи, средства деятельности и стратегии поведения.

Ключевые слова: психологические барьеры, профессиональная переидентификация, первичная профессиональная подготовка, профессиональная деятельность, патрульные полицейские.

POSOKHOVA Y. S. SPECIFICS OF PSYCHOLOGICAL BARRIERS OF PROFESSIONAL RE-IDENTIFICATION OF POLICE OFFICERS IN THE EARLY STAGES OF PROFESSIONAL ACTIVITY

The author of the article presents the results of the research concerning the specific of professional barriers of patrol police officers during professional re-identification. Analysis of the literature allowed to determine the relevance of this problem and preconditions of empirical research. Based on the analysis of scientific works of scholars, the author has noted that the profession of a police officer is quite specific, that is why it requires necessary characteristics for successful performance of professional duties from a law enforcement officer's personality. The scholars link the opportunity to address a number of professional issues of police officers that determine the style of interpersonal interaction in the professional community with the study of psychological barriers of professional re-identification of a law enforcement officer at different stages of professional development.

The empirical base of the research was 302 of patrol police officers. The diagnosis was carried out during the initial training stage (trainees) and after six months of work (patrol police officers) by the method of Elena Ermolaeva "Diagnosis and overcoming of psychological barriers by changing the profession".

The author of the empirical study has determined that during the professional activity stage of police officers compared to initial training phase there is a significant increase of the barrier of "erroneous installation", which is associated with the "myth" to the profession, which is updated in the transitional

conditions and ambiguous situations and at the same time the barrier of perceiving something new is reduced, which leads to a departure from professional dogmatism of “narrowness” of education, increased focus on new ideas, means of activity and strategies of behavior.

Keywords: *psychological barriers, professional re-identification, initial professional training, professional activity, patrol police officers.*

УДК 159.923.2.072

А. С. РУДАЙ,

викладач кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4260-2275>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ ОСОБИСТОСТІ З ПЕРФЕКЦІОНІЗМОМ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Представлено результати дослідження взаємозв'язку психологічної ресурсності особистості з перфекціонізмом майбутніх правоохоронців. Виявлено, що в першокурсників перфекціонізм слугує певним мотиватором для професійного розвитку. У курсантів четвертого курсу з підвищенням прагнення надалі розвиватися у професії, позитивно оцінювати свої можливості підвищується можливість по-новому сприймати складні ситуації, а також із підвищенням креативності підвищується позитивне ставлення до всіх осіб, що дозволяє професійно саморозвиватися.

Ключові слова: *курсанти, особистість, психологічна ресурсність, правоохоронці, стрес, професійна діяльність, перфекціонізм.*

Ruday, O.S. (2016), “Interrelation of individual’s psychological potential with perfectionism of future law enforcement officers” [“Vzaiemozviazok psykhologichnoi resursnosti osobystosti z perfektsionizmom maibutnix pravookhorontsiv”], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 148–152.

Постановка проблеми. Останнім часом все частіше предметом психологічних досліджень стають ресурси та потенціал особистості, які забезпечують ефективне вирішення завдань адаптації, саморегуляції, самореалізації. Через активний інтерес учених до цієї проблеми виникає необхідність більш чіткого визначення поняття «ресурс», що є досить новим у психологічному дискурсі. У сучасній психології існують три підходи до визначення цього поняття – через конструкти «потужність», «здатність» і «власність». Вони характеризують потенційну доступність ресурсів, їх використання в разі необхідності для досягнення позитивних результатів (реалізації цілей, задоволення потреб, зниження ризику дезадаптації, забезпечення ефективності життєдіяльності). Ще однією особливістю є те, що ресурсами можуть бути як внутрішні можливості, так і зовнішні умови та відносини.

Перспективність ресурсного підходу полягає також у тому, що він дозволяє перенести акцент із вивчення проблем подолання важких, стресових ситуацій на питання, пов'язані з особистісним розвитком, самореалізацією суб'єкта, зокрема у професійній діяльності. Особливої значущості вивчення психологічних

ресурсів набуває в контексті досліджень стресогенних професій, зокрема у сфері правоохоронної діяльності. Використання ресурсного підходу і визначення психологічних чинників психологічної ресурсності правоохоронців, на наш погляд, має стати актуальним напрямком майбутніх досліджень з метою організації ресурсного, в психологічному сенсі, забезпечення професійної діяльності працівників сил охорони правопорядку, адже правоохоронна діяльність є специфічним видом професійної діяльності, яка вимагає наявності та використання широкого спектра психологічних ресурсів.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Над проблемою психологічних ресурсів особистості працювали такі науковці, як Л. А. Александрова, К. А. Абульханова-Славська, Л. Е. Кузнецова, Д. А. Леонтьєв, А. Г. Маклаков, Р. С. Немов, Е. А. Петрова, О. С. Штепа та інші. Дослідженню різних психологічних аспектів професійної діяльності правоохоронців присвятили свої наукові праці О. М. Бандурка, Г. В. Бабушкін, В. І. Барко, В. Л. Васильєв, Л. І. Казміренко, А. Ф. Караваєв, Д. О. Кобзін, В. С. Медведєв, О. М. Музичук, А. А. Стародубцев, О. В. Шаповалов, Г. О. Юхновець та інші.

Дослідженням перфекціонізму серед інших займалися українські та російські психологи. Серед українських учених варто згадати, насамперед, З. С. Карпенко [1, с. 133], яка представила перфекціонізм у контексті мотивації професійної діяльності та охарактеризувала, що це явище є диспозиційною основою кар'єрного зростання. Також вивченням перфекціонізму займалися І. А. Гуляс, О. А. Чала, Т. А. Колтунович, Ж. П. Вірна, С. С. Заланок, Г. Л. Чепурна та ін.

Особистісний феномен перфекціонізму є складним психологічним конструктом, який задає певний ритм життєдіяльності сучасної людини, що визначає стиль, якість і швидкість її соціальної активності. Він трактується як прагнення до досконалості у всіх аспектах свого життя і підтримується соціокультурними стандартами сучасного суспільства [2, с. 215].

У психоаналітичних підходах перфекціонізм розглядається в межах нарцисичної особистісної організації, у традиціях уявлень К. Хорні [3, с. 54] і Х. Кохута [4] про грандіозне «Я», як спосіб приховати слабке та безпорадне реальне «Я». Перфекціонізм є незмінним супутником і формою прояву нарцисизму. У ранніх варіантах підходу [5] характеристики перфекціоністів-нарцисів практично збігалися з рисами нарцисичної особистості, описаної К. Хорні [3, с. 55].

Наявність в особистості перфекціонізму пояснюється низкою психологічних моделей. У концепції Р. О. Фроста (R. O. Frost) описані такі параметри перфекціонізму, як особисті стандарти, заклопотаність помилками, сумніви у власних діях, батьківські очікування, батьківська критика й організованість [6, р. 120]. У моделі Р. Б. Стенлі (R. B. Slaney) як центральний параметр перфекціонізму виступає «розбіжність» як суб'єктивне сприйняття особистістю постійних невдач у прагненні відповідати власним високим стандартам; додатковими компонентами перфекціонізму є параметри «стандарту» і «схильність до порядку» [7, р. 849].

Оригінальну модель перфекціонізму розробили вітчизняні психологи Н. Г. Гаранян і А. Б. Холмогорова, які виділили в структурі перфекціонізму такі параметри: завищені відносно індивідуальних можливостей стандарти діяльності та домагання; надмірні вимоги до інших і завищені перші очікування від них; сприйняття інших людей, які делегують високі очікування; постійне порівняння себе з іншими людьми під час орієнтації на найуспішніших індивідів; дихотомічна оцінка результату діяльності та її планування за принципом «все або нічого»; селектування інформації про власні невдачі та помилки [8, с. 20].

У психологічно здорових особистостей перфекціонізм пов'язаний із такими адаптивними якостями, як конструктивне прагнення до досягнення успіху, позитивний афект, позитивна самооцінка, самоефективність, ефективні стратегії навчання, позитивні інтерперсональні якості, впевненість у собі, альтруїстичні соціальні установки (Р. О. Фрост), самоактуалізація (І. Г. Малкіна-Пих), сумлінність (У. Паркер), активні копінг-стратегії (Н. Г. Гаранян), які, у свою чергу, є базовими ресурсами і для професійного розвитку. Нормальним перфекціонізмом вважається прагнення особистості до досконалості, яка гармонічно вбудовується в її структуру, не вступаючи в конфлікт з іншими мотивами [9, с. 154].

Щодо роботи правоохоронців, то вона також потребує досконалості, особливо під час використання вогнепальної зброї, дотримання законодавства, пильності під час затримання злочинців. Все це вимагає від майбутніх правоохоронців усвідомлення складності професії та високого рівня професійної підготовки. Це означає, що перфекціонізм можна вважати ресурсом, необхідним для певних професійних здібностей.

Метою статті є виявити взаємозв'язок психологічної ресурсності особистості з перфекціонізмом майбутніх правоохоронців.

Методика дослідження. Емпіричною базою дослідження став Харківський національний університет внутрішніх справ. Досліджувана вибірка – 60 курсантів університету, які були поділені на дві групи: 1 група – 30 курсантів першого курсу, 2 група – 30 курсантів четвертого курсу. Як психодіагностичний інструментарій було використано опитувальник психологічної ресурсності особистості (О. С. Штепа), що складається з таких шкал: впевненість у собі; доброта до людей; допомога іншим; успіх; любов; творчість; віра в добро; прагнення до мудрості; робота над собою; самореалізація у професії; відповідальність; знання власних психологічних ресурсів; вміння оновлювати власні ресурси, вміння використовувати власні ресурси; загальний рівень ресурсності. Також було використано методику багатовимірної шкали перфекціонізму Х'юїтта–Флетта адаптовану І. І. Грачовою, яка має 3 складові: 1) перфекціонізм; 2) орієнтований на себе, перфекціонізм, орієнтований на інших; 3) соціально приписаний перфекціонізм. Для статистичної обробки результатів використано кореляційний аналіз Спірмена.

Результати дослідження. Було виявлено достовірно значущу позитивну кореляцію між

упевненістю в собі та перфекціонізмом, орієнтований на себе, перфекціонізмом, орієнтованим на інших. Це означає, що в курсантів першого курсу із підвищенням вимог до оточуючих і до себе підвищується впевненість у собі, що є складовою психологічної ресурсності. Вони більш прагнуть стати досконалими у відносинах із ким-небудь. Таким чином, першокурсники прагнуть удосконалити свої відносини з іншими та вони впевнені в тому, що зможуть цього досягти. Однак водночас вони вимагають від інших також відповідати їх уявленням і вимогам.

Також виявлено достовірно значущу позитивну кореляцію між добротою до людей та соціально приписаним перфекціонізмом. Тобто першокурсники, які більшою мірою намагаються зрозуміти всіх людей і виправдати навіть злочинні дії, більше потребують відповідати стандартам та очікуванням інших людей. На думку В. І. Барка, курсанти, маючи доброзичливе ставлення до суспільства, опановують навчальну програму на достатньому та високому рівнях, у зв'язку з чим у них є можливість оволодіти професійними навичками. У подальшому курсанти будуть лише вдосконалюватися та правомірно виконувати свою діяльність [10, с. 132]. З нашого дослідження видно, що зі збільшенням доброзичливого ставлення до оточуючих збільшується прагнення курсантів відповідати уявленням суспільства про них.

Було виявлено достовірно значущу позитивну кореляцію між допомогою іншим і всіма складовими перфекціонізму. Тобто курсанти першого курсу з підвищенням обов'язків у професії правоохоронця мають підвищений рівень самокритичності до себе та прагнуть відповідати вимогам суспільства.

У групі курсантів першого курсу виявлено негативно значущий кореляційний зв'язок між любов'ю та перфекціонізмом, орієнтованим на себе, а також між любов'ю та перфекціонізмом, орієнтованим на інших. Для першокурсників, в яких підвищене прагнення покращити себе як особистість, відповідати своїм і суспільним уявленням про професію правоохоронця, такий психологічний ресурс, як любов, має менше значення. На нашу думку, через наявність професійних обов'язків, які правоохоронці повинні виконувати за будь-яких умов, знижується їх емоційний контакт із близькими.

Водночас у групі курсантів-першокурсників виявлено позитивно значущий кореляційний зв'язок між творчістю та соціально приписаним перфекціонізмом. Тобто курсанти першо-

го курсу, які намагаються вирішити суспільні проблеми по-новому, шукають для цього швидкі шляхи, мають високу переконаність у тому, що інші люди мають відносно них надзвичайно високі очікування, яким дуже важко, якщо взагалі можливо, відповідати.

Також виявлено достовірно значущу позитивну кореляцію між вірою в добро та перфекціонізмом, орієнтованим на інших, соціально приписаним перфекціонізмом. Тобто першокурсники, в яких підвищена позитивна оцінка світу, підвищене значення позитивної моральної цінності, більше прагнуть удосконалитися та не хочуть розчаровувати близьких, тому старанно навчаються та виконують всі доручення офіцерів. Так, курсанти навмисно, безкорисливо та щиро прагнуть до здійснення блага, корисної дії. Проте їм також важлива оцінка цих дій, яка є, з одного боку, підтримкою, що дозволяє курсантам першого курсу опановувати професію правоохоронця, а з іншого – дозволяє вдосконалитися та прагнути до ідеалу свого «Я». У своєму дослідженні О. С. Штепа виявила, що саме віра в добро допомагає особам упоратися з труднощами життя та дає їм можливість саморозвиватися. Тому слід і надалі продовжувати розвивати та зберігати такий ресурс у курсантів [11, с. 322].

Виявлено в курсантів першого курсу достовірно значущу позитивну кореляцію між прагненням до мудрості та всіма складовими перфекціонізму. Це означає, що першокурсники, які отримати набратися більше знань під час навчання, більше прагнуть і вдосконалити свою особистість. У них підвищується прагнення бути успішними в усіх сферах життя.

Виявлено достовірно значущу позитивну кореляцію між роботою над собою та перфекціонізмом, орієнтованим на себе. Такий взаємозв'язок свідчить, що зі збільшенням постійного саморозвитку збільшується і вимоги курсантів до себе як до особистості. Тобто така особливість курсантів першого курсу є внутрішньою мотивацією самовдосконалення, завдяки якій вони досягають успіху у професійному становленні.

У групі курсантів першого курсу виявлено позитивний значущий кореляційний зв'язок між самореалізацією у професії та соціально приписаним перфекціонізмом. Тобто курсанти, які більше прагнуть досягти успіху у професії, більше намагаються догодити суспільству, мають переконання або відчуття, що інші пред'являють їм нереальні вимоги, яким важко, але необхідно відповідати, щоб заслужити схвалення та сприйняття.

Виявлено достовірно значущу позитивну кореляцію між відповідальністю та перфекціонізмом, орієнтованим на себе, перфекціонізмом, орієнтованим на інших, і соціально приписаним перфекціонізмом. Тобто в курсантів першого курсу зі збільшенням відповідальності за свої дії, вчинки та прийняття рішень збільшується прояв перфекціонізму як до себе, так і до інших. Це характеризує першокурсників як особистостей, які ставлять перед собою грандіозні цілі, прагнуть бути досконалими, готові працювати та відстоювати свої ідеали, можуть принести велику користь суспільству.

Також у групі курсантів першого курсу виявлена достовірно значуща позитивна кореляція між умінням оновлювати власні ресурси та соціально приписаним перфекціонізмом. Із підвищенням прагнення до розумних і реалістичних стандартів, які ведуть до самозадоволення, в першокурсників підвищується самооцінка.

Виявлено достовірно значущу позитивну кореляцію між загальним рівнем ресурсності та перфекціонізмом, орієнтованим на інших, соціально приписаним перфекціонізмом та інтегральною шкалою. Тобто в курсантів першого курсу, які мають велику сукупність цінностей, запасів і можливостей особистості, що використовуються або потенційно можуть бути використані ними в трудовій діяльності, підвищуються певною мірою значення оцінок та вимог оточуючих, прагнення пізнавати себе та підвищуються вимоги до інших. За дослідженнями А. А. Шиліної, прагнення вдосконалювати себе є мотивацією професійної діяльності працівників внутрішніх справ, а такі характеристики, як трудоголізм і перфекціонізм, сприяють виконанню професійної діяльності [12, с. 170].

За дослідженням компонентів ресурсності та складових перфекціонізму

в курсантів четвертого курсу виявлено позитивно значущий кореляційний зв'язок між перфекціонізмом, орієнтованим на себе та творчістю, вірою в добро. Тобто в випускників, в яких підвищується прагнення вдосконалити себе, само розвиватися, підвищуються і прояв творчого підходу у вирішенні різних питань, вони більш вірять у справедливість, порядність намірів суспільства. Зі збільшенням властивос-

ті пред'являти високі вимоги до себе в курсантів підвищується рівень креативності мислення та збільшується особистісно-екзистенціальна цінність. Це можна пояснити тим, що курсанти четвертого курсу мають здебільшого вже повну підготовку до професійної діяльності та мали вже можливість застосувати свої здібності та знання. А тому вони вже ознайомлені з реаліями професії правоохоронця та прагнуть удосконалити свої вміння, щоб бути корисними та вправно виконувати доручення. Отже, можна стверджувати, що в курсантів четвертого курсу з підвищенням прагнення вдосконалити себе підвищується прояв творчого підходу у вирішенні різних питань.

На основі емпіричного дослідження виявлено, що більше взаємозв'язку компонентів психологічної ресурсності особистості зі складовими перфекціонізму виявлено в курсантів першого курсу.

Висновки. Дані, наведені в наукових дослідженнях, свідчать, що психологічна ресурсність є чинником професійного становлення людини. А перфекціонізм є одним з компонентів удосконалення особистості. Однак специфіка психологічної ресурсності правоохоронців залишається недостатньо вивченою.

Нами виявлено, що курсанти першого курсу прагнуть пізнати себе, що дозволяє їм удосконалюватися у професії та розвивати свій потенціал. Що стосується курсантів четвертого курсу, то вони з підвищенням прагнення само розвиватися прагнуть до отримання професійного досвіду. Тому слід зазначити, що перфекціонізм слугує певним мотиватором для професійного розвитку правоохоронців.

На основі отриманих результатів можна стверджувати, що перфекціонізм є ресурсним компонентом особистості та, за дослідженнями вчених, внутрішнім потенціалом, що дозволяє професійно розвиватися. Оптимізація й активізація психологічних ресурсів курсантів різних курсів вимагає здійснення психодіагностичної, психопрофілактичної та психокорекційної роботи, за допомогою якої можна розвинути внутрішній потенціал курсантів, що впливає на професійне становлення майбутніх правоохоронців і надалі знадобиться у професійній діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Карпенко З. С. Перфекціонізм у структурі мотивації професійної діяльності особистості. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2004. № VI. С. 131–134.
2. Лоза О. О. Психологічний аналіз феномену перфекціонізму: підходи до визначення. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2009. Т. 9, ч. 6. С. 213–221.
3. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. М.: Прогресс, 1993. 220 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионала. М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996. 400 с.

5. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. М.: Моск. гос. ун-т, 1989. 213 с.
6. Frost R. O., Heimberg R. G., Holt C. S., Mattia J. I. A comparison of two measures of perfectionism. *Personality and Individual Differences*. *Psychology*. 1993. Vol. 14 (1). Pp. 119–126.
7. Stumpf H., Parker W. A. A hierarchical structural analysis of perfectionism and its relation to other personality characteristics. *Personality and Individual Differences*. 2000. Vol. 28. Pp. 837–852.
8. Гаранян Н. Г. Нарциссизм, перфекционизм и депрессия. *Московский психотерапевтический журнал*. 2004. № 1. С. 18–35.
9. Золотарева А. А. Перфекционизм и перфекционистская самопрезентация как проблема нормы и патологии личности и возможность их измерения // Ломоносов – 2009: материалы XVI Международ. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых. М.: МГУ, 2009. С. 154–155.
10. Барко В. І. Професійний відбір до органів внутрішніх справ: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2002. 296 с.
11. Штепа О. С. Ресурс-менеджмент. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. С. 293–329.
12. Шиліна А. А. Мотивація професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ з різним рівнем ургентної аддикції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 1046. Серія: Психологія. Вип. 51. 2013. № 1046. С. 170–173.

Надійшла до редколегії 16.12.2016

РУДАЙ А. С. ВЗАИМОСВЯЗЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕСУРСНОСТИ ЛИЧНОСТИ С ПЕРФЕКЦИОНИЗМОМ БУДУЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

Представлены результаты исследования взаимосвязи психологической ресурсности личности с перфекционизмом будущих правоохранителей. Выявлено, что у первокурсников перфекционизм служит определённым мотиватором для профессионального развития. У курсантов четвертого курса с повышением стремления в дальнейшем развиваться в профессии, положительно оценивать свои возможности повышается возможность по-новому воспринимать сложные ситуации, а также с повышением креативности у них повышается положительное отношение ко всем людям, что позволяет профессионально саморазвиваться.

Ключевые слова: курсанты, личность, психологическая ресурсность, правоохранители, стресс, профессиональная деятельность, перфекционизм.

RUDAY O. S. INTERRELATION OF INDIVIDUAL'S PSYCHOLOGICAL POTENTIAL WITH PERFECTIONISM OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS

It has been indicated that potential is an extremely important factor for professional personal fulfillment of a specialist, and law enforcement activity having stress nature, requires the presence of sufficient mental capacity out of law enforcement officers. Perfectionism is defined as the desire for excellence in all aspects of life and supports social and cultural standards of the modern society. Therefore, the study of perfectionism is important for the professional development of law enforcement officers, it may be considered as the resource needed for specific professional skills.

The author of the research has applied a questionnaire of an individual's psychological potential (O. S. Shepa) and methodology of Multidimensional Perfectionism Scale (P. L. Hewitt, G. L. Flett), adapted by I. I. Grachova. For the statistical analysis of the results, the author has used correlation analysis of Spearman. The empirical base of the study was Kharkiv National University of Internal Affairs. The studied sampling – is 60 cadets, who were divided into 2 groups: Group 1 – 30 first-year cadets; Group 2 – 30 fourth-year cadets.

As a result of the research the author has found out that with increasing desire to improve themselves in the profession the first-year cadets more require from the others of the same and become more responsible. They more believe in the good intentions of people, help others with pleasure, are more conscious and work on themselves. In addition, with increasing perfectionism the possibility to show feelings reduces, cadets are more trying to hide their feelings. Freshmen with increased knowledge about their personal potential more use it to meet the demands of others, and know how to update it. The prospects of achieving development in a career are increased of the fourth-year cadets with increased desire to grow in the profession, with the growth of positive assessment of their capabilities. With increasing creativity and positive attitude to all others, the fourth-year cadets develop themselves more professionally.

Keywords: cadets, personality, psychological potential, law enforcement officers, stress, professional activity.

УДК 159.99

М. М. САППА,

доктор соціологічних і кандидат фізико-математичних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

ПРОБЛЕМАТИКА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В СТРУКТУРІ ЮРИСЛІНГВІСТИКИ

Презентовано нову междисциплінарну науку – юридичну лінгвістику (юрислінгвістику). Спираючись на логіку междисциплінарних досліджень, проведено аналіз низки юрислінгвістичних робіт з метою пошуку синергії з юридичною психологією. Показано, що тематично найбільш близьким до юридичної психології є такий ґрунтовно розроблений напрямок юрислінгвістики, як лінгвістична конфліктологія. Наукові здобутки цього напрямку можуть бути корисними в юридичній психології під час дослідження лінгвоправових конфліктів.

Ключові слова: юрислінгвістика, юридична психологія, комунікаційний конфлікт, вербальна агресія, лінгвоправовий конфлікт.

Sappa, M.M. (2016), "Agenda of legal psychology within the structure of legal linguistics" ["Problematyka yurydychnoi psykholohii v strukturі yuryslinhvistyky"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 153–156.

Постановка проблеми. Відомо, що Йоганну Гете належить така сентенція: «Люди забули, що наука розвинулася з поезії, і не беруть до уваги, що з часом обидві з абсолютною користю можуть знову зустрітися на вищому щаблі». Це загадкове за суттю пророцтво великого поета й відомого свого часу вченого можна, на нашу думку, пов'язати з модними зараз поняттями «синергізм» і «синергія» (від грец. *synergeia* – співпраця, співдружність). Під синергізмом розуміють комбіновану дію будь-яких компонентів, за якої сумарний ефект спільної дії істотно перевершує ефект окремих компонентів і просту суму ефектів. Якщо розглядати цей термін стосовно наукової діяльності, то людина, що володіє якісною системою знань і навичок у різних галузях, володіє й високою креативністю, тому що інформація з однієї сфери підказує їй оригінальні рішення в іншій.

Зазвичай ефект синергії представляють у вигляді формули «1+1=3». Тобто, якщо першу й другу складові роз'єднати, то зникає і третя, додаткова до них якість. Розглядаючи розвиток наукового знання, легко помітити, що відбувається поглиблення та більш детально подрібнення наукових дисциплін. Можна припустити, що десь поміж них у невідомому ще для нас вигляді, як золотий самородок у руді, ховається і якась ще невідома якість. Так фактично й відбувається у розвитку наукового знання: досить цікаві наукові знахідки й відкриття трапляються на стику наук, що знову-таки зумовило виникнення в XX і XXI століттях безлічі нових наукових дисциплін, які мають складні назви: плазмохімія, медична радіологія, космічне ма-

теріалознавство, інвайронментальна соціологія, юридична психологія, лінгворегіоназнавство, соціолінгвістика тощо. Ці нові дисципліни «працюють» на перетинах і в комбінаціях з раніше виниклими базовими для них науками.

Зауважимо, що синергетика забезпечує тільки загальну когнітивну стратегію або евристичний підхід до конкретних наукових досліджень. Саме конкретне дослідницьке завдання насамкінець і визначає безпосередню стратегію дослідження, чи то междисциплінарність, кросдисциплінарність, трансдисциплінарність або мультидисциплінарність. Найбільш рання з них – «междисциплінарність» – означає, перш за все, кооперацію різних наукових галузей, циркуляцію спільних понять для розуміння певного явища. Слово «междисциплінарність» як термін і потужний рух у наукових дослідженнях – плід розвитку науки XX ст. – спочатку застосовувалося в освіті та педагогічній практиці. У поданні філософа О. М. Князевої «Междисциплінарність постає як закономірний відхід від дисциплінарної обмеженості, як виправлення шкідливих наслідків надмірної спеціалізації наукових дисциплін. Цей термін часто вживається і для позначення синтезу теоретичного знання і технологій, знання і вмінь, причому і ті, й інші побудовані на певних когнітивних стратегіях, тобто епістемологічний контекст междисциплінарних досліджень є невід'ємною їх компонентою» [1, с. 193]. Так, наприклад, ми вже розглядали можливість виникнення на ґрунті вивчення соціологами текстів художньої літератури нового междисциплінарного напрямку «художня соціологія» [2, с. 65].

Стан дослідження. За використання між-дисциплінарного підходу останніми роками був схожим чином створений новий науковий напрямок – юридична лінгвістика (юрислінгвістика). Його предметом є вивчення особливого самостійного феномена, що створюється специфічним функціонуванням мови у сфері права (юрислінгвістикою) та лінгвістичними проявами права (лінгвоюрисстикою). Цей симбіоз юриспруденції та лінгвістики був викликаний практичною необхідністю розроблення лінгвістичних аспектів права, вивчення юрислінгвістичних питань у правовій комунікації, засобах масової інформації й деяких сферах політики та дипломатії. Юрислінгвістика встановлює безпосередній зв'язок соціолінгвістики, лінгвопсихології та лінгвоконфліктології як між собою, так і з юридичною психологією, кримінологією, карним і цивільним правом, карним і цивільним процесом тощо.

Зазначимо, що у західноєвропейській та американській літературі юридичний аспект мови й лінгвістичний аспект права вивчаються вже досить тривалий час, а наприкінці 90-х років минулого століття в Російській Федерації науковим колективом лабораторії юрислінгвістики та розвитку мови Алтайського держуніверситету й регіональною асоціацією лінгвістів-експертів і викладачів були сформовані базові завдання юрислінгвістики. Дослідження згаданого колективу, а також результати робіт учених з інших міст і країн були презентовані у численних монографіях та у 11 щорічних міжвузівських збірниках наукових робіт «Юрислінгвістика» (назва російською мовою, 434 статті 230 авторів), на базі яких у 2012 р. був створений журнал «Юрислінгвістика» (назва російською мовою). Головні напрями досліджень юрислінгвістів, виходячи з тематичних назв розділів у збірниках, – це лінгвістичні аспекти права, мова та правова комунікація, юрислінгвістика й мовна політика, лінгвоконфліктологія та політична комунікація, лінгвістична експертологія, лінгвоекспертна практика та юрислінгвістична освіта.

Розглядаючи юрислінгвістику з позицій юридичної психології, ми ставимо за мету визначити такі дослідницькі результати й напрями юрислінгвістики, які в подальшому дозволять збагатити проблематику дослідницького поля юридичної психології.

Виклад основного матеріалу. На думку засновника російської юрислінгвістики кемеровського професора М. Д. Голева виникнення цієї галузі знання як самостійної обумовлюється перш за все специфікою функціонування

мови в юридичному просторі. Дослідник визначає цю специфіку як «функціонування мови в екстремальній сфері» й підкреслює «природність такої “екстремальності”», бо вона виростає з глибинних властивостей природних мов. Конфлікт – це не периферія функціонування мови. Будь-який комунікативний акт потенційно конфліктний, будь-яке висловлювання зберігає в собі потенціал нерозуміння, непорозуміння, “не так розуміння”, двозначного розуміння» [3, с. 33–34]. Тобто кожен мовний акт і кожен мовний твір, включно з юридичними текстами, багато з яких навіть за підвищеної вимогливості до їхньої мовної та логічної точності допускають неоднозначне тлумачення, можуть бути конфліктогенними й за певних умов призвести до необхідності юридичного розгляду.

Для вирішення цих проблем у річці юрислінгвістики виник новий «титольний» напрямок – лінгвістична конфліктологія [4, с. 168]. Вона була породжена кризовими проявами мови в найрізноманітніших сферах людського буття й має беззаперечну прикладну спрямованість. У центрі понятійної системи лінгвістичної конфліктології перебуває поняття конфлікту, добре розроблене в соціології, психології та в її галузевих і міждисциплінарних візях.

Так, у сучасних психологічних дослідженнях поряд із поняттям «комунікативна діяльність», широко використовуються поняття «комунікативна поведінка» й «мовна поведінка», «комунікативний акт» і «мовний акт». Зазвичай ці терміни даються як синонімічні або між ними встановлюється співвідношення «частина-ціле» (комунікативна й мовна поведінка як синоніми; комунікативний акт – більш широке поняття, мовний акт – більш вузьке поняття). Під комунікативною поведінкою розуміють процес установлення відносин з метою обміну інформацією між комунікантами, а під мовною поведінкою – процес використання в мовленні мовних знаків як діяльність, здійснювану за допомогою природної мови, мовної системи. Отже, мовна поведінка – це один зі способів прояву комунікативної поведінки. Тобто мовна поведінка є способом здійснення комунікації, оскільки в більшості випадків інформація в ситуаціях спілкування передається саме за допомогою мови. Таким чином, комунікативний конфлікт – це результат особливого типу спілкування, це особливий стан комунікативного акту, це результат особливої мовної поведінки. Причиною виникнення комунікативного конфлікту є суперечності комунікативних цілей або комунікативних ролей адресанта й адресата [5, с. 38–39]. На думку психолінгвіста К. Ф. Седова, комунікативний

конфлікт є мовним зіткненням, що ґрунтується на агресії, вираженій мовними засобами [6]. Лінгвіст В. С. Третьякова пов'язує зміст комунікативного конфлікту з насильством, «оскільки під ним розуміється тип дії або поведінки суб'єктів, за якого інші суб'єкти піддаються фізичному або вербальному (вербальне насильство) тиску. Поняття «“насильство” співвідноситься з поняттям “агресія”, яка характеризує будь-яку наполегливу, нав'язливу й атакуючу поведінку». Також, спираючись на поняття агресії, наводить психолінгвістичну типологію конфліктних особистостей [7, с. 135].

Зазначимо, що таке бачення комунікативного конфлікту юрислінгвістами, тобто залучення до дискурсу понять «насильство» та «агресивна поведінка», створення психологічної типології учасників конфлікту й аналіз його природи наближають цей конфлікт до проблематики юридичної психології. Так, поняття агресії перебуває в проблемному просторі юридичної психології, а її дослідниками як інструментарій використовується опитувальник Басса-Дарки. У цьому опитувальнику серед видів агресивних реакцій зазначається і вербальна агресія: «висловлення почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози)» [8, с. 77–85].

Однак у цьому випадку для інтеграції здобутків юрислінгвістики у проблематику юридичної психології є також важливим і правовий аспект аналізу комунікативного конфлікту. Це обумовлюється тим, що в центрі уваги юридичної психології перебувають психологічні аспекти особистості, поведінки та діяльності у сфері права, оскільки саме право – результат людської діяльності, звернений передусім до особистості. Тобто «юридичний психолог перш за все вивчає людину як особистість обвинувачуваного, свідка, потерпілого, працівника правоохоронної системи з точки зору впливу психічних процесів і властивостей на особливості поведінки або нормативної поведінки» [9, с. 5]. Розглядаючи лінгвоправовий конфлікт із власне правових позицій, юрислінгвіст О. С. Карамурза стверджує, що «це мовний злочин, як

заведено зараз говорити, хоча це і неюридизоване поняття. Це, з одного боку, найгостріша форма словесного конфлікту, тобто явище комунікативної природи, з іншого – правопорушення, тобто феномен правової природи. У мовних злочинах порушуються фундаментальні, конституційні права особистості – на честь, гідність і ділову репутацію, на добре ім'я й особисту таємницю (так звана дифамація); соціуму – на ефективне й закономірне функціонування його інститутів, у тому числі інституту масової комунікації; і держави – на дотримання законності, конституційного ладу та безпеки населення» [10].

Виходячи з цього твердження, під «найгострішою формою вербального конфлікту» слід розуміти такий конфлікт, у якому однією чи обома його сторонами порушуються згадані вище права особистості, соціуму чи держави. А це за певних умов, передбачає і юридичну відповідальність за мовний злочин. Так, у нашій країні в ст. 297, 299 ЦК України зазначено, що кожен має право на повагу його честі й гідності, які є недоторканими, а так само і на недоторканність своєї ділової репутації. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її честі та гідності й своєї ділової репутації (ст. 3 ЦПК України, ч. 1 ст. 15 ЦК України).

Висновки. Проведений нами аналіз низки юрислінгвістичних робіт розкрив лінгвістичну та психологічну сутність лінгвоправового конфлікту й показав можливість юридичного оцінювання його процесу та результатів, що дозволяє віднести розгляд поведінки та взаємовідносин учасників такого конфлікту до проблематики досліджень юридичної психології. Виходячи з того, що лінгвоправовий конфлікт у широкому колі випадків виходить за межі загальноприйнятих норм комунікації, поведінка його учасників, що порушують соціальні та культурні норми й особливо норми правові, є девіантною. Отже, за паспортом наукової спеціальності 09.00.06 «юридична соціологія» проблематика, пов'язана з лінгвоправовим конфліктом, може бути віднесена до галузі досліджень «психолого-юридичні проблеми девіантології».

Список бібліографічних посилань

1. Князева Е. Н. Трансдисциплінарні стратегії досліджень. *Вестник Томського державного педагогічного університету*. 2011. № 10. С. 193–201.
2. Саппа Н. Н. Функціональне напруження в изучении художественных текстов: соціологічний аспект. *Русская филологія. Вестник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2012. № 1–2 (46). С. 64–66.
3. Голев Н. Д. Взаємодія природного і юридичного мови як базова проблема юрислінгвістики // *Право і лінгвістика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (Сімферополь – Ялта, 18–21 верес. 2003 р.)*/Нац. ун-т внутр. справ; Крим. юрид. ін-т; В. С. Венедиктов (голова редкол.). Сімферополь: Доля, 2003. Ч. 1. С. 33–41.

4. Голев Н. Д., Матвеева О. Н. Лингвистическая экспертиза: на стыке языка и права // Юрислингвистика – 7: язык как феномен правовой коммуникации: межвуз. сб. науч. тр./под ред. Н. Д. Голева. Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 2006. С. 168–185.
5. Буданцев Ю. П. Массовые коммуникации: системные особенности. Ч. 1. М.: ИПКРПР, 2000. 90 с.
6. Седов К. Ф. Языковая личность в аспекте психолингвистической конфликтологии // Диалог: сайт. URL: <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/articles/sedov/> (дата звернення: 17.11.2016).
7. Третьякова В. С. Конфликт глазами лингвиста // Юрислингвистика – 2: русский язык в его естественном и юридическом бытии: межвуз. сб. науч. тр./под ред. Н. Д. Голева. Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 2000. С. 127–140.
8. Психологические тесты: в 2 т./под ред. А. А. Карелина. М.: Владос, 2005. Т. 2. 248 с.
9. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология: учебник. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 596 с.
10. Кара-Мурза Е. С. Лингвоправовой конфликт как объект исследования в лингвоконфликтологии // Юрислингвистика – 10: лингвоконфликтология и юриспруденция: межвуз. сб. науч. тр./под ред. Н. Д. Голева, Т. В. Чернышовой. Кемерово; Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 2010. С. 123–135. URL: http://siberia-expert.com/ul_po_statjam/UL10/18.zip (дата звернення: 17.11.2016).

Надійшла до редколегії 17.11.2016

САППА Н. Н. ПРОБЛЕМАТИКА ЮРИДИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ В СТРУКТУРЕ ЮРИСЛИНГВИСТИКИ

Представлена новая междисциплинарная наука – юридическая лингвистика (юрислингвистика). Опираясь на логику междисциплинарных исследований, проведён анализ ряда юрислингвистических работ с целью поиска синергии с юридической психологией. Показано, что тематически наиболее близким к юридической психологии является такое основательно разработанное направление юрислингвистики, как лингвистическая конфликтология. Научные достижения этого направления могут быть полезными в юридической психологии при исследовании лингвоправовых конфликтов.

Ключевые слова: юрислингвистика, юридическая психология, коммуникационный конфликт, вербальная агрессия, лингвоправовой конфликт.

SAPPA M. M. AGENDA OF LEGAL PSYCHOLOGY WITHIN THE STRUCTURE OF LEGAL LINGUISTICS

New interdisciplinary science – the legal linguistics has been presented. It has been noted that its subject is studying of a special independent phenomenon that is created by a specific operation of language in the law sphere. The appearance of legal linguistics was caused by the practical need to develop linguistic aspects of the law, studying of legal linguistics issues within the legal communication, mass media and some areas of politics and diplomacy. Legal linguistics establishes a direct link of socio-linguistics, and lingua conflict resolution studies both among themselves and with other related sciences. For professionals working in the field of legal psychology, there is a certain interest is in determining the following research achievements of legal linguistics that could enrich the research area of legal psychology. Their search is the objective of the paper.

Based on the logic of interdisciplinary studies, the author of the paper has conducted the analysis of a number of works in the field of legal linguistics in order to seek the synergies with legal psychology. It has been demonstrated that such a thoroughly developed direction of legal linguistics as linguistic conflict resolution studies is thematically the closest to legal psychology. Thus, the concepts of a conflict, communicational behavior and communicational conflict that are discussed in psychology, are largely coincide with the term of “lingua legal conflict”, which is one of the key concepts of linguistic conflict resolution studies. The content of this concept in legal linguistics associate with the physical or verbal (verbal abuse) pressure, and the term of “violence” correlate with the concept of “aggression” that is well developed in psychology in general and in legal psychology in particular. An important for the analysis is also the fact that communicational conflict and verbal aggression in legal linguistics consider within the legal position as a lingua legal conflict, that is as a “linguistic crime”.

The author argues that the scientific achievements of legal linguistics and in particular linguistic conflict resolution studies expand the space of legal psychology and may be useful in the research carried out by legal psychologists.

Keywords: legal linguistics, legal psychology, communicational conflict, verbal aggression, lingua and legal conflict.

УДК 159.98

А. І. ЧЕРКАШИН,*кандидат психологічних наук, доцент,**професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами**Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»***ДЕФІНІЦІЯ ЛІДЕРСТВА У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ**

Наведено результати досліджень дефініції лідерства у працях вітчизняних учених. Визначено, що лідер є членом групи, яка дає йому право приймати відповідальні рішення у значущих для неї ситуаціях. Вказано, що лідерська позиція зовнішньо виявляється в лідерській поведінці та діяльності, а внутрішньо зумовлюється системою установок, цілей і цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості. Наголошено, що лідерська обдарованість забезпечує вплив, успіх і провідні позиції в системі міжособистісних стосунків, ефективне управління групою, а також творчий підхід до вирішення соціальних проблем.

Ключові слова: *лідерство, особистість, лідерський потенціал, лідерська позиція, лідерська обдарованість.*

Cherkashyn, A.I. (2016), "Definition of leadership within the works of domestic scholars" ["Definitsiia liderstva u pratsiakh vitchyznianskykh uchenykh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 157–161.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства характеризується зміною управлінських моделей у різних сферах життєдіяльності людини. На зміну суворим адмініструванню та менеджменту приходять нова модель управлінського лідерства. Відношення до людини як до творця власної долі, а не як до суб'єкта, що працює за гроші чи зі страху покарання, викликає необхідність розроблення нових форм і методів формування лідерської спрямованості в кожній сучасній особистості. О. О. Нестуля та І. С. Нестуля, наголошуючи на важливості особистісної спрямованості на лідерство, зазначають: «Лідер будує свої відносини з послідовниками на основі авторитету та впливу, а не влади та примусу, виказуючи глибоку зацікавленість у розвитку потенціалу кожної особистості. Заради цього він готовий відмовитися від установлених управлінських стереотипів, адже його мета – не «примусити», а «залучити» послідовників до творчої спільної діяльності заради досягнення спільних цілей» [1, с. 5–6]. Відповідно особливості сформованості лідерських тенденцій у різних галузях народного господарства потребують подальшого вивчення.

Стан дослідження. Проблемам вивчення лідерства присвячені наукові праці вітчизняних учених Т. В. Гури, І. А. Зязюна, С. А. Калашнік, В. Є. Михайличенко, О. О. Нестулі, С. І. Нестулі, О. Г. Романовського, О. С. Пономарьова, Н. В. Підбуцької, Г. В. Попової та ін. Однак, на нашу думку, проблема дослідження формування особистості лідерів в умовах інтеграції українського суспільства в європейський простір потребує подальшого вивчення й уза-

гальнення з метою адаптації кожної людини до вимог сьогодення.

Мета дослідження полягає у визначенні наукового змісту дефініції «лідер» у сучасних дослідженнях вітчизняних учених.

Виклад основного матеріалу. На думку О. С. Пономарьова, «лідерство є складним індивідуально-суспільним феноменом, соціально-психологічна природа якого достатньо повно вивчена. Це зумовлено тією виключно важливою роллю, яку воно відіграє в процесах життєзабезпечення й розвитку суспільства та соціальних груп різного масштабу і призначення» [2, с. 11]. О. Г. Романовський та В. Є. Михайличенко визначають лідерство як «здатність впливати на інших людей у напрямку досягнення визначеної мети» [3, с. 514].

С. В. Походенко відзначає, що лідерство є домінантою в різноманітних видах діяльності підлітків. Досліджуючи потенційну мотивацію до лідерства, науковець наголошує на важкості опанування молодшими підлітками її глибинних механізмів і відокремлення від рівня дії. Вона вказує, що їм притаманні високі відсоткові показники неінтеріоризованих моральних норм у мотиваційній сфері та слабо виражена мотивація самоствердження. Вчинок лідера підлітки визначають соціальними сподіваннями, бажанням позитивного й уникнення негативного зовнішнього оцінювання і пов'язаними з ними соціальними почуттями, неінтеріоризованими моральними нормами. Вказується, що в молодших підлітків слабо розвинені внутрішні механізми соціальної активності, на них більше впливають усвідомлені зовнішні вимоги. Середні й старші підлітки вчинок лідера визначають

сформованими особистісними, власними моральними уявленнями. Потреба у власній і соціальній ідентифікації себе як лідера стає визначальною рисою соціального пристосування особистості підлітка до мінливих ситуацій розвитку соціуму. Отже, когнітивно-мотиваційна сфера підлітків залежить від їх соціального статусу. С. В. Походенко доходить висновку, що мотиваційна сфера лідерів у підлітковому віці має більшу когнітивну складність за параметром диференційованості, що визначає їх спроможність виконання лідерських функцій і власного розвитку особистості [4].

Досліджуючи формування лідерських якостей майбутніх економістів у процесі професійної підготовки, Н. П. Бабкова-Пилипенко визначає лідерство як соціальний процес взаємодії керівника та групи, спрямований на досягнення загальної мети, при цьому лідер виступає як порадник, організатор і викладач, який мотивує послідовників шляхом власного прикладу чи іншого заохочення. Лідерські якості дослідниця розглядає як сукупність психологічних якостей особистості (вольових якостей, відповідальності, рішучості, гнучкості мислення), комунікативної та професійної компетентностей, умінь до групової взаємодії, що розвиваються та вдосконалюються в процесі професійної діяльності. Вказується, що такий підхід змінює існуюче уявлення про лідерів як домінуючу структуру управління, дає можливість подальшого вивчення цього поняття як складової майбутньої професійної діяльності економістів [5, с. 13].

Учена також визначає структуру лідерських якостей економістів, яка містить такі чотири компоненти: індивідуально-психологічний, комунікативно-креативний, організаторсько-діловий і соціально-груповий. Кожен із них містить відповідні психологічні якості (вольові, аналітичні, мотиваційні; комунікативні, творчі; професійні, організаторські; адаптивні, контекстуальні, інтегративні) та вміння (когнітивні, рефлексійні, професійні та кооперативні). У дослідженні запропоновано чотири етапи формування лідерських якостей: інформаційно-мотиваційний, орієнтаційний, виконавчий і контрольно-корегуючий. Пропонується:

- на інформаційно-мотиваційному етапі формувати позитивну мотивацію наявності лідерських якостей, яка спонукає до усвідомлення необхідності процесу формування цих якостей для ефективної діяльності в майбутньому; визначати рівень розвитку лідерських якостей за власною оцінкою економістів;

- на орієнтаційному етапі формувати елементи індивідуально-психологічного, комуніка-

тивно креативного, організаторсько-ділового, соціально-групового компонентів лідерських якостей шляхом створення «ситуації успіху» на заняттях та орієнтації на стимулююче середовище в процесі професійної підготовки;

- на виконавчому етапі формувати навички активного використання лідерських якостей майбутніх економістів у професійній діяльності шляхом уведення додаткових навчальних дисциплін факультативно, поглиблення курсу професійної підготовки студентів і викладання спецкурсу «Сучасний лідер»;

- на контрольно-корегуючому етапі проводити перевірку рівнів сформованості лідерських якостей економістів, вносити корективи в процес формування цих якостей.

О. В. Хмизова, досліджуючи формування лідерської позиції в молодших школярів у позаурочній діяльності, робить висновок, що лідерська позиція являє собою комплексне, відносно стійке, динамічне особистісне утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до людей і самої себе у складності соціальних відносин [6, с. 16]. У дослідженні наголошується, що лідерська позиція зовнішньо виявляється в лідерській поведінці та діяльності, а внутрішньо зумовлюється системою установок, цілей і цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості. Учена зазначає, що структура лідерської позиції особистості містить такі три основних компоненти: когнітивний (знання про себе та інших, про лідерство і лідерів, про лідерські вміння, навички, переконання); мотиваційно-емоційний (мотиви лідерства, потреби, емоції, ціннісні ставлення); діяльнісно-поведінковий (дії, вчинки, діяльність, лідерська поведінка).

Основними критеріями сформованості лідерської позиції в молодших школярів у дослідженні визначаються здатність до самоаналізу власної лідерської позиції, соціальна спрямованість і соціальна активність. Визначено деякі ефективні організаційно-педагогічні умови формування лідерської позиції в молодших школярів у позаурочній діяльності, а саме: формування лідерської позиції на засадах особистісно-орієнтованого виховання в початковій школі; врахування специфіки та розвиток мотивації лідерства в молодших школярів; забезпечення у виховному процесі можливостей для прояву учнями лідерської поведінки; вдосконалення педагогічної компетентності вчителя-вихователя та підвищення рівня психолого-педагогічних знань батьків з питань формування лідерської позиції в молодших школярів.

Заслуговує уваги розроблена О. В. Хмизовою технологія формування лідерської позиції в молодших школярів у позаурочній діяльності, яка містить такі взаємопов'язані компоненти: концептуальний (концептуальна основа дослідження), цільовий (мета і завдання технології), змістовий (програма «Азбука лідерства»), цикл занять для педагогів і психологів, цикл занять для батьків), процесуальний (форми, методи й прийоми виховної роботи) та оцінно-результативний (засоби діагностування, рівні сформованості лідерської позиції в молодших школярів). Результати практичного впровадження вказаної технології дозволила дослідниці сформувати в більшій кількості молодших школярів позитивну спрямованість і демократичний стиль як універсального, так і ситуативного лідерства [6, с. 17–18].

Н. В. Мараховська під поняттям «лідер» розуміє особистість з потенціалом, який цінний для групи і завдяки якому вона може впливати на інших людей [7, с. 15]. Учена зазначає, що головну роль у формуванні лідерських якостей учителя відіграє здатність впливати на учнів і вести їх за собою, в результаті чого учні персоніфікують власні ідеали в образі вчителя. У дослідженні виявлено особливості формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу, а саме: збагачення мотиваційно-ціннісної сфери майбутніх учителів мотивами лідерства, здобуття знань про лідерство за рахунок розкриття змісту цих дисциплін, який відбиває інформацію про людину, її особистісні якості, зокрема лідерські; формування лідерських умінь і дотримання стійкої лідерської позиції студентами в процесі діалогічної взаємодії, яка є характерною ознакою гуманітарних дисциплін. Головними педагогічними умовами формування лідерських якостей майбутніх учителів визначено: спрямування мотиваційно-ціннісної сфери майбутнього вчителя на лідерство в процесі навчання з метою збереження ним стійкого інтересу до розкриття лідерського потенціалу, мотивації на досягнення успіху в педагогічній діяльності; здобуття майбутнім учителем сукупності інтегрованих знань про лідерство в педагогічній діяльності для їх якісного засвоєння; забезпечення розвитку лідерських умінь майбутнього вчителя в процесі навчання з метою засвоєння ним операцій (дій) лідерства та якісного здійснення педагогічної діяльності; набуття майбутнім учителем практичного досвіду лідерства під час педагогічної практики для збереження стійкої лідерської позиції в педагогічній діяльності. Визначені педагогічні умови

дозволили сформувати у студентів лідерські якості в процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу.

Уточнено Н. В. Мараховською також критерії та показники сформованості лідерських якостей майбутніх учителів: мотиваційний (прагнення стати лідером у педагогічній діяльності), когнітивний (характер засвоєння знань про лідерство в педагогічній діяльності); операційний (лідерські вміння – організаторські, комунікативні, перцептивні, прогностичні, креативні, саморегуляційні); контрольно-корегувальний (забезпечує збереження стійкої лідерської позиції, яка відображається в самовираженні лідерських якостей у педагогічному процесі, подоланні перешкод, що заважають самореалізації в лідерстві) [7, с. 17–18].

А. В. Кобера, досліджуючи організаційно-психологічні детермінанти лідерства в органах внутрішніх справ України, визначає лідерство як соціально детермінований процес організації малої групи й управління нею, який сприяє ефективному досягненню групових цілей в оптимальні строки і викликає широкий дослідницький інтерес на різних рівнях наукового пізнання – філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому. Учена зазначає, що основними чинниками лідерства в науці виділено такі: особливості особистості лідера; рівень сформованості його лідерських якостей та лідерська спрямованість; рівень організації групи, її соціально-психологічна атмосфера та особливості ситуації, в якій реалізується лідерство; рольова поведінка лідера в системі соціальних стосунків; відповідність формальної та неформальної структури групи; стратегії прийняття групового рішення, стиль лідерської поведінки, особливості завдань, що стоять перед групою; інтеракція між лідером і послідовниками та особливості впливу, який здійснює лідер [8, с. 13–14].

Лідерська спрямованість розглядається дослідницею як складне системне утворення, що детермінує саме лідерську поведінку особистості, ставлення до себе як до лідера певної групи людей, до послідовників й охоплює систему мотивів, їх взаємодію та стосунки, які проявляються в мотивах, інтересах і цілях. Лідерська спрямованість має цілісну, багаторівневу структуру та включає в себе шість компонентів, а саме: специфічність, стійкість, інтенсивність спрямованості, широту мотивації, дієвість спрямованості та рівень задоволеності статусом [8, с. 9].

Також А. В. Коберою запропоновано та апробовано інтеграційну психологічну модель

формування психологічних якостей управлінського лідера органів внутрішніх справ, у структурі якої виділені такі значущі компоненти, як лідерська спрямованість, професійна компетентність і лідерський потенціал особистості. У ході дослідження на основі експертних оцінок виділено комплекс особистісних якостей і психологічних характеристик, які становлять лідерський потенціал особистості. Лідерський потенціал особистості включає: комунікабельність, цілеспрямованість, відповідальність, наполегливість, мотивацію до успіху, врівноваженість, розсудливість, компромісність, емпатію, позитивну самооцінку, впевненість у собі, щирість, рішучість, розвинуту інтуїцію, чутливість, готовність до ризику (іноваційність), критичність (до себе й інших) і реалізується через емоційну, поведінкову та когнітивну гнучкість [8, с. 15].

Науковець О. А. Болотська у власному дослідженні визначає соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів у діяльності громадських організацій і рухів. На її думку, жінка-лідер – це досвідчена, далекоглядна, смілива й відповідальна особистість, здатна до аналізу й прогнозування, користується авторитетом у соціальному оточенні та має можливість інтелектуального впливу на нього, вміє консолідувати навколо себе маси, реалізувати ідею, якій присвятила себе [9, с. 11].

А. В. Мітлош провела психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань. Лідерську обдарованість вона розглядає як вид обдарованості, який характеризується особливим поєднанням якостей, умінь і психологічних особливостей особистості, що забезпечують вплив, успіх та провідні позиції в системі міжособистісних стосунків, ефективне управління групою, а також творчий підхід до вирішення соціальних проблем. З нашої точки зору, цікавим є те, що дослідниця визначила зв'язок між умовами виховного впливу в сім'ї, соціальним статусом сім'ї та психологічним портретом молодіжного лідера. Отже, лідери молодіжних громадських організацій, які в дитинстві переживали сімейні травми (асоціальні прояви поведінки батьків, неповна сім'я, низький матеріальний статус), намагаються певним чином компенсувати негативні фактори мікросередовища через мотивацію досягнення в майбутньому високого соціального й матеріального статусу та досягнення соціальної справедливості. Лідери, які зростали в сім'ях з високим соціальним статусом, благополучним економічним та емоційним станом, відзначаються деякою соціальною інфантильністю, що проявляється у значно нижчій соціаль-

ній активності. А. В. Мітлош указує, що соціально-емоційні травми, спричинені факторами мезо- та макросередовища, мають значний вплив на розвиток лідерських якостей починаючи з середнього та старшого шкільного віку, посилюють прагнення респондентів уникнути негараздів у стосунках і навчання шляхом проєктування себе на майбутні досягнення.

Модель лідерської обдарованості, за А. В. Мітлош, включає в себе фактори розвитку лідерського потенціалу протягом життя особистості, високу мотивацію, високий рівень емоційного й соціального інтелекту та креативний підхід до вирішення складних соціальних проблем, спілкування, стратегічного планування, знаходження методів для втілення плану, знаходження способів вирішення завдання як у стабільній, так і у змінній ситуації. Залежно від креативності визначено такі три види моделей лідерської обдарованості: інноваційний лідер, лідер-натхненник, лідер – динамічний стратег. Креативність лідера-натхненника проявляється в умінні мотивувати інших на виконання завдання та досягнення мети, у спілкуванні, рольовій пластичності. Креативність лідера – динамічного стратега проявляється у плануванні, вмінні окреслити шлях для досягнення кінцевої мети, проаналізувавши його з різних сторін. Креативність інноваційного лідера проявляється в умінні швидко змінювати свої дії у змінній ситуації, звільняючись від закріплених у попередньому досвіді способів і прийомів розв'язання проблеми, знаходити нові, нестандартні способи дій за змінених умов і способи втілення ідеї [10, с. 11].

Висновки. Дослідження дефініції лідерства у працях вітчизняних учених має різнобічний характер. Лідерство є складним індивідуально-суспільним феноменом, соціально-психологічна природа якого достатньо повно вивчена. Лідер є членом групи, яка дає йому право приймати відповідальні рішення в значущих для неї ситуаціях. Лідерська позиція особистості зовнішньо виявляється в лідерській поведінці та діяльності, а внутрішньо зумовлюється системою установок, цілей і цінностей та відображає характер потреб, мотивів і переконань особистості. Лідерська обдарованість забезпечує вплив, успіх і провідні позиції в системі міжособистісних стосунків, ефективне управління групою, а також творчий підхід до вирішення соціальних проблем. Вважаємо, що дефініція «лідерство» є недостатньо дослідженою саме як необхідна особистісна риса сучасного фахівця. А тому пріоритетним напрямком подальшого дослідження є формування особистості лідера

в умовах сучасного навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах.

Список бібліографічних посилань

1. Нестуля О. О., Нестуля С. І. Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ ст.): навч. посіб. Полтава: ПУЕТ, 2016. 375 с.
2. Пономарьов О. С. Феномен лідерства у контексті суспільних проблем. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2015. № 4. С. 11–19.
3. Романовський О. Г., Михайличенко В. Є. Філософія досягнення успіху. Психологічний аспект: підручник. Харків: НТУ «ХПІ», 2007. 592 с.
4. Походенко С. В. Психологічні особливості мотивації лідерства у підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 1998. 20 с.
5. Бабкова-Пилипенко Н. П. Формування лідерських якостей майбутніх економістів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Ялта, 2011. 20 с.
6. Хмизова О. В. Формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2010. 21 с.
7. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2009. 22 с.
8. Кобера А. В. Організаційно-психологічні детермінанти лідерства в органах внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Київ, 2008. 16 с.
9. Болотська О. А. Соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів у діяльності громадських організацій та рухів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с.
10. Мітлош А. В. Психологічний аналіз лідерської обдарованості членів молодіжних громадських об'єднань: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2007. 20 с.

Надійшла до редколегії 16.12.2016

ЧЕРКАШИН А. И. ДЕФИНИЦИЯ ЛИДЕРСТВА В ТРУДАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ УЧЁНЫХ

Приведены результаты исследований дефиниции лидерства в трудах отечественных учёных. Определено, что лидер является членом группы, которая даёт ему право принимать ответственные решения в значимых для неё ситуациях. Указано, что лидерская позиция внешне проявляется в лидерском поведении и деятельности, а внутренне лидерская позиция предопределяется системой установок, целей и ценностей и отражает характер потребностей, мотивов и убеждений личности. Отмечено, что лидерская одарённость обеспечивает влияние, успех и лидирующие позиции в системе межличностных отношений, эффективное управление группой, а также творческий подход к решению социальных проблем.

Ключевые слова: лидерство, личность, лидерский потенциал, лидерская позиция, лидерская одарённость.

CHERKASHYN A. I. DEFINITION OF LEADERSHIP WITHIN THE WORKS OF DOMESTIC SCHOLARS

The author of the paper has provided results of the research of the definition of leadership within the works of Ukrainian scholars. It has been emphasized that leadership is a complex individual and social phenomenon, social and psychological nature of which is sufficiently studied. This is due to the crucial role that it plays in the processes of life support and development of society and social groups of all sizes and purposes.

It has been noted that leadership as a social process of interaction between the manager and the group is aimed at achieving a common goal, and the leader acts as an adviser, organizer and teacher, who motivates followers by the own example or other encouragement. The leader is a member of the group, which gives him the right to take responsible decisions within important situations. Leadership position is a complex, relatively stable, dynamic personal formation, characterized by a certain system of human attitudes to people and to itself within the complexity of social relations. Leadership position is outwardly manifested in the leadership behavior and activities, and is internally conditioned by the system of arrangements, aims and values and reflects the nature of the needs, motivations and beliefs of an individual. It has been emphasized that the leadership talent ensures impact, success and leading positions in the system of interpersonal relations, efficient management of a team, as well as creative approach to solving social problems.

Leadership orientation is considered as a complex system entity that determines individual's leadership behavior itself, attitude to himself as to the leader of a group of people, to followers and embraces a system of motivations, their interactions and relationships that are reflected in the motives, interests and goals.

Keywords: leadership, personality, leadership potential, leadership position, leadership talent.

УДК 351.74+159.9

Д. В. ШВЕЦЬ,*кандидат педагогічних наук,**перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1999-9956>*

РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ОРГАНІВ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПРАВОВИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Розглянуто сучасні правові та психологічні проблеми, що супроводжують процес реформування правоохоронних органів різних країн світу. Визначено історичні та соціальні особливості реформ поліції у Великобританії, США, Японії, Чехії, Польщі та Грузії. Проаналізовано напрямки психологічного супроводу реформ органів поліції та їх використання у вітчизняній практиці, як-то: оптимізація процесів становлення професійної ідентичності співробітників поліції, мобілізація психічних та психологічних ресурсів у процесі здійснення професійної діяльності, створення атмосфери психологічної безпеки, оцінювання, корекція, супровід та організаційний консалтинг поточної діяльності працівників поліції.

Ключові слова: *реформування, правоохоронні органи, поліція, децентралізація, психологія змін, психологічне супроводження, професійна ідентичність, психологічна безпека, адаптація.*

Shvets, D.V. (2016), "Reform of police agencies of foreign countries: legal and psychological aspects" ["Реформування поліцейських органів зарубіжних країн: правовий та психологічний аспекти"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 162–169.

Постановка проблеми. Питання трансформаційних процесів у правоохоронній галузі останніми роками привертає дедалі більшу увагу дослідників у різних галузях науки. Аналізуючи особливості здійснення реформ правоохоронних органів у різних країнах, автори намагаються визначити їх специфіку через призму історичних чинників [1; 2, с. 3–6], відмінностей в етапах та кроках реформ [3; 4, р. 14–15; 5, р. 69–73] тощо. Але практично всі дослідники відзначають значні психологічні складнощі перетворень. Це пов'язано із часовими та змістовними змінами в етапах професіоналізації правоохоронних органів, оптимізацією регламентів професійної діяльності, з трансформаціями нормативної бази тощо. Значною мірою кінцевий успіх реформ визначають суто психологічні чинники: здатність працівників подолати власну інерцію та навчитися працювати у нових умовах, подолання «обмежень професійної мотивації», створення умов для ефективного входження в професійну діяльність тощо.

2 липня 2015 року Верховна Рада України ухвалила закон України «Про Національну поліцію» [6]. Ухвалення цього нормативного документа свідчить про початок нового етапу розвитку правоохоронної системи України. Завдяки зазначеному кроку актуалізувалася проблема комплексного, системного реформування всієї системи правоохоронних органів, яка б цілком відповідала міжнародним стандартам. Під час уже проведених реформ істотно

переглянуто функції та повноваження поліції, уточнено можливості використання співробітниками поліції заходів адміністративного примусу, здійснено заходи, спрямовані на підвищення престижу служби в поліції, проведено переатестацію співробітників тощо.

Разом із тим поки що передчасно говорити про те, що організація діяльності Національної поліції України та її кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення повністю відповідають сучасним вимогам демократичної правової держави. На жаль, критиці у суспільстві піддаються невисока ефективність професійної діяльності поліції, випадки корумпованості працівників, слабо налагоджена взаємодія із громадянами. Але все ж таки якщо раніше довіра до міліції становила 5–7 %, то сьогодні довіра українців до поліції становить 46 %. Для порівняння: правоохоронним органам у США довіряють 66–70 % населення. Для Західної Європи цей показник дорівнює 61 % [7].

Усе це вимагає, на наш погляд, продовження здійснення заходів, спрямованих на модернізацію національної правоохоронної системи. При цьому великого значення набуває вивчення зарубіжного досвіду функціонування поліцейських структур, особливо тих країн, де поліція має давню історію й користується заслуженою високою репутацією. Вивчення досвіду діяльності поліції за кордоном надає можливість краще розібратися в проблемах становлення поліції в Україні й на підґрунті цього виробити більш ефективні заходи щодо її розвитку та

вдосконалення. І хоча поліцейські структури зарубіжних країн мають суттєві відмінності від вітчизняних і функціонують в інших реаліях, уявляється, що об'єктивні передумови для конструктивного осмислення і творчого застосування їх досвіду в нашій країні все ж таки існують.

Стан дослідження. Питанням становлення органів поліції закордонних країн, основним етапам їх реформування та особливостям діяльності були присвячені праці С. В. Асямова, С. Г. Брателя, Д. П. Калаянова, О. С. Користіна, О. В. Кузьменко, С. В. Лошицького, О. С. Проневича, В. В. Чернея [8–13], проте стрімкий стан розвитку національної правоохоронної системи, а також трансформація діяльності закордонних силових структур у світлі актуальних безпекових загроз змушують удосконалювати власні наукові здобутки та здійснювати нові наукові пошуки у зазначеній сфері.

Метою статті є історичний і правовий аналіз становлення та трансформацій поліцейських систем у різних країнах світу, а також виокремлення типових психологічних проблем їх реформування. Для реалізації вказаної мети у статті вирішуються, зокрема, такі завдання: дослідження історичних умов виникнення й удосконалення поліцейських органів у різних державах, аналіз психологічних проблем проведених реформ та визначення основних напрямів психологічного супроводу процесів становлення нової правоохоронної системи України.

Виклад основного матеріалу. Поліція є одним із найдавніших та невід'ємних атрибутів будь-якої держави. Сучасні зарубіжна теорія і практика поліцейської діяльності широко орієнтуються на національно-історичні традиції, втілені в конкретних правових актах. Про це свідчить, зокрема, і практика збереження історичних назв поліцейських органів низки країн: Скотланд-Ярд у Великобританії, інститут шерифа у США, Королівська кінна поліція у Канаді. У науковий і загальноживаний обіг термін «поліція» увів древньогрецький філософ, вчений-енциклопедист Аристотель (384–322 рр. до н. е.). У цей період і в наступні століття термін «поліція» збігався за своїм значенням із державною діяльністю («policing»). Як зазначав Ф. Енгельс, у Давніх Афінах «публічна влада спочатку існувала тільки як поліція, яка є такою ж старою, як сама держава» [14, с. 118]. У Середньовіччі в окремих державах Європи слово «police» почало набувати дещо іншого значення. Зокрема, в ранніх німецьких документах «gute Polizei» означало по-

рядок (Нюрнберзький указ 1492 року), в цілому ж було синонімом гарного стану, суспільного благополуччя. Тільки з кінця XVI ст. його почали вживати у Франції в дещо іншому сенсі: під французьким терміном «police», «police» і німецьким «polizei» почали потроху розуміти сукупність різних елементів суспільного устрою, суспільне благополуччя, а також урядову діяльність, спрямовану на його забезпечення. У Західній Європі у XVIII ст. на поліцію покладался обов'язок дбати про школи та про народне продовольство, піклування про бідних і стягнення податків тощо. Справа доходила до того, що поліцію часом було важко якось відрізнити від управління взагалі. Як зазначав у зв'язку з цим В. Ф. Дерюжинський, терміном «поліція» в цей період позначалася вся сукупність справ світського управління на відміну від церковних справ [15, с. 5].

Як орган, що забезпечує захист правопорядку й виконання закону, поліція з'явилася у Давньому Римі. Римська імперія досягла великих висот у розвитку закону, і ця система зберігалася до розпаду імперії, а її вплив відчувався ще на протязі Середніх віків. Із початку V століття н. е. поліцейські функції в Європі почали покладатися на намісників і місцевих вельмож. Так, наприклад, в Англії поліцейські обов'язки виконувалися місцевою знаттю або її особистою охороною. Кожен домовласник давав клятву сприяти розшуку та покаранню злочинців і зобов'язаний був рік відслужити як констебль [1].

Цікавою є історія поліцейських перетворень в Японії, де структура, що нагадує сьогоденню поліцейську систему, вперше була створена ще у XVII столітті. Перша реформа поліції відбулася у 1874 році – її провів імператор Мейдзі, який побажав побудувати в Японії поліцію за французьким зразком. У 1873 році була запроваджена посада міністра внутрішніх справ, у підпорядкуванні якого перебувало Поліцейське бюро. Нова система залишилася жорстко централізованою й отримала дуже широкі повноваження. Після Другої світової війни імператорська поліція була розформована, створення нової структури здійснювалося під контролем американської окупаційної адміністрації та зайняло майже десятиліття. У 1945 році американський уряд поставив завдання провести децентралізацію, демілітаризацію та демократизацію політичної системи переможеної Японії. Усі збройні сили Японії були демобілізовані, а МВС і таємна поліція – ліквідовані. У 1947 році ухвалено новий закон про поліцію, який передбачав децентралізацію органів

внутрішніх справ і створення 1600 незалежних муніципальних поліцейських управлінь у всіх населених пунктах країни, де чисельність населення перевищувала п'ять тисяч людей. У 1954 році була проведена ще одна реформа – ухвалено новий закон «Про поліцію», який затвердив структуру, що працює до цих пір. Сьогодні поліцейська система Японії ґрунтується на мережі управлінь, розміщених у кожній префектурі (в Токіо є Особливе міське управління), що мають широкі оперативні повноваження, але повністю підзвітні Національному поліцейському управлінню. Управління поліції префектур забезпечують несення патрульної служби, безпеку на дорогах і роботу кримінальної поліції. Префектури були розділені на райони, в яких створено відділи поліції (в цілому в країні зараз налічується близько 1250 таких відділів). Збільшено кількість патрульних – вони складають 40 % від загальної кількості поліцейських. У Японії широко діють добровільні громадські формування – асоціації попередження крадіжок у багатоквартирних будинках, запобігання розбійних нападів на фінансові установи, реабілітаційної допомоги правопорушникам. Якість роботи поліції контролюється Національною комісією громадської безпеки. Японська поліцейська система, навіть будучи централізованою, вже кілька десятиліть зберігає ефективність. Відсоток розкриття вбивств (96–97 %) в Японії є найвищим у світі [16].

Однією з перших великих спроб поліцейських реформ також можна вважати реформу, проведenu у штаті Нью-Йорк. Кадрову чистку нью-йоркської поліції здійснили ще у 1884-му, коли з'ясувалося, що два десятки власників публічних будинків і казино платили сотні офіцерів за те, що вони заплющували очі на нелегальний бізнес. До середини минулого століття поліція в США теж перебувала в критичному стані. Рівень довіри до поліції не перевищував 20 %. У 1970 році була створена комісія Конгресу з розслідування поліцейської корупції в Нью-Йорку (комісія Кнаппа), яка розкрила факти корупції, торгівлі посадами та зрощування поліцейських підрозділів із злочинними угрупованнями. Комісія направила в Міністерство юстиції та Генеральну прокуратуру США рекомендації, які лягли в основу загальнонаціональної реформи поліцейських сил.

По-перше, органи поліції були децентралізовані за територіальною ознакою. Повноваження були чітко розподілені між федеральним рівнем, рівнем поліції штату й муніципальними підрозділами. Це не тільки підвищило ефекти-

вність розслідувань, а й створило перешкоди для формування єдиних корупційних вертикалей у правоохоронних органах. Головне навантаження з підтримки правопорядку перейшло до поліції штатів і міст.

По-друге, була законодавчо закріплена відповідальність керівництва за дії підлеглих. Крім того, в кожному відділенні поліції з'явився таємний інформатор, який доповідав про всі службові правопорушення.

По-третє, до роботи поліції було залучено місцеве населення. Паралельно з поліцейськими вулиці почали патрулювати добровільні помічники поліції. Такий прийом, на погляд авторів реформи, стирає психологічний бар'єр між поліцією та громадянами. Лише в Нью-Йорку на 40 тис. поліцейських зараз припадає понад 4 тис. добровільних помічників.

По-четверте, було посилено професійний відбір до підрозділів поліції. Щоб стати поліцейським, треба відповідати певним вимогам, серед іншого мати кришталеву чисту біографію й закінчити поліцейську академію. Щоб обійняти посаду детектива, треба пропрацювати патрульним не менше трьох років, зарекомендувати себе на службі та здати складні кваліфікаційні іспити. Вимоги для наступного підвищення є аналогічними.

По-п'яте, жодні досягнення не дозволяють кадровому поліцейському очолити органи поліції великого міста або штату – на ці позиції виконавчі органи міст призначають виключно цивільних осіб.

По-шосте, були створені цивільні контролюючі органи, діяльність яких фінансується з місцевих бюджетів і які розглядають скарги громадян на поліцейських. У Нью-Йорку з'явився спеціальний номер 311, зателефонувавши на який можна залишити інформацію про порушення закону з боку поліцейських.

По-сьоме, всі нововведення були доповнені підвищенням зарплат поліцейських. Зараз зарплата рядового співробітника залежно від штату становить від 40 до 90 тис. доларів на рік (рівень патрульних). Детективи й начальники департаментів з урахуванням преміальних і понаднормових заробляють до 200 тис. доларів на рік. Крім того, вони мають медичну страховку, іпотечні пільги й високу пенсію: після 20 років служби – 50 % від заробітку, після 30 років – у розмірі 75 % від заробітку. У 2014 році поліцейським, за даними загальнонаціональних опитувань, довіряло 73 % жителів США [3; 17, с. 42].

В умовах активних трансформаційних процесів у правоохоронній галузі України особливого значення для нас набуває досвід країн, які

схожих перетворень зазнали не дуже давно. Так, у Великобританії в 2011–2014 рр. також була проведена поетапна реформа поліції, яка багато в чому сприяла підвищенню авторитету й статусу цього органу. Її правовим підґрунтям виступили Закон про реформу поліції 2011 року (Police Reform and Social Responsibility Act 2011), та Закон Сполученого Королівства про реформу поліції і пожежної служби в Шотландії 2012 року (Police and Fire Reform (Scotland) Act 2012). Серед найважливіших напрямків реформи можна виділити такі: суттєве збільшення фінансування органів поліції, поетапне скорочення чисельності співробітників поліції, збільшення загальної «поліцейської ефективності» приблизно на 5 % шляхом спрощення певних процедур і дій, мінімізація випадків залучення співробітників поліції до понаднормової роботи.

Крім того, замість територіальних поліцейських управлінь, які до цього здійснювали загальне керівництво та нагляд за кожним із територіальних підрозділів поліції, була запроваджена посада комісара з питань поліції та злочинності. З метою забезпечення публічного нагляду за діяльністю комісара, а також сприяння ефективному виконанню ним своїх завдань у Великобританії зараз функціонують комісії з питань поліції та злочинності, що утворюються органами місцевого самоврядування, на території яких діє відповідна поліцейська служба [18; 19].

Перейдемо до окремих країн Європи. Після розпаду союзу країн «Варшавського договору» Чехія пішла шляхом децентралізації та деполітизації поліції. Була здійснена демілітаризація Міністерства внутрішніх справ. Центральний апарат МВС у Чехії зараз займається аналітичною та експертною роботою, законодавчим забезпеченням діяльності поліції, розподілом фінансів, питаннями громадянства та міграції, профілактикою злочинності й відповідає за управління та моніторинг криміногенної ситуації в країні. Усі чиновники – цивільні особи. Натомість діяльність поліції було повністю відокремлено від профільного міністерства [3]. Крім того, в Чехії були ліквідовані внутрішні війська, війська швидкого реагування та прикордонна охорона. Замість них був створений спільний Федеральний корпус поліції. Поліція, як уже зазначалося, функціонує самостійно. Поліцейські, які розслідують злочини, підкоряються тільки прокуратурі та суду. Як і в Україні, в Чехії було проведено масові люстрації, під час яких посади втратили 20 % співробітників МВС. Їх змінили молоді фахівці, які пройшли навчання в поліцейських школах за

кордоном. Розслідування злочинної діяльності поліцейських покладено на інспекцію внутрішніх справ, яка підпорядковується безпосередньо міністру внутрішніх справ країни. За оцінками експертів, чеська децентралізація поліції є однією з найбільш вдалих на постсоціалістичному просторі. Рівень довіри населення до поліції становить 58 % [3].

У Польщі до 1989 року міліція являла собою воєнізований загін Польської об'єднаної робітничої партії. У 1987 році довіра до поліції була низькою – на рівні 23 %. Реформа поліцейських органів проводилася на початку 1990-х – у період шокової терапії, коли економічний стан країни був дуже тяжким. Склад поліції протягом п'яти років після реформи, з 1990 по 1995 рік, оновився на 60 %. Сьогодні третина польських поліцейських має вищу освіту. Близько 25 % поліцейських – це молоді люди у віці до 30 років, 47 % – 31–40 років, 22,5 % – від 41 до 50 років.

Крім того, у Польщі реформовано систему навчання поліцейських у бік збільшення практичної спрямованості. З поліцейськими також працюють психологи та спеціалісти з міжособистісної комунікації. Базове навчання рядових співробітників триває 6,5 місяців. Для отримання підвищення кадровий поліцейський зобов'язаний мати в послужному списку мінімум три роки роботи як патрульного. Корупція під час прийому нових поліцейських на службу була зведена до нуля завдяки складному й багатоступінчатому процесу відбору [3].

У країні здійснюється постійне оцінювання роботи підрозділів поліції. Службу профілактики злочинів оцінюють за ефективністю роботи дільничних, показником затримання по гарячих слідах або на місці злочину (у Варшаві останній показник становить 30 %), швидкості реагування на правопорушення. Кримінальну службу оцінюють інакше: головна комендатура розробляє загальні принципи та показники на рік, далі комендатури воєводств розкривають їх більш детально вже для районних відділів. У 2014 році рівень довіри до поліції в Польщі становив 70 % [3].

На пострадянському просторі найбільш успішною заведено вважати реформування правоохоронної галузі в Грузії, яка посідала одне з перших місць у світі за рівнем корупції в органах влади. У 2004 році, одразу після зміни влади, були відправлені у відставку керівники всіх силових структур Грузії. З органів МВС було звільнено 15 тис. поліцейських – це весь склад грузинської ДАІ. Три місяці країна жила без автоінспекції, а її новий штат був набраний

«з нуля», на жорсткій конкурсній основі – з 2500 претендентів відібрано тільки 650. Усі патрульні автомобілі оснащено комп'ютерною технікою з виходом в Інтернет. Було мінімізовано контакти патрульної поліції з водіями. Відбір детективів та оперативників був не менше жорстким, ніж відбір патрульних: посади зберегли тільки 5% особового складу. Усі співробітники кримінальної поліції пройшли додаткове тримісячне навчання в поліцейській академії. За даними опитувань у 2014 році поліції довіряло 87% жителів Грузії [3; 20].

Грузія, Чехія, Японія та Польща здійснили реформування своїх правоохоронних органів у періоди глибоких соціальних потрясень і трансформацій. Аналізуючи проведені за кордоном удосконалення поліцейської галузі, можна виокремити їх спільні риси: це демілітаризація, люстрація, поділ повноважень на центральному та муніципальному рівнях тощо.

Далі перейдемо до висвітлення психологічного аспекту зазначених реформ та його значення для нашої держави. Як зауважують С. Дероч (S. Darroch) та Л. Мазероль (L. Mazerolle), вимогою до поліціювання в сучасних умовах є висока готовність представників поліцейської професії всіх рівнів до змін, але така готовність і здатність поліцейських організацій до прийняття інноваційних практик майже не вивчається, що робить психологічну сутність реорганізаційних процесів важкозрозумілою [21, р. 7]. У. О'Ніл (W. O'Neill) на прикладі постконфліктних країн зазначав, що реформа поліції є одним із найбільш важливих та складних завдань у будь-яких умовах. На його думку, враховуючи складність реформи, у процесі її реалізації слід звертати увагу на досвід не тільки в галузі інституційних змін, управління та матеріально-технічного забезпечення, але й психології. Важливим у цьому сенсі є досвід у галузі «управління змінами» та організаційної психології щодо створення нової системи стимулювання, нових етичних принципів та організаційної культури поліції [22, р. 5–6].

Н. Кейвні (N. Caveney) під час дослідження організаційної культури поліції в умовах радикальних змін виявив, що в контексті реформування організаційні зміни повинні мати для співробітників позитивний психологічний зміст, який забезпечується відповідними програмами, спрямованими на формування відчуття психологічної безпеки, психологічної доступності засобів адаптації та психологічної залученості до цих змін [23].

За результатами останніх досліджень учених ми також можемо дійти висновку про ва-

жливість психологічних надбань щодо здійснення поліцейської діяльності. Дж. Брюстер (J. A. Brewster) з колегами, зокрема, підкреслює, що у США психологія поліції та публічної безпеки стала новою спеціальністю в галузі психології. За останні 5 років вона отримала визнання як спеціальність психологічної асоціації США та була включена як спеціальна галузь до науки професійної психології. Автори наголошують на необхідності підготовки кадрів за новою спеціальністю з акцентуванням на основоположних компетенціях [24, р. 171–172].

За висновками шведських фахівців змістом останніх реформ інституту поліції стало формування репрезентативності поліцейських структур для населення, а також сприяння соціальній та інтелектуальній компетентності поліцейських, які розглядалися як засіб змінити установки та поведінку співробітників поліції, а також підвищити легітимність їх дій. Соціальна компетентність співробітника поліції обумовлює здатність розуміти людей, уміння спілкуватися з ними, навички щодо того, як упоратися з різними соціальними ситуаціями. Інтелектуальна компетентність співробітника поліції передбачає здатність до аналізу професійних проблем і рефлексії відповідних ситуацій, а також уміння вирішувати їх самостійно. Це може бути досягнуто шляхом зближення практики поліціювання та академічних досліджень, зокрема психологічних, про що свідчить не тільки збільшення ваги поведінкових і психологічних дисциплін у практиці підготовки поліцейських, але й сприяння науково-дослідницькій роботі в галузі поліцейської науки в контексті вищезазначеної реформи [25, р. 16].

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі **висновки та узагальнення**.

1. Реформування органів і підрозділів поліції різних країн свідчить про важливість та зростання ролі гуманітарних наук (соціології, психології) у підготовці кадрів та організації їх повсякденної діяльності.

2. Особливу роль у процесах становлення української поліції, коли значну кількість досвідчених фахівців звільнено, а на їх місце прийшло нове, молоде, але професійно малодосвідчене покоління, відіграє успішність становлення їх професійної ідентичності. Інтерес до проблеми формування професійної ідентичності фахівця в сучасній психологічній науці неухильно зростає й набуває особливої актуальності, оскільки сучасні соціально-економічні умови, що стрімко змінюються, диктують нові вимоги до рівня професійної підготовки фахівців.

3. Система правоохоронних органів України, яка зазнала останнім часом серйозних перетворень, надала психологам практично унікальну можливість спостерігати наживо процеси становлення таких феноменів, як професійна свідомість, професійна ідентичність, професійна компетентність у людей, значна частина яких донедавна не мала жодного стосунку до правоохоронної системи.

4. Серед нових поліцейських – люди різних професій. Усіх їх об'єднує прагнення боротися з корупцією та знайти себе в іншій професійній діяльності. І всі вони перебувають у процесі професійного становлення. Для більшості з них йдеться про вторинну професіоналізацію і, відповідно, про дуже складні процеси формування нової професійної ідентичності. Усі ці процеси вимагають серйозного наукового психологічного осмислення, бо усвідомлення власної професійної ідентичності є запорукою ефективної діяльності й гармонійності особистості фахівця. Кожна людина прагне ідентифікувати себе з певною професією, це дозволяє їй уникнути психологічного дискомфорту та деградації особистості. Не є винятком і професія поліцейського.

5. Усі процеси, пов'язані з реформуванням правоохоронної галузі, не просто є «технічними» зовнішніми змінами в діяльності поліцей-

ських інститутів, але мають собі глибокий психологічний зміст. Можна виокремити щонайменше п'ять напрямків психологічного супроводу реформ: оптимізація процесів становлення професійної ідентичності у нових співробітників, проблема мобілізації психічних і психологічних ресурсів усіх працівників щодо виконання професійної діяльності в умовах трансформаційного суспільства, інформаційне забезпечення реформування, оцінювання, корекція, супровід та організаційний консалтинг поточної професійної діяльності.

6. У контексті реформування Національної поліції України організаційні зміни повинні мати для співробітників позитивний психологічний зміст, який забезпечується відповідними програмами, спрямованими на формування відчуття психологічної безпеки, психологічної доступності засобів адаптації та психологічної залученості до цих змін. Тобто у процесі реалізації реформи слід урахувувати не лише досвід у галузі правових інституційних змін, управління та матеріально-технічного забезпечення, але й психології.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень ми визначаємо психологічне забезпечення діяльності Національної поліції України в контексті реформування вітчизняної правоохоронної системи.

Список бібліографічних посилань

1. Ежевский Д. О. Муниципальная полиция: опыт Великобритании // Административное и муниципальное право. 2008. № 11. URL: <http://www.center-bereg.ru/m2706.html> (дата звернення: 25.09.2016).
2. Яковлев К. Л., Яковлева Е. И., Яковлева О. Н. Государственно-правовые основы организации правоохранительных органов зарубежных стран: монография. М.: Инфра-М, 2011. 160 с.
3. Кондратова В. Как избежать Врэдиевки. Пять примеров успешной реформы полиции // Ліга. Новости: портал/Информ. агентство ЛІГАБізнесІнформ; Информ.-аналит. центр «ЛІГА». 11.07.2013. URL: http://news.liga.net/articles/politics/875218-kak_izbezhat_vradievki_pyat_primerov_ushpeshnoy_reformy_politsii.htm (дата звернення: 25.09.2016).
4. Campion J., Rousseaux X. (ed.). Policing New Risks in Modern European History. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015. 128 p.
5. Kratcoski P. C., Edelbacher M. (ed.). Collaborative Policing: Police, Academics, Professionals, and Communities Working Together for Education, Training, and Program Implementation. Boca Raton; London; New York: CRC Press, 2016. 322 p.
6. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Офіційний вісник України. 2015. № 63. Ст. 2075.
7. Деканоидзе: Доверие украинцев к полиции составляет 46 % // УНІАН: сайт информ. агентства. 02.07.2016. URL: <http://www.unian.net/society/1397511-dekanoidze-doverie-ukrainsiv-k-politsii-sostavlyayet-46.html> (дата звернення: 25.09.2016).
8. Організація діяльності поліції зарубіжних країн: навч. посіб./Братель С. Г., Луговий І. О., Кузьмич Г. Б. та ін.; за ред. В. В. Чернея. Київ: КНТ, 2015. 572 с.
9. Адміністративне право зарубіжних країн: курс лекцій/О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, О. С. Користін та ін.; за ред. О. В. Кузьменко; НАВС. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 525 с.
10. Асямов С. В. и др. Полиция зарубежных стран: система организации и опыт профессиональной подготовки кадров. Ташкент, 2010 // Юридическая психология: сайт/ЮрПси. URL: <http://yurpsy.com/files/xrest/9/029.htm> (дата звернення: 25.09.2016).
11. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз: монографія. Харків: НікаНова, 2011. 509 с.
12. Калянов Д. П. Поліція країн ЄС та використання її досвіду в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ України: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 40 с.

13. Лошицький М. В. Щодо досвіду поліцейської діяльності США Великобританії та Канади // Актуальні проблеми адміністративного права та адміністративного процесу в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 29 трав. 2015 р.)/Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2015. С. 11–14.
14. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Сочинения К. Маркса и Ф. Энгельса. Т. 21. 2-е изд. М.: Гос. изд-во полит. лит., 1961. С. 28–178.
15. Дерюжинский В. Ф. Полицейское право: пособие для студентов. Изд. 3-е. СПб.: Сенат. тип., 1911. 550, XII с. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10078345> (дата звернення: 25.09.2016).
16. Ручко А. Полиция страны восходящего солнца // Оружейный magazine. № 41. URL: <http://gunmagazine.com.ua/index.php?id=415> (дата звернення: 25.09.2016).
17. Горяшкиева Н. Б.-Г. Развитие и обеспечение общественной безопасности на муниципальном уровне. *Вестник экспертного совета*. 2015. № 3 (3). С. 41–45.
18. Police and Fire Reform (Scotland) Act 2012 // Legislation.gov.uk: офіц. сайт законодавства Об'єднаного Королівства/Crown. URL: <http://www.legislation.gov.uk/asp/2012/8/contents/enacted> (дата звернення: 25.09.2016).
19. Police Reform and Social Responsibility Act 2011 // Legislation.gov.uk: офіц. сайт законодавства Об'єднаного Королівства/Crown. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/13/contents/enacted> (дата звернення: 25.09.2016).
20. Варченко І. Реформи в Грузії 2004–2012 років: уроки для України // LB.ua. Блог Івана Варченка. 22.10.2014. URL: http://blogs.lb.ua/ivan_varchenko/283375_reformi_gruzii_20042012_rokiv.html (дата звернення: 25.09.2016).
21. Darroch S., Mazerolle L. Intelligence-led policing: a comparative analysis of community context influencing innovation uptake. *Policing and Society*. 2015. Vol. 25, No. 1. P. 1–24. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/10439463.2013.784312>.
22. O'Neill W. G. Police Reform in Post-Conflict Societies: What We Know and What We Still Need to Know: report; policy paper/The Security-Development Nexus Program. New York: International Peace Academy, April 2005. 11 p. URL: <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/polreferpt.pdf> (дата звернення: 25.09.2016).
23. Caveney N. The material preconditions for engagement in the police: A case study of UK police culture and engagement in times of radical change. University of Portsmouth, 2015. URL: <http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.664873> (дата звернення: 25.09.2016).
24. Brewster J. A., Stoloff M. L., Corey D. M. et al. Education and training guidelines for the specialty of police and public safety psychology. *Training and Education in Professional Psychology*. 2016. Vol. 10, No. 3. P. 171–178.
25. Furuhaugen B. The making of a social, representative and intellectual police force-Recruitment and education of police trainees in Sweden during the 20th century. *Nordisk politiforskning*. 2015. Vol. 2, No. 01. P. 6–33.

Надійшла до редколегії 01.10.2016

ШВЕЦ Д. В. РЕФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИЦЕЙСКИХ ОРГАНОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: ПРАВОВОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Рассмотрены современные правовые и психологические проблемы, которые сопровождают процесс реформирования правоохранительных органов разных стран мира. Определены исторические и социальные особенности реформ полиции в Великобритании, США, Японии, Чехии, Польше и Грузии. Проанализированы направления психологического сопровождения реформ органов полиции и их использование в отечественной практике, а именно оптимизация процессов становления профессиональной идентичности сотрудников полиции, мобилизация психических и психологических ресурсов в процессе осуществления профессиональной деятельности, создание атмосферы психологической безопасности, оценка, коррекция, сопровождение и организационный консалтинг текущей деятельности сотрудников полиции.

Ключевые слова: реформирование, правоохранительные органы, полиция, децентрализация, психология изменений, психологическое сопровождение, профессиональная идентичность, психологическая безопасность, адаптация.

SHVETS D. V. REFORM OF POLICE AGENCIES OF FOREIGN COUNTRIES: LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Modern legal and psychological problems that accompany the process of reforming law enforcement agencies of different world countries have been studied. The historical and social peculiarities of police reform in the UK, USA, Japan, Czech Republic, Poland and Georgia have been determined. It has been concluded that despite the fact that police structures of various countries have significant differences from domestic and function in other realities, however, there are objective preconditions for constructive thinking and creative implementation of their experience into the activities of the National Police of Ukraine. Analysis of the reform of police units in different countries has allowed to distinguish the following common features: demilitarization, lustration, the separation of powers into the central and municipal levels, attracting people to perform police functions, civilian control over police activities, including economic indicators into general police reports, etc.

It has been underlined that psychological aspects of the appropriate changes become particularly relevant along with institutional and organizational aspects during the process of reform of law enforcement agencies, namely the police. Organizational changes in the context of the development of the agencies and units of the National Police of Ukraine should have positive psychological content for the employees, which is guaranteed by the relevant programs aimed at developing a sense of psychological safety, psychological accessibility of the means of adaptation and psychological involvement of personnel to these changes. The author has analyzed the ways of psychological support of police agencies' reform and their use in the domestic practice, such as: optimization of the processes of professional identity of police officers, mobilization of mental and psychological resources in the course of professional activities, creating an atmosphere of psychological safety, assessment, correction, support and organizational consulting of the ongoing activities of police officers.

It has been emphasized that police practice and now police education should be based nowadays on close interaction between professionals and researchers that will make it possible to create comprehensive programs for the evaluation and analysis of the practical, theoretical and psychological problems of the police activities and for the development of optimal measures to overcome them.

Keywords: reform, law enforcement agencies, police, decentralization, psychology of changes, psychological support, professional identity, psychological security, adaptation.

УДК 373.2

А. А. ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7377-0776>;

М. С. ІВАНОВ,

студент Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСНО-РОЛЬОВОЇ ТА ПОВЕДІНКОВОЇ ВІКТИМНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Проаналізовано проблему віктимності в сучасній психології. Визначено, що віктимологічний напрям профілактики поведінки неповнолітніх має важливе значення. Вивчено особливості статусно-рольової та поведінкової віктимності дівчат і хлопців юнацького віку.

Ключові слова: віктимність, неповнолітні, поведінкова віктимність, профілактика, статусно-рольова віктимність.

Shylyna, A.A. and Ivanov, M.S. (2016), "Gender features of status and role, behavioral victimization of minors" ["Henderni osoblyvosti statusno-rolovoi ta povedinkovoi viktymnosti nepovnolitnikh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 169–173.

Постановка проблеми. Проблема віктимності неповнолітніх вже чимало років привертає увагу дослідників. Складність теми дослідження, але разом з тим і надзвичайний інтерес до неї обумовлені тим, що віктимність – це схильність суб'єкта до поведінки, що підвищує шанси на вчинення злочину щодо нього. Дослідження цієї проблеми є важливим з точки зору профілактичної роботи з особами зазначеної вікової категорії, коли такі особи ще не спроможні самостійно всесторонньо оцінити ситуацію, в якій можна стати жертвою. Ритм і стиль життя, норми і правила, які диктує сучасне суспільство, все більша необхідність у самореалізації молоді призводять до різних проявів віктимності в їх поведінці. Молоді люди хочуть реалізувати себе

повною мірою і захоплювати все більше сфер для самоактуалізації. Прагнучи бути першими у всьому і завжди, вони жертвують своїми потребами, позитивними емоціями, стосунками зі значущими людьми, неусвідомлено породжуючи віктимність стосовно себе.

Віктимність розглядається як психологічне відхилення, закріплене у звичних формах людської активності (поведінці), які обумовлюють потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою. Віктимність визначається сукупністю емоційно-особистісних особливостей, що сприяють дезадаптивному стилю реагування суб'єкта, яке призводить до шкоди його фізичному або емоційно-психічному здоров'ю. При цьому можливість реалізації цих особливостей

багато в чому залежить від наявності конкретної ситуації. Віктимність неповнолітніх є актуальним предметом дослідження, оскільки дотепер маловивченими є проблеми генезису віктимної поведінки, системи факторів, що детермінують її виникнення, а також особливості прояву цих патернів поведінки молоді.

Стан дослідження. Тривалий час, відповідаючи потребам соціальної практики, розвивався лише кримінальний напрямок віктимології, представлений значною кількістю теоретичних і методологічних розробок вітчизняних і зарубіжних авторів (О. І. Алексеев, Ю. М. Антонян, В. Л. Васильєв, Ф. Г. Гізляєв, О. А. Гулевіч, В. П. Коновалов, І. І. Мамайчук, В. І. Полу-бінський, В. Я. Рибальська, Д. В. Рівман та ін.). Проте в результаті неможливості вузького розгляду явища віктимності виникла необхідність системного підходу до цього явища, в рамках міждисциплінарного аналізу. З цієї точки зору віктимність може розглядатися як соціальне явище, як індивідуальна психологічна характеристика особи з його віктимологічною активністю, як комплекс біопсихологічних особливостей індивіда і як масове соціальне явище. Таким чином, віктимність і віктимна поведінка особи стають предметом пильної уваги соціології, соціальної психології (А. В. Мудрик, С. Хартман, К. Анлауф, В. О. Туляков, Б. Холіст, В.С. Еміне, М. І. Єнікєєв), психології особистості (В. Л. Васильєв, М. А. Догадіна, І. І. Мамайчук, Л. О. Пережогін, Л. М. Прозументов, Л. В. Франк), психопатології (Н. К. Асанова, В. Я. Рибальська, А. С. Співаковська). В роботах українських та зарубіжних учених останніх років розглядаються психологічні аспекти віктимності неповнолітніх (О. О. Андронникова, З. І. Белоусова, Т. М. Вакуліч, О. В. Мосюндзь, А. Б. Серих, О. М. Хархан та ін.); визначаються чинники віктимізації школярів (Н. Волейс, Ю. В. Воронова, Е. В. Кіричевська, Л. В. Рень, О. Я. Шишко та ін.), аналізується віктимогенний вплив сім'ї (Т. Вайнд, А. Й. Капська, О. Г. Карпенко, С. В. Мітіна, І. В. Пеша, Т. В. Рубан та ін.) [1, с. 3].

На думку різних авторів, віктимна поведінка розглядається як порушення соціально-психологічної адаптації, дефіцитарна деформація або девіація розвитку особистості, порушення інтерактивної комунікації, відхилення від норм безпеки тощо. Виділяються й різні індивідуально-психологічні компоненти особистості, що призводять до її віктимної деформації [2]. Серед них А. В. Мудрик виділяє ступінь стійкості й міру гнучкості реагування віктимної особи, розвиненість рефлексії та саморегуляції, цінні-

сні орієнтації, ступінь інтернальності – екстернальності [3, с. 288; 4, с. 486].

Розглядаючи психологічні особливості жертви крізь призму психічних та соціально-психологічних девіацій, деякі вчені виділяють такі важливі якості, як установка на безпорадність, небажання змінювати власне становище без втручання ззовні, низьку самооцінку, заляканість, підвищену готовність до навчання віктимної поведінки, засвоєння віктимних стереотипів з боку суспільства. Узагальнюючи всі наявні дані, можна виділити низку факторів, що детермінують віктимну поведінку. Умовно їх можна поділити на дві групи: індивідуально-психологічні (емоційно-установча готовність особи, що виявляється або в агресивному реагуванні, або у вигляді конформної поведінки, схильності до самобичування, тривожність, фрустрація; неадекватна самооцінка; наявність сформованих і закріплених у вигляді ригідних патернів – моделей віктимної поведінки; індивідуально набутий досвід, пережиті травматичні події в житті, наявність зразків віктимної поведінки); соціально-психологічні – соціокультурні особливості віктимізації (віктимізація суспільства, вплив засобів масової інформації); сімейний фактор (наявність агресивної або ігноруючої моделі виховання, психопатологія одного з членів сім'ї, порушення емоційного клімату в сім'ї, наявність моделей жертвовної поведінки батьків, фізичне насильство, алкоголізація, подружні конфлікти); соціально-педагогічний фактор (відсутність індивідуального підходу до студентів, віктимна деформація педагога, образливе ставлення з боку педагога та однокурсників, психологічне і фізичне насильство та ін.) [4, с. 487].

Проблема особистості належить до числа найбільш складних, ключових проблем суспільної науки в цілому. Саме тому стає зрозумілим, наскільки необхідний соціально-психологічний аспект вивчення особистості та розробка на цій основі рекомендацій щодо попередження ставлення її на шлях можливої жертви, а також реабілітаційних заходів, що коректують і відновлюють особистісний потенціал.

Метою цієї роботи є вивчення гендерних особливостей статусно-рольової та поведінкової віктимності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 80 учнів 9–10 класів загальноосвітніх шкіл – 40 дівчат і 40 хлопців. У межах психодіагностичного методу були використані такі методики: опитувальник статусно-рольової віктимності М. А. Одинцової, методику дослідження схильності до різних типів віктимної поведінки О. О. Андронникової.

За математико-статистичний метод використовували t-критерій Стьюдента.

Зокрема, М. А. Одинцова визначає віктимність як схильність індивіда через несприятливі об'єктивні, специфічні суб'єктивні фактори продукувати той чи інший тип поведінки жертви, що виражається в позиції або статусі жертви, а також в їх динамічному втіленні: соціальній або ігровій ролі жертви [5]. Науковець наголошує, що підґрунтям для позиції та ігрової ролі жертви стає стан готовності до отримання вигоди зі свого несприятливого становища, що виникає на тлі необґрунтованої допомоги і підтримки з боку оточення і справляє деформуючий вплив на особистість підлітка та всю його поведінку, що є характерним і для стану вивченої безпорадності [6].

Віктимністю конкретного індивіда є його потенційна здатність виявитися в ролі жертви злочину в результаті негативної взаємодії його особистих якостей із зовнішніми чинниками. Через швидкість процесів дорослішання і прагнення підлітків порівнювати себе з однолітками в них спостерігається значне зниження самооцінки й відчуття власної значущості. Для

них характерна індивідуальна нестабільність і лабільність емоційної поведінки, в якій можна виділити три основні типи реагування: емоційну нестійкість, агресію або відчуження, іdealізм. Підвищена віктимність неповнолітніх визначається їх соціальним становищем, де визначальною детермінантою схильності до віктимної поведінки є роль підлітка в сім'ї. Порушення процесу проходження дитиною сімейної соціалізації і призводить до різних порушень соціального та особистісного розвитку, крайнім варіантом якого в підлітковому віці є девіантна віктимність. Важливою також є роль інших дорослих, котрі служать зразком суспільного досягнення, конституціональних та особових особливостей. Існує загальна віктимність, залежна від віку, статі, роду діяльності, соціального статусу підлітка. Разом з тим виділяється індивідуальна віктимність, залежна від психічної, психологічної та емоційної нестійкості підлітка.

Для дослідження схильності до віктимної поведінки дівчат і хлопців було використано методику дослідження схильності до віктимної поведінки О. О. Андронникової. Отримані дані наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Види схильності до віктимної поведінки дівчат і хлопців (M±m)

Шкали	I група (дівчата)	II група (хлопці)	t	p
Агресивна поведінка	6,20±0,48	3,87±0,39	3,70	0,01
Схильність до самоушкодження і саморуйнівної поведінки	8,47±0,51	8,20±0,41	0,41	-
Схильність до гіперсоціальної поведінки	6,0±0,22	6,05±0,23	0,15	-
Схильність до залежної та безпорадної поведінки	7,12±0,34	6,95±0,56	0,26	-
Схильність до некритичної поведінки	6,80±0,20	6,10±0,25	2,15	0,05
Реалізована віктимність	8,70±0,25	7,75±0,29	2,41	0,05

Аналіз даних таблиці 1 свідчить, що показник за шкалою «Агресивна поведінка» у групі дівчат склав 6,20±0,48, у групі хлопців він дорівнював 3,87±0,39. Виявлено достовірне підвищення досліджуваного показника в групі дівчат порівняно з хлопцями, $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що дівчата частіше потрапляють в небезпечні ситуації в результаті прояву агресії в формі нападу чи іншої провокуючої поведінки.

Не було виявлено достовірно значущих відмінностей за шкалою «Схильність до самоушкодження і саморуйнівної поведінки»: показник у групі дівчат склав 8,47±0,51, у групі хлопців він дорівнював 8,20±0,41. Отже, досліджувані обох груп майже рівною мірою схиль-

ні до ризику та до необміркованої поведінки небезпечної для себе, для них характерними є жаль і маніпуляції іншими.

Показник за шкалою «Схильність до гіперсоціальної поведінки» у групі дівчат склав 6,0±0,22, у групі хлопців цей показник був 6,05±0,23. Математико-статистичний аналіз не виявив вірогідних розбіжностей між досліджуваними.

Показник за шкалою «Схильність до залежної та безпорадної поведінки» у групі дівчат склав 7,12±0,34, у групі хлопців він дорівнював 6,95±0,56. Не було виявлено достовірно значущих відмінностей за цією шкалою між групами. Це свідчить про те, що досліджувані в деяких випадках схильні до залежної поведінки та

поступливі, а в інших випадках здатні висловлювати та відстоювати свою точку зору.

Показник за шкалою «Схильність до некритичної поведінки» в першій групі склав $6,80 \pm 0,20$, у другій – $6,10 \pm 0,25$. Зафіксовано достовірне підвищення показника у групі дівчат, при $p \leq 0,05$. Отже, через такі фактори, як вік, рівень інтелекту, емоційний стан, дівчата схильні до необачності, до необережності, можуть неправильно оцінювати життєві ситуації.

Також виявлено достовірно значущі відмінності за шкалою «Реалізована віктимність» між дівчатами ($8,70 \pm 0,25$) і хлопцями ($7,75 \pm 0,29$), при $p \leq 0,05$. Таким чином, дівчата досить часто потрапляють в неприємні або навіть небезпечні для їхнього здоров'я і життя ситуації. Причиною цього є внутрішня готовність і го-

товність особистості діяти певним чином, найчастіше вони виявляють прагнення до агресивної поведінки, необдуманих дій спонтанного характеру.

В особистості може сформуватися досить стійка особливість, що визначає об'єктну характеристику ставати жертвою зовнішніх обставин й активності соціального оточення, свого роду особистісна схильність опинитися жертвою в умовах взаємодії з іншими і впливу тих інших, які в цьому плані виявляються нейтральними, не «небезпечними» для інших особистостей.

Для дослідження проявів віктимності дівчат і хлопців було використано опитувальник статусно-рольової віктимності М. А. Одинцоваї. Отримано дані наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники прояву віктимності дівчат і хлопців (M±m)

Шкали	I група (дівчата)	II група (хлопці)	t	p
Ігрова роль жертви	$4,70 \pm 0,31$	$3,65 \pm 0,32$	2,41	0,05
Соціальна роль жертви	$4,62 \pm 0,27$	$4,50 \pm 0,29$	0,31	-
Позиція жертви	$4,07 \pm 0,21$	$3,40 \pm 0,25$	2,03	0,05
Статус жертви	$4,90 \pm 0,22$	$4,70 \pm 0,23$	0,62	-

Як видно з таблиці 2, показник за шкалою «Ігрова роль жертви» у групі дівчат склав $4,70 \pm 0,31$, у групі хлопців він дорівнював $3,65 \pm 0,32$. Математико-статистичний аналіз виявив вірогідне підвищення показника у першій групі: $p \leq 0,05$. Таким чином, дівчата більш схильні звертатися за допомогою до оточуючих за вирішенням своїх проблем, що призводить до уникнення ними відповідальності, та демонстративної поведінки.

За шкалою «Соціальна роль жертви» не було виявлено достовірних розбіжностей між першою та другою групами ($4,62 \pm 0,27$; $4,50 \pm 0,29$).

Також не було виявлено достовірно значущих відмінностей за шкалою «Статус жертви» між дівчатами ($4,90 \pm 0,22$) і хлопцями ($4,70 \pm 0,23$).

Показник за шкалою «Позиція жертви» у групі дівчат склав $4,07 \pm 0,21$, у групі хлопців цей показник був $3,40 \pm 0,25$. Математико-статистичний аналіз виявив вірогідні розбіжності. Таким чином, дівчата більш схильні вважати, що їх невдачі залежать від зовнішніх обставин, поодинокі вони не спроможні впоратися з труд-

нощами, тому за допомогою різних маніпуляцій прагнуть привернути увагу.

Висновки. Дослідивши особливості віктимної поведінки підлітків, зазначимо, що дівчата більш схильні до необміркованих дій, нестабільності у поведінці, легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх висловлюють, більш нетерплячі та запальні, ніж хлопці. Також дівчата більш схильні порівняно з хлопцями до ідеалізації людей, виправдання негативної поведінки інших. Їм більше притаманні інфантилізм, демонстративність, боязнь відповідальності, екстернальність, рентні установки. Позиція жертви дозволяє дівчатам уважати себе на особливому становищі й маніпулювати оточенням. Гостро переживаючи несправедливість цього світу, вважаючи себе скривдженими та нещасливими, такі підлітки прагнуть привернути увагу і знайти підтримку, вони переконані, що самі не можуть впоратися з труднощами.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. На наш погляд, видається перспективним продовжити дослідження у вибраному напрямку.

Список бібліографічних посилань

1. Терпелюк В. В. Соціально-педагогічна профілактика віктимної поведінки підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 24 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7201/1/Terpelyuk.pdf> (дата звернення: 11.10.2016).

2. Одинцова М. А. Субъективные и объективные факторы виктимизации россиян и белорусов. *Психологические исследования*. 2012. № 1 (21). С. 5–7.

3. Мудрик А. В. Социализация человека: учеб. пособие. М.: Академия, 2006. 304 с.
4. Тарасенко Н. В. Копінг як психологічний ресурс девітимізації молоді. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 25. С. 483–493. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pspl_2014_25_40.pdf (дата звернення: 11.10.2016).
5. Одинцова М. А. Психологические особенности виктимной личности. *Вопросы психологии*. 2012. № 3. С. 59–67.
6. Одинцова М. А. Специфика проявления рентной установки в поведении человека. *Ярославский педагогический вестник*. 2010. № 2. С. 192–196.

Надійшла до редколегії 22.11.2016

ШИЛИНА А. А., ИВАНОВ Н. С. ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТАТУСНО-РОЛЕВОЙ И ПОВЕДЕНЧЕСКОЙ ВИКТИМНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Проанализована проблема виктимности в современной психологии. Определено, что виктимологическое направление профилактики поведения несовершеннолетних имеет важное значение. Изучены особенности статусно-ролевой и поведенческой виктимности девушек и юношей.

Ключевые слова: виктимность, несовершеннолетние, поведенческая виктимность, профилактика, статусно-ролевая виктимность.

SHYLINA A. A., IVANOV M. S. GENDER FEATURES OF STATUS AND ROLE, BEHAVIORAL VICTIMIZATION OF MINORS

The authors analyze the problem of victimization in modern psychology. It has been indicated that different authors consider victim behavior as a violation of social and psychological adaptation, as the deficit deformation or deviation of individual's development, deviation from safety standards. There is a variety of individual and psychological components of personality, which lead to the victimization of deformation.

The authors of the paper have revealed the peculiarities of status and role, behavioral victimization of girls and boys. It was found out that women are more prone to rash actions, instability in behavior, easy to emotions, especially negative, vividly express them, more impatient and quick-tempered than men. Also, girls are more likely than boys to idealize people, justify negative behavior of others. They more have such features as infantilism, ostentation, fear of responsibility, externality, they tend to manipulate people around them. Acutely experiencing injustice of the world, considering themselves aggrieved and unhappy, such teenagers tend to attract attention and find support, they are convinced that they themselves are not able to cope with difficulties.

Keywords: victimization, minors, behavioral victimization, prevention, status and role victimization.

УДК 159.947:330.341.1

А. А. ШИЛИНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7377-0776>;

А. О. НИЗОВЕЦЬ,

студентка Харківського національного університету внутрішніх справ

ГОТОВНІСТЬ ДО ЗМІН ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Досліджено специфіку особистісної готовності до змін у студентів-психологів з різним рівнем інноваційності. Виявлено статистичні закономірності, що вказують на психологічні особливості в прояві досліджуваних властивостей, а саме: присутність у випробовуваних компонентів готовності до змін знаходить своє відображення в загальній особистісній готовності до змін та інноваційності.

Ключові слова: інноваційність, особистість, особистісна готовність до змін.

Shylina, A.A. and Nizovets, A.O. (2016), "Willingness to change as a factor of innovation of students-psychologists" ["Gotovnist do zmin yak chynnyk innovatsiinosti studentiv-psyholohiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 4, pp. 173–177.

Актуальність дослідження. У сучасному світі відбуваються зміни, які є не тільки проявами еволюційних процесів і науково-технічного прогресу, а й у багатьох випадках кардинально

змінюють життя людини. При цьому серйозно змінюються як його кількісні, так і якісні параметри. Прискорюється ритм життя, підвищується нервова та психічна напруга, з'являються нові форми активності й життєдіяльності.

Професійна та особистісна культура студентів у сфері інноваційної діяльності дозволяє ефективно виконувати професійні та соціальні функції, бути конкурентоспроможними на ринку праці, успішно здійснювати диверсифікацію своєї трудової діяльності та соціальну мобільність, самостійно вибудовувати професійну кар'єру в обраній сфері діяльності, отримувати нові знання, розвивати особистісні здібності, ініціативу й наполегливість у досягненні суспільно значущих цілей протягом усього життя.

Інноваційна діяльність є складним багатоетапним процесом, що характеризує перетворення знань, інтелектуальних продуктів в інновації у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Ефективність інноваційної діяльності лежить у сфері підприємницького управління, ґрунтованого на мотиваційно-ціннісній, діяльнісній та інтелектуальній формах активності особистості. Отже, інноваційний потенціал можна розглядати як оптимальне поєднання особистісних форм активності, необхідних для практичної реалізації інноваційної діяльності.

Інновація – це діяльність із прийняття й реалізації ризикованих рішень в умовах високої невизначеності, що орієнтована на швидке досягнення цілей, конкурентний вииграш, значне підвищення рентабельності або іншу форму вигоди [1].

Як зазначає М. В. Кларін, особистісне оцінювання та інтерпретація в більшій мірі, ніж інтелектуальне прийняття і дидактичне опрацювання, впливають на освоєння нововведення [2, с. 49].

Стан наукової розробленості тематики дослідження. Проблема інноваційності в різних теоретичних аспектах займалися і займаються Г. М. Андрєєва, В. І. Антошок, А. Л. Журавльов, Н. А. Ільїна, В. В. Крамник, М. В. Кроз, Н. І. Лапін, О. С. Советова, Б. Д. Паригін, А. І. Пригожин, І. С. Перлак, В. П. Поздняков, Б. В. Сазонов, А. Л. Свенціцький, В. С. Толстой, В. А. Хащенко, І. П. Шихирєв, С. Р. Яголковський та ін.

Слід зазначити, що психологічна проблематика інновацій частково знаходить своє відображення в інших галузях знань, які вивчають нововведення і зміни, – культурології, соціології, інноватиці, педагогіці. Незважаючи на те, що психологічні проблеми інновацій у цих дисциплінах отримали певне вивчення та значення, досить високою залишається актуальність

для сучасної практики досліджень у галузі психології інновацій як самостійного напрямку.

Для оптимізації різних етапів і процедур інноваційного процесу, а також підвищення ефективності діяльності суб'єкта, організації або системи в умовах здійснення цього процесу необхідне дослідження закономірностей функціонування особистості в інноваційному середовищі.

Основні характеристики особистості, підприємства, системи, а також суспільства в цілому, що пов'язані з процесами вироблення нових ідей, їх упровадженням і поширенням, багато в чому детермінуються загальною атмосферою, характерною для умов їх функціонування. Так, у тоталітарному суспільстві, де можливість, а в деяких випадках і необхідність постійних змін не включені органічно в загальний лад його існування, широкомасштабні інноваційні проекти практично не можливі. Система взаємовідносин, цінностей і соціально-політична структура такого суспільства не сприяє появі, впровадженню та поширенню нових ідей і технологій.

У вільному суспільстві, де не існує жорстких рамок, що обмежують творчість і підприємницьку ініціативу, ці форми активності людини сприяють прискоренню науково-технічного та соціального розвитку. В цьому випадку система організації такого суспільства стимулює продуктивну діяльність його членів. Тому у вільному суспільстві цикл, що включає в себе етапи народження нових ідей, їх оцінку, доопрацювання, впровадження та поширення, функціонує на повну силу й забезпечує прогрес у найрізноманітніших сферах людського життя та діяльності [3, с. 62].

Інновації сповнені динаміки, вони концентрують у собі не тільки змістовний потенціал, характерний для будь-якої нової та оригінальної ідеї та цікавого вирішення наукових, технологічних, соціально-політичних чи інших завдань, але й на етапі свого впровадження настільки тісно пов'язані з реальним життям людини, з усіма її достоїнствами й недоліками, успіхами та невдачами, що є її повноцінним відображенням.

Поява нововведення в тій чи іншій сфері може приводити до «інноваційних стрибків», які характеризуються лавиноподібними змінами в різних сферах, що відбуваються слідом за появою базових інновацій. Ці стрибки подібні до бурхливих періодів зростання та розвитку, коли людство переживає докорінну трансформацію не тільки принципів життя й діяльності в тій чи іншій сфері, але і серйозні зміни в уявленнях людини про співвідношення можливого й неможливого [4, с. 11].

Таким чином, інновації можуть змінювати як умови життєдіяльності людини, так і уявлення

людини про реальність і свої можливості. Незважаючи на те, що в дослідженнях інновацій активно вивчаються їх процесуальні та результативні сторони, одним з основних пунктів наукового інтересу в цій сфері залишаються ті характеристики суб'єкта інноваційної діяльності, які безпосередньо пов'язані з його здатністю сприймати, оцінювати й здійснювати впровадження нових ідей і технологій. Ці характеристики описуються поняттям «інноваційність», до точного визначення якого існують численні підходи [5, с. 34].

Сьогодні відомо, що успішність інноваційної поведінки значною мірою обумовлена високим рівнем інноваційної активності суб'єкта інноваційної діяльності, а також детермінована особистісними характеристиками, пов'язаними з його компетентністю у взаємодії з новими ідеями та технологіями. Ця компетентність має дві основні сторони. Одна з них пов'язана зі здатністю продукувати нові ідеї (креативністю), а друга – зі здатністю їх приймати, доопрацьовувати, поширювати й упроваджувати (інноваційністю) [6, с. 147].

У сучасних дослідженнях із психології інноваторами пропонується називати людей, які не тільки володіють професіоналізмом та ерудицією, а й здатні реалізувати свої можливості на практиці, «вийти за межі» існуючих рамок та інструкцій, бути суб'єктами інноваційної діяльності, демонструвати високий рівень інноваційної активності. Незважаючи на постійно зростаючий інтерес з боку науки до проблеми виявлення характеристик особистості

інноватора, досліджень із психології інноваційної діяльності не так багато. Велика роль у психології інновацій приділяється вивченню особистості учасників інноваційного процесу та впливу особистісних властивостей на інноваційну диспозицію, або інноваційну готовність.

Актуальність зазначеної проблеми та недостатній рівень її розробленості зумовили вибір теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні брали участь студенти-психологи Харківського національного університету внутрішніх справ у кількості 45 осіб, вік досліджуваних – від 18 до 21 року. Всі досліджувані були нами поділені на дві групи за допомогою методики «Особистісна готовність до змін» (скорочений варіант Р. Хезер в адаптації Н. А. Бажанової і Г. Л. Барднер) шляхом загального підрахунку кількості балів. Першу групу склали досліджувані, які були нами віднесені до групи з високим рівнем інноваційності, кількість першої групи склала 18 осіб. Другу групу досліджуваних склали студенти, які були нами віднесені до групи досліджуваних з низьким рівнем інноваційності, їх кількість склала 27 осіб.

Результати дослідження за методикою «Оцінка рівня готовності до інновацій» подані в таблиці 1. Виходячи з результатів дослідження компонентів готовності до інновацій осіб з різним рівнем інноваційності, що наведені в таблиці, можна відзначити, що практично за всіма компонентами були виявлені достовірно більші показники у групі досліджуваних студентів з високим рівнем інноваційності.

Таблиця 1

Компоненти готовності до інновацій осіб з різним рівнем інноваційності ($\bar{X} \pm \sigma$)

Компоненти	1 група з високим рівнем	2 група з низьким рівнем	t	p
Мотиваційний	29,4±3,3	27,0±3,3	2,1	0,05
Когнітивний	24,8±5,5	24,4±6,2	0,2	-
Процесуальний	25,9±3,7	22,9±5,6	2,1	0,05
Особистісний	28,1±3,4	24,8±4,8	2,1	0,05
Креативний	28,6±4,8	23,5±5,0	3,1	0,01

За мотиваційним компонентом готовності до інновацій було виявлено вірогідно більші показники у групі з високим рівнем інноваційності, ніж у групі з низьким рівнем, відповідно 29,4±3,3 і 27,0±3,3 при $p \leq 0,05$. Це свідчить, що першій групі досліджуваних студентів більшою мірою властиве бажання оволодіти новими способами й методами професійної діяльності. Вони переконані в необхідності інновацій (нововведень), прагнуть до співпраці з колегами і при цьому бути першими у своїй справі, зацікавлені в досягненні результату.

За когнітивним компонентом інноваційності не було виявлено вірогідних відмінностей між досліджуваними групами студентів, тобто вони в однаковій мірі усвідомлюють необхідність інноваційної діяльності, знають основи професійної діяльності та результати своєї діяльності.

Процесуальний компонент інноваційної діяльності достовірно більший у групі досліджуваних студентів з високим рівнем інноваційності, ніж у студентів з низьким рівнем, відповідно 25,9±3,7 і 22,9±5,6 при $p \leq 0,05$. Отже, випробуванням з високим рівнем інноваційності достовірно більше

властиво виконувати дії точно, без утруднень, з високим рівнем самоаналізу й самоконтролю. Їм притаманно систематичне використання нових форм і методів роботи, висока стресостійкість.

Особистісний компонент готовності до інновацій вірогідно більше виражений у групі досліджуваних студентів з високим рівнем інноваційності: $28,1 \pm 3,4$ (студенти з низьким рівнем – $24,8 \pm 4,8$) при $p \leq 0,05$. Досліджуваним першої групи, на відміну від досліджуваних другої групи з низьким рівнем інноваційності, притаманні прагнення до саморозвитку, достатньо високий рівень професіоналізму, здатність до самоаналізу інноваційної діяльності, подолання перешкод на своєму шляху.

Достовірно більший показник за креативним компонентом готовності до інновацій виявлений у групі досліджуваних студентів з високим

рівнем інноваційності: $28,6 \pm 4,8$ проти $23,5 \pm 5,0$ у студентів з низьким рівнем при $p \leq 0,01$. Креативність – одна з головних складових, що характеризує готовність до інноваційної діяльності людини. А відповідно особи з високим рівнем інноваційності відрізняються від студентів з низьким рівнем інновацій творчою здатністю генерувати та продукувати нові уявлення й ідеї, здібністю шукати нові шляхи вирішення проблем, нестандартним стилем мислення та реалізацією власних творчих ідей. У цих досліджуваних спостерігається варіативний характер діяльності, творчість у професійній діяльності.

У таблиці 2 наведено результати дослідження особистісної готовності до змін осіб з різним рівнем інноваційності, що проводилося за допомогою методики «Особистісна готовність до змін».

Таблиця 2

Показники особистісної готовності до змін осіб з різним рівнем інноваційності ($X \pm \sigma$)

Показники	1 група з високим рівнем	2 група з низьким рівнем	t	p
Пристрасність	$22,3 \pm 3,4$	$17,8 \pm 3,9$	3,8	0,01
Винахідливість	$21,6 \pm 4,3$	$18,5 \pm 3,8$	2,1	0,05
Оптимізм	$19,5 \pm 3,9$	$13,9 \pm 2,9$	5,1	0,01
Сміливість, підприємливість	$14,3 \pm 3,4$	$12,8 \pm 2,6$	1,5	-
Адаптивність	$15,0 \pm 3,4$	$14,0 \pm 2,8$	1	-
Впевненість	$21,7 \pm 3,4$	$18,5 \pm 2,9$	3,1	0,01
Толерантність до двозначності	$13,8 \pm 2,7$	$12,4 \pm 3,3$	1,4	-

Виходячи з результатів дослідження особистісної готовності до змін осіб з різним рівнем інноваційності, можна відзначити, що показник пристрасності вірогідно більший у групі досліджуваних з високим рівнем інноваційності, ніж у студентів з низьким рівнем: відповідно $22,3 \pm 3,4$ і $17,8 \pm 3,9$ при $p \leq 0,01$. Досліджувані першої групи характеризуються більшою енергійністю, невтомністю, підвищеним життєвим тонусом.

За показником винахідливості вірогідно більші відмінності було виявлено у групі досліджуваних студентів з високим рівнем інноваційності: $21,6 \pm 4,3$ (у студентів з низьким рівнем – $18,5 \pm 3,8$) при $p \leq 0,05$. Тобто досліджуваним першої групи притаманна більшою мірою схильність знаходити виходи зі складних ситуацій, звертатися до нових джерел для вирішення проблем.

Такий показник особистісної готовності до змін, оптимізм, достовірно більше виражений у групі досліджуваних студентів з високим рівнем інноваційності, ніж у досліджуваних з низьким рівнем інноваційності: $19,5 \pm 3,9$ проти

$13,9 \pm 2,9$ у студентів з низьким рівнем при $p \leq 0,01$. Це свідчить, що досліджуваним першої групи у своїй більшості притаманно надіятися, вірити в успіх у своїх справах. Вони не схильні орієнтуватися на найгірший розвиток подій, а прагнуть фіксуватися не так на проблемах, як на можливостях їх вирішення.

За показником впевненості також було виявлено вірогідно більші відмінності у групі досліджуваних студентів з високим рівнем інноваційності, ніж з низьким: відповідно $21,7 \pm 3,4$ та $18,5 \pm 2,9$ при $p \leq 0,01$. Впевненість досліджуваних першої групи основана на вірі в себе, у свої достоїнства та свої сили, в те, що все можливо, варто тільки захотіти.

За такими показниками особистісної готовності до змін, як сміливість, підприємливість, адаптивність і толерантність до двозначності, між групами досліджуваних не було виявлено вірогідних відмінностей. Це свідчить, що обом групам в однаковій мірі притаманна тяга до нового, невідомого, відмова від випробуваного та надійного, вони вміють змінювати свої плани й рішення, перебудовуватися в нових ситуаціях,

не наполягають на своєму, якщо цього вимагає ситуація. Їм властиво спокійно ставитися до відсутності чітких відповідей, самовладання в ситуаціях, коли не зрозуміла суть того, що відбувається, або не відомий результат справи, коли не визначені цілі й очікування, коли розпочата справа залишається незавершеною.

Отже, наше дослідження дає можливість зробити такі **висновки**: 1) готовності до інновацій у досліджуваних з високим рівнем інноваційності за всіма компонентами готовності

до інновацій (мотиваційним, процесуальним, особистісним та креативним), окрім когнітивного, відзначаються вірогідно більші показники, ніж у досліджуваних з низьким рівнем інноваційності; 2) за показниками особистісної готовності до змін було виявлено вірогідно більші показники у групі досліджуваних з високим рівнем інноваційності за такими показниками, як упевненість, винахідливість, оптимізм та пристрасність.

Список бібліографічних посилань

1. Долгова В. Инновационные технологии профессиональной деятельности психолога // Global International Scientific Analytical Project: сайт. URL: <http://gisap.eu/node/75770> (дата звернення: 10.11.2016).
2. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. М.: Арена Москва, 1994. 224 с.
3. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. (Анализ зарубежного опыта). Рига: НПЦ «Эксперимент», 1995. 176 с.
4. Яголковский С. Р. Психология инноваций: подходы, модели, процесс: науч. монография. М., 2010. 263 с. URL: <https://www.hse.ru/data/2010/05/13/1217328104/Яголковский%20С.Р..pdf> (дата звернення: 10.11.2016).
5. Яголковский С. Р. Психология креативности и инноваций: учеб. пособие/Гос. ун-т Высш. шк. экономики. М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. 157 с.
6. Ключко В. Е., Галажинский Э. В. Инновационный потенциал личности: системно-антропологический контекст. *Вестник Томского государственного университета. Серия: Психология и педагогика*. 2009. № 325. С. 146–151.

Надійшла до редколегії 29.11.2016

ШИЛИНА А. А., НИЗОВЕЦ А. О. ГОТОВНОСТЬ К ИЗМЕНЕНИЯМ КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОСТИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Исследована специфика личностной готовности к изменениям у студентов-психологов с разной выраженностью инновационности. Выявленные статистические закономерности указывают на психологические особенности в проявлении изучаемых свойств, а именно: наличие у испытуемых компонентов готовности к изменениям находят своё отражение в общей личностной готовности к изменениям и инновационности.

Ключевые слова: инновационность, личность, личностная готовность к изменениям.

SHYLINA A. A., NIZOVETS A. O. WILLINGNESS TO CHANGE AS A FACTOR OF INNOVATION OF STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

The authors of the article present the results of theoretical and empirical analysis aimed at studying phenomena of willingness to change and to innovation.

Under the innovative behavior, the authors mean proactive type of individual or collective behavior that is associated with the systematic development by social actors of new ways of activities in various areas of public life or the creation of new objects of material and spiritual culture. Being a tool for the implementation of social innovation and relating to the active types of behavior, innovative behavior is the main way of individual, collective, community's development. It is now known that the success of the innovative behavior is largely due to the high level of innovation activity of the subject of innovative activities, and is determined by personal characteristics associated with the expertise in interaction with new ideas and technologies. The innovative potential of an individual is presented as a general characteristic, which allows a person to overcome the difficulties of life, to develop, which brings him to the personal potential.

The authors of the paper have studied the specifics of personal willingness for change among students-psychologists with different level of innovation. It was found out that the survivors with a high level of innovation in all components of willingness for innovation (motivational, procedural, personal and creative), except cognitive, had significantly greater rates than survivors with low level of innovation. According to indicators of personal willingness for change the authors found out significantly greater indicators in the group of survivors with a high level of innovation in such indicators as confidence, resourcefulness, optimism and passion.

Keywords: innovation, personality, personal willingness to change.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації в науковому журналі «Право і Безпека»

1. МОВИ ПУБЛІКАЦІЙ – українська, російська або англійська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список бібліографічних посилань та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором журналу або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – Університет), підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*указані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону). **Увага!** З метою розвитку наукометричних підходів у діяльності журналу та науковців, починаючи з № 3 (62) за 2016 рік **ЗМІНЕНО ПРАВИЛА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ**, зокрема **рекомендовано у відомостях про авторів публікацій подавати профілі вчених в ORCID** (*ці відомості підлягають опублікуванню*);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають українською, російською та англійською мовами, одна з яких є мовою публікації. Залежно від мови публікації подають звичайні та розширену анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мовою публікації подають звичайну та розширену анотації. Звичайну анотацію подають також російською мовою (коли мовою публікації є українська або англійська) або українською мовою (коли мовою публікації є російська).

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації,

наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ПОСИЛАНЬ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. **Увага!** У зв'язку з набранням чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», починаючи з № 3 (62) за 2016 рік ЗМІНЕНО ПРАВИЛА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ, зокрема **список посилань необхідно оформлювати у вигляді позатекстового списку бібліографічних посилань**. ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ за новими вимогами наведено на сайті видання за адресою: <http://pb.univd.edu.ua/?action=article&mid=23>.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування Г. Я. Ступницької, С. С. Тарасової,

М. В. Цветкової-Верніченко, П. О. Білоуса

Внесення правок, комп'ютерне верстання А. О. Зозулі, С. С. Тарасової, П. О. Білоуса

Переклад анотацій англійською Л. О. Осятинської

Дизайн обкладинки Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 13012-1896 ПР від 28.08.2007.

Підписано до друку 27.12.2016. Формат 60x84/8.

Ум. друк. арк. 21,0. Тираж 100 прим. Зам. № 2016-27.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:

Харківський національний університет внутрішніх справ

просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;

тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;

адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.